

Liucija Citavičiūtė

MARTYNAS LIUDVIKAS RĖZA
IR JO FILOLOGINĖS-KRITINĖS PASTABOS
LIETUVIŠKAI BIBLIJAI

1816 metais Karaliaučiuje išspausdintos trys lietuvių Bažnyčios, kultūros ir literatūros istorijai reikšmingos knygos. Jas sieja Karaliaučiaus universiteto profesoriaus Martyno Liudviko Rėzos vardas. Pirmoji – naujas lietuviškos Biblijos leidimas, kalbos taisyklingumo požiūriu tobiliausias anuo metu lietuviškas leidinys. Ši svarbiausia lietuviška sakralinė knyga, suredaguota Rėzos, plačiai pasklido Mažosios Lietuvos tikinčiųjų bendruomenėse ir buvo liaudies vadinama *Rėzos Biblija*. Knyga išspausdinta garsioje Heinricho Degenso spaustuvėje.

Kitos dvi knygos pasirodė karališkojoje Hartungo spaustuvėje. Tai Rėzos autoriniai darbai, sukurti redaguojant lietuvišką Bibliją. Jie parašyti vokiečių kalba, o dabar išversti į lietuvių kalbą ir pateikiami skaitytojui. Pirmo veikalo vertimas – *Lietuviškos Biblijos istorija* – publikuotas ankstesnėje *Senosios Lietuvos literatūros* knygoje¹. Dabar skelbiame kito Rėzos veikalo *Filologinės-kritinės pastabos lietuviškai Biblijai, naujojo leidimo lietuviško teksto redagavimo komentarai* pirmos ir antros (pastaroji išėjo 1824 m. ten pat) dalies vertimą.

Rėzos redakcinės nuostatos formavo iš esmės naują požiūrį į kanoniškų tekstų rengimą ir atitiko laiko dvasią. XVIII amžiuje biblinio teksto etalonu evangelikų liuteronų bendruomenėse buvo laikoma vokiška Lutherio versija. Rėzos vertimas iš esmės skiriasi nuo ankstesniųjų tuo, kad buvo kritiškai peržiūrėtas Lutherio vertimas, o

¹ Liudvikas Rėza, „Lietuviškos Biblijos istorija“, iš vokiečių kalbos vertė Liucija Citavičiūtė, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 23, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p. 195–274.

lietuviškas tekstas atidžiai palygintas su kanoniniais Šventraščio tektais (hebrajiška Biblija, Septuaginta, Vulgata) ir jų vertimais į kai kurias senąsias kalbas (syrų, arabų ir kt.). Rėzai tai padaryti nebuvo sunku, nes, kaip žinia, jis buvo vienas geriausių to meto senųjų kalbų žinovų.

Kita priežastis, vertusi imtis radikalių redakcinių taisymų, buvo prasminės klaidos, atsiradusios nesuvokus žydų gyvenimo ir buities realijų, taip pat daugybė akivaizdžių netikslumų ir net teksto iškraipymų. Ypač atidžiai redaguotos tos vietos, kur vertėjai, nesupratę teksto, nusižengė logikai ar net Biblijos tiesoms. Visa tai ištaisyti Rėza laikė savo pareiga.

Trečiasis redagavimo aspektas – filologinis. Rėza ypač rūpinosi taisyklinga lietuvių kalbos vartoseną, šalino germanizmus, lietuviams neįprastus ir nesuprantamus žodžius keitė įprastesniais ir labiau suprantamais. Būdamas iš prigimties gabus filologas, daugiau kaip dešimtį metų Lietuvių kalbos seminare analizavęs Biblijos kalbą, jis matė, kad toks tekstas, koks buvo lietuviškose Biblijose: nesklandus, neaiškus, prikaišiotas svetimžodžių ir svetimų gramatinių konstrukcijų, – neugdo tikinčiųjų pamaldumo ir sunkina suprasti Dievo žodį.

Rėza anuomet buvo vienintelis Karaliaučiaus universiteto profesorius, puikiai mokėjęs lietuvių kalbą, tad dirbo vienas, pasitardamas su vienu kitu gerai šią kalbą mokėjusiu kunigu (Kristijonu Gotfrydu Cipeliu iš Nybudžių, Karoliu Gotardu Keberiu iš Gumbinės). Jis visą atsakomybę prisiėmė pats, o kiekvieno pakeitimo filologinį ir dalykinį motyvavimą jam rūpėjo paaiškinti visuomenei, kodėl drįsta taisyti ankstesnį tekstą. *Filologinės kritinės pastabos* skirtos visų pirma kunigams, išmaniusiems senąsias Rytų kalbas ir mokėjusiems lietuviškai; greičiausiai jos buvo naudojamos ir Lietuvių kalbos seminario pratybose.

Naujai redakcijai Rėza pasirinko paskutinį, 1755 metų, lietuviškos Biblijos leidimą. Jis jau iki tol buvo sukaupęs medžiagos apie visus ankstesnius Šventraščio ar jo fragmentų vertimus į lietuvių kalbą. Daugelį lietuviškų leidinių Rėza turėjo savo namuose. Tai pirmieji

du lietuviški Biblijos leidimai – vadinamoji *Kvanto Biblija* (1735; 1755), taip pat *Naujasis Testamentas* (1701), kitas *Naujasis Testamentas* (1727), Jono Rėzos redaguotas *Dovydo psalmynas* (1725) ir kt. Lietuviškų, latviškų, prūsiškų leidinių jis skolinosi iš kolegų arba Karaliaučiaus universiteto bibliotekos.

Rėzos atliktas darbas laikytinas pirmuoju moksliniu lietuviškos Biblijos redagavimu. Kaip jau minėta, lietuvišką vertimą jis atidžiai lygino su senosiomis kalbomis parašytais Biblijos tekstais, greta turėjo Martyno Lutherio vokišką vertimą ir Jono Bretkūno rankraštį. Ieškodamas tinkamesnio lietuviško žodžio, Rėza atsiversdavo Martyno Mažvydo ir Baltramiejaus Vileto religines knygas. Itin dažnai buvo atstatomas žodis ar frazė iš Bretkūno *Biblijos* rankraščio, kurį Rėza labai vertino dėl teksto aiškumo, tikslumo, glaustumo ir adekvatumo originalui, nebijant nukrypti nuo Lutherio kanono.

Didelė pasipirtis redaktoriui buvo kitakalbės Biblijos. Taisydamas kurią nors vietą, Rėza lygino, kaip ji išversta kitų tautų. Jis dažnai žiūrėjo į Briono Waltono sudarytą daugiakalbę Bibliją². Be to, ant Rėzos darbo stalo gulėjo daugybė (apie 150 autorių) egzegetinių veikalų, Biblijos komentarų ir kt.

Rėzos Biblijos redagavimo šaltiniai laukia atskiro tyrimo. Dabar paminėsime tik kai kurias leidinių grupes. Be jau minėtų įvairiakalbių Biblijos tekstų ir gausių egzegetinių veikalų, Rėza naudojo kitų mokslų knygomis, iš kurių aiškinosi istorines, geografines, etnografines, medicinos, botanikos, architektūros ir kitokias realijas. Jis rėmėsi įvairių autorių darbais, pradedant Antika ir baigiant XIX a. pradžios teologine literatūra.

Rėzos veikalo struktūra nesudėtinga, pastabos glaustos ir argumentuotos. Pradedama chronologiškai nuo *Pradžios knygos*, paskui nurodoma taisytina lietuviško vertimo vieta (Biblijos skyrius, eilutė), netinkama frazė išverčiama į vokiečių kalbą, kad ją suvoktų skaitytojas,

² Brion Walton (1600–1661), anglikonų dvasininkas, hebraistas. Parengė daugiakalbį Biblijos leidimą *Biblia sacra polyglotta* (vadinamasis *Londono Poliglottas*; t. 1–6, 1654–1657); jame Šventraščio tekstai pateikti devyniomis kalbomis.

nemokantis lietuvių kalbos, toliau aiškinama vertėjo suklydimo priežastis, pasakoma, kaip kuris nors žodis, frazė, eilutė skamba originale ar kitų kalbų vertimuose, ir motyvuotai nurodoma, kaip reikia versti teisingai ir lietuviškai taisyklingai. Rėza pastabas formulavo subtiliai, neįžeisdamas asmenų ir nemenkindamas jų nuopelnų. Kritiškiausiai vertinamas Lutherio darbas, lyginant jį su Meyerio redakcija³.

Rėzos veikalai anuomet buvo gerai žinomi Vokietijoje. Jenos literatūriniame laikraštyje *Jenaische allgemeine Literaturzeitung* (1818, Nr. 58) pasirodė Berlyno universiteto teologijos profesoriaus Wilhelmo Martino Lebrechto De Wette's recenzija, kurioje palankiai įvertinta pirmoji *Filologinių-kritinių pastabų* dalis. Rėzos darbai buvo žinomi ir Lietuvoje. Savo redaguotos Biblijos ir *Filologinių-kritinių pastabų* egzempliorių jis buvo nusiuntęs Simonui Daukantui ir Simonui Stanevičiui⁴.

Šių dienų tekstologijos šviesoje matyti Rėzos darbo savitumas. Jis citavo apytiksliai arba iš atminties, trumpino autorių pavardes ar leidinių pavadinimus, pateikė nepilnus ar net klaidingus bibliografinius aprašus; cituodamas Biblijos ištraukas ar atskirus žodžius, painiojo nuorodas ar nenurodė citatos skyriaus ir eilutės ir t.t.

Filologinės-kritinės pastabos buvo verčiamos kelerius metus; dar kelerius metus truko jų redagavimas. Pirmą veikalo dalį spaudai parengė Kristina Mačiulytė, antrą – Sigitas Narbutas. Verčiant pirmą

³ Johann Friedrich von Meyer (pseud. Jaschem, 1772–1849), teisininkas, dramaturgas, vertėjas; priklausė Biblijos draugijai (Frankfurtas prie Maino), suredagavo Lutherio vertimą *Die Heilige Schrift in richtiger Übersetzung mit kurzen Anmerkungen* (vadinamoji *Meyerio Biblija*; išėjo 1819).

⁴ Šiam vertimui pasinaudota knygos egzemplioriumi, kitados priklausiusiu Simonui Daukantui, o šiandien saugomu Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje: Martynas Liudvikas Rėza, *Philologisch-kritische Anmerkungen zur litthauischen Bibel als Erläuterungen zu der bei der neuen Ausgabe veranstalteten Umarbeitung des litthauischen Textes von D.L.J. Rhesa Professor der Theologie und Prediger*, Königsberg: Gedruckt in der Hartungschens Hofbuchdruckerei, 1816, LLTI – B 468^a; *Philologisch-kritische Anmerkungen zur litthauischen Bibel von L.J. Rhesa...*, zweiter Theil, Königsberg: Gedruckt in der Hartungschens Hof- und Universitäts Buchdruckerei, 1824, LLTI – 468^a II.

dalį, buvo laikytasi Biblijos katalikiškosios edicijos; rengiant antrą – ekumeninio lietuviško leidimo. Dėl šios priežasties skiriasi kai kurie Šventraščio knygų pavadinimai, vietovardžiai ir asmenvardžiai. Šioje publikacijoje jie nesuvienodinti. Vertimo graikiškose ir hebrajiškose citatose kai kur paliktos akivaizdžios spaustuvininko klaidos, padarytos renkant originalo tekstą. Visos siriškos citatos perteiktos taip, kaip yra originale.

Veikalo vertimą į lietuvių kalbą parėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija, už tai jai nuoširdžiai dėkojame.

FILOLOGINĖS-KRITINĖS
PASTABOS
LIETUVIŠKAI BIBLIJAI,

naujojo leidimo lietuviško teksto redagavimo
komentarai,

parengė
D. L. J. Rėza,
teologijos profesorius ir pamokslininkas

Karaliaučius, 1816
Išspausdinta karališkojoje Hartungo spaustuvėje

PASTABOS
SENOJO TESTAMENTO KNYGOMS

PRADŽIOS KNYGA

1, 1: lietuvišką *Iš pradžių*s vokiškai atitinka *von Anfang*, bet galima vartoti irrieveiksmį *anfänglich*; kaip Jn 16, 23 *iš tiesų*s verčiama *wahrlich*. Todėl hebrajišką žodį בראשית geriau versti *Pradžioje*. Beje, Bretkūno Biblijos vertime, kurio 1588 metų¹ rankraštis, penkios knygos *in folio*, saugomas Karaliaučiaus Karališkojoje bibliotekoje, taip pat parašyta *iš pradžių*s, tačiau šalia paraštėje vėliau įrašytas pataisymas *Pradžioje*, arba *Pradžion*.

4, 7: *Griekas tawiję randąsi, so findet sich die Sünde in dir*. Čia vertimas iškreipia originalo prasmę, nes רבץ לפתח חטאת reiškia „nuodėmė tyko tavęs už durų“ (kaip laukinis žvėris). Užuominą į jėgą, kuria gimtoji nuodėmė traukia žmogų, patvirtina ir toliau einantis įspėjimas: „nesiduok jos užvaldomas, bet nugalėk ją“. Lutheris vokiškame vertime *so ruhet die Sünde vor der Tür* nevisiškai perteikė originalo žodžio רבץ prasmę, iš tikrųjų jis reiškia „tykoti, kaip tai daro laukiniai žvėrys“. Pamokslininkas Cipelis vyresnysis² siūlė remiantis vokišku vertimu visą eilutę versti taip: *Nobažnas bebudams, tu priimmam's effi; bet jey nobažnas ne effi, grieks už durriū miegti*. Pastarasis žodis

¹ Bretkūnas Bibliją pradėjo versti 1579 m., o baigė 1590 m. Čia Rėza nurodo neteisingą vertimo užbaigimo datą. Beje, savo „Lietuviškos Biblijos istorijoje“ (1816, 10) nurodo ją teisingai – 1590 metus. Rankraščio apimtis buvo ne 5, o 8 knygos *in folio*. Vadinamoji „Bretkūno Biblija“ nebuvo išspausdinta, rankraštį nupirko hercogas Georgas Frydrichas ir atidavė saugoti Karaliaučiaus Valstybės ir universiteto bibliotekai. Dabar rankraštis saugomas Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (GStA PK XX. HA Staats-und Universitätsbibliothek Königsberg, Nr. 44–51).

² Kristijonas Gotfrydas Cipelis vyresnysis (Zippel, 1742–1815), Nybudžių kunigas, vienas Rėzos parengtos lietuviškos Biblijos (1816) bendradarbių ir redaktorių.

miegti yra dar silpnesnis už vokišką Lutherio *ruhet*. Pagal hebrajišką originalą turėtų būti: *Griekas už durrių tykoj' arba gul' tykojant*. Kur kas artimesnis originalui yra Bretkūno vertimas, jis šią neaiškią vietą išvertė taip: *Jey gieras effi, mylims busi, o ne gieras budams, tadda lūkur' grieks už durriū*.

4, 23: senos Lamecho giesmės³ pradžia išversta klausiamuoju sakiniu: *Ar aš vyrą užmušau? habe ich einen Mann erschlagen?* Frazė turėjo būti pateikta kaip teiginys, nes dalelytė *י* negali būti vartojama klausiamajame sakinyje. Pasakymas *כי חרגתי* reiškia „aš užmušiau“, o [4,] 24 eil. kalbama apie septyneriopą bausmę už tai. Taip yra ir Bretkūno rankraštyje: *Aš numušau vyrą*.

5, 30: eilutės pabaigoje kalbant apie Lamechą jau 1735 metų leidime⁴ padaryta klaida. Vietoje *ir pagimde sunus ir dukteres* išversta: *ir numirre, und er starb*. Žodis *numirre* reikalingas tolesnės, [5,] 31 eilutės, pabaigoje. Kaip matysime vėliau, tame Biblijos vertime dažnai praleidžiamos ištisos frazės. Bretkūnas stropiai laikėsi originalo teksto, todėl išvengė tokių klaidų.

7, 12: eilutės pabaigoje vėl praleisti žodžiai *ketturias dešimt naktis, und vierzig Nächte*, šis skaičius hebrajiškame tekste aiškiai pakartotas ir su žodžiu „dienos“, ir su „naktys“. 8, 21 be reikalo pridėtas žodis *uffgeidimas*. Originale ir Lutherio vokiškame vertime parašyta tik tiek: *das Tichten des menschlichen Herzens ist böse* („žmogaus širdies polinkiai yra pikti“). Žodis *uffgeidimas*, atrodo, paimtas iš 6, 5, kur *יצר-מכבים* išversta *Tichten und Trachten*. Bretkūno rankraštyje parašyta: *dumojimas širdiės yra pikt' iš jaunystės*.

10, 11: *Irra* nėra tikrinis daiktavardis, hebrajiškai *עיר* reiškia „miestas“ ir čia jungiamas su žodžiu *רחבת*, todėl aleksandriečiai⁵ teisin-

³ Lamecho giesmė, Pr 4, 23–24.

⁴ Turimas galvoje pirmasis lietuviškos Biblijos leidimas (1735), kurio vertimu rūpinosi Prūsijos generalinis superintendantas Johanas Jakobas Kvantas, vadinamoji „Kvanto Biblija“. Ji buvo verčiama remiantis Lutherio vokišku tekstu.

⁵ Aleksandriečių vertimu Rėza vadina pirmąjį Senojo Testamento vertimą iš hebrajų kalbos į graikų (III a. pr. Kr.). Jis buvo išverstas Aleksandrijos žydams ir

gai išvertė πολιν ροχοβωδ. Tiesa, Lutheris tą žodį palaikė tikriniu daiktavardžiu, taip jį iš pradžių buvo supratęs ir Bretkūnas, tačiau laiku pastebėjo klaidą ir, išbraukęs *Ire*, vietoje jo parašė *mieftą*, tas pataisymas aiškiai matyti jo rankraštyje.

11, 31: praleisti žodžiai *fawą Sunu Abraomą ir Lotą*, dėl šios spragos 1755 metų leidime⁶ atsirado nesusipratimas. Bretkūno knygoje ta vieta išversta teisingai.

21, 22: *Wyráufas* negalima versti *Feldherr*, nebent būtų pridėta *ant ábažų*. Pirmajame leidime pavartotas žodis *šimtininkas*, tiesa, atitinka vokišką *Feldhauptmann* (*centurio*), tačiau neatitinka hebrajiško צבא ir graikiško αρχιστράτηγος⁷ της δυνάμεως (žr. LXX). Bretkūno rankraštyje pavartota *kariawadis*, o tai reiškia „karo vadas“.

33, 18: *Salem*, שלם, išverstas tikriniu daiktavardžiu: *ties Salem*, o hebrajiškame tekste prielinksnio *ties* nėra, שלם čia reiškia „saugiai (atėjo Jokūbas į Šechemą)“. Tai negali būti miesto pavadinimas, nes miestas, į kurį keliavo Jokūbas, vadinosi Šechemas. Tą klaidą jau buvo padarę aleksandriečiai, jie išvertė: και ηλθεν Ιακωβ εις Σαλημ πολιν Σηκιμων. Jais pasekė ir Vulgata⁸ bei sirai⁹, tačiau Onkelos¹⁰ ir Juozapas¹¹ suprato kitaip. Dathe¹² rašo: *saluus pervenit Sichemum*.

plito tarp krikščionių. Šis vertimas laikomas 70 vertėjų darbu, todėl vadinamas Septuaginta (toliau tekste trumpinama – LXX).

⁶ Turimas galvoje antrasis, redaguotas lietuviškos Biblijos leidimas (1755), jo leidyba taip pat rūpinosi Kvantas.

⁷ Taip orig. Dabar šį žodį rašome αρχιστράτηγος – „vyriausiasis kariuomenės vadas“. Graikiškas citatas patikslino ir išvertė, taip pat iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas. Nuoširdžiai dėkojame jam už pagalbą.

⁸ Viso Šventojo Rašto vertimas į lotynų kalbą ne iš Septuagintos, bet iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų. Vertėjas – šv. Jeronimas (Sophonius Eusebius Hieronymus, apie 347–419 ar 420). Iš šio vertimo, vadinamo Vulgata, iki XVI a. Biblija buvo verčiama į kitas kalbas, vėliau pradėta versti iš originalo kalbų.

⁹ Turimas galvoje Biblijos vertimas į senąjį sirų-aramėjų dialektą (*Peschitta*), V a.

¹⁰ Minimas Penkiaknygės, t. y. 5 Mozės knygų (*Pentateuch*) vertimas iš hebrajų kalbos į aramėjų (vad. Onkelos Targum), V a.

¹¹ Juozapas Flavijus (Josephus Flavius, apie 37– po 100), žydų istorikas, apie 94 m. parašė 20 knygų veikalą *Antiquitates Judaicae*, išsp. XV a. I–XI knygos paremtos Septuagintos tekstu.

¹² Johann Augustus Dathe (1731–1791), vokiečių hebraistas, išleido *Biblia Polyglotta prolegomena*, Leipzig, 1777.

34, 6: jau pirmajame vertime¹³ po žodžio *išėjo* praleista *pas Jokubą*, dėl to pasidarė nesuprantama tolesnė frazė: *su jūmi sufikalbėti*.

40, 1: *Mundschenke* išversta *Szinkorus*. Tikrai nepadoru, nes tas žodis reiškia „šeimininką“ ir „smuklininką“, kuris pardavinėja gėrimus. Tiesa, ir Bretkūnas nerado geresnio žodžio, kaip išversti מַשְׁכָּנָה, tačiau rankraščio paraštėje pataisė: *Paštalyš, wynininks*. Be abejonės, *wyno=užweizdas* skamba kur kas kilniau negu *šinkorus*. Kalbant apie vyriausią virėją, vokiškas žodis *Bäcker* neteisingai išverstas – *békere*. Kaip Evangelijoje pagal Joną 2, 8 *Speisemeister* išversta *walgio=užweizdas*, tai ir čia žodį אֲרֵיכֵי (aleks[andriečiai išvertė] ἀρχισίτοποιος¹⁴) taip reikėjo versti ir į lietuvių kalbą – *walgio=užweizdas* ar bent jau taip, kaip vartojama kai kuriose [lietuviškose] apylinkėse – *Képtininks* arba *Pyrágininks*. Bretkūnas išvengė germanizmo, pavartodamas žodį *Dūneninkas*. Vėliau paraštėje prirašyta *Dūnképėjas*.

43, 6: panašus germanizmas *šléktók* pavartotas verčiant žodį *schlachten*, o reikėjo rašyti *papjáuk*. Lietuvių kalba itin turtinga buities gyvenimo žodžių ir lanksčiai leidžia sudaryti net ir aukštesnius, moksliskus pasakymus, todėl nereikia skolintis iš kitų kalbų, ji gali be galo turtėti pati iš savęs¹⁵.

50, 11: žodis אֶלֶוֶן, „suplūkta asla“ neteisingai išverstas daugiskaitos forma *Skúnes, Scheuren*¹⁶. Žodis אֶרֶץ reiškia „atvirą vietą po dangumi, kur kietai suminta žemė, jaučiais kuliant javus“. Bretkūno rankraštyje Rut 3, 2 šalia *Plyną lauką* paraštėje prirašyta: *klojimmą*, o tai yra geriau negu *škunes*.

¹³ T. y. pirmajame Biblijos leidime (1735).

¹⁴ Taip orig. Akūtu pažymėtas ilgas, o ne kirčiuotas balsis. Dabar šį žodį rašome ἀρχισίτοποιός – „vyriausias virėjas“ (S. N. past.).

¹⁵ Plg. *Sventasis Raštas*: Senasis ir Naujasis Testamentas, antrasis papildytas leidimas, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1999 (toliau – Šv. R. 1999). Pr 43, 6 parašyta: Izraelis klausė: „Kam gi turėjote mane įskaudinti, pasakydami tam vyrui, kad turite dar kitą brolių“. Rėza suklydo nurodydamas Šv. Rašto vietą.

¹⁶ Plg. Šv. R. 1999. Pr 50, 11: *Kanaaniečiai, krašto gyventojai, matydami gedulo iškilmes prie Goren-haAtado, sakė: „Tai turi būti skaudus gedulas egiptiečiams“*. Todėl ta vieta buvo pavadinta Abel-Mizrajimu. Ji yra anapus Jordano. Rėza suklydo nurodydamas Šv. Rašto vietą.

1, 1: paskutiniai žodžiai *su waikais* nevisiškai perteikia originalo prasmę, nes hebrajiškas בית reiškia ne tik „vaikai“, bet ir „tarnai ir šeimyna“, trumpai tariant, yra tai, kas graikų kalba πανοικια. Bretkūno rankraštyje parašyta: *su nammais*, o paraštėje – *Szeimyna*. Vėliau prirašytas žodis *waikais* visai netinka. Geriausiai čia rašyti taip, kaip yra Jn 4, 53 *su sawo nammiškeis* (taigi: „Ir tikėjo jis pats bei visi jo namai“).

4, 25: sunkią vietą והגע לרגלי Dathe išvertė: *Et objecit ad pedes ejus (praeputium)*. Kadangi Zipora buvo ne žydė, jai šis žydiškas paprotys, atrodo, buvo nepriimtinas. Ankstyvieji vertėjai šiuos žodžius perteikė labai įvairiai; aleksandriečiai – προσέπεσεν προς πόδας αὐτου, Jeronimas – *tetigit pedes ejus*, sirai – *tenuit pedes ejus*. Man regis, šis kojų palietimas yra religinė apeiga. Zipora, liedsama berniuko genitalijas, prisiekė (Iz 7, 20 kaip tik tai galėtų reikšti רגלים): „Tu esi man iš tikrųjų kraujo sužadėtinis, taip kaip Izraelio tauta yra Dievo išrinktoji“. Todėl lietuviškai turi skambėti taip: *pakruttinusi jo kojas prisieke: tu man esi kraujo=jaunikkis*. Žodyje חתן greičiausiai yra užuomina į arabų žodį نكح, kurio kita reikšmė yra „apipjaustyti“, todėl نكح yra ir „priesaika“, ir „apipjaustytasis“.

Kita eilutė [4, 26] prasideda: *Da ließ er von ihm ab*, Bretkūnas išvertė *Tadda paleide jis ji*, o paraštėje pažymėjo: *Alba Angelas, alba ligga, delei iog ne buwa appjaustens Sunun sawan*.

13, 3: praleisti žodžiai *iš šios žemės*, būtent iš Egipto. Buvo galima išversti *iš czia*, tai atitiktų hebrajišką מזה. Lutheris taip pat parašė tik *von hinnen*, nes prieš tai žodis „Egiptas“ jau buvo paminėtas. Bretkūnas verčia – *iš tén*.

15, 21: *Ir Mirjam giedojo pirm annú*. Iš tikrųjų turėtų būti *atsilėpe giedodama anniams pirmgiedojant*, nes hebrajiškas והען להם reiškia: „ji atsakydavo pakaitomis su giedančiais choralais“. Todėl Dathe teisingai verčia: *alternatim viris respondebat*, Bretkūnas, kaip ir Lutheris, rašė

pirmgiedojo, nes jis dar negalėjo pasinaudoti Lowtho veikalu *De sacra Hebraeorum poesi*¹⁷.

16, 15: *Tai yra Man*. Iš tikrųjų čia yra klausiamasis sakinyš, būtent *Mannu? kas tai?* Hebrajišką מן הוא aleksandriečiai išvertė τι εστιν τουτο? Vulgatoje: *man hu? Quid est hoc?*, Lutherio vertimas: *das ist ein Mann*; juo pasekęs Bretkūnas ir pirmieji vertėjai nukrypsta nuo originalo.

21, 24: praleisti žodžiai *ranką už ranką, Hand um Hand*. Neapsižiūrėta jau pirmajame leidime, o Bretkūnas tai buvo pastebėjęs.

22, 6: po *ėfanczius* trūksta žodžių *arba dirvą*, jų nėra nei 1735, nei 1755 metų leidime. Tiesa, או השדה reikalauja po jo einančio ואכל, tačiau čia turi būti verčiama galininko linksniu.

25, 4: *Geltónus šilkus*. Šiame ir kitame skyriuose painiojami spalvų pavadinimai. Kur Lutheris verčia *geele* arba *gelbe Seide* visur turi būti *mėlinas, blau*, nes toks vertimas visiškai atitinka hebrajišką תכלת. Aleksandriečiai ir Aquila¹⁸ verčia: ὑακινθος, „hiacinto spalva“, o Juozapas¹⁹ *Antiquit.*, lib. III, c. 8, § 1 toje vietoje sako: τον δε ἀέρα²⁰ βουλευεται δηλοῦν ὑακινθος (taigi „dangaus mėlynumo“). Dathe verčia: *fila caerulea*, „vandens žydumo siūlai“, o tai yra taip pat gerai. Todėl 26, 1; [26,] 4; [26,] 31; [26,] 36; 27, 16; 28, 5; [28,] 15; [28,] 28; [28,] 33 ir visur kitur, kur hebrajiškai parašyta תכלת, o sekant Lutheriu išversta *geltónas*, pakeitėme žodžiu *mėlinas*.

Ką Lutheris verčia žodžiu *Scharlach*, reikia versti „purpuro spalva“ arba „tamsiai raudona“, nes hebrajiškas žodis ארגמן,

¹⁷ Robert Lowth (1710–1787), anglų teologas, Oksfordo universiteto poezijos profesorius, vyskupas, žinomas Pranašų knygų komentatorius. Turimas galvoje jo veikalas *De sacra poesi Hebraeorum, praelectiones academicae Oxonii habitae*, 1753, išsp. Oxford, 1770.

¹⁸ Judėjai buvo nepatenkinti Senojo Testamento vertimu į graikų kalbą (Septuaginta), laikydami jį netikslu. Naują vertimą į graikų kalbą parengė Aquila (IV a.), gyvenęs Palestinoje. Jis stengėsi versti hebrajišką tekstą pažodžiui, o kartu išlaikyti eilučių, žodžių skaičių ir net originalo žodžių tvarką.

¹⁹ Josephus Flavius, *Antiquitatis Judaice*.

²⁰ Taip orig. Dabar šį žodį rašome ἄερα – „orą, dangų, erdvę“ (acc. sg.; S. N. past.).

kaip žinoma, senųjų [autorių darbuose] reiškia purpuro spalvą. Bretkūnas, atsižvelgdamas į pirminį tekstą, teisingai išvertė *brúnotas*, o skliausteliuose įrašė *purpurótas*. Vėlesnis redaktorius, matyt, nemokėjęs hebrajų kalbos, pastarąjį žodį išbraukė ir, sekdamas Lutherio vertimu, parašė *βarlótas*.

29, 28: *Nu waikú Izraēl*. Šitie žodžiai turi būti po *amžinu budu*, jie praleisti abiejuose [1735 ir 1755 metų lietuviškuose] leidimuose, o Bretkūno kodekse yra.

36, 8: eilutės pabaigoje po *βarlótú* praleista *raudónú šilkú*. Hebrajiškas תלעת-שני reiškia „karmazino spalva“ arba „šviesiai raudona“, bet ne „purpuro spalva“ ir ne „tamsiai raudona“. Ši spalva pavadinta nuo vabzdžio, kuris arabiškai yra *سمرق, kermes*, iš to kilo ir karmazino spalvos pavadinimas. Kadangi šie vabzdžiai veisiasi ant dygiosios palmės, tai Linėjus²¹ juos vadina *Coccus ilicis*. Plin[ijus] *hist. nat.* XXI, 22²² rašo: *Coccus, qui in rosis micat*, taigi *coccus* laikomas „šviesiai raudona“ spalva. Dažnai greta einantis žodis שני sudarytas ne iš שנה, kas reikštų διβαφον, o iš arabiško ينس, *splenduit*. Jeronimas savo *Epist. ad Fabiolam*²³ sako: *vocabulum שׁ notat coccinum*²⁴, tačiau jis nepagrindžia etimologijos. Kur 19, 6 išversta *tamšey raudónus*, taip pat turėtų būti תלעת, t. y. *βwēfey raudonus*, nes pirmuoju atveju apibūdinama purpuro spalva, o ne *coccus*.

39, 29: šiame ir ankstesniuose skyriuose kalbant apie šilką reikėtų versti ne *šilkai*, o kaip nors kitaip, nes šilko anais laikais dar nežinota. Senajame tekste esantis žodis שׁ reiškia „ploną medvilninį audinį“.

²¹ Karlas Linėjus (Carl von Linné, 1707–1778), švedų gamtininkas, mokslinės sistematikos kūrėjas. Žymiausias veikalas *Systema Naturae*, Halae, Magdeburgicae, 1760.

²² Plinijus Gajus Sekundas (Plinius Gaius Secundus, apie 23–79), romėnų istorikas. Veikalas *Historiae Naturalis libri XXXVII* parašytas apie 79 m., išsp. XVII a. Tai seniausia žinoma sisteminė gamtos mokslų enciklopedija, XXI knyga skirta farmakologijai.

²³ Minimas jo veikalas *Epistula LXVIII seu Liber exegeticus ad Fabiolam*, apie 400 m.

²⁴ Žodis שׁ reiškia skaisčiai raudoną drabužį (S. Narbuto vertimas).

arabai tą žodį taria *sasch*, o Niebuhris²⁵ (*Beschreibung von Arabien*, p. 62) verčia *feines Nesseltuch*. Senieji autoriai tą medžiagą vadino *byssus*, o jos siūlų švelnumą išgyrė Plinijus *h. nat.* XIX, c. 1. Greičiausiai tai yra egiptietiška drobelė *schensch*, apie kurią kalba Jablonski²⁶ *Opusc. Water*, T. 1, p. 290, ir yra tas pat, kas hebrajų שש ir arabų ساش (žr. Forster²⁷ *vom Byssus der Alten*, Lond., 1776, § 110). Todėl שש į lietuvių kalbą reikia versti *Silkai* arba *Médwilna*, tai yra taip, kaip išvertė Bretkūnas.

KUNIGŲ KNYGA

Trečiosios Mozės knygos vertėjas į lietuvių kalbą kai kuriose vietose nukrypo nuo Lutherio vertimo, laikydamasis originalo teksto, ir tai mus maloniai nustebino. Pvz.:

8, 20: *Zündete an das Haupt, die Stücke und den Strumpf – Uždėge galvą, štukkius ir táukus*. Vertimas *taukus, Fett* yra daug tikslesnis negu *Stumpf, truncus*, nes atitinka hebrajišką אה-פרד, *adepts*, aleksandriečiai išvertė σέαρ, sirai ir chaldėjai²⁸ חרבא, *pinguedo*. Aš nesuprantu, kaip Lutheriui atėjo į galvą versti *Strumpf* arba *Stumpf, truncus*, nes Vulgatoje taip pat parašyta *adipem*. 1 Sam 5, 4 tas pats žodis *Strumpf* išverstas *lėmũ*, nors originalo tekste tokio žodžio nėra ir reikėjo versti *Dágon*.

²⁵ Carsten Niebuhr (1733–1815), vokiečių geografas, keliautojas, surengęs ekspediciją į Aziją. Minimas veikalas *Reisebeschreibung von Arabien und umliegenden Landern*, 2 Bd., Kopenhagen, 1772.

²⁶ Paul Ernst Jablonski (1693–1757), vokiečių reformatų teologas, orientalistas, parašė egzegetinių veikalų. Čia minimas keturių tomų veikalas *Opuscula, quibus Lingua et Antiquitas Aegyptiorum [...] capita*, Leiden, 1804–1809.

²⁷ Johann Reinhold Forster (1729–1798), vokiečių gamtininkas, K. Linėjaus sekėjas, etnologas, poliglotas, Londono senovės draugijos (Society of Antiquaries of London) garbės narys. Turimas galvoje jo veikalas *De Byssu Antiquorum*, London, 1776.

²⁸ Chaldėjų kalba yra semitų dialektas, artimas hebrajų kalbai, kartu su sirų kalba sudaro aramėjišką šaką. Seniausias Senojo Testamento vertimas į chaldėjų kalbą žinomas iš 1 a.

Iz 9, 14: kalbant apie augalus – kitas dalykas. Bretkūno kodekse išbraukta *kelmą* ir viršuje įrašyta *táukus*. Tačiau parašėje prirašyta *stumgali*.

13, 55: eilutės pabaiga išversta: *ar tikrojų pūšėj' ar išwiršcsoj'*. Čia vertėjas vėl atsisaukė nuo Lutherio teksto, kur parašyta: *hat es schabig gemacht* ir neatitinka hebrajiško או בקרחתו או בגבחתו, nes tie žodžiai iš tikrųjų reiškia „drabužio lauko ar vidaus pusėje“. Nesuprantama, kaip Lutheris ir vėl taip nutolo nuo originalo. Jau Jeronimas buvo išvertęs: *In superficie vestimenti, vel per totum*. Aleksandriečiai rašė: ἡ ἐν τῷ στήμνι, ἥ²⁹ ἐν τῇ κροακῇ, *in stamine et subtegmene*. Geriausiai išversta arabiškai (*Polyglot*, Walton³⁰) فِي السِّنْفَةِ أَوْ تَحْتِهَا, *in sinistra (rasa) et recta panni superficie*. Tuo vertimu pasekė Dathe, puikiai išvertęs: *siue in parte aversa, siue adversa*. Juk žinia, kad raupsų užkratas gali būti ir vidinėje, ir išorinėje drabužių pusėje. Žr. Schilling³¹, *de lepra Veterum*, Traj[ecti] ad R[henum], 1778 ir Michaelis³² *Oriental. Bibliothek*, Th. 17, p. 259. Žodis *išwiršcsoj'* sudarytas iš žodžių *iš wiršsaus*, taigi gali būti pakeistas suprantamu pasakymu *išwérsoj' pūšėj', an der Ausenseite*.

21, 18: *buknofis, Stumpfnase* neatitinka originalo, nes hebrajiškas תרומ reiškia tiksliai „sutrumpėjęs“, „suluošintas kurioje nors kūno vietoje“, o nosis čia visai neminima. Lutherio vertimas *eine seltene Nase habend* atėjo iš Vulgatos, kur pateikiami trys nosies apibūdinimai, apie ką originalo tekste iš viso nekalbama, būtent: *si vel paruo, vel grandi, vel torto naso suerit*. Lutheris keistai išverčia šiuos epitetus. Aleksandriečiai išvertė: κολοβορίς³³, „suluošinti sąnariai“. Todėl įžvalgusis Dathe teisingai verčia: *si quis mutilus sit*. Kadangi žodis

²⁹ Taip orig. Turi būti ἡ – „arba“ (S. N. past.).

³⁰ Žr. išn. 2..

³¹ Gottfried Wilhelm Schilling, *De Lepra Commentationes*, Utrecht, 1778.

³² Johann David Michaelis (1717–1791), vokiečių teologas ir orientalistas, rengė mokslines ekspedicijas į Arabiją, išleido 23 tomų *Orientalische und exegetische Bibliothek*, Göttingen, 1775–1785. XVIII a. pab. išvertė Bibliją į vokiečių kalbą, tačiau jo vertimas neprislygo Lutheriui.

³³ Taip. orig. Dabar šį žodį rašome κολοβόρις „sužalota nosis“ (S. N. past.).

שרוע pavartotas kalbant apie per ilgas kūno dalis (iš שרע, *extendit*), tai תרומ veikiausiai turi priešingą reikšmę – per trumpos kūno dalis. Todėl lietuviškai teisingiau: *ar pertrumpus ar perilgus sanarius turrētu*. Bretkūnas buvo labiau priartėjęs prie originalo, jis išvertė taip: *ar pagadintus ar negerrus sanarius turris*.

SKAIČIŲ KNYGA

Ketvirtoji Mozės knyga išversta ne taip tiksliai ir stropiai, kaip Kunigų knyga. Vertime visai neatsižvelgiama į pagrindinį tekstą, sekama Lutherio vokišku vertimu, dažnai jo net nesuprantant.

4, 9: panašiai kaip Kun 25, 4 dėl tų pačių aukščiau minėtų priežasčių hebrajiškas תכלה, *mēlinas*, *blau* verčiama *geltonas*, o vokiškas žodis *dekkis* virsta į *uždangą*. Bretkūnas בדג buvo išvertęs *Prikloti*.

6, 10: po žodžio *kleboną* praleisti žodžiai *už angą šetrôs surinkimmo*. Bretkūnas išvertė ne *Angą*, o *už ū wartų*, tai atitinka hebrajų פתח. Žodį *Stiftshütte* jis verčia *šetra luddimo*, „liudijimo trobelė“.

10, 24: eilutės pabaigoje vietoje vardo *Benjamin* parašyta *Manaffe*, tas žodis jau buvo ankstesnės eilutės pabaigoje. Pirmajame leidime tos klaidos nėra.

21, 14: *Kad Waēba Sufoje ir uppėlei pas Arnon*. Čia, regis, netinkamai pavartotas jungtukas *kad*. Po jo nėra veiksmazodžio, o pavartotas vienas jungtukas neturi jokios prasmės. Hebrajiškame tekste to žodelio visai nėra, [vertime] atsirado dėl netaisyklingai užrašyto vokiško žodžio *das*. Jis palaikytas artikeliu, supainiotas su jungtuku *daß* ir neteisingai išverstas į lietuvių kalbą. Hebrajiški žodžiai את־יהוה etc. yra citatos pradžia iš dingusios Viešpaties Karų knygos³⁴, kur prieš tai einantis veiksmazodis reikalauja žodžio את־יהוה galininko linksnio, o kitos to paties linksnio žodžių formos vartojamos supletyviai, kaip, pvz., 15 eilutėje (išeina taip: „mes užkariavome Vahebą“ ir t. t.). Alek-

³⁴ Plg. Šv. R. 1999. Sk 21, 14 pradžia: *Todėl ir sakoma Viešpaties Karų knygoje: Vahebą Sufoje ir tarpeklius, Amoną ir tarpeklių šlaitus [...]*.

sandriečiai vertė: εφλογισε την Ζωοβ, dar akivaizdžiau yra Vulgatoje: *si cui fecit in marubo*, kur סופה išversta kaip סות „meldas, nendrė“. [21.] 15 eilutėje Lutheris prie *Arnon* pridėjo žodį „miestas“. Originale parašyta שבח – „būstas“, todėl reikia versti ne *miešią*, o *nammus*.

3, 54: eilutės viduryje yra spraga, čia praleisti žodžiai *ir tiems, kurriū mažummas yra, turrite tiek mažaus pridallyti, kaip burtas kožnam pūla*. Dėl to pradėtas [minties] periodas apie krašto padalinimą lieka neužbaigtas. Vokiškai atitinkama vieta skamba taip: *Und denen, derer Zahl wenig ist, sollt' ihr desto weniger zutheilen, wie das Loos einem Jeglichen daselbst fällt*. Bretkūno kodekse ši mintis užbaigta iki galo.

PAKARTOTO ĮSTATYMO KNYGA

Šioje knygoje praleidimų daugiausia. Tiesa, iš pirmo žvilgsnio tai nekrenta į akis, bet, atidžiau palyginus vertimą su originalu, jie darosi akivaizdūs, nes trukdo suvokti prasmę. Bretkūno rankraštyje, kuriuo rengėjai, deja, nepasinaudojo, šiuo atžvilgiu pasiekta pavyzdingo tikslumo.

1, 27: *Kad mus i Moabitū rankas dūtu*. Tekste kalbama ne apie moabitus, o apie amoritus, todėl turi būti: *i Amoritū rankas mus* etc. Bretkūnas išvertė: *idant rankona Amoritū mus padūtu ant išpūstijimo*.

3, 10: po žodžių *prieš nufileidimą saulės* trūksta ketvirtosios pasaulio šalies pavadinimo: *gegen Mitternacht, ir prieš šaurę*. Bretkūnas buvo išvertęs tik žodžiu *Wakarą, Abend*.

4, 11: *Der Berg brannte bis mitten an den Himmel* išversta: *O kálnas dège ikki pattiės dangaus*. Cipelis vyresnysis frazė *ikki pattiės dangaus* pataisė *ikki pūšės dangaus*. Hebrajiškai parašyta: kalnas degė על לב-השמים „iki dangaus širdies“. Aleksandriečiai teisingai išvertė εως τοῦ οὐρανοῦ³⁵, o lotyniškai būtų: *Astra ferit*. Taip rašė ir Vergilijus iš

³⁵ Taip. orig. Dabar rašome οὐρανοῦ „dangaus“ (gen. sg.; S. N. past.).

Etnos³⁶, *Eneid.* III, 574: *Attollique globos flammaram et sidera lambit.* Pasakymas *ikki puffės dangaus, bis zur Hälfte des Himmels* netinka (nes *Penkiaknygėje* pasakojimas dažniausiai yra epiškas). Vietoj to galima parašyti *ikki twirtybės dangaus*, taip yra Pradžios knygos pirmame skyriuje.

5, 12: *Szwentą dieną turri šwėsti.* Pagal originalą turi būti: *Sabbatą turri laikyt, kad ję šwėstumbei*, arba: *Sabbatôs dieną turri u3 šwentą laikyt.* Kadangi mūsų krikščioniškas sekmadienis atitinka žydų šabo dieną, tai galime ją, kaip ir žydai, vadinti *atilsės diena*. Bretkūnas išvertė: *Nedėldieną laikyk idant ję šwėstumbei.*

6, 11: eilutės pabaigoje praleista „kad būtum sočiai pavalgęs“, *daß du gesättiget werdest*; ואכלה ושבעה, „kad tu valgytum ir galėtum būti sotus“. Bretkūnas šią vietą išvertė trumpai ir teisingai: *kad walgitumbei ir priwalgitumbei.*

7, 12: *Sawo žaddejimą.* Originale parašyta בריה *derejimą*, taip išvertė ir Lutheris: *Bund und Barmherzigkeit.* Aleksandriečiai rašo: Διαθήκην και έλεος³⁷.

[7,] 18: prieš *daręs* praleisti žodžiai *tawo Diewas, dein Gott.*

13, 7: *Ar butu tawo artimi gentys ar toli, Sie mögen deine nahen oder entfernten Anverwandten seyn.* Šita eilutė suprasta visiškai klaidingai. Iš tikrųjų čia kalbama ne apie gimines, o apie artimas ir tolimas apylinkes. Žodžio *Gentys, Verwandten* originale visai nėra³⁸. Lutheris išvertė taip: *sie seyen dir nahe oder fern (in den Ländern umher zerstreut)*, taip yra ir originalo tekste: קרובים או רחוקים, kur turima omenyje svetimų tautų status. [13,] 15 eilutės pabaigoje trūksta žodžių „su kalaviju“, *kardo afsmenimi.*

14, 5: šitoje ir tolesnėse eilutėse painiojami gyvūnų pavadinimai. Ką Lutheris vadina *Tendeln*, į lietuvių kalbą išversta *Ūbšrus, Dachse.*

³⁶ Publijus Vergilijus Maronas (Publius Vergilius Maro, 70–19 pr. Kr.), romėnų poetas, išgarsėjęs 12 knygų kūrinio „Eneida“, 29–19 m. pr. Kr.

³⁷ Taip orig. Dabar rašytume έλεος – „gailestį, užuojautą“ (S. N. past.).

³⁸ Plg. Šv. R. 1999. Įst 13, 7 kalbama būtent apie giminystę, o 8 eil. – apie artimas ir tolimas vietas. Galbūt Rėza supainiojo eilutes.

Tačiau opšrus laikytas nešvariu gyvūnu, todėl jis negali būti turimas galvoje. Originale taip pat parašyta ne „opšrus“, o דישן, aleksandriečiai išvertė πυγαργος, sirai ir chaldėjai – רים, Borchartas³⁹ *Hieroz.*, p. 1, l. III, c. 20 tą gyvūną laikė tam tikra gazelės rūšimi, todėl reikia versti *medinne ofzkaite*. Bretkūnas buvo prirašęs *ofška medinne*, tačiau vėliau buvo išbraukta ir ant viršaus parašyta: *tragelapha*.

Taip pat negalima [14,] 13 esantį žodį *Taucher* (naras) versti *warna, Raabe*. Tiesa, originalo tekste žodis דיה (jis gali būti skaitomas ir דאה) nėra visai aiškus ir primena דיג, *Fischer*, tuo galima paaiškinti Lutherio vertimą. Todėl vietoje *warna* turi būti *náras*⁴⁰, o po jo esantį žodį *šarka* geriau būtų versti *lingė*, nes pastarasis reiškia *Weihe*, o *šarka* yra *Elster*. Šiuos abu pavadinimus teisingiau išvertė Bretkūnas.

[14,] 15: vietoje *Kannapinne* reikia rašyti *Koša*, nes originale minimas ne „paukštvanagis“, o „kuosa“. Hebrajišką נ, LXX – εἰραξ⁴¹, Borchartas kildina iš arabiško حن, *alas motitavit*. Bretkūno rankraštyje žodis *Sperber* išverstas *winnike*.

32, 10: prieš žodį *kaukia*, kuris būdamas vienas neturi prasmės, [dabar mūsų] prirašyta *žweris*, o [32,] 26 *šakyšu* pakeista į *šakyczau*, kad labiau sietųsi su [32,] 27 eilute. Dėl tos pačios priežasties Dathe אמרת verčia *dicerem*. Žr. Schultens⁴² *animadvers philol.*, Michaelio Senojo Testamento vertimą ir Rosenmüller⁴³ *Scholia in V. T.*, Tom. II, p. 4, 58.

33, 12: man pasirodė neaiškus pasakymas *tarp jo péczú jis gywęs, er wird wohnen zwischen seinen Schultern*. Tiesa, hebrajiškas כחפיו

³⁹ Samuel Borchart (1599–1667), prancūzų reformatų teologas. Turimas galvoje 1663 m. parašytas jo veikalas *Hierozoicon sive Historia animalium S. Scripturae*, 3 Bd., Leipzig, 1792. Orig. pavardė kartais rašoma Bochart.

⁴⁰ Plg. Šv. R. 1999. Įst 14, 13: *suopis, visų rūšių sakalai*; 14, 14: *visų rūšių varnos*.

⁴¹ Taip orig. Dabar rašome εἰραξ – „vanagas, sakalas“ (S. N. past.).

⁴² Albert Schultens (1686–1750), vokiečių orientalistas. Parašė komentarus Jobo (1737) ir Patarlių (1748) knygoms.

⁴³ Ernst Friedrich Karl Rosenmüller (1768–1835), vokiečių evangelikų teologas ir orientalistas. Minimas jo veikalas *Scholia in Vetus Testamentum*, 11 Bd., Leipzig, 1788–1835.

בין galėtų reikšti „tarp jo pečių“, tačiau metaforiškai suprantamas „tarp kalnų“⁴⁴. Čia turimi galvoje Siono ir Morijos kalnai, ant kurių stovėjo Jehovos sostas. Dathe verčia: *et inter montes considerat*, taip išvertė ir Michaelis IV, p. 87, ir Rosenmülleris *Scholia in V. T.*, Tom. II, p. 468.

Be to, lietuvių kalboje pasakymas *tarp pėczų* gali turėti ir kitą reikšmę, būtent „tarp krosnių“, todėl verčiau sakyti *tarp kalnų*.

JOZUĖS KNYGA

1, 4: *Bis an das große Wasser, Ikki didžų jurų*. Žodis *jures* Jozuės knygoje vartojamas kalbant ir apie mažesnę ežerą, pvz., [Joz] 12, 3 ir kitur. Keista, kad Bretkūnas savo kodekso antros knygos 1 p. kalbėdamas apie didelę Viduržemio jūrą vartoja žodį *Máres* ([Joz] 12, 3), o apie nedidelį Kinereto ežerą – *jures*. Lietuviai, o ypač Kuršių įlankos ir nerijos žvejai tikrai dideles pasaulio jūras vadina *jures*, o mažesnę vandens telkinį, nesusisiekiantį su okeanu, vadina *mares*. Kai aš su jais kalbėjau apie Baltijos jūrą, jie visada sakė *jures*, tačiau niekada taip nepavadino įlankos. Naujojo Testamento vertėjai žodį *Ežéras* dažnai vartojo kalbėdami apie krašto viduje esančius ežerus, o tai pagal [lietuvių] kalbos vartoseną tinka versti *mares*. Tiesa, hebrajiškai parašyta מִן, *promiscue*, ir tas žodis vartojamas kalbant ne tik apie Negyvąją jūrą (ים־מלח), bet ir apie Eufrato (Jer 51, 36) bei Nilo (Iz 19, 5) upes. Lutheris visur verčia „jūra“: pvz., [Joz] 12, 3 *das Meer im Gefilde*, Naujajame Testamente Mk 1, 16 parašyta *das galiläische Meer*, nors būtų galima keisti žodžiu „ežeras“.

18, 15: eilutės pabaigoje trūksta žodžių: *i wákarus ir nufitenka ikki šullinio Neptoa, Gegen Abend und kommt hinaus zum Wasserbrunnen* etc. Panašių praleidimų yra ir minint genčių bei miestų pavadinimus [Joz] 19 ir 21 skyriuose. Pavyzdžiui, 21, 32 minimi trys miestai, kur radusi prieglobstį Naftalio giminė, tačiau trečiasis miestas neįvar-

⁴⁴ Plg. Šv. R. 1999. Įst 33, 12: *įlsisi ant jo pečių*.

dintas, nurodyti tik du miestai su priemiesčiais. Prieš *Kartan ir jo prymiefc3ei* praleista *Amot=Dor ir jo prymiefc3ei*.

21, 27: šioje, kaip ir toliau esančioje [21,] 38 eilutėje, supainioti žodžiai *prymieftas* ir *walnybės miestas*, *Freistadt* ir *Vorstadt*. Prieš *žmogūdžiams* turi būti *walnybės=miestas*, nes originale עיר-מקלט reiškia *Asylstadt*, „pieglobsčio miestas“, o מגרש – *Vorstadt*, „priemiestis“, tai yra apie 2000 uolekčių⁴⁵ žemės aplink miestą, skirtos ganykloms. Šioje ir daugelyje kitų vietų suklysta jau Lutherio vokiškame vertime. Bretkūnas *Freistädte* visur vertė *kéluri=miestai*, o *Vorstädte* arba *Bezirkstädte* – *Sodai*, pagal senąją rašybą *Sadai*. Vėliau parašėję prirašyta *prymēftai*.

22, 23: neteisingai išversti, nevykusiai sukonstruoti ir todėl iškraipantys originalo prasmę yra paskutiniai eilutės žodžiai: *Ponui Diewui, tai jis te jėška tai*. Žodžiai *Ponui Diewui* priklauso ne prieš tai buvusiam, o toliau einančiam sakiniui ir turi būti verčiami ne naudininko, o vardininko linksniu, taigi: *Pon's Diew's te atjėška tai, so möge der Herr es rächen*. *Ponui Diewui* sakyti negalima, nes čia kalbama apie stabmeldžių altorių ir aukas. Originalo tekste prieš יהוה yra padėtas *sakeph*, arba kabliataškis, skiriantis jį nuo žodžio שלמים, o tai reiškia, kad baigėsi vienas sakinytis ir prasideda kitas. Žodžius יהוה הוא יבקש Dathe verčia: *Jehoua nos puniat, so mag der Herr uns strafen!* Lutherio vertime žodis יהוה siejamas su tuo, kas pasakyta anksčiau, todėl atsiranda naudininko linksnis, dėl to kyla nesusipratimas, ir ta vieta yra taisytina.

23, 4: eilutės pabaigoje supainiotos pasaulio šalys, Rytai su Vakaraais. Vietoje žodžių *ties užtekkėjimū saulės, gegen Aufgang der Sonne* turi būti – *ties nufileidimū saulės, gegen Untergang der Sonne*, nes Viduržemio jūra, apie kurią čia kalbama (ים הגדול), yra vakarinė Palestinos siena, o Jordanas – rytinė. Bretkūno rankraštyje parašyta: *pas saulės nufileidimą*.

⁴⁵ Ilgio matas, 60–71 cm.

5, 7: Deboros giesmėje krenta į akis tokia vieta: *An Bauern fehlte es in Israel, Mes prīstokom būrū*. Valstiečių Izraelyje netrūko, tai rodo tolesnė istorija, tačiau stigo narsių vadų ir didvyrių. Iš tikrųjų פרוץ reiškia *dux, fortis vir*, ir tai yra tas pat kaip שופת. Palyginkite su arabišku زرف, kurio antroji asmenuotė reiškia „spręsti, apsispręsti, nuspręsti“. Habakuko maldoje 3, 14 randame kitą to paties žodžio פרו formą, kurią Lutheris neteisingai išvertė *Flecken* arba *Dorf*. Jau aleksandriečiai buvo geriau supratę šią vietą, jie rašė: δυνάτοι ἐξῆλιπον ἐν Ἰσραὴλ, „galingųjų trūko Izraelyje“. Taip išversta ir Vulgatoje: *fortes defuerunt*. Dathe verčia: *deerant Du es*. Taip pat ir Justi⁴⁶: *Es fehlt in Israel, an Helden fehlt's* (žr. *Blumen Althebräischer Dichtkunst*, I B., p. 21). Stropųjį Lutherį suklaidino chaldėjų vertėjas, פרוץ išvertęs žodžiu *Dorf*, nes supainiojo su žodžiu פרווח. Kadangi toliau, kalbant apie Samsoną, pavartotas pasakymas *tikras karžygis*, tai aš neabejodamas juo pakeičiau neatitinkantį originalo žodį *būras*. Tos pačios giesmės 21 eilutėje kalbant apie vandens srautą tris kartus pavartotas žodis *ežer's*, o kitose Šventojo Rašto vietose rašoma *Teich*, „tvenkinys“. Bretkūnas išvertė geriau – *frówě*.

9, 35: neišversti žodžiai „iš pasalų“. Šioje vietoje palikta spraga ir Bretkūno vertime, vėliau įrašyta *iš užpakalo*. Geriausiai hebrajišką מן-המארב versti *iš paslėpto Žalnėrų pulko*.

15, 11: praleisti žodžiai *aus dem Stamm Juda, iš gimminės Judo*, kurie turėjo būti po žodžio *wyrū*. Šioje knygoje praleista daugybė atskirų žodžių, pvz., 17, 10: *pažadėtas* („pažadėti drabužiai“). 20, 25: *iš Gibeô's, aus Gibe'a*. 21, 5: *i Mizpā, nach Mizpa*. 20, 8: *gryžti, zurückkehren*. 20, 38: *slapczey, im Hinterhalt* arba *verborgen*. Toliau 5, 10 supainiotas žodis *grazū* su *baltū*, o 20, 31 *ulyczū* su *wieskellū* („miesto gatvės“ ir „keliai“).

⁴⁶ Karl Wilhelm Justi (1767–1846), vokiečių teologas, dvasininkas, filosofas. Minimas jo veikalas *Blumen althebräischer Dichtkunst*, 2 Bd., Giesen, 1809.

17, 2: vokiško vertimo prasmė priešinga originalo prasmei. Lutheris verčia: *die hundert Silberlinge, welche zu dir genommen hast* (šimtą sidabrinų šekelių, kuriuos tu pasiėmei), o hebrajiškai reiškia *welche dir gestohlen worden sind* (kuriuos iš tavęs pavogė), *kurrie taw yra pawógti*, להקח-ך, *siculi, qui furtu ablati sunt tibi*. Galbūt tos klaidos priežastis – netikslus LXX vertimas: οὗς ἐλάβες ἀργυρία σεαυτῇ, ir juo pasekusi Vulgata: *quos separaveras tibi*. Bretkūno vertimo prasmė artimesnė originalui negu vokiškam vertimui: *Sidabrininkai, kurrius taw pawógo (žmones) ir kurriū dėley tu keikiei po mano ausū*. Toliau einantis *keikdama* taip pat yra artimesnis hebrajiškam אליה negu vokiškam *schwören*, nes אלה čia reiškia: „jis linkėjo nelaimės“, ir Dathe teisingai išvertė: *propter quos mala imprecata es furi*.

RUTOS KNYGA

1, 13: kalbant apie moterį lietuviškai nesakoma: *kad vyrą ne wéftumbita*. Tokiu atveju reikia sakyti: *už vyro tekkėti*. Todėl turi būti: *už vyro ne tekkétumbita*. Man atrodo, kad [1,] 9 ir [1,] 14 eilutėse esančios frazės *šawo balfą pakēlufi* (čia mot. g. dviskaita tinka labiau negu vyr. g. daugiskaita) nereikėtų versti *šawo balfą pakēlę*, nes kalbama apie dvi moteris.

2, 16: vietoje *kuppetū*, kas iš tikrųjų reiškia *Heuhaufen*, labiau tinka *pēdū*, *Garben*, nes hebrajiškas צבתיים reiškia „pėdus“ arba „ryšius“. Vulgatoje taip pat rašoma: *manipulos*, aleksandriečių vertime – βεβοῦνισμένα⁴⁷, *aggregata*, t. y. „ryšelis“. Uolusis Lutheris tą žodį supainiojo su 3, 7 esančiu ערמה ir reiškiančiu „miežių krūvą“. Bretkūno rankraštyje žodis *kruwū* išbrauktas ir ant viršaus užrašyta *paedū* (t. y. *pēdū*).

3, 2: kaip buvo pažymėta kalbant apie Pradžios knygos 50, 11, taip ir šioje bei tolesnėje eilutėje vietoje *škunę*, *Scheure*, verčiau rašyti

⁴⁷ Taip orig. Šiandien šį žodį rašome βεβουνισμένα (S. N. past.).

klojimmā, nes žydai javus kuldavo lauke. Bretkūno rankraštyje abiem atvejais išversta *ant klóno*, tai labiau atitinka originalą.

4, 15: *Kurri taw geréŋne yra už dešimt sunū, welche dir besser ist, als zeihen Söhne*. Originale minimi septyni sūnus, שבעה בנים, *septyni sunus*, taip išvertė ir Bretkūnas. Neteisingas skaičius atsirado neapsižiūrėjus pirmiesiems redaktoriams.

PIRMOJI SAMUELIO KNYGA

1, 11: *Ir arždkus ne turrės dėti ant jo galwós*. Hebrajiškai parašyta: מורה לא-יעלה על-ראשו, *Ir barzdskuttys ne turrės ateiti ant jo Galwós*. Pagal Jdt 13, 4 ir [13,] 5, nazyras turėjo nesikirpti plaukų⁴⁸. Pirmasis vertimas yra dviprasmis.

2, 2: *Niera kitto nufitikkėjimo*. Hebrajiškai אין צו, *niera kittôs ūlēs* – sodrus ir vaizdingas pasakymas. Lutheris išvertė žodžiu *Hort*, tačiau čia labiau derėtų *Vēls*. Jeigu ryškūs rytietiški vaizdai yra [lietuviams] suprantami, jokių būdu nereikia keisti jų blankiais aprašymais.

[2,] 8: *iš mėšlū*, מאשפות. Jau anuomet Bretkūnas buvo pavartojęs padoresnį žodį *iš purwo*. Lutheris išvertė *aus dem Koth*, tai žemas pasakymas.

4, 2: *Paeilui*, במערכה, *in Schlachtordnung*, *Iš waijsko fufiattyto*. Bretkūno vertime [prie žodžio] *eileje* kita ranka parašėje prirašyta *rėdė stowę*. LXX: παραταξεί, Clericus⁴⁹: *Inclinato ordine*, Dathe: *acies instructa*.

[4,] 3: *Dawe mušti* – išversta aktyvo forma, o reikėjo versti pasyvu: „leistas sumušamiems“. Čia ir Lutheris neapsižiūrėjo, vietoje *geschlagen werden lassen* jis išvertė: *Warum hat uns Herr schlagen lassen?* Bretkūnas גפנו vertė teisingiau: *kodėl mus Ponas Dievas muše?* Dathe: *ut a Philistaeis caederentur*. Todėl reikėjo versti taip: *kodėl Pon's Diew's dawē, kad Pilističiai mus pergalėjo?*

⁴⁸ Apie nuostatus nazyrams žr. Sk 6, 1–21.

⁴⁹ Johann Clericus (Le Clere, 1698–1724), olandų teologas. Greičiausiai turimas galvoje jo veikalas *Annales Veteris et Novi Testamenti*, 1722.

5, 4: *Lemū*, Lutheris verčia *Rumpf*. Hebrajiškai parašyta tik לנח, t. y. *Fisch*=*Körper*, *žuviės abroz*as, t. y. žuvis nukapotais pelekais ir nukirsta galva. Dathe buvo įžvalgesnis, jis verčia: *et tantum parte, quae piscem repraesentabat, relict*a.

9, 11: *Pranešas*, נחש, Bretkūnas verčia *Prarakas*, parašėte prirašytas žodis *Pranešas* mažiau tikęs. Man regis, teisingiau versti *regėtojis*.

14, 27: vietoje *Sawo lazda rankoje beturrincę* turėtų būti: *den Stab, der in seiner Hand war, lazda, kurrę jis rankoj laike*. Bretkūnas taip ir išvertė.

[14,] 29: *das Land geirret*. Veiksmazodį *irren* Lutheris pavartojo aktyvo forma, ir tai vokiečių kalboje yra toleruotina. Bretkūnas verčia: *žemę priuyle*, o korektorius parašėte prirašė – *futrukde*. Vėlesnis redaktorius įrašė – *prigawo*. Kadangi pasakymas *fuwillojo* skamba šiurkščiai, geriau versti *paklaide*.

17, 17: *Szus Epa Swillinus*. Bretkūnas išvertė kur kas geriau: *šitta Epą apswillintū jawū*. Hebrajiškas žodis נקל, *Sangen* reiškia „paskrudinti grūdai“, kuriuos paprastai valgydavo su druska (Joz 5, 11; Rut 2, 14). Dathe verčia: *Accipe hanc Epham frumenti tosti*.

[17,] 22: praleisti žodžiai *und ging hinein und grüßte seine Brüder, ir iejes pasweikinno sawo brolius*. Ši klaida padaryta pirmajame, 1735 metų, leidime.

Pastaba: nuo [17,] 12 iki [17,] 31 eilutės *Vatican. Codex LXX*^o yra spraga, kuri greičiausiai pateko iš Aldin. teksto⁵¹. Prie šito netrumpo intarpo chaldėjai dar pridėdą ilgą Galijoto kalbą. Žr. Kennicotto *Hebrajiško teksto šaltinius*⁵², p. 425 ir toliau. Kita spraga yra nuo [17,] 55 iki [17,] 58 eilutės.

⁵⁰ Vatikano kodeksas (Codex Vaticanus) ir Sinajaus kodeksas (Codex Sinaiticus) iš V a. yra seniausios krikščionių Šventojo Rašto kopijos. Visuose šiuolaikiniuose kritiniuose Biblijos vertimuose atsižvelgiama į šių kodeksų tekstus. Tačiau čia Rėza greičiausiai turi galvoje Septuagintą.

⁵¹ Šaltinis nenustatytas.

⁵² Benjamin Kennicott (1718–1783), anglų teologas, hebraistas. Greičiausiai turimas galvoje jo veikalas *Vetus Testamentum hebraicum cum variis lectionibus*, 1776–1780.

19, 9: *štowēdams*, o originale – *šedēdams*, יושב. Ir ši kartą Bretkūnas išvertė pagal originalą.

21, 5: *Jaunikaicziū kunai buwo šwenti*. Šią frazę Bretkūnas išvertė tiksliau pagal originalą: *Jey tiktai tarnai motērū ne butu kruttingę*, Lutheris: *der Knaben Zeug war heilig*.

25, 18: *šimtą kekiū Rozynū*. Hebrajiškai צמקים reiškia „pyragėliai iš džiovintų vynuogių“. Palestinoje buvo įprasta įspausti džiovintas vynuoges į apvalius ar keturkampius paplotėlius ir kepti labai skanius pyragėlius (žr. Harmar *Beobachtungen*⁵³, Th. 1, p. 390). Panašius pyragaičius kepavo iš datulių, hebrajiškai jos vadinosi דבלים. Tiek Lutheris, tiek ir Bretkūnas nesuprato šios teksto vietos. Abudu vietoje „paskrudinti grūdai“ išvertė – „miltai“, o vietoje „pyragėliai“ ir „paplotėliai“ – *Bündel, rišeliū*. Lietuviškai turi būti taip: *penkis ketwirczius apšwillintū jawū, šimtą prāplocziū Rozinū ir du šimtu praplocziū Pygū*.

ANTROJI SAMUELIO KNYGA

1, 18: *Waikus Izrael mokint tą raudojimo giešmę*. Čia padarytos dvi klaidos. Pirma, vietoje *Juda* parašyta *Israel*, antra, originalo žodis נשק nepagrįstai išverstas *Raudojimo giešmę*. Kadangi psalmės ir kiti liaudies dainuojami kūriniai dažnai būdavo pavadinami pagal esminesnius juose esančius pasakymus arba pirmuosius eilutės žodžius, tai ir šita elegija pavadinta נשק, „Jonatano lanku“, kuris minimas [1.] 22 eilutėje (žr. Lowth *de sacra Hebr. poesi, Prael.* 23). Michaelis נשק drąsiai verčia *metrum*. Bretkūnas išvengė abiejų klaidų: *Ir prīfakę, waikus Juda pamokinti kilpinni*.

5, 2: *Ercikiū, Fürst*. Vietoj šito germanizmo yra grynai lietuviškas žodis *kunnigaikštis*, vartojamas Mt 2, 6 ir Žyd 2, 10, o 1 Sam 25, 30 tas pats žodis išverstas *Wiešpats*.

⁵³ Thomas Harmar (1744–1788), vokiečių teologas. Minimas veikalas *Beobachtungen über Orient aus Reisebeschreibungen zur Aufklärung der heiligen Schrift*, Hamburg, 1772–1779.

[5,] 8: po *apkenč*⁵ skliausteliuose turi būti pridėti žodžiai *tq aš didey garbifu*, nes be jų sunku suvokti prasmę. Dathe priduria tokius žodžius: *hunc ducem exercitus futurum esse*.

7, 19: *Tai yra budas žmogaus, kurs Dieu's ir Wießpat's yra, das ist die Weise eines Menschen, der Gott der Herr ist*. Nors toks Lutherio vertimas yra keistas ir netinkamas, vis tiek pažodžiui išverstas į lietuvių kalbą. Bretkūnas jautė, kad ta frazė nevykusi, todėl paskutiniuosius du žodžius יהוה אדני išvertė šauksmininko linksniu: *Pone Diewe, ar tu taip žmonėms apšireiški?* Nors šita vieta komentuojama labai įvairiai, viena yra neabejotina: abu paskutiniuosius žodžius reikia versti ne kilmininko, o šauksmininko linksniu. LXX vertėjai, Jeronimas ir visi naujesnieji aiškintojai – Grotius⁵⁴, Clericus, Michaelis, Dathe ir kt. šiuo požiūriu vieningai sutaria. Prieš tai einančius žodžius תורת האדם galima suprasti dvejopai: pagal Michaelį – „pasaulio vyksmas, žmogiškojo gyvenimo bėgsmas“ arba, kaip aiškina Dathe, – „įsakymas žmonijai“.

16, 7: *Nelabs wyrs* per švelniai pasakyta vietoje *welno waiks*. Originala parašyta: איש-בליעל, „Belialo sekėjas“. Šita frazė Įst 13, 13 išversta: *Belialo waiks*. Žodis „Belialas“ pavartotas ir Naujajame Testamente.

19, 35: eilutės pabaigoje praleistas originalo žodis עמדי, *bei mir, pas mannę*, jį turėjome įrašyti.

24, 23: *Wiß' tai karalus Arapna* etc. Kadangi Arabna, arba Arawna, karaliumi nebuvo, juo nevadinamas ir jokioje kitoje teksto vietoje, tai originalą, matyt, neapdairiai iškraipė perrašinėtojai, perkėlę žodį המלך iš [24,] 24 eilutės. Nei LXX vertėjai, nei sirai, arabai⁵⁵ ar Vulgata iki pat Siksto V redakcijos⁵⁶, nei chaldėjų vertėjai Kimchi⁵⁷ laikais neperskaitė

⁵⁴ Hugo Grotius (Huig de Groot, 1583–1645), vokiečių istorikas, dramaturgas, poetas, teologas, teisininkas ir filosofas. Greičiausiai čia turimas galvoje jo veikalas *Annotata ad Vetus Testamentum*, Paris, 1644.

⁵⁵ Yra žinoma, kad Sevilijos vyskupas Jonas (Juan de Sevilla) XVIII a. išvertė Šventąjį Raštą į arabų kalbą.

⁵⁶ Sikstas V (1521–1590), popiežius (1585–1590), jo iniciatyva 1590 m. išleista redaguota Vulgata, vadinamoji „Siksto Vulgata“.

⁵⁷ Tikriausiai čia turimas galvoje Josefas Kimchi (1105–1170), žydų egzegetas, parašęs komentarus Biblijai.

žodžio המלך. Todėl suprantama, kad naujesnieji vertėjai jį paprasčiausiai praleidžia. Dathe išvertė: *Quae omnia Aravna regi obtulit*.

PIRMOJI KARALIŲ KNYGA

4, 12: *Ikki rubbēžaus Meola, bis zur Grenze Meola*. Šitie žodžiai neatitinka nei originalo teksto, nei Lutherio vertimo. Žodis מְחֹלָה reiškia ne „siena“, o yra tikrinis daiktavardis ir sietinas su žodžiu „Mehola“, tačiau tiek aleksandriečiai, išvertę Ζαβελμεουλᾶ, tiek ir Vulgata, kurioje parašyta *Abel mehula*, laiko jį miesto pavadinimu. Lutherio pasakymas *Plan* yra priimtinas tiems, kurie tą žodį kildina iš arabiško لَبْل, „žolė“ arba „žolė apaugęs slėnis“. Teisingiausiai išvertė Dathe: *usque ad Abel Mecholam, Ikki Abel=Meolo*. Beje, ir pačiame originalo tekste yra atsiradę painiavos, nes [4,] 9; [4,] 10; [4,] 11 ir [4,] 13 eilutėse praleisti keturi asmenvardžiai, o tai kiekvienas hebrajų kalbą mokantis skaitytojas supras iš to, kad visur pradedama žodžiu בן, „sūnus“. Ši spraga atsirado jau nuo Septyniasdešimties vertėjų laikų.

7, 9: *Winkeleisen* išversta *Winkelis*. Originalo tekste parašyta tiktai „mastas“, כַּמְדוֹת; Dathe išvertė: *ad mesuram*⁵⁸. Ez 48, 16 tas žodis išverstas taip pat tinkamai – *miera*. Bretkūnas pasirinko žodį *Sąsparninka*. Dažnai pasitaikanti lietuvišką žodį *skribele*, reiškiantį *Schreiber*, „raštininkas“ [1 Kar] 4, 3; 2 Kar 12, 10; [2 Kar] 18, 18; [2 Kar] 19, 2 ir daugelyje kitų vietų aš verčiau žodžiu *rašytojis*. Jeigu lietuvių kalboje yra savas ir suprantamas žodis, nusakantis techninius dalykus, kam dairytis į svetimas kalbas.

11, 28: štai dar viena vieta, parodanti, kaip klystama, nesupratus vokiško teksto. Lutheris rašo: *Da Salomo sahe, daß der Knabe ausrichtig war*. Pirmieji leidėjai išvertė taip: *Ir Salomonas mattydams tą jaunikati wierną ėfant*. Senas geras vokiškas žodis *ausrichtig*, t. y. „uolus darbe“, suprastas kaip *auf richtig*, t. y. „mylintis tiesą“, „ištikimas“. Todėl vietoje *wierną* teisingiau rašyti

⁵⁸ Taip orig. Šiandien rašome *ad mensuram* (S. N. past.).

mudru arba *darbingą*. Bretkūno rankraštyje tas žodis išverstas *tikkufi*, būtent [šia] prasme – „tikusį darbams“. Hebrajiškai parašyta עשה מלאכה, aleksandriečiai verčia: ανηρ εργων, Vulgata: *industrium*, o Dathe: *in opere faciundo assiduum*. Todėl lietuviškai reikia versti taip: *tą jaunikati darbingą ėfanti*. Šio skyriaus 33 eilutėje po *Aftoret* praleista visa grupė žodžių, būtent: *balwoną Zidonių, Kamošo balwoną Moabitenų*. Taip neapsižiūrėta tik antrajame leidime.

19, 3: žodžiai *kaip tikt galėjo* neatitinka nei vokiško teksto, nei hebrajiško originalo. Pastarajame parašyta וילך אל-נפשו, *Er ging, wohin er wollte, Kattril jis norėjo*; taip teisingai išvertė Bretkūnas. Aleksandriečiai vertė pažodžiui: ἀπηλθε κατα την ψυχην αὐτοῦ, geriau pavyko Jeronimui: *quocunque eum ferebat voluntas*. 20, 7 esanti frazė *atfunte mano paczų bei waikų fidabro* yra nerišli ir beprasmė, todėl po žodžio *atfunte* reikia įrašyti *dėl*, o pirmuosius daiktavardžius versti taip, kaip yra hebrajų kalba, t. y. naudininko linksniu: *moterims bey waikams*, nes taip yra teisingiau.

ANTROJI KARALIŲ KNYGA

3, 4: po žodžių *už wilnas* praleista tolesnė frazė *nū simtū tukštanczių awinaczių* arba *ėryczių*, *von hundert tausend Lämmern* ir iš karto eina paskutinė frazė *nū simtū tukštanczių awinų*, *von 100 000 Widdern*. Bretkūnas paskutinį žodį išvertė *barankų*, tai skolinys iš lenkų ir rusų kalbų. Pirmame sakinyje vietoje *wilnas* turi būti *wilnų*, nes šis žodis daugiskaitos forma nevartojamas.

6, 25: *Tauben*=*Mist*, חרי יונים, arba du žodžius, kuriuos skaitome Kennicotto 12 kodekse, חרי יונים, Bretkūnas išvertė *balandzū*=*miešlai*. Žinoma, kitaip ir nebuvo galima išversti, nenorint iškreipti hebrajiško teksto ir pašiepti senųjų vertėjų. Aleksandriečiai išvertė: κοπρος περιστερων, o Vulgatoje parašyta: *stercus columbarum*. Sirai ir arabai išvertė taip pat. Vis dėlto Borchartas *Hieroz.*, P. II, Lib. I, C. 7, p. 44 etc. septyniuose puslapiuose bando įrodyti, kad arabai balandžių mėšlų vadinę tam tikros rūšies paskrudintus žirnius (*Usnen*) ir riešutus

(*Kendem*). Dėl deginančio aštrumo jie nebuvo valgomi, tačiau buvo vartojami pristigus druskos. Tačiau Juozapas⁵⁹ (*Žydų karo* 6 tomo pabaigoje) rašo, kad į neviltį puolusiems apgultos Jeruzalės gyventojams teko naudoti maistui gyvulių mėšlą. Tokių patirčių turime ir iš naujesnių laikų. Taip pat žinotina, kad Prancūzijos kepėjai į tešlą įmaišydavo balandžių mėšlą, kad duona būtų puresnė ir baltesnė. Kad tas pasakymas mažiau šokiruotų, galima palyginti dvi kitas Šventojo Rašto vietas – Iz 34, 12⁶⁰ ir Ez 4, 22⁶¹.

12, 4: frazė *pagal tai, ką sprėndęs sawo dušią* išversta pažodžiui iš vokiečių *nach der Schatzung seiner Seele* ir yra visai nesuprantama. Bretkūnas tą vietą išvertė: *pagal parašimą*, taip randame ir Lk 2, 2. Hebrajiškai parašyta ערכו נפשות בכסף איש, *eines Jeglichen Geld für die Seelen seiner Schätzung*, t. y. „pinigai, sumokėti surašinėtojams kunigams kaip išpirka“. Pagal Iš 30, 11–16, kiekvienas suaugęs izraelitas vykstant gyventojų surašymui turėjo sumokėti išpirkos mokestį už savo gyvastį Susitikimo palapinės reikalams – pusę šekelio. Be to, kiekvienas galėjo duoti įžadus, kad sumokės tiek, kiek jam nurodys šventikas. Toji išpirka išsamiai aprašyta Kun 27. Apie ją kalbama ir čia. Todėl lietuviškai turėtų būti: *pagal tai, ką klėbons sawo dušią cžėnawojės*.

23, 12: *Ir šallin bėgęs iš cze, und er lief von dannen und warf ihren Staub in den Bach Kidron*. Ši vieta visiškai neaiški. Hebrajiškai parašyta: „Jis liepė juos (altorius) nugriauti ir sumetė jų dulkes į Kedrono upelį“. Veiksmažodis וירץ čia vartojamas ne aktyvo, o pasyvo forma, aleksandriečiai, atrodo, tai suprato ir išvertė και κατεσπασεν εκειθεν, *et diuellebat inde*. Uolų jį Lutherį suklaidino Vulgata, kur šis žodis išverstas *cucurrit*. Geriau ir teisingiau išvertė Dathe: *Et inde remotas (aras) in torrentem Kidronem pulverem eorum abjecit*. Lietuviškai tą vietą reikia versti: *Ir jūs šallin ėmęs iš cze jų dulkes išbarstė į upelį Kidron*.

⁵⁹ Josephus Flavius, *De bello Judaico*, 75–79 m.

⁶⁰ Plg. Šv. R. 1999. Iz 34, 12: *Edomo kilmingųjų daugiau nebeliks, nebeliks ką skelbti karaliumi, – didžiūnų jau nebėra*. Apie galvijų mėšlą nekalbama.

⁶¹ Plg. Šv. R. 1999. Ez. 4 yra tik 17 eilučių. Apie galvijų mėšlą kalbama 15 eilutėje.

3, 22: vardinant giminės asmenų vardus, jie ne tik painiojami nuo pat pirmojo iki penkioliktojo skyriaus, bet yra ir reikšmingų spragų. [3, 22] eilutės pabaigoje minimi šeši Šemijo⁶² vaikai, o išvardinti tik penki. Po Šafato turi būti šeštasis vardas – *Seza*⁶³. Vulgatoje jis yra įrašytas. Atrodo, šis vardas jau anksčiau buvo dingęs iš masoretiško⁶⁴ teksto, o taip atsitiko greičiausiai dėl panašumo su toliau einančiu žodžiu שש „šeši“. Beje, 1, 39 taip pat apsirikta: turi būti ne Lotano „duktė“, o „sesuo“, אחות, ne *dukte*, o *sešū Lotano*.

7, 67⁶⁵: įterptas nereikalingas žodis *kittū*, kurio nėra nei originalo tekste, nei Lutherio vertime. Dathe verčia: *dedit familiis Kebathitarum*, o tai, be abejonės, atitinka originalo tekstą. 8, 2 eilutės viduryje praleisti žodžiai *iš Tolo*, kuriuos, sekant originalu, reikėjo versti naudininko linksniu⁶⁶.

9, 8: *Su šawo dwim moterim*. Šitaip negali būti verčiama, nes prieš tai eina veiksmažodis *gimme*⁶⁷, todėl turėjo būti pataisyta: *iš dwėjū moterū*. Bretkūnas išvertė taip: *pagimde iš šawo moterū*.

26, 3: minimi šeši Jedutūno vaikai⁶⁸, tačiau išvardinti tik penki, todėl atsiranda neatitikimas tarp nurodyto vaikų skaičiaus ir jų vardų. Akivaizdu, kad čia praleistas šeštasis vardas. Aleksandriečių vertime jis buvo. Tarp Izaijo ir Hašabijo (pagal aleksandriečių kodeksą) yra ir Šelemijas. Iš šio skyriaus 17 eilutės⁶⁹ aiškiai matyti, kad šitą vardą perrašinėtojai praleido per neapsižiūrėjimą, nes čia

⁶² Plg. Šv. R. 1999. 1 Kr 3, 22 vardinami Šekanijo sūnūs, iš kurių vienas buvo Šemijas.

⁶³ Plg. Šv. R. 1999. 1 Kr 3, 22 toks vardas iš viso neminimas, paskutinis, šeštasis, yra Šafatas.

⁶⁴ Masoretiškas (hebr. *masorah*, „tradicija“). Tai hebrajiškas Senojo Testamento tekstas, parašytas apie VIII a.

⁶⁵ Plg. Šv. R. 1999. 1 Kr 7 skyriuje yra tik 40 eilučių.

⁶⁶ Plg. Šv. R. 1999. 1 Kr 8, 2 tokių žodžių nėra.

⁶⁷ Plg. Šv. R. 1999. 1 Kr 9, 8 apie moteris nekalbama.

⁶⁸ Plg. Šv. R. 1999. 1 Kr 26, 2–3 vardinami septyni Mešelemijo sūnūs.

⁶⁹ Plg. Šv. R. 1999. Apie mestą burtą kalbama ne 1 Kr 26, 17, o 1 Kr 26, 14.

kalbama, kad būtent Šelemijui krito dešimtas burtas. Beje, šitas šeštasis vardas yra ne tik arabiškame vertime, bet ir Kennicotto 172 kodekse ir aleksandriečių vertime. Todėl daug neabejojęs įrašiau vertime praleistąjį vardą *Simeja*.

27, 7: toje ir toliau einančiose 8, 9, 30, 32 eilutėse frazė „darbštūs žmonės“⁷⁰ verčiama *tikri žmonės*. Originalo tekste parašyta בני-יחיל, aleksandriečiai verčia: οἱ δυνατοί, o Vulgata: *viri fortissimi*, tačiau hebrajų vartosenoje tai turėtų reikšti „puikūs, šaunūs, budrūs vyrai“ (*mudrus žmonės*). Bretkūno kodekse parašyta: *tikkufios žmonės* (pagal senąją vartoseną mot. g. dgs.), tačiau paraštėje prirašyta *mandagos*.

29, 11: eilutės pabaigoje prieš *kamarū* praleistas žodis *Saale, fwtlyczyū*⁷¹. Šešioliktoje eilutėje žodis *dūna, Brot* pavartotas daugiskaitos forma⁷². Geriau sakyti *dūnôs kėpalai*. [29,] 20: pasenęs pasakymas *ikkikol tu wišq labq uredôs atlikkęs, bis du alle Werke zum Amt vollendet* pakeistas suprantamesniu: *ikkikol tu wišsus darbus urėdo bufi atlikkęs*⁷³.

ANTROJI KRONIKŲ KNYGA

2, 7: Lutheris išvertė *geele Seide*, čia⁷⁴ verčiama *weiße Seide, baltū šilkū*⁷⁵. Hebrajišką הכל reikėtų, kaip ir Iš 25, 4, versti *blaue Seide, mėlinū šilkū*, nes tokia yra hiacinto spalva.

4, 22: tarp čia vardinamų šventųjų indų netinka ketvirtasis žodis *pūdai*, nes hebrajų kalboje šis daiktavardis reiškia ne *Töpfe*, o *Kohlenpfannen*, ir tas indas yra naudojamas smilkymui, todėl turi būti *rukinnimo rykai*. מחרות Dathe taip pat verčia: *thuribula*, o tai yra geriau negu Vulgatoje. Taip pat vietoje *zowefťkai* arba *zoweckai* (metalinis

⁷⁰ Plg. Šv. R. 1999. 1 Kr 27 minimose eilutėse tokios frazės nėra.

⁷¹ Plg. Šv. R. 1999. 1 Kr 29, 11 tokios frazės nėra.

⁷² Plg. Šv. R. 1999. 1 Kr 29, 16 tokių žodžių nėra.

⁷³ Plg. Šv. R. 1999. 2 Kr 29, 20 tokios frazės nėra.

⁷⁴ Turimas galvoje antrasis lietuviškos Biblijos leidimas (1755).

⁷⁵ Plg. Šv. R. 1999. 2 Kr 2, 7 apie šilkus nekalbama.

durų įtvirtinimas) tinkamiau versti *anga ir jós durrys*, nes paauszuotos buvo visos šventyklos ir šventojo kambario durys.

13, 7: *Kinder Belials* išversta *wélno waikai*, *Teufels*=*Kinder*. Kaip pažymėta aukščiau, kalbant apie 2 Sam 17, 7⁷⁶, *Belialo*=*waikai* buvo galima palikti, juk taip yra ir Įst 13, 13⁷⁷.

18, 4: po *pašiklausk* praleistas reikšmingas žodis *heute, ðen dien*. Panašių praleidimų randame ir toliau, be to, 22, 6 dar ir vardai supainioti: turi būti ne *Azarja*, o *Ahasja*, nes būtent apie jį kalbama ankstesnėse ir paskesnėse eilutėse. Aleksandriečių, sirų ir Kennic[otto] 12 kodekso tekstuose yra minimas kaip tik tas vardas. Taip pat neteisingai pradžioje parašyta *Joram*, turėtų būti *Jehu*. Abi klaidos buvo jau vokiškame vertime.

25, 13: visiškai nesuprasti Lutherio žodžiai *Thaten sich in die Städte* ir išversta taip: *Žalnėrai pradėjo gyventi miestuose Judo, die Soldaten fingen an zu wohnen in den Städten Juda*. Iš tikrųjų čia kalbama ne apie gyvenimą miestuose, o apie miestų plėsimą: „kareiviai užpuolė miestus“, ויפשוטר בערי יהודה, *et irruptionem fecerunt in oppida Judae* (kaip verčia Dathe); tai paaiškėja iš toliau einančio sakinio: „ir nužudė ten 3000 gyventojų“. Taigi į lietuvių kalbą reikia versti taip: *Alle Žalnėrai, kurrius – – ipūle i miestus Judo*. Būtent taip išvertė Bretkūnas: *karáuninkai iėjo ing miestus Juda*. Ką Lutheris toliau 26, 15 verčia *Brustwehren*, pagal originalą turi būti *Wurfmaschinen*, חשבנות (LXX *μάχαναι*⁷⁸), Bretkūnas šį žodį išvertė *prprowas*, o Dathe paaiškino: *machinas bellicas, quibus tela et saxa jacerentur*.

28, 23: praleista pusė eilutės, būtent: po *gėlbėtu* trūkta žodžių *norint tie balwónai jam ir wiffiems žmonėms Izraelo ant prapūlimmo buwo, obgleich dieselbigen Götzen ihm und dem ganzen Volk Israel ein Fall waren*. Šiós spragós Bretkūno vertime nėra, ji atsirado pirmajame Biblijos leidime.

⁷⁶ Plg. Šv. R. 1999. Minimi žodžiai yra ne 2 Sam 17, 7, o 2 Sam 16, 7.

⁷⁷ Plg. Šv. R. 1999. Įst 13, 13 apie tai nekalbama.

⁷⁸ Taip orig. Šiandien rašome *μάχαναι* (dor., att. *μηχαναί*, S. N. past.).

2, 43: vardinant sugrįžtančius tremtinius padaryta daug netikslumų, pavyzdžiui, [2,] 25 eilutėje vietoje *Rapira* turi būti *Kapira*, [2,] 26 eilutėje vietoje *Ejado* turi būti *Jedajo*⁷⁹. Šio skyriaus 43 eil. žodis *Netinimū* nėra tikrinis daiktavardis, tai „šventyklos tarnai“⁸⁰. Jie atlikdavo smulkius patarnavimus ir fizinį darbą, pavyzdžiui, atnešdavo į šventyklą malkų, reikalingų aukojimui (žr. Michaelis⁸¹ *Suppl. ad Lex. hebr.*, p. 1701). Kad tai nėra tikrinis daiktavardis, matyti iš [2,] 58, kur עבדים verčiama „vergai“, ir iš Sk 8, 19, kur levitai, נחירים, vadinami „Aarono tarnais“. [Ezd 2,] 41–42 minimi giesmininkai ir vartų sargai, o čia verčiama „šventyklos prižiūrėtojai“, *Tempel=Aufwärter*. Dathe נחירים verčia: *famuli sanctuarii*. Lietuviškai turi būti: *bėrnų prie bažnyčios sluzaujanczų*.

6, 11: *Ir jo nammai tur miešlinu paštoti*, vokiškai: *sein Haus soll dem Gericht verfallen seyn*, o mūsų dabartine teisės kalba tariant: *dem Fiskus anheim fallen*. Lietuviškas vertimas „jo namai turi tapti mėšlynu arba šiukšlynu“ yra ne tik nepadorus, bet ir iškreipia prasmę. Aleksandriečiai išvertė: καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ το κατ' ἐμὲ ποιηθήσεται, Vulgatoje – *domus ejus publicetur*. Tikrai sirai chaldėjiškame tekste esantį נבול išvertė: *sterquilinium*. D a t h e tai suprato kaip konfiskaciją šventyklos turtams pagausinti ir verčia taip: *aedes autem fisco sacro addicantur*. Todėl lietuviškai teisingiau rašyti: *Ir jo nammai wyraufybei tur pripulti*. Bretkūno kodekse ši frazė išversta taip: *ir jo nammai tefow prowôs*, ir toks vertimas artimesnis originalui negu *miešlinu*⁸².

⁷⁹ Plg. Šv. R. 1999. Ezd 2, 26 ir Ezd 2, 26 apie tai nekalbama.

⁸⁰ *Netinim* (paž. „paskirtieji“, t. y. „girdintieji“), tai paveldima šventyklos tarnautojų pareigybė, ją ėjo laisvieji žydų bendruomenės nariai.

⁸¹ Minimas jo veikalas *Supplementa ad Lexicon hebraicum*, 1784–1792.

⁸² Plg. Šv. R. 1999. Ezd 6, 11 išversta: *Tebūna mėšlynu paversti jo namai*.

1, 7: pirmieji [t. y. pirmojo lietuviškos Biblijos leidimo] vertėjai neteisingai suprato vokišką tekstą. Lutherio pasakymas *Wir sind verrückt worden* reiškia: „garbinanti stabus tauta yra paklydusi ir elgiasi kvailai“. Įprastą vertimą *mes diddely nusidėjom* Cipelis siūlė keisti: *mes patróinti efme, wir sind verderbt worden*, o Keberis⁸³ manė geriau būsią versti *mes išswarryti efmi, wir sind vertrieben worden*. Tačiau originalo tekste nekalbama nei apie pražuvimą, nei apie išvaymą, tuo gali įsitikinti kiekvienas hebrajų kalbą mokantis skaitytojas. Žodžiai חבל חבלו reiškia: „mes elgėmės kvilai ir netikusiai“. Arabų kalba لُجْ reiškia „būti pamišusiam“ ir atitinka Lutherio vertimą *verrückt*. Veiksmažodį חבל verčiant pasyvu: „mes esame sunaikinti arba išvaryti“ būtų nusižengta pagrindinėms kalbos taisyklėms, nes čia yra aktyvo reikšmė. Todėl lietuviškai turi būti: *mes durnay elgiamies ne laikydami prifakimus* ir t. t. Dathe išvertė: *peruerse nos gessimus*, tai geriau negu Vulgatoje: *vanitate seducti sumus*.

2, 8: *Kad jis man balkių medžių dūtu, daß er mir Holz gebe zu Balken*. Paskutinio žodžio *Balken* nėra nei originalo tekste, nei senuosiuose vertimuose. Žodį עצים LXX išvertė ξύλα, o Vulgatoje – *ligna*. Po to einantis žodis לקרוח reiškia *ad construendum*. Todėl Dathe teisingai verčia: *qui ligna mihi praebeat ad construendas portas*. Lietuviškai turi būti: *kad jis man medžių dūtu, wartus prie pallóczaus kurti*.

3, 26: apie žodį *Netinim* galima pasakyti tą patį, kas jau buvo pažymėta aukščiau Ezd 2, 43. Tai nėra tikrinis daiktavardis, tas pat ir su žodžiu *šinkorus*, *Mundschenk* [Neh] 1, 11 ir Iš 40, 1⁸⁴.

6, 12: vokiško žodžio *weissageten* vertimas *pranašavo* yra pasenęs ir nebevartojamas, nors Bretkūnas *Prophet* visur verčia *pranašas*. Čia labiau tinka žodžiai *prárankas* ir *prarakáuti*.

⁸³ Gotardas Karolis Keberis (Keber, 1756–1835), Gumbinės kunigas, parengė ir išleido lietuvišką giesmyną su maldomis (1832), talkino Rėzai redaguoti Biblijos leidimą (1816), išvertė A. Francke's „Trumpą pamokinį“, rinko lietuvių liaudies dainas Rėzos dainynui (1825).

⁸⁴ Plg. Šv. R. 1999. Iš 40, 1 tokių žodžių nėra.

12, 23: vardo *Gesui* nėra nei vokiškame, nei hebrajiškame tekste, taigi jis įterptas per klaidą. [12,] 27 po *paßwentinnimā* praleistas veiksmažodis *atlikti, die Einweihung zu halten*, o po *dzaugfmu* turi būti *dekawojimu, mit Danken*.

ESTEROS KNYGA

Šioje knygoje netaisyklingai vartojami prielinksniai, jų var-tosena beveik visur prieštarauja dabartinėms kalbos taisyklėms. Pavyzdžiui, 1, 1 vietoje *ant šimto* verčiama *ant šimtą*; 2, 23 vietoje *prie mēdziū – i medžus pakart*; 3, 12 vietoje *kunnigaikščziū* parašyta *ikki kunnigaikščzus*; [3,] 4 eil. vietoje *ties angā – angą*⁸⁵; o 8, 11 vietoje *apie gywaſti gintis* turi būti *už gywaſti* ir t. t.

3, 9: *Déšimt tukſtancziū tripundžū ſidabro, drei tausend Zentner Silbers*. Originalo žodis ככר, kurį aleksandriečiai verčia *ταλαντον*, Vulg[atoje] *Talentum*, Naujajame Testamente išverstas *ſwáras* (Mt 18, 24; Lk 19, 13). Nesuprantu, kodėl Lutheris šiose vietose tą žodį vertė *Pfund*, o čia – *Centner*. Žodis *tripundzei* vartojamas ne visose lietuviškose vietovėse. Bretkūnas išvertė *Talantū*. Man regis, teisingiau ir čia naudoti žodį iš Naujojo Testamento [vertimo] – *ſwarū*. Beje, Michaelio apskaičiavimu vieną aukso talentą sudarė 439 dukatai, o vieną sidabro talentą 787 sutartiniai taleriai.

7, 9: *Der Gutes für den König geredet hat, kurs gérą po akkiū karálaus kalbejęs*. Čia nesuprastas vokiškas tekstas, nes turėtų būti *už karálu* („karaliaus naudai“), *vor dem Könige*. Hebrajiškai parašyta על־המלך, LXX: *περι βασιλέως*, Vulg[atoje]: *pro rege*, Bretkūnas išvertė: *karauláus dėley*.

9, 25: vertime praleisti žodžiai *Durch Briefe*. Turi būti: *Kad gromatomis pikti jo išmiſlijimai* ir t. t. arba kaip išvertė Bretkūnas: *jeib per gromatas piktas jo dumas* ir t. t. Ši spraga išliko abiejuose leidimuose.

⁸⁵ Plg. Šv. R. 1999. Est 3, 4 tokių žodžių nėra.

1, 5: pasakymas *segnen*, *žegnóti*, hebrajiškai בָּרַךְ, pavartotas netinkama prasme, nes turi būti „atsisakyti Dievo“, tai aiškėja ne tik iš originalo tekste prieš tai einančio חָטָא, bet ir iš atitinkamos vietos 1 Kar 10, 21⁸⁶. Taigi reikia versti taip: *ir nū Dievo šawo širdije atšikreipę*. Būtent taip išvertė aleksandriečiai: εν διανοια (καρδια) κακα ενενόησαι προς Θεον, o Vulgatoje esantis pasakymas *et benedixerint Deo* suklaidino Lutherį. Trečiojo skyriaus pabaigoje 26 eilutėje vietoje *nerimmaftis*, *Unruhe* turi būti *beda*. Bretkūno rankraštyje išversta: *toks nepakąjus*. 4, 14 turi būti *pūlusfus pakilnojo*, *die Gefallenen aufgerichtet*, o ne *bednūfus nuramde*. Originale iš tikrųjų rašoma: „klumpančių kelius sustiprino“.

4, 13: *Ir mano turtas prapūle, und mein Vermögen ist dahin*. Tikriausiai Lutheris rašydamas „turtas“ turėjo galvoje ne žemiškas gėrybes, o ištvermę ir dvasios stiprybę. Juk חושיה jokiu atveju nereiškia „turtai“, o vartojamas dviem kitomis reikšmėmis: 1) kalbant apie įžvalgumą, išmintį (Iz 28, 29) ir 2) kalbant apie Šv. Išganyimą (Mch 6, 9; Job 30, 22). Mūsų minimą vietą aleksandriečiai verčia: βροθεια, o Jeronimas – *necessarii quoque mei recesserunt a me*. Kadangi prieš tai eina žodis עזרה, tai norint išvengti pasikartojimo חושיה reikia versti ne *membrorum*, o *solatium*, „viltis, paguoda“. Eichhornas⁸⁷ išvertė: *und alle Hoffnung ist für mich verschwunden*, žr. *Allgem. Bibl. d. bibl. Lit.*, X Bd., p. 602. Lietuviškai teisingiau: *ir mano palinkšminojimas prapūle*.

12, 19: *Ir ne dūšt' teifybę rašti drutėmus, Er läßt keine Gerechtigkeit finden die Starken*. Čia iškraipyta prasmė, nes kalbama ne apie teisingumą. Lutheris išvertė: *Er läßt es fehlen den Starken (an Kraft – „jėgos“)*. אֲתֵימָם reiškia *firmos evertit*, todėl vietoje *teifybę* teisingiau versti *syly*. Bretkūno vertimas kur kas artimesnis originalui, jis rašo:

⁸⁶ Plg. Šv. R. 1999. 1 Kar 10, 21 tokių žodžių nėra.

⁸⁷ Johann Gottfried Eichhorn (1752–1827), vokiečių protestantų teologas, Jenos universiteto profesorius. Minimas jo veikalas *Allgemeine deutsche Bibliothek der biblischen Literatur*, 10 Bd., Leipzig, 1787–1801.

ir ne dūst' ištaišyt twirtimmus. Tolesnėje [12.] 24 eilutėje yra žodžiai *Auf einem Umweg ausgelassen.* Žodis בָּתָּוֶה reiškia „dykumoje“, o Pr 1, 1 atitinkamai – „tuštumoje“, todėl galima versti *πύβρζοι*. Bretkūnas rašė: *išwėda jūs iš kėlo ant nekėlio.* Eichhornas verčia dailiau: *Und läßt sie irre gehn in unwegsamen Wüsten.*

21, 5: *Jūs pasigailėdami žurėsit.* Reikia tik stebėtis, kad Lutheris tą vietą išvertė: *ihr werdet sauer sehen*, nes visi vertėjai שמם verčia *opstuscescere*, LXX: θαυμάσατε, Vulgata: *Obstupescite*. Taip pat verčia Dathe ir Rosenmülleris, o Eichhornas rašo: *hört mir zu und erstaunet!* Todėl lietuviškai teisingiau versti: *jūs nufistėbėsit*. Toliau [21.] 10 eilutėje neteisingai pasakyta: *ir wišką ateit jam parankuy*, nes čia kalbama ne apie žmones, o apie gyvulius: *Es ist nicht unfruchtbar*. Lutheris versdamas *und misrāt ihm nicht* taip pat turėjo galvoje gyvulius. Todėl į lietuvių kalbą būtų teisingiau versti: *ir jo galvijai niera be waišaus*, arba kaip verčia Bretkūnas – *newaišingi*. Žodį יָנַעַל Aquila išvertė οὐκ ἐξέβριλλε, *verliert nicht die Besaamung*, tai reiškia – „nėra nevaisingas“.

22, 24: eilutė nesuvokiama nei vokiškame, nei lietuviškame tekste. Originale ji skamba taip: „Elkis su auksu kaip su dulkėmis ir su Ofyro auksu – kaip su upės vagos akmenėliais“. Lietuviškai: *Už žėmę laikyk aukšą ir už akmenis uppėj' laikyk Opiro škarbas.* Palyginkite išvalgius Dathe's ir Rosenmüllerio vertimus, kur originalo žodis שׁוֹה išverstas *aestimare*. Dathe verčia: *Pulueris instar aestima aurum et ut silices fluniorum Ophiris diuitias.*

30, 29: *Ein Geselle der Straußen, drąugas waikū=apókū* („apuokų jauniklių“). Bretkūnas išvertė geriau: *drąugas strūsū*. Borchartas (*Hieroz.*, P. II, l. 2, c. 16) pakankamai akivaizdžiai įrodė, kad šioje vietoje esantis žodis יַעֲנָה, kaip ir יָנַעַל⁸⁸, צִנֹּר, turi būti suprantamas kaip „strutis“. Pastarojoje vietoje Lutheris רִנְנִים išvertė *Pfauen* („povas“), nors reikėjo ir čia versti *Strauß* („strutis“), nes [30.] 14 eil. rašoma, jog jie deda kiaušinius smėlyje, kad mažyliai išsirstų šildomi saulės⁸⁹.

⁸⁸ Plg. Šv. R. 1999. Job 30, 13 apie paukščius nekalbama.

⁸⁹ Plg. Šv. R. 1999. Job 30, 14 apie paukščius nekalbama.

39, 9: kur kalbama apie legendinį *Einhorn*, *wienrugi*, aš skliaus-
teliuose paaiškinau: *medinni Jáuti*. Šventajame Rašte dažnai pasi-
taikantis רים arba ראם, *Reem* yra „laukinis buivolai“, o tada labai dera
dešimtoji eilutė: „Ar galėtumei priirti stumbrą virvėmis prie vagos“. Plg. Borchart *Hieroz.*, T. 1, p. 948 ir toliau, taip pat De Wette⁹⁰
Comment. Ps 22, 22. Toliau esančią frazę 40, 14: *užpūla sawo kardū*
pagal originalą reikia versti: *sawo kardū aprėdęs*. Pasakymą העשו יגש חרבו
Dathe verčia: *gladium eum accinxit ejus conditor*, o Eichhornas: *Sein
Schöpfer reichte ihm sein Schwerdt*. Čia kalbama apie iltis begemoto,
kuris savo nasrais nusiaubia laukus.

PSALMĖS

Psalmes teko daugiausiai redaguoti, nes jose dažniausiai nukrypta
nuo vokiško Lutherio teksto, kita vertus, Šventojo Rašto aiškinimas
dabar jau smarkiai pažengė į priekį, todėl čia su dėkingumu pasinau-
dota teisingesniais bei įžvalgesniais aiškinimais.

Ps 5, 1: gana miglotos yra psalmių antraštės, juo labiau reikia būti
atidiems, kai jose nurodoma melodija, instrumentai ir giedojimo būdas.
Daugelis vertėjų manė, jog נחילות verstina „pučiamasis instrumentas“
arba „fleita“. Dathe verčia: *tibbis cantandum*, Knappis⁹¹: *Flöthe*.
Žr. Pfeifferio⁹² veikalą *Über die Musik der Hebräer*, p. XX. Todėl *už
tewonyftę* reikėjo keisti *ant wam3džiū*. Lygiai taip pat Ps 9, 1 vertimo
žodžiai *apie gražu jaunumą* turėjo būti pakeisti į *Almut=Labėno*
(tai muzikinės tonacijos pavadinimas). Plg. 1 Kr 15, 20, taip pat Ps 46,
1, kur parašyta *Alamot*.

⁹⁰ Wilhelm Martin Lebrecht De Wette (1780–1849), vokiečių teologas, parašęs
Biblijos psalmių komentarus *Kommentar über die Psalmen*, Heidelberg, 1811.

⁹¹ Georg Christian Knapp (1753–1825), vokiečių teologas, parengęs kome-
ntuotą psalmių leidimą *Psalmen Übersetzung mit Anmerkungen*, 1777.

⁹² August Friedrich Pfeiffer (1748–1817), vokiečių liuteronų dvasininkas, Ry-
tų kalbų profesorius ir bibliotekininkas, dirbęs Erlangene. Žymiausias veikalas
Von der Musik der alten Hebräer, Erlangen, 1799.

9, 17: eilutės pabaigoje esanti frazė *per žodi* neatitinka originalo, nes וייה jokių būdu nereiškia „žodis“ ar „kalba“. Šio hebrajiško žodžio reikšmę akivaizdžiai galime suprasti iš Ps 92, 4, kur jis, būdamas junginyje su בכנור, reiškia „giesmė“ arba „grojimas arfa“. Tai patvirtina ir aleksandriečių vertimas: ὡδὴ ἐν κithάρᾳ. Kitas žodis סלה, dažnai pasitaikantis psalmėse, reiškia „pauzė“ arba „giesmės eigos pakeitimas“. Aleksandriečiai, kaip ir Teodotas⁹³ bei Simachas⁹⁴ perteikia žodžiu διαψαλμα, o mūsų minimoje vietoje kartu su žodžiu הָיָה – ὡδὴ διαψαλματος, „intarpas“. Dathe, Rosenmülleris, Knappis ir Kühnölis⁹⁵ to žodžio visai neverčia. Todėl ir aš jo neišverčiau, tik pabaigoje parašiau *balso perfirmainimmas*. [9.] 21 eil. vietoje *mifstras*, *Zuchtmeister* Naujajame Testamente pavartotas tinkamesnis žodis *baudėjas*. Eilutės pabaigoje praleistas žodis *Sēla*.

12, 6: paskutinė eilutė: *kad drafey mokinta buti, daß dreist gelehrt werde* neturi jokio ryšio su ankstesniaja. Be to, כח jokių būdu nereiškia „drąsiai kalbėti“, nors aleksandriečiai verčia: παρρησιάζομαι. Iš tikrųjų tas žodis reiškia „dvelkti“, „kvėpti“, „kvėpuoti“. Alb. Schultensas *ad Prov. XII*, 17 šios eilutės paskutinius keturis žodžius verčia taip: *ponam in laxitate respiret sibi*, panašiai verčia ir Venema⁹⁶: *ponam in salute, quae respirationem ei praebeat*, „kad vargstantieji galėtų vėl laisvai kvėpuoti“. Toks vertimas labiausiai atitinka tekstą. Taigi lietuviškai turi būti: *kad jie dvasės atgautu, daß sie wieder Athem schöpfen*.

19, 5: *Ihre Schnur gehet aus in alle Lande, jû šnūras išeit i wišlas zėmes*. Geriau: *jû štrūnos išeina (škamba) per wiš[as] ž[ėmes]*, *ihre Seiten ertönen durch die ganze Schöpfung*. קום atitinka arabišką يوق, *funis*, kaip מנים Ps 150, 4 atitinka sirų ܦܢܝܢ, „gijos“, „stygos“ (plg.

⁹³ Teodotas (II a.), Mažojoje Azijoje gyvenęs graikų filosofas gnostikas, rašė apie 140–160 m.

⁹⁴ Simachas (Symmachus) – Senojo Testamento vertėjas į graikų kalbą (apie II a.).

⁹⁵ Christian Gottlieb Kühnölis (Kühnöl, Kuinöl, Kuinoelius, 1768–1841), vokiečių evangelikų teologas, filologas. Greičiausiai turima galvoje knyga *Die Psalmen metrisch übersetzt und mit Anmerkungen versehen*, Leipzig, 1807.

⁹⁶ Hermann Venema (1697–1787), olandų teologas. Greičiausiai turimas galvoje jo veikalas *Commentarius ad Psalmos*, 6 vol., 1762–1767.

Pfeiffer *Über die Musik der Hebräer*, p. 33 ir Knapp *Übers. d. Ps.*, p. 37). Dathe verčia: *per totum terrarum orbem diffundit sese eorum sonus*.

22, 1: Lutherio vertimas *Von der Hindin, die frühe gejagt wird, apie long anksti médzûjamą* iškreipia psalmės turinį. Žodžius חֲשׁוּחַ אֵילָה jau LXX buvo išvertę υπερ ἀντλήψεως, (Vulgatoje: *pro susceptione matutina*), o daiktavardis אֵילָה arba אֵילָה toliau esančioje [22,] 20 eil. reiškia „pagalba“ (*auxilium*), taigi aš nusprendžiau tą vietą išversti taip: *apie pagalbą anksti sulaukiamą*. Hug[o] Grot[ius] *Annot. in V. T.* aiškina taip pat – *ad implorandum mane Dei auxilium*, tos pačios nuomonės yra ir Paulus *Clavi Psalmor.*⁹⁷ ir kt. Prie žodžio *wienturtę* [Ps 22,] 22 eilutėje skliausteliuose įrašiau *gywaſti*, o prie *wienraggiû* – *médinnû jáuczû*, plg. Job 39, 9.

30, 13: *mano garbe* pataisėme į *mano duſia*, nes žodis כְּבוֹדִי čia vartojamas נִפְשִׁי prasme, žr. Pr 49, 6; [Ps] 16, 9; [Ps] 57, 9. Dathe verčia: *propterea anima mea te laudabit*, Knappis ir Kühnölis: *drum lobet dich mein Herz*; Ps 35, 16 vietoje *pilwo* teisingiau yra *walgio*; [Ps 35,] 17 vietoje *apleiftaję* – *wienturtę* t. y. *gywaſti*; Ps 39, 10 eilutėje frazė *Du wirst wohl machen* į lietuvių kalbą buvo išversta *tu žinnoſi, du wirst wissen*. Originale parašyta אֵשֶׁת־LXX – πολησας, todėl geriau, sekant Lutheriu, versti: *tu géray iſtaĩſyſi*.

42, 7: *Mizear*, מִצֵּעַר yra ne būdvardis, o tikrinis daiktavardis, tai vienas kalnų Libane, todėl nereikėjo sekti Lutheriu ir versti *mažas kalnas*, turi būti: *ant kalno Mizear*. Dathe verčia: *e monte Mizear*; Knappis ir Kühnölis: *vom Berge Mizhar*.

45, 1: antraštė שִׁשִּׁים yra ir trijose kitose psalmėse, būtent: Ps 60, Ps 69 ir Ps 80, kur ji, be abejonės, reiškia *Hexachordum*, nuo žodžio שֶׁשׁ, „šeši“, todėl reikia versti *ant šeſſû ſtrunû* (žr. Rosenmüller *Schol. in V. T.* IV, p. LVII). Ps 60 ir Ps 80 antraštėse esantis žodis עוּרָה, *Psalterium* arba *Harfe* verčiamas *ant pſaltero ſeſſû ſtrunû*. Michaelis *in Supplem. ad Lex. hebr.*, p. 1850 bando versti pagal sirų ܦܬܪܝܢܐ, *festum*

⁹⁷ Heinrich Eberhart Paulus (1761–1851), vokiečių teologas. Minimas veikalas *Philologische Clavis fider die Psalmen*, 1815.

anniuersarium, „šventinė giesmė“, tačiau teisingiau versti pagal arabų *توح*, *testudo*, *lyra*. Todėl Eichhornas *ad Lex. Simon*. taip aiškina šiuos žodžius: *Hexachordum forma testudinis*⁹⁸.

49, 15: *Der Tod naget sie, Smertis gráuža jūs*. Originalo tekste parašyta: „Mirtis gano juos“, *smertis gáno jūs*. Mirtis čia vaizduojama kaip piemuos, o ne kaip laukinis žvėris, graužiantis maitą. Veiksmažodis *רעה* Pr 30, 36; Iš 3, 1 reiškia „nuolat ganyti“. Todėl aleksandriečiai verčia: *θανατος ποιμαίνει*⁹⁹ *αυτους*, Dathe: *mors eos pascet*, Knappis ir Kühnolis: *der Tod ist ihr Hirte*.

57, 1: *kad ne prapultu* pagal originalą reikia versti: *ant balfo: ne prapuldik*. Žodžius *אל תשח* Dathe, Rosenmülleris, Knappis, Kühnolis ir kiti laiko nuoroda į pirmuosius žodžius giesmės, pagal kurios melodiją turi būti giedama psalmė. Toks pat prierasas yra ir prie Ps 58, Ps 59 ir Ps 75. Šeštąją [57] psalmės eilutę pakeitėme pagal dvyliktąją, nes originale jos yra identiškos, todėl ir verčiamos turi būti vienodai.

68, 13: šita eilutė visiškai nesuprasta. Iš tikrųjų joje kalbama apie karalių bėgimą, o ne jų kivirčą. Žodžiai *ידיד ירון* (nuo *נדר*) reiškia: „jie skubiai bėga iš ten“. Todėl Dathe teisingai verčia: *Reges cum exercitu fugiunt, fugiunt*; Knappis: *Sie fliehen, sie fliehen – die Könige, mit ihren Heeren. Schon teilt die Hausfrau Beute*. Todėl lietuviškai reikia versti: *Karalei ir jų pulkai bėgte bėgo*. Toliau esančioje [Ps 68,] 27 vėl nesuprasti žodžiai *už wéršmes Izrael*. Originalo prasmė tokia: *Jus iš gimminės Izrael!* Frazę *ממקור* Moses Mendelssonas¹⁰⁰ taip pat išvertė: *Ihr vom Ursprung Israel!* D a t h e verčia: *quicunque sunt e stirpe Israel*.

[Ps 68,] 28 teisingiau versti: *Cze Benjamins jáunáufas, bet tarp jų karaláująs, cze kunnigaikšczei J[udo]*, nes aprašoma dovanų nešėjų procesija.

72, 6: *Wie Regen auf das Fell, kaip lytus ant kailio*. Hebrajiškame tekste tas žodis reiškia „nupjautas laukas“, o ne „kailis“. Hebrajišką

⁹⁸ Vėžlio kiaukuto formos šešiastygis instrumentas (S.N. vert.).

⁹⁹ Taip orig. Šiandien rašome *ποιμαίνει* (S.N. past.).

¹⁰⁰ Moses Mendelssohn (1729–1786), žydų filosofas, Biblijos vertėjas ir komentatorius, išvertė į vokiečių kalbą psalmes *Die Psalmen, übertragen von Moses Mendelssohn*, Berlin, 1783.

١٢ (arabiškai ح ج, „nupjauti“) Knappis, Mendelssohnas ir Kühnölis verčia *abgemähte Flur*, Dathe – *terra demessa*. Todėl į lietuvių kalbą teisingiau versti: *ant lauko*.

74, 11: nesuprasta antroji eilutės pusė. Turi būti ne „kodėl tiesi savo ranką nuo savęs?“, o priešingai: „kodėl neištiesi mums rankos?“, *kam šawo ranką prieglobstijei laikai?* Dievas atitraukė ranką ir nebeištiesia jos virš savo tautos. Psalmininkas meldžia, kad [Viešpats] neverstų taip ilgai laukti malonės iš jo rankų.

88, 12: eilutės pabaigoje esantį žodį *prapūlimme* pakeitėme *pragendimme*, in der *Verwesung*, kaip yra 1 Kor 15, 50 ir [1 Kor 15,] 55. Toliau esančios 89 psalmės tryliktoje eilutėje vietoje *pussaunaktis* turi būti *Mitternacht*, *šauure*; Ps 94, 15 – *teifu* vietoje *tiefa*; Ps 99, 1 vietoje *šiauczia* turi būti *drėba*, nes tai atitinka originalą.

104, 17: *Die Reiger wohnen auf den Tannen*. Žodį *Reiger*, lietuviškai išverstą *Genžes*, Knappis, Mendelssohnas ir Michaelis verčia *Habichte, wánagai*. Nors Borchartas *Hieroz.*, P. II, l. 2, c. 28, 29 bando įrodyti, kad חמירה reiškia „gandras“, Michaelis *Arab. Fragen*¹⁰¹ p. 337 įrodo, kad čia turimas galvoje vanagas.

110, 1: *Pon's Dieu's šakės*. Kadangi Naujojo Testamento panašioje vietoje (Mt 22, 44) *Wiešpats* yra pakartojama κυριος το¹⁰² κυριω, tas pats žodžių žaismas išlaikytas ir Vulgatoje: *Dominus Domino*, tai ir lietuviškai reikėtų versti: *Wiešpats šakės mano Wiešpaczui*.

119, 169: *Herr laß meine Klage zu dir kommen!* Hebrajiškame originale parašyta: „Viešpatie, tepasiekia tave mano maldavimas“. Lietuviškas žodis *škunda* arba *škundimmas* iš tiesų yra *Klage*, *Beschwerde*, kuriuos išsakome viešai. Hebrajišką רנתי tinkamiau versti *prašymas*. Dathe verčia: *Admitte Jehova, preces meas*, Kühnölis: *laß mein Gebet, Herr, zu dir bringen*. Taip verčia ir Knappis bei Mendelssohnas.

¹⁰¹ Turimas galvoje jo veikalas *Fragen an eine Gesellschaft gelehrter Männer, die auf Befehl Ihro Majestät des Königs von Dänemark nach Arabien reisen*, Frankfurt a. M., 1762.

¹⁰² Taip orig. Šiandien rašome τῷ (S.N. past.).

135, 5: praleisti žodžiai *Vor allen Göttern, už wiffus Diewus*, מכל אלהים. Pirmajame leidime parašyta tik *už wiffus*. 138, 8 nesuprantamas posakis *Diew's galą padarys manęs dėl*. Hebrajiškas יגמר iš tiesų reiškia „Jis mano reikalą užbaigs iki galo“, *Diew's mano prową įšwės*, kaip yra ir Ps 9, 6. Kai kurie germanizmai, kaip *gwoltą kešt'* (Ps 146, 7) ir *sturmai* (Ps 148, 8), [dabar] pakeisti lietuviškais pasakymais: *nuspaustas buti* (2 Kor 4, 9) ir *ummarai*.

PATARLIŲ KNYGA

Šią knygą pirmieji vertėjai stengėsi išversti ypač dailiai. Šalia Jobo ir Izaijo knygų ji gali būti laikoma gryniausios lietuvių kalbos pavyzdžiu. Man užkliuvo tik keletas germanizmų, o kai kur vertėjus suklaidino nesuprastas Lutherio tekstas, pavyzdžiui, 19, 14.

1, 9: *Ein schöner Schmuck deinem Haupt, graže grožybe*. Tai tauologija. Originale parašyta „graži karūna“, *grązus wainikkas*, לויית-חן (arab. بزل, *complicuit*). Ziegleris¹⁰³ verčia *ein schöner Kranz*, Dathē: *instar coronae gratiam*, LXX: στεφανον χαριτων. Taip suprato ir mūsų Bretkūnas, jis išvertė: *kwietkū pynės* – „gėlių pynės“. 11 eil. vietoje *perfekkinėšim*, turi būti *žabangus spėšim*, 12 eil. vietoje *žemyn einanczus* – i *Dūbę nužengianczius*, o 27 eil. *šturmas* pakeitėme *wėšul's*.

10, 9: paskutiniai žodžiai *bus žinnomąs* iškraipo prasmę ir neatitinka originalo. Ziegleris¹⁰⁴ traktate *Erklärung der Denksprüche Salomonis*, Leipzig, 1791 taikliai pastebėjo, kad ידע yra neteisingai perskaitytas žodis ירע (arabiškai عري, „išsigąsti“, „bijotis“), nes [Ps] 12, 15 tas žodis rašomas su raide ר, o ne ד, t. y. *Wer durch Krümmungen geht, muß immer in Furcht seyn*. Todėl į lietuvių kalbą geriau versti: *tas wišados tur bijótis*. Bretkūnas išvertė *tas bus fugáutas*, o parašėje

¹⁰³ Werner Carl Ludwig Ziegler (1763–1809), vokiečių evangelikų teologas, filologas.

¹⁰⁴ Turimas galvoje jo veikalas *Neue Übersetzung der Denksprüche Salomo's im Geist der Parallelen, mit einer vollständigen Einleitung, philologischen Erläuterungen und praktischen Anmerkungen*, Leipzig, 1791.

prirašyta: *korótas*. Penkioliktojo skyriaus tryliktoje eilutėje praleistas žodis *káulus*, *Gebeine*¹⁰⁵.

18, 17: eilutė išversta akivaizdžiai neteisingai. Originale jos turinys toks: *Teifusis yra pirmiaus prowojė, bet kad jo artimas ateit, tai tirdinėk, kas teifu!* Ziegleris išvertė: *Wer gute Sache hat, der kommt zuerst bei seinem Streit; doch wenn sein Gegner erscheint, so untersuche erst das Recht!* (Tai pamokymas teisėjui: *audiator et altera pars!*), Dathe verčia: *Justus videtur, qui primus causam denunciat; sed si alter venerit, tunc inquire*, aleksandriečiai žodį קח išvertė *ελεγχεται*, Bretkūnas jau atsitraukė nuo Lutherio vertimo ir remėsi Vetabliu¹⁰⁶, o tai matyti iš priedašo parašėje. Jis verčia: *Teifusis pirmas savo biloje yra, o kaip ateit artimas, tad da išbark*.

19, 14: matyti, kad nesuprastas Lutherio tekstas *Haus und Güter erben die Eltern, Nammus ir lobi pawelda gimdytojei*. Lutheris žodį „paveldėti“ pavartojo aktyvo forma, t. y. „namus ir turtą paveldime iš tėvų“, taip versdamas jis buvo teisus. Vertėjas į lietuvių kalbą gerai nepagalvojo (kad paveldi ne tėvai, o vaikai) ir nepajuto to prieštaravimo, kuris išryškėja antroje eilutės pusėje. Pasižiūrėjęs į Bretkūno rankraštį, jis būtų iš karto supratęs savo klaidą, nes ten taip parašyta: *nammus ir lobjus paliekt' gimdytojei, bet mote išsmintinga randafi nūg Pono Diewo, Haus und Güter hinterlassen die Eltern (den Kindern zum Erbtheil) aber ein tugendhaft Weib kommt vom Herrn*. Taip šią eilutę suprato visi senieji ir naujieji vertėjai, todėl į lietuvių kalbą teisingiau versti: *nammus ir lobjus iš Tewu i dallykus gáunam', bet išsmintinga moteriške ateit nū P[ono] D[ievo]*.

22, 1: frazė *gėras garfas, ein guter Name* kitose Šventojo Rašto vietose (pvz., Sir 39, 15; 41, 15–16; Jok 2, 7) išversta *wiežlibas wardas*. Toliau, 23, 29 po žodžio *waidas* praleistas klausimas: *kur yra raudojimas?* 28, 23 eil. pabaigoje vietoje *teifybė fako* reikėtų versti: *šwelnus žodžius kalba*, nes labiau atitinka originalą.

¹⁰⁵ Plg. Šv. R. 1999. Pat 15, 13 tokio žodžio nėra.

¹⁰⁶ Francis Vetablus, žymus XVI a. prancūzų hebraistas. Turimas galvoje greičiausiai jo veikalas *Biblia Sacra*, Frankfurt, 1557.

3, 16: atrodo, pirmieji vertėjai nepakankamai mokėjo vokiečių kalbą, nes šioje eilutėje esančią Lutherio frazę *ich sahe an die Stätte der Gerechtigkeit* išvertė: *aß regėjau miestus teisybės (urbes justitiae, Städte der Gerechtigkeit)*. Čia vokiškas žodis *Stätte* neteisingai išverstas kaip *Städte*, „miestai“, o turėtų būti *wietą, Ort, wo die Gerechtigkeit gepflegt wird, מקום הצדק*, „teisingumo vieta“.

7, 8: jau Lutheris šią eilutę išvertė ne pagal originalą. Paskutinį žodį מתנה reikia versti vardininko linksniu, bet ne būdvardžiu, priklausančiu לב, taigi: *Geschenke verderben das Herz* (čia daroma užuomina teisėjams), o vertimas skamba taip: *Prispaudimas išsmintinę padaro durnų, ir dowanai pagadinna širdi, Unterdrückung macht den Weisen zum Thoren und Geschenke verderben das Herz*. Taip šią eilutę suprato ir senieji vertėjai. Aquila verčia: ἡ συκοφαντία πλανήσει σοφον, o Simachas prie paskutinio sakinio καὶ τὴν καρδίαν ἡ μαθῶνα priduria μαθῶνα τουτεστι δῶρον (plg. *Hexapl. Origin.*, ed. Montfaucon¹⁰⁷, T. II, p. 64). Dathe: *Dona corrumpunt animum*. Lygiai taip pat verčia Nachtigall¹⁰⁸ ir Paulus (*N. Repertorium für bibl. morgenl. Lit.*, Th. I, p. 231)¹⁰⁹.

10, 1: *Drum ist zuweilen Thorheit besser denn Weisheit, Togidēl paikyfte gerėfne yr' kartais ne kaip išmintis*. Tai netikęs pasakymas ir neatitinka hebrajiško teksto. Šie žodžiai turi pratęsti ankstesnės eilutės mintį, kuri skamba taip: „Kaip negyvos musės gali sugadinti gerą tepalą, taip ir maža kvailystė sugadina išmintingiausią vyrą“, *Kaip nūdingos mušės gerą moši supustija (gadinna) taip ir mažummas*

¹⁰⁷ Bernard de Montfaucon (1655–1741), prancūzų mokslininkas paleologas, graikų poleografijos pradininkas, parašė veikalą *Paleographia Graeca, sive de ortu et progressu litterarum graecarum*, Paris, 1708. Čia greičiausiai turimas galvoje kitas jo daugiatomis veikalas *L'Antiquité expliquée et représentée en figures*, Paris, 1719. Rėža klaidingai užrašė pavardę: Monfaucon.

¹⁰⁸ Otmar (Luscinius) Nachtigall (apie 1479–apie 1535), vokiečių humanistas, teologas, parašė komentarus psalmėms (išsp. Augsburg, 1524). Greičiausia minimas jo veikalas *Dye Euangelisch historiae*, Augsburg, 1524.

¹⁰⁹ Minimas jo veikalas *Neues Repertorium für biblische und morgenlandische Literatur*, I–III, Jena, 1790–1791.

paikysitės išsmintinę bey garbingą žmogų prapulda. Įžvalgūs aiškintojai pritaria, kad pirmajame sakinyje esantis veiksmožodis שִׁבְיָא būtų pakartotas ir antrojoje eilutės pusėje. Dathe verčia: *Muscae venatae corrumpunt unguentum et parva stultitia virum sapientem et celebrem.*

Nepadorus žodis *Smirdas*, esantis ankstesnio skyriaus [Koh 9] pabaigoje, turėtų būti pakeistas kilnesne ir taisyklingesne fraze *nelém̃ts žmogus*.

GIESMIŲ GIESMĖS KNYGA

Šitoje knygoje gryna lietuvių kalba daugelyje vietų užteršta germanizmais, be to, dažnai pasitaikantys praleidimai trukdo suprasti tekstą. Iš pirmojo pobūdžio klaidų galėtume paminėti tokias:

1, 17: *balkei ir lattos, Balken ir Latten.* Vietoje pirmojo žodžio turi būti *nammai*, nes קרוֹת iš tiesų reiškia *Decken*, o Simachas verčia: φάτνωσεις, *laquearia*; antrasis žodis רחִיטִים turi būti verčiamas *paššures, Laubgänge, grüne Hallen*. Iš praleidimų reikšmingiausias yra 5, 1, kur eilutės pabaigoje po *walgikit* trūksta žodžių *mano mylimėji ir gerkit*. Neapsižiūrėta buvo antrajame leidime. 3, 9 po žodžiu *lowa* turi būti *nėšoma* (nes tai yra „neštuvai“), o 5, 15 turi būti *blauzdkaulei, Schenkel* (o ne *kaulai*).

6, 4: *Wie des Heeres Spitzen, kaip abažo pryšakkis.* Teisingiau yra *waiſko pryšakkis*, nes *abažas* reiškia „stovykla“, נִדְגָלוֹת, LXX: τεταγμέναι, Dathe: *uc acies instructa, Justi: furchtbarschön wie Heeres=Reihen* (žr. *Blumen althebr. Dichtkunst*, I Th., p. 269). Ta pati klaida padaryta ir [6,] 9 eilutėje.

7, 10: nesuprasti paskutiniai šios eilutės žodžiai, jau Lutheris buvo ją neaiškiai išvertęs: *Und rede von Fernigem, ir kalbėtu apie fennus nufidawimus.* Taisytina: *ir lengway nutėka per lupas ir dantes*, nes čia turimas galvoje vynas. Visi senieji vertėjai originalo teksto žodžius שִׁפְתֵּי וְדַנְתֵּי suprato kaip „lūpos“ ir „dantys“, LXX: ἱκανουμένων χειλέσσι μου καὶ ὀδοῦσεν, taip pat ir Aquila, Vulgatoje: *labiisque et dentibus*. Todėl Dathe verčia: *Et lente subrepat per labia et dentes, der sanft hinunterglettet über Lippen und Zähne.*

Izaijo knyga išversta, be abejonės, gryniausia ir dailiausia lietuvių kalba, stilius pakilus, nėra germanizmų ir nevartojami žemi pasakymai. Atrodo, vertėjas buvo paties Pranašo įkvėptas kūrybos dvasios, jam pavyko surasti drąsių ir naujoviškų posakių, o kalba liejasi kaip poezijos upė.

5, 12: tarp vardinamų muzikos instrumentų antrasis nėra *Geige*, *fmuikas*, kaip čia išversta. Iš tiesų tai yra žinomas *nablium*, נבל, kurį aleksandriečiai išvertė ψαλτηριον, o Vulgatoje ir Lutherio vertime rašoma vienodai: *Psalter*. Pagal Juozapo¹¹⁰ aprašymą (*Archaeolog*. 7, 10), tai dvylikos stygų instrumentas, kuriuo skambinama rankomis. Jeronimas pažymi, kad jo kontūrai priminė apverstą raidę *delta* ∇. Ps 33, 2; Ps 57, 9; Ps 81, 3; Ps 92, 4; Ps 108, 3; Ps 144, 9 visur verčiama *pfalterus*, todėl ir čia taip reikėtų versti, būtent taip yra ir Bretkūno rankraštyje.

9, 1: šioje eilutėje kalbama ne apie grėsmę ir nevilties baimę, o apie laimingos ateities pažadą. Kad nekiltų nesusipratimas, šią eilutę reikia versti taip: *Bet ne bus rupestis wiffados, jiems baimę darąs. Nės kaip pirmoj' gadynėj' žėme Zebulon paniekinta buwo, taip ji potam blowėfne pafťs*. Taip šią vietą suprato visi Šventojo Rašto aiškintojai. R. Lowthas kaip ir Koppe¹¹¹ verčia: *Aber nicht dunkel soll's ferner seyn, wo sonst Jammer war. Vormalis ließ er verachtet seyn das Land Sebulon und Naphtali; einst aber macht er es ehrenvoll* etc. Taip verčia ir Augusti¹¹² *Schriften des A. T. neu übers.*, Heidelb., 1810, B. 4, p. 22. Taip pat plg. Dathe *Proph. maj.*, p. 32; Döderlein¹¹³ *Esaias ex recens.*

¹¹⁰ Minimas Juozapo Flavijaus 20 knygų veikalas *Antiquitates Judaicae*.

¹¹¹ Johann Benjamin Koppe (1750–1791), vokiečių evangelikų teologas, parašė teologijos veikalų, komentarų. Greičiausiai turimas galvoje jo veikalas *De critica Veteris Testamenti caute adhibenda*, Danzig, 1769.

¹¹² Johann Christian Wilhelm Augusti (1772–1841), vokiečių teologas. Kartu su Martinu Lebrechtu De Wette iš naujo išvertė Senąjį Testamentą (išsp. Heidelberg, 1809–1814).

¹¹³ Johann Christoph Döderlein (1745–1792), vokiečių teologas, Jenos universiteto profesorius, parengė teologinių veikalų. Reikšmingiausias – *Institutio theologici christiani nostris temporibus accommodata*, 1780. Čia greičiausiai

etc., p. 40. Klaidinga frazė yra ir trečioje eilutėje: „Tu nesuteiki daug džiaugsmo“. Teisingai perskaityt žodžius קרי לו, pamatysime, kad jie turi kaip tik priešingą reikšmę: „Tu teiki didelį džiaugsmą“. Lowthas: *Zahbreich machst du dieses Volk, groß seine Freude*; Augusti: *Du vermehrst das Volk (das bisher wie kein Volk war) und machst groß seine Freude*; Döderleinas: *laetitia populi incrementa capit*. Dathe: *Amplificasti hanc gentem, magnam ei fecisti laetitiam*. Senieji vertėjai, LXX, sirai ir chaldėjai versdami išlaikė tokią pat prasmę. Penktoje eilutėje vietoje *šarwas su maištu* teisingiau yra *šarwas karaujanczių*, nes Lauthas¹¹⁴ žodžius סאון סאן ברעש verčia *Alle Schenkelrüstung des zur Schlacht gewaffneten Kriegers*, Rosenmülleris: *Omnis ocrea caligati in praelio*. Tačiau iš tiesų רעש čia reikia versti „mūšio garsai“.

11, 3: nesuprastas Lutherio tekstas. *Sein Riechen wird seyn in der Furcht des Herrn* lietuviškai išversta: *jo rukinnimas bus baimmeje Die-wo, sein Räuchern wird seyn in der Furcht des Herrn*. Žodis *ufstijimas*, hebrajiškai הריח, vartojamas Job 39, 25¹¹⁵, Ts 16, 9¹¹⁶, galėtų likti ir čia, jeigu skliausteliuose būtų prirašyta *judijimas*. Nes „bausmė“ ir „griežtas nuosprendis“ alegoriniu prasmės požiūriu siejasi su kvapu. „Smilkymas“, kaip Dievo garbei tarnaujantis veiksmas, čia suteiktų visai tinkamą prasmę. [11,] 4 neteisingai išversta *su lazda, mit dem Stabe wird er schlagen*. Lutherio vertime ir originale rašoma: „savo burnos rykšte“. Kodėl turėtume atsisakyti šio vaizdingo ir ryškaus rytietiško paveikslo? Augusti jį išsaugojo: *Und er schlägt die Erde mit dem Stabe seines Mundes*. Taip išvertė ir mūsų Bretkūnas: *Ir išstiks lazda šawo burnôs žėmę*.

14, 31: *Iß zēmjų užeit dumas*. Vietoje *zēmjų* (o tai reiškia „šiaurės vėjas“) pagal originalą reikia versti *šaurės, Mitternacht*, צפון, *Gegend des Nordens*. Aukščiau esančioje [14,] 19 eil. vietoje *daubės* dera rašyti

turimas galvoje kitas jo veikalas *Exegetisches Handbuch des Alten Testaments*, 1797–1800.

¹¹⁴ Rėza neteisingai užrašė pavardę. Turi būti: Lowth.

¹¹⁵ Plg. Šv. R. 1999. Job 39, 25 nėra tokio žodžio.

¹¹⁶ Plg. Šv. R. 1999. Ts 16, 9 nėra tokio žodžio.

kápo, nes kalbama apie karališkąjį kapą. 17, 13 vietoje *dulkes* teisingiau versti *pélai*, nes מֶרֶץ reiškia ne „dulkės“, o „pelai“, tačiau toliau einantis žodis גִּלְגַּל reiškia „dulkių sūkurys“.

26, 14: *Die Verstorbenen stehen nicht auf, Numirrieji ne prisikėl’*. Hebrajiškai parašyta מֵרָפָאִים, o tai gali reikšti ir „milžinai“, ir „požemio pasaulio šešėliai“. Šiuo atveju tinka pastaroji reikšmė, atliepianti [26,] 13 eilutei. Todėl žodį *numirrieji* galima palikti, o vietoje *ne prisikėl’* įrašyti *ne gryšta*, בִּלְ-יָקֻמוּ, taip bus išvengta akivaizdaus prieštaravimo [26,] 19 eilutei. Aleksandriečiai pirmąjį žodį išveda iš רָפָא, „gydyti“, todėl verčia: ἱατροὶ μὴ ἀναστήσουσι, „gydytojai neprižadins“. Vulgate parašyta: *gigantes non resurgant*, Augusti: *Schattenbilder sind sie, erheben sich nicht wieder*. Taip ir [26,] 18 eilutės pabaigoje vietoje *ne nor pult’*, *sie wollen nicht fallen*, turi būti *ne nor daugintis, wollen sich nicht vermehren*. Hebrajiškas נִפְל čia akivaizdžiai reiškia „gimimą“. Dathe: *Nec terra enixa est suas incolae*.

28, 28: žodžiai *Sumála jûs* iškreipia prasmę, kai siejami su ankstesne eilute, kur kalbama apie vikius ir kmynus. Žodis לָחַם čia suprastinas kaip „grūdai“, t. y. reiškia visai kita, negu „vikiai“ ir „kmynai“. Reikia versti: *Jawai tiktay kullami, kad iš jû dūna butu*. Taip verčia ir Lowthas: *Aber Brodkorn wird getreten*; Augusti: *Brodkorn muß zermalmmt werden*; Dathe: *frumentum triturando minuitur*.

29, 21 paskutiniai žodžiai yra tokie: *ir mellais prapuldin’ teifuji, sie weichen durch Lügen vom Gerechten*, tačiau toks vertimas netinka prie konteksto ir neatitinka originalo (plg. Lowth, Dathe, Augusti ir Rosenmüller). Tas pat ir 32, 14, kur turi būti *žwērims*, o ne *paukštimis*, nes žodis פֶּרָאִים iš tikrųjų reiškia „laukinis asilas“. 36, 2 turi būti *wandens=rindôs*, o ne *βλῆζ=rindôs, Wasserleitung*. 41, 21 *kûmi jus stengiaties* teisingiau versti: *jusû atšikalbejimo (macę), die Kraft eurer Vertheidigungsgründe* (žr. Augusti, Cap. 44, 8). Vietoje *wietôs* turi būti *ûlês*, hebr. צֹר, *Vels*, Lutheris: *Hort*.

51, 6: keistas pasakymas: *Sie werden dahinsterben wie das, Pamirs kaip tai*. Taip כִּמוֹ-כֵן išvertė ir kai kurie senieji vertėjai, tačiau tai neati-

tinka prasmės ir neturi sąryšio, nes כן daugiskaita yra בנים, o Iš 8, 12 ir Ps 105, 31 tas žodis verčiamas „vabzdžiai“. Įžvalgusis Lowthas išvertė: *die Bewohner werden wie Fliegen dahinsterben*, ir tai labai pagirtina. Panašiai tą vietą verčia ir Döderleinas: *terrae incolae tanquam muscae emoriuntur*. Koppe Lowtho vertimo komentarų¹¹⁷ prieduose B. 4, p. 48 pažymi: „Tai puikus ir paprastas sunkiai suprantamos vietos išaiškinimas“. Į lietuvių kalbą reikia versti: *ant jės gywénantieji pamirs kaip muffsės*. 54, 9 išversta *wandū Noa*. Teisingiau versti *kaip cžėje wandens Noa, wie zur Zeit der Wasser Noah's*. 57, 10 be reikalo įterpta frazė *tai tu nufitikki*. Pirmajame leidime ji buvo įrašyta skliausteliuose kaip paaiškinimas žodžiams *ar kad Affirionai taw padės*. Antrajame leidime jau traktuojama kaip paties teksto žodžiai. Štai pavyzdys, kaip lengvai komentaras gali virsti tekstu.

JEREMIOJO KNYGA IR RAUDŲ KNYGA

Jeremijo knygos vertimas nėra toks sklandus ir grynas kaip Izaijo. Jeigu anuo atveju Pranašo dvasia, regis, pakylėjo vertėją ir suteikė jam įkvėpimo sparnus, tai čia, atrodo, niūrus gedulas, gaubiantis Jeremijo pranašystes, pagavo ir prislėgė vertėją. Čia pavartoti ne tik netaurūs žodžiai, kaip *ėškit* vietoje *walgikit* (7, 21), bet ir germanizmai, kaip *šuczérot, verzehren* vietoje *išgaišint* (5, 17), bei tautologijos, kaip *wiens wieną* vietoje *kitts kittą, Einer den Andern* etc.

4,3: pasakymas *Pflüget ein Neues, arkit plėšimną* yra dviprasmiškas ir netikslus, nes *plėšimmas* yra *der Raub*, o *plėšinnys* – *ein frisch-gepflügetes Land*. Bretkūnas verčia: *arkit nauji*, jis akivaizdžiai seka vokišku vertimu.

5, 6: prieš *griekų* praleista *jū*, o dvyliktojo skyriaus antraštėje vietoj *Glückseligkeit* („palaima“) parašyta *nepalaima*, tačiau, atrodo, tai būsiąs tik neapsižiūrėjimas.

¹¹⁷ Minimas J. B. Koppe's veikalas *D. Robert Lowth's Jesaias übersetzt mit Einleitung und critischen philologischen Anmerkungen*, 4 Bd., Leipzig, 1779–1881.

13, 23: pirmoji šios eilutės pusė yra klausimas: *Kann auch ein Mohr seine Farbe verwandeln?* („Ar gali negras pakeisti savo [odos] spalvą?“), tai ir antroji pusė turi skambėti kaip klausimas, kitu atveju paskutiniai žodžiai prieštarauja kontekstui. Todėl teisingiau versti: *taipo ir jus, ar galit' géro daryt, kad pikto paprátę?*

14, 6: *Girru=paukščezėi, Waldvögel*. Lutheris išvertė tik *das Wild* („laukiniai gyvūnai“), o turi būti *Waldesel* („laukinis asilas“), nes פראים, kaip žinome, yra *onagri* (Ps 104, 11; Job 6, 5; Iz 32, 14). Arabai šį gyvūną dar vadina أرف, o Rytų Azijoje jis vadinamas *Kulan* (plg. Borchart *Hieroz.*, T. II, p. 214, Lpz. Ed.). Tolesnėje [14.] 7 eilutėje po *ißgelbék* praleistas žodis *mus*.

17, 16: *Ką aš mišosa šakiau, was ich in Predigten gesagt habe*. Hebrajiškai מוצא שפתי reiškia *was über meine Lippen gegangen ist, ką iš mano burnos išėjo*. Kodėl nepalikti tokio suprantamo pasakymo? De Wette taip ir verčia: *Was aus meinen Lippen hervorgegangen, das ist offenbar vor deinem Angesicht*.

31, 27: vokiška frazė *wenn ich das Haus Israel besaamen werde* išversta: *kad aš nammus Izrael apšėsu*, ir tai nėra gerai, nes *apšėti* vartojama kalbant tik apie laukų apsėjimą. Dathe originalo žodį זרעתי verčia: *insigniter augeam*, „aš noriu labai pagausinti“. Todėl teisingiau į lietuvių kalbą versti *daugįsi* arba *papildįsi nammus Izrael*.

48, 18: vietoje eilutės pabaigoje esančio žodžio *apšancawimms*¹¹⁸ mes turime gerą lietuvišką žodį *pylimus*, dažnai vartojamą įvairiose Šventojo Rašto vietose verčiant „įtvirtinimai“ ir „tvirtovės“ (Hab 1, 10). Tai visiškai atitinka hebrajišką מבצר, „įtvirtinimas“.

50, 39: laukinių žvėrių ציים ir איים, *Zihim* ir *Ohim* (Iz 13, 21) pavadinimų Lutheris visai neišvertė, čia jie verčiami „pabaisos“ ir „paukščiai“. Atidžiau įsigilinus paaiškėja, kad pirmasis žodis reiškia „laukinė katė“, arabiškai نويض, taip verčia ir Dathe: *feles sylvestres*, ir Döderleinas. Antruoju žodžiu אי, dgs. איים, vadinamas gyvūnas vardą

¹¹⁸ Korektūros klaida. Turi būti: *apšancawimus*.

gavo nuo spiegiančio klyksmo, todėl arabai tą žvėrį vadina *يوا نبا*, „staugiko sūnus“ (žr. Borchart P. I, l. 3, C. 12, 14; P. II, l. 2, C. 14. Oedemann¹¹⁹ *Sammlungen etc.*, H. 2, p. 18). Todėl lietuviškame ver-
time žodį *paukščys* reikia pakeisti į *baifus wilkai*, o pirmasis žodis gali
likti kaip buvęs – *žwėrys*. Augusti išvertė „hienos“. Raudų knygoje 4,
3 šis žvėris vadinamas תנין, čia jo vardo negalima versti kaip [išvertė]
Lutheris – „drakonai“ ar „gyvatės“, *fmakai*, nes ten pat sakoma, kad
jie yra gyvavedžiai ir žinduoliai.

EZEKIELIO KNYGA

Ezekielio pranašystės perteiktos išsamiai, vaizdžiai ir pakankamai
aiškiai. Skliausteliuose gausiai pridėti paaiškinimai dažnai tik trukdo
skaityti tekstą, todėl [redaguojant] pirmiausia jie išbraukti ten, kur
buvo mažiausiai reikalingi ar pasirodė neteisingi, taip pat sutrumpin-
tos prie kai kurių skyrių buvusios ištęstos turinių santraukos.

3, 3: *Taje pildyt, damit zu füllen* teisingiau versti *su ta pildyt*, tada
mintis susiejama su žodžiu „laiskas“. Kadangi vertėjai prieš akis turėjo
tik Lutherio tekstą, jie kartais supainiodavo vyriškąją giminę su
moteriškąja. Taip žodžiai, esantys 13, 18: *die ihr Kissen macht, kurrie
paklodėlus dārot*, siejami su vyriškąja gimine, nors ankstesnėje [13,]
17 eilutėje kalbama apie netikras pranašes, ir turi būti *kurrios*. Lygiai
taip pat ir toliau: vietoje *fugāwę* turi būti *fugāwufios*.

17, 13: po žodžių *karūliškōs šėklōs* reikia įterpti *wieną (kunnigaikšti)*,
nes kitaip lieka neaišku, su kuo siejamas toliau esantis žodis *jūm*. Taip
verčia ir Dathe: *Sed cum uno quodam e familia regia* etc; Augusti:
Auch nimmt er Einen vom Königlichen Geblüte.

25, 16: *Ir krygininkus išgaifisfu, und will die Krieger ausrotten*.
Kadangi žodis כרתים yra susietas su prieš tai esančiu פלשחים, tai turi būti

¹¹⁹ Samuel Lorenz Oedemann (1750–1829), švedų mokslininkas. Minimas
jo veikalas *Vermischte Sammlungen aus der Naturkunde zur Erklärung der Heiligen
Schrift*, Rostock, Leipzig, 1786–1795. Orig. vartojama pavardės forma Oedmann.

verčiamas tikriniu daiktavardžiu *Korotēmus*, kaip tai darė senieji vertėjai. Taip jis vartojamas Sof 2, 5 (גִּירֵי־כִרְתִּים), o 1 Sam 30, 14 pateikiamas kaip šios tautos krašto pavadinimas. Dathe verčia: *exseindam Cretaeos*, Augusti: *ich rotte aus die Coretäer*, mūsų Bretkūnas sekė vokišku vertimu, tačiau bent jau pavartojo grynai lietuvišką žodį *karáuninkus*.

27, 7: dėl žodžio תכלת tinka tai, kas anksčiau pasakyta apie frazę *geltonų šilkų*, aptariant Iš 25, 4.

[27,] 16: *fomitus*, *Sammet* atitinka originalo teksto žodį רִמּוֹת, *coralia* (Job 28, 18), taigi turi būti *karėlkas* (plg. Rosenmüller *Scholia in Ezechiel*, Vol. II, p. 264).

[27,] 19: neteisingai užrašytas trečiasis pavadinimas *Meusal*, turėtų būti *iš Ufal*, nes prieš tai einantis *Me*, hebr. מ, reiškia prielinksinį *von „iš“*, *ex Usal*. Taip verčia Dathe ir Rosenmülleris *Ez.*, Vol. II, p. 221: *Usalitici*.

45, 1: kalbant apie šventyklos plotą, čia ir tolesniuose skyriuose skaičius 25 000 vadinamas *pustrėczos dešimt tukštanczių*. Toks pasakymas ne visose vietovėse įprastas, todėl suprantamiau sakyti *dvidešimt ir penkis tukštanczių*.

DANIELIO KNYGA

Danielio knyga išversta tokia pat gryna ir sklandžia kalba kaip Izaijo. Tik kur ne kur pasitaiko svetimžodis ar germanizmas; net jei vertėjams tekdavo sudaryti sinonimų eilę (pvz., 3, 2; [3,] 5; [3,] 7 ir kt.), jie sugebėdavo tinkamai parinkti lietuviškus žodžius. Be to, vertėjas drįsta vietomis atsitraukti nuo vokiško Lutherio teksto.

3, 1: *Auf einem schönen Anger*. Šiuos paskutinius eilutės žodžius Bretkūnas išvertė: *ant gražos wietos*, o reikėjo versti tikriniu daiktavardžiu *das Thal Dura*, „Duros slėnis“. Tiesa, aleksandriečiai verčia: εν πεδιω του περιβολου, „uždara erdvė“; Teodotas¹²⁰ ir Simachas – tikriniu daiktavardžiu *Deira* ir *Dorau*, o kad pastarieji buvo teisūs, rodo prieš tai esantis žodis בקעה, „slėnis“. Geriausiai išvertė

¹²⁰ Orig. pavartota forma Theodotion.

Dathe: *quem in valle Dura erexit* ir De Wette: *Und ließ es in der Ebene Dura aufrichten*.

[3,] 21: žodis *drabužofa* neteisingai pavartotas moteriškosios giminės forma. 4, 1 vietoje *kárališkame paloczuje* neteisingai išversta *karališkoj' paloczuje*.

5, 7: *Tréczafis wiešpats pagal mannę, der dritte Herr im Königreich*. Čia be reikalo įterpti žodžiai *pagal mannę*. Visiškai gerai versti: *tréczafis wiešpats mano karalyfėje*. Taigi, kaip yra Bretkūno rankraštyje.

9, 25: vietoje žodžio *Kriřtus* šioje ir tolesnėje [9,] 26 eilutėje reikia versti *pamofitytojis*, kaip 1 Sam 2, 10, arba *apmofitytafis*, kaip Rd 4, 20. Nors graikiškai „Kristus“ iš tiesų reiškia „pateptasis“, mes nesame pratę prie tokios vartosenos. Jeigu משיח visose Senojo Testamento vietose verčiamas *mofitytojis* (Ps 20, 7; Ps 28, 8; Ps 18, 51 etc.), kodėl neturėtų taip būti verčiamas ir šiuo atveju? Neatmestinas ir Bretkūno pavartotas žodis *Meffiořsus*.

12 [skyrius]: kadangi tokių skyrių, kaip šis, paantraštės nėra laikomos skyriaus eilutėmis, o yra nuoroda į visą skyrių, tai čia pirmoji eilutė iš tiesų priklauso prieš tai buvusiam vienuoliktam skyriui ir turi būti atskirta nuo toliau einančio skyriaus pavadinimo.

DVYLIKA MAŽŪJŲ PRANAŠŲ OZĖJO KNYGA

4, 4: lietuviškame vertime žodžiai *ne dřeřam barti* neatitinka nei vokiško – *man darf nicht schelten*, nei hebrajiško אל ירב. Turi būti: *niemand schilt sie (weil es vergeblich ist)*. Lietuvių vertėjas, regis, vokišką žodį *dūrřen* neteisingai suprato kaip „baimintis, neturėti drąsos“. Bretkūnas išvertė: *ne tur barti*, geriau versti: *ne reikia barti*.

7, 4: vokišką žodį *beckere* Bretkūnas išvertė *Piragininkas*. Geriau versti *Képtojis* arba *Keppėjas*.

10, 4: eilutės pabaigoje vietoj *tulžis, Galle*, turi būti *kukalei*, nes čia kalbama apie piktžoles. Kaip gali tulžis žydėti lauke? Hebrajiškas כראש

daugelyje Šventojo Rašto vietų (Įst 29, 17; [29,] 18; Am 6, 12) reiškia ne „tulžį“, o „svidres“ arba „dirses javuose“ (plg. Rosenmüller *Scholia in V. T.*, P. VII, Vol. I, p. 311). Dathe verčia: *lolium*, o De Wette: *wie Lolch aufschießt in Furchen des Gefildes*.

JOELIO KNYGA

3, 7¹²¹: apie skėrius šios eilutės pabaigoje sakoma: *ir ne gaiß, und sie werden nicht säumen*. O hebrajiškai parašyta: „jie nepasitrauks iš kelio“, *ir ne iškelo eis*, o kad taip turi būti, rodo kontekstas. Hebrajiškas לא יעברו ארחותם iš tiesų reiškia *non peruertunt semitas suas*, arba, kaip teisingai verčia LXX, μη εκκλινωσι τας τριβους αυτων; De Wette: *Und sie wechseln nie ihre Pfade*. Rytų šalyse yra žinoma, kad skėriai nepaiso jokių kliūčių ir gali užkopti ant aukščiausių mūrų ir pastatų, nė kiek nenukrypdami nuo tiesios linijos.

AMOSO KNYGA

1, 14: eilutės pabaigoje germanizmą *częfe įsturmo* galima lengvai pakeisti lietuvišku žodžiu ar fraze *częfe ummaro* arba *didžio wėjo*.

4, 6: frazėje *Dantis pateikenczius* teisingiau vartoti moteriškąją giminę *Dantis pateikenczias*.

8, 8: po žodžio *aptwinta* praleisti žodžiai *paplėsta ir nuskandinta*. Ši klaida padaryta jau pirmajame leidime. Bretkūnas *wandenimi plūs* buvo išbraukęs ir parašęs: *nuwėfta bei nuskandinta bus*.

ABDIJO KNYGA

3 eilutė: žodis *pillis*, *Burg*, *Befestung* [klaidingai] pavartotas vyriška gimine, panašiai supainiotos ir kitų žodžių giminės. Bretkūnas ir šį kartą išvertė teisingiau: *aukštojo pillifą*. Originalo tekste iš tikrųjų parašyta „aukštas sostas“, מרום שבתו, būtent „uolos viršūnė“.

¹²¹ Plg. Šv. R. 1999. JI 3 sk. yra tik 5 eilutės. Apie skėrius kalbama JI 2, 25.

JONOS KNYGA

1, 3: *Er zahlte Fährgeld, mokėjo šipporui=algą*. Šitą germanizmą galima lengvai pakeisti tinkamu lietuvišku žodžiu: *pervaž=pinnigūs*. Bretkūnas išvertė *waßba*, o parašėje prirašė: *nautus*.

4, 7: akivaizdu, kad vertėjai sekė vokišku tekstu ir paliko vokišką artikelį *tas [der]* („kirminas“ vokiečių kalboje yra vyriškos giminės), nors prieš tai buvo pavartotas lietuviškas [moteriškos giminės] žodis *kirmelė*. Taip pat netaisyklingai [4,] 5 su kilmininko linksniu vartojamas prielinksnis *ties*.

MICHĖJO KNYGA

1, 11: [redaguodami tekstą] išbraukėme skliausteliuose buvusius netikusius paaiškinimus, nes dauguma jų, kaip ir šioje eilutėje, buvo neišsamūs arba klaidinantys. Pasakymas *grąžufis miestas* čia netinka, nes turimas galvoje tikrinis daiktavardis *Sapir*, hebr. שפיר, *Schönstadt*. Taip atsitiko ir su toliau einančiu hebrajišku בית־האצל, *Herbergs=Stadt, Betaeziel*, kurį Lutheris išvertė *nächsten Hauses*, „gretimo namo“. Panašiai [1,] 12 yra su pasakymu *šmutnus miestas*, יושבת מרות, *Einwohnerin Maroths* („graudžių raudų miestas“). Aliuzijos į miestų pavadinimus čia išreikštos labai subtiliai.

NAHUMO KNYGA

Kas buvo aukščiau pasakyta apie pastabas skliausteliuose, tinka ir šio pranašo knygai.

1, 3: kaip ir anksčiau minėtoje vietoje, vietoje *šturmas* reikia rašyti *didis wėjas* arba *ummaras*, o 3, 14 vietoje *šancai – pylimai*. Bretkūnas abiem atvejais pavartojo grynai lietuviškus žodžius: *wētra* ir *pillis*.

HABAKUKO KNYGA

3, 3: *Diew's atėjo iš pētū, Gott kam von Mittag her*. Originale esantį „iš Temo“ מתימן galima versti tikriniu daiktavardžiu, kadangi kitur פארן vartojamas kalbant apie kalną Paraną. Pirmuoju atveju Jeronimas taip sako: *Usque hodie est villa Theman distans ab urbe Petra quinque millibus, ubi Romanorum militum praesidium sedet*. Be abejo, miestas ir vietovė buvo į pietus, in *Idumaea*. Žodis פרו, kurį Lutheris Jdt 5, 7 verčia *Bauern*, „valstiečiai“, čia išverstas *Flecken* (*miejėlims*), tačiau dėl tos pačios priežasties, kaip minėta anksčiau, turi būti verčiamas *karžygiems*. Wahlas¹²² verčia: *Gewaltige*, „galingieji“ (*Erkl. Hab.*, p. 101), De Wette: *Führer* arba *Anführer*, „vadas“ (*Schriften des A. T.* IV, 608).

SOFONIJO KNYGA

1, 12: žodis *liktarnomis* yra iškraipytas germanizmas, todėl pakeistas [lietuvišku žodžiu] – *žibnyčiomis*, taisyklingsniu kalbos požiūriu ir atitinkančiu hebrajišką נרות, *Leuchten*. Pastarasis žodis Ps 119, 105 išverstas vienaskaitos forma: *Žibnyčia*. Dathe tą vaizdų žodį visai be reikalo praleido, jis rašė: *pervestigabo Hierosolymas diligentissime*. Geriau išvertė De Wette: *daß ich Jerusalem durchsuche mit Leuchten*.

AGĖJO KNYGA

2, 17: *Ruggiū kruwa, einen geschütteten Kornhaufen*, tačiau originale kalbama apie „javų pėdų“ arba „pėdų stirtą“. Hebrajiškas ערמה Rut 3, 7 išverstas *kuppeta*, o Bretkūnas atitinkamą vietą išvertė *Jawū kūgis*. Kadangi originale žodžio *Ruggiū* nėra, tai ערמה geriau versti *pėdū=kruwa, Garbenhaufen*.

¹²² Christian Abraham Wahl (1773–1855), vokiečių teologas. Svarbiausias jo veikalas *Clavis librorum Veteris Testamenti apocryphorum philologica*, Leipzig, 1853. Galbūt čia turimas galvoje kitas veikalas – *Historisch-praktische Einleitung in die Biblische Schriften*, 1820.

ZACHARIJO KNYGA

3, 7: šūksnis *giluki gérą, giluki gérą!* suprantamas tik tiems lietuviams, kurie gyvena susimaišę su vokiečiais, o sveikinimas palinkint *Diewe padék!* *Diewe padék!* yra vartojamas plačiau ir labiau atskleidžia tautos dvasią.

7, 2: *Diewo nammus* aleksandriečiai buvo išvertę *Bethel*, nes ביתאל jie laikė tikriniu daiktavardžiu. Taip vertė ir mūsų Bretkūnas: *Ir funte ing Bethel*.

9, 25¹²³: *Als das Becken, ney ans bekis*. Hebrajiškas במזרק reiškia *Opferschaale, ney apierôs bludas* (Sk 4, 14; Iš 38, 3). Taip verčia ir De Wette: *Und voll werden sie gleich Opferschaalen*.

MALACHIJO KNYGA

2, 3: ausį režia pasakymas *den Koth eurer Feiertage, purwą jufū ßwenczū*. Originalo tekste sakoma: „mėslą jūsų aukojamų galvijų“, *měšlą jufū galwijū apierawojamū*. Hebrajiškas חג čia ir kitose vietose reiškia „aukojamą galviją“ (Ps 118, 27; Iš 23, 18). Kur Lutheris 1, 14 išvertė *vorthellig*, iš tikrųjų turėtų būti *arglistig, būklus, klastorus*, nes būtent tokia yra נכל reikšmė (Pr 37, 18; Sk 25, 18).

[Mal 1,] 3: *Smákams*. Hebrajišką סמח aleksandriečiai išvertė „butai“, δωματα, taip pat pasielgė ir sirai. Arabiškai هانت taip pat reiškia „butas“. De Wette verčia: *Wohnungen der Wüste*. Tad lietuviškai turi būti: *ir jo nammus i puštynės gywénimą*.

Trečiame skyriuje praleista nuoroda į laišką apie Kristaus Paaukojimo šventę. Pasakymas *ikki wiššą Izraeli (liepjau)* yra nelietuviškas. Teisingiau: *wiššiem Izraēlitēnams* arba *po akkiū wiššū waikū Izrael*.

APOKRIFINĖS KNYGOS JUDITOS KNYGA

Juditos knygą Lutheris vertė iš lotyniško teksto, kuris gerokai skiriasi nuo graikiškojo. Greičiausiai pirminis tekstas buvo parašytas senąja

¹²³ Plg. Šv. R. 1999. Zch 9 yra tik 17 eilučių. Turima galvoje Zch 9, 15.

graikų kalba, ir nors Jeronimas turėjo rankose chaldėjišką rankraštį, regis, ir šis buvo vertimas iš graikų kalbos. Mūsų Lutheris taip pat retsykais nukrypsta nuo lotyniško teksto, pavyzdžiui, 2, 12: *eroberte alle Flecken und festen Städte*, Vulgatoje išversta: *ascenditque omnia castella et obtenuit omnem munitionem*. Lietuviškame vertime padaryta keletas klaidų, kai vertėjas pasekė vokišku tekstu, jo nesupratęs.

7, 12: *Ney skrynėša, noch in den Kasten*. Ką iuteris išvertė *Cisternen* pagal lotynišką (*cisternae*), mūsų vertėjas¹²⁴, nesupratęs to žodžio, išvertė *skrynėša*. Bretkūno rankraštyje ta vieta išversta *prūdūšė*, ir tai yra geriau, negu vėliau kita ranka parašėje prirašyta *šullinei, Brunnen*. *Cisterne* (hebr. בור) buvo vadinamas „griovys“ arba „žemėje iškastas tvenkinys“, t. y. – vandens rezervuaras su nedidele anga, kad saulė neįkaitintų vandens.

8, 26¹²⁵: frazėje *Toša penkioša dienos*a reikėjo pakeisti abliatyvo linksnį [galininku] – *i tas penkias dienas*, nes originale yra „per penkias dienas“.

14, 3: germanizmą *ant waktôs budami* gali suprasti tik puslietuviai, gyvenantys pasienyje su vokiečiais, jį pakeitėme grynai lietuvišku posakiu *ant fargôs paštatyti, die zur Wache hingestellten*.

16 [skyriuje] esančioje Juditos giesmėje ir lotyniškame, ir graikiškame tekste po žodžio *filii* yra *puellarum*, ὁς κορασίων, *waikėlei mergū*, o Lutheris pastarąjį žodį yra praleidęs.

IŠMINTIES KNYGA

2, 2: netaurų posakį *nošės šnypims* geriau keisti *kwápas*, graikiškai: πνὴν ἐν ρισιν. Bretkūnas išvertė – *dwafę nafės musū*.

[2,] 16 pagal originalą teisingiau skamba taip: *Jis mus laiko per weidmainus ir wéng' musū kelūs*. Graikiškas κίβδελος reiškia „metalo lydinys su priemaišomis“, o metaforiškai suprantamas kaip „apsimetinėjimas“, „netikrumas“.

¹²⁴ Turimi omenyje antrojo Biblijos leidimo (1755) vertėjai.

¹²⁵ Plg. Šv. R. 1999. Jdt 8, 26 tokių žodžių nėra. Turima galvoje Jdt 8, 15.

[2,] 21: *Taip jie mišlįja, o paklyšta*. Akivaizdu, kad vertėjas nesuprato originalo. 8 skyriuje vietoje *gillawima* geriau rašyti *pridérima*, o vietoje *laimėti, den Sieg gewinnen – pergalėti* ([plg.] 10, 12).

11, 18: filosofiškas pasakymas *das Wesen eines Dinges* čia išverstas taip: *iš negražūs žémės, aus ungestaltem Wesen – hat er die Welt geschaffen*. Bretkūnas verčia: *iš nelėmto daikto*, o parašėję įrašė – *dargūs*. Graikiškas *ἐξ αμόρφου ὕλης* iš tiesų reiškia „nesutvarkyta materija“, „chaosas“, ir nežinau, ar galėtume rasti tinkamesnį žodį už pavartotąjį Bretkūno.

14, 15: *Sunaus anksti mirruffio*. Taisyklingsiau: *jaunyšteje mirruffio* (*der in der Jugendblüthe verstorben*). Vokiškas žodis *parbais, Farben* 15, 4 eil. pabaigoje turėjo būti pakeistas *dažais*. Žodį *Maler* Bretkūnas verčia *krojelū*. Vietoje *kaitydinos* 16, 25 pagal graikišką tekstą turi būti *μεταλ-
λεωομένη, verwandeln, persiformine*, o 18, 2 vietoje *jūs* teisingiau rašyti *šawę*.

TOBITO KNYGA

Ši knyga išversta gana sklandžiai ir tiksliai, čia pastebėjome tik keletą netikslumų. Pasitaikančius germanizmus galima iš dalies pateisinti, nes jų daugiau ar mažiau yra visose knygose.

6, 6¹²⁶: *Jie labay gilloj' i liekarstwą, sie dienen gut für Arznei*. Teisingiau: *jie labay tinka i liekarstwą*, arba dar geriau, kaip išvertė Bretkūnas: *jie labay pridéra liekarstwai*.

10, 7: pasakymą *buk gérūs širdiūs, sey gutes Muths* reikėjo keisti į *linksmūs širdiūs*. Mūsų Bretkūnas parašė trumpai: *buk linkšma!* Apie kitus, mažiau reikšmingus apsirikimus nekalbėsiu.

SIRACIDO KNYGA

10, 2: graikišką *λειτουργοι*, išverstą *amtmonai*, reikia versti *urėdninkai, die Beamten*. Paskutinėje, 31-oje eilutėje, nukrypstama

¹²⁶ Plg. Šv. R. 1999. Tob 6, 6 nėra tokios frazės. Turima galvoje Tob 6, 5.

nuo originalo, nes žodis ψυχη išverstas *urėdas*. Posakis *Trotze auf dein Amt* yra nepadorus, todėl vietoje *tyczokis sawo urėdū* turi būti *garbėje laikyk sawo dušią (sawę patti)*, Vulgatoje išversta: *da illi (animae) honorem secundum meritum suum*. Tai pasakytina ir apie tolesnes eilutes.

23, 37¹²⁷: išversta tik pirmoji eilutės pusė, o antroji – ne. Po *ėfant* turi būti žodžiai: *kaip Diewo bijótis, ir nieko saldžiaus, kaip ant Diewo prifakimo dabóti*. Taip atsiranda pakartojimas, kuris yra originale. Bretkūno rankraštyje tas pakartojimas išliko.

36, 12: paskutinius žodžius *mes wieni ėfam* teisingiau versti *ney wieną didėsnį už jūs ėfant*. Graikiškai parašyta: Οὐκ εστι πλὴν ἡμῶν, Vulgatoje: *non est alius praeter nos*. Panašiai ir [36,] 21 *škanu kasni* pagal originalą reikia versti *žwerėnòs mėsą*, βρωμα θηριῶν; Vulgatoje: *cibum ferae*; Lutheris verčia: *Wildprett*; Bretkūnas: *brėdiną*, o parašėje prirašyta – *šwėrieną*. Tad kodėl keisti originalą?

38, 28: vokiško vertimo žodžiai *dįšeres* ir *cimmerninkai* neatitinka nei graikiško, nei lotyniško teksto, kur parašyta τέκτων και αρχιτέκτων, *faber et architectus*. Abu šiuos žodžius vokiškai reikėtų versti *Handwerker* ir *Künstler*. Bretkūnas rado net du lietuviškus žodžius: *stalorus* ir *dailydzia*. Pirmąjį buvo galima versti bendresniu *remėsninkai*. Panašūs germanizmai pasitaiko 50, 1–2 eil., kur vietoje *gangus* pagal originalą turi būti *rentinus (parietes)*, o vietoje *gruntą* geriau rašyti *pámatą*. Bretkūnas žodžius *führe den Grund noch einmal so hoch auf* išvertė taip: *ir pámatas antrą tiek pakėle*, o tai visiškai atitinka originalą.

PIRMOJI MAKABĖJŲ KNYGA

6, 29: praleisti žodžiai *iš šwettimū karalyfcziū, aus fremden Königreichen*. Ką Lutheris verčia *Knechte*, į vokiečių kalbą turi būti verčiama *Soldaten* arba *Hülfsstruppen*, nes graikiškas δυνάμεις μισθῶται lotyniškai verčiamas *exercitus conductitii*.

¹²⁷ Plg. Šv. R. 1999. Sir 23 skyriuje yra tik 28 eilutės. Čia aptariama 27 eilutė.

9, 25: κυριους τῆς χορᾶς išversta *amtmonus, dominos regionis*, o teisingiau yra *žémės užveiždus*. Vietoje *kalnai* [9,] 45 eil. pabaigoje originalą labiau atitinka *girros*, nes graikiškai parašyta ὄρυμοι, o Jeronimas verčia *saltus*, „miškingos vietovės“.

13, 15: *Dėl wieno pinnigū zámo, wegen einer Geldsumme*. Taisyтина: *Del kokio pinnigū škaitlaus*. Taip pat ir [13,] 29 eil. vietoje vokiško žodžio *šėpjus, Schiffe* tinkamiau versti *akrutus*, vietoje *burgmistras* – *wyráušas rotponis*, o 15, 16 žodžio *Consul* joku būdu negalima versti *Bürgermeister*.

15, 28: nesupratus žodžio *Unterhandeln* (arba *Bedingungen verabreden*), jis išverstas *reikalauti*, o tai labiau išreiškia vienašališką veiksmą. Todėl geriau versti: *fufikalbėti*. Bretkūno rankraštyje parašyta: *idant tarp=kalbētu*, o tai labiau atitinka originalo prasmę negu *reikalautu*.

ANTROJI MAKABĖJŲ KNYGA

1, 10: *Des Ptolomäus Hofmeister, Ptolomeo šulmistras*. Graikiškai parašyta διδασκαλος, todėl teisingiau versti: *mokytojis*. Kas kalbant apie 1 Mak 9, 25 pasakyta dėl žodžio *amtmonas*, tinka ir [2 Mak] 4,29; 5, 22, ir kitose vietose.

6, 24: neteisingai nurodytas metų skaičius. Originale minimi ne 99, o 90 metų, ἐννεήκοντα¹²⁸. Žodį *dewynū* reikia išbraukti, jis nereikalingas.

8, 19: šioje vietoje, priešingai, minint asirų skaičių praleista *fünf Tausend, penkis tūkstančiai*. Iš tikrųjų asirų stovykloje žuvo 185 tūkstančiai¹²⁹ vyrų, o ne 180 tūkstančių (2 Kar 19, 35; Iz 37, 36). Lutheris tą skaičių nurodė teisingai, taip yra ir Bretkūno rankraštyje.

11, 34: *Quintus Mucius*. Tekstuose graikų ir lotynų kalbomis parašyta, kad romėnų legatas buvo *Quintus Memmius*.

[11,] 36: *i žėmę Antiokią* yra geografijos klaida, *Antiochien* yra miestas, o ne žemė. Todėl reikėjo rašyti: *i miestą A[ntiokią]*. Lutheris

¹²⁸ Taip orig. Dabar rašome ἐννεήκοντα (vėlyvesnė forma; ankstyvesnė ἐννεήκοντα; S.N. past.).

¹²⁹ Plg. Šv. R. 1999. 2 Mak 8, 19 minimi 85 tūkstančiai žuvusiųjų.

išvertė: *gen Antiochien*, taip pat ir Bretkūnas: *ing Antiokią*, ir tai atitinka originalą.

12, 43: originale minima pinigų suma yra ne „du šimtai“, o „du tūkstančiai drachmų“, taigi *du šimtu drakmū* reikia keisti į *du tukstianziū*.

Taisytinų vietų yra Esteros knygoje, Zuzanos [istorijoje]¹³⁰ ir Manaso maldoje. Tai daugiausia nusižengimai gramatikos taisyklėms, todėl plačiau apie tai nekalbėsiu.

NAUJOJO TESTAMENTO KNYGOS EVANGELIJA PAGAL MATAJĄ

Naujojo Testamento knygos buvo ne kartą redaguotos ir išspausdintos atskirai¹³¹, tačiau, kruopščiai sugretinę [vertimą] su originalu, randame praleistų reikšmingų žodžių ir frazių. Palyginus lietuvišką vertimą su vokišku matyti, kad kai kurios vietos išverstos neteisingai, nesupratus vokiško teksto. Apie gausybę gramatinių klaidų ir germanizmų, gadinančių gryną ir turtingą lietuvių kalbą, jau nebekalbėsiu.

1, 1: *Knygos užgimmimo*. Žodis *užgimmimas* iš tiesų reiškia *Geburt*, „gimimas“, o ne *Geschlecht*, „giminė“ arba *Abstammung*, „kilmė“. Reikėjo versti pagal graikišką tekstą: βίβλος γενήσεως, *Gimminės=surašimmas*. Taip rašė ir sirų vertėjas ܠܕܐ ܥܠܡܐ, *descriptio generationis*. Schottas¹³² Naujajame Testamente išvertė: *recensio prosapiae*, Stoltzas¹³³ ir Essas¹³⁴ – *Geschlechtsregister*.

¹³⁰ Žr. Dan (g) 13.

¹³¹ Turimas galvoje pirmasis Naujojo Testamento leidimas (1701), skirtas Didžiosios ir Mažosios Lietuvos lietuviams, antrasis (1727) parengtas Mažajoje Lietuvoje. Vėliau redaguotas Naujojo Testamento tekstas išspausdintas „Kvanto Biblijos“ leidimuose (1735 ir 1755).

¹³² Heinrich August Schott (1780–1835), vokiečių teologas ir filosofas, Jenos universiteto profesorius. Turimas galvoje jo veikalas *Novum Testamentum Graece, e recensione Griesbachiana nova versione latina illustratum*, Lipsiae, 1805.

¹³³ Johann Jacob Stoltz (1753–1821), šveicarų reformatų teologas. Greičiausiai turimas galvoje jo veikalas *Sämtliche Schriften des Neuen Testaments, zwey Theile, neue Ausgabe zu Zürich*, 1781. Orig. vartojama pavardės forma Stolz.

¹³⁴ Leander (krikšto vardas Johann Heinrich) van Ess (1772–1847), vokiečių katalikų teologas, Naujojo Testamento iš originalo kalbos į vokiečių vertėjas (išsp. Braunschweig, 1807).

2, 16: *Nunay*. Kodėl čia pavartotas germanizmas *nun* arba *itzt*, sunku pasakyti, juk turime atitinkamą lietuvišką žodį *dabar*. Graikiškas *tóte* iš tiesų turi būti verčiamas *tunc*, kaip padarė sirų vertėjas.

4, 24: *Kas menefi ferganczus*, t. y. „tuos, kurie kiekvieną mėnesį suserga“. Turi būti: *menefio liggà ferganczus*, o tai atitinka graikišką originalą *σεληνιαζόμενους* ir vokišką vertimą *mondsüchtig*.

8, 1: prieš antrąjį skyrių perikopėje parašyta *Išmintingųjų šventė*, todėl [8,] 23 ir 12, 24¹³⁵ bei kitose vietose nereikėjo versti *tryū karalū*, nes tokių žodžių nėra nei graikiškame, nei vokiškame tekste.

11, 11: *Bet mažausis*. Originale vartojamas aukštesnysis laipsnis *μικροτερος*, *der Kleinere im Reiche Gottes*, todėl teisingiau: *mazėfnis dangaus karalyfiėje*. Beje, neteisingai išvertė ir Stoltzas bei Essas: *der Geringste im Reich des Messias*. Geriau išvertė Schottas: *qui minor sit (i. e. discipulum agat) in regno domino*. Lygiai taip pat vertė ir sirai.

19, 24: *Kardėlui pereiti per adatôs auſi*, daß *ein Kameel durch ein Nadelöhr gehe*. Graikiško žodžio *καμηλος* vertimas *Schiff*=*Seil*, *Ankertau*, liet. *kardėlus* yra netikęs ir nemotyvuotas. Tik dviejose knygos (Wettst[ein]¹³⁶ et Griesb[ach]¹³⁷) *καμιλον* suprasta kaip *καμηλον*. Tačiau iš Talmudo ir Korano žinome, kad šis rytietiškas žodis gali būti vartojamas kalbant ir apie kitus gyvulius, pavyzdžiui, apie dramblių, *bava mezia*. „Drambliui išlįsti pro adatos skylutę“ reiškia „neįmanomus dalykus padaryti galimus“ (žr. *Lex. Talmud.* v. Buchdorf¹³⁸, p. 1722). Todėl lietuviškai turi būti: *werbludui per adatôs auſi eiti*. Taip verčia Schottas, Essas ir senieji sirai – *دابة*, *camelus*. Plg. Rosenmüller *Scholia in N. T.*, I T., p. 355.

¹³⁵ Plg. Šv. R. 1999. Mt 8, 1, Mt 8, 23 ir Mt 12, 24 tokių žodžių nėra.

¹³⁶ Johann Jakob Wettstein (1693–1754), šveicarų teologas, pasižymėjo kaip Naujojo Testamento kritikas. Išleido *Prolegomena ad Novi Testamenti Graeci* (1730) ir *Novum Testamentum Graecum editionis receptae cum lectionibus variantibus codicum* (2 vol., 1751–1752).

¹³⁷ Johann Jacob Griesbach (1745–1812), vokiečių teologas, Jenos universiteto profesorius, Naujojo Testamento aiškintojas. Parengė Naujojo Testamento vertimą (išsp. 1744–1745).

¹³⁸ Johann Buchdorf (1663–1732), vokiečių hebraistas. Galbūt turimas galvoje jo veikalas *Catelecta philologico-theologica*, 1707. Orig. vartojama pavardės forma Buxdorf.

21, 7: praleisti žodžiai *ir klojo sawo rubus ant jų, und legten ihre Kleider auf dieselben*. Ši spraga išliko abiejuose leidimuose. Paskutiniai žodžiai *ant jų* nukrypsta nuo originalo, kur parašyta: *ἐπ' αὐτῶν, oben über sie*, t. y. „virš drabužių“, *wirßuj' ant jų*. Lutheris išvertė trumpai: *und setzten ihn darauf*. Stoltzas verčia: *Und setzten ihn auf das Füllen*. Geriau pavyko Schottui: *vestimenta imposuerunt, quibus Jesus insideret*, „jie išskleidė savo drabužius, ant kurių turėjo sėstis Jėzus“.

22, 16: *Daß du wahrhaftig bist* išversta: *tawę tiefą kalbanti*. Iš tikrųjų turi būti: *tawę teifu ėfanti*, *οτι αληθής ει, te eum esse, quem te profitearis, daß du der wahrhafte Gesandte Gottes seyst* (Jn 3, 2). Be to, šioje eilutėje praleisti žodžiai: *ir kad ne atboji ney wieno ir ne weizdi* etc., *και ου¹³⁹ μελει σοι περι ουδενος, ου γαρ βλέπεις, du frägest nach Niemand und ächtest nicht das Ansehen der Menschen*.

25, 24: *Daß du ein harter Mann bist, tawe kietą žmogų ėfanti*. Žodis *kietas, hart*, vartojamas kalbant tik apie fizinius daiktus, kalbėdamas apie būdo savybes tikras lietuvis sakytų: *aštrus* arba *įkaudus*, o tai reiškia *hart im Fordern*.

EVANGELIJA PAGAL MORKŲ

4, 22: žodis *pašlėpta* tautologiškai pakartotas du kartus. Graikiškame tekste toje vietoje yra skirtingi žodžiai: *κρυπτον* ir *αποκρυφον*. Schottas verčia: *occultum et absconditum*. Lietuviškai antrasis dėmuo gali būti išverstas: *ir nieko niera uždengta*, pastarąjį žodį vartojant antonimu prieš tai esančiam *atdengta*.

6, 4: *Der Prophet gilt nirgends weniger, denn in seinem Vaterlande, Prárákas niekur mažaus ne gilloy*. Vargu ar žodis *gillóti* yra suprantamas Lietuvos gilumoje, ypač Žemaitijoje ar prie latvių sienos. Ir kodėl vartoti vokišką žodį, jeigu galima rasti ne vieną lietuvišką atitikmenį:

¹³⁹ Taip orig. Dabar rašome *ου* (ir čia, ir toliau atskirai bei žodyje *ουδενός*; S.N. past.).

prarakas niekur mažaus ne pridėra arba garbinnamas, laikomas, kaip šawo tēwiškėje.

9, 43: prieš *tu dwi ranki* praleistas jungtukas *kad*, jis praleistas ir [9,] 45 prieš *abbi koji*.

12, 19: prieš *ne paliekti* trūksta antitezės, [prasidedančios jungtukais, pvz.,] *bet* arba *ir*. Pirmajame leidime ir Bretkūno rankraštyje toje vietoje parašyta *o*. Trisdešimtoje eilutėje prieš *wiffō umo* turi būti prielinksnis *ifš*. Panašių praleidimų šioje knygoje yra gana daug. Pavyzdžiui, 2, 13 prieš *mokkino* trūksta įvardžio *jifšai*; 8, 25 po *liepe* praleista *jam*; 9, 36 po *apsikabinnęs* praleista *prie jo* arba *jam* ir t. t.

14 skyriaus antraštėje parašyta *Kampf, karáwimas (Kriegführen)*. Teisingiau – *kowa*. [14,] 11 eil.: *Wie er ihn füglich verriethe, kaip ji padórey išdūtu*. Žodis *padórey* reiškia *anständig, ehrbar*, o graikiškas ευκαιρως turi būti verčiamas *gelegentlich, zur schicklichen Zeit*, tikrą *c3ēřą išspėdams* arba tik *tropnay*. [14,] 54 eil. vietoje *prie šwiešs, bei dem Licht*, sekant originalu geriau versti *prie ugniės, und wärmt sich beim Feuer*, nes graikiškas žodis φως, pasak Hesychijaus¹⁴⁰, dažnai vartojamas kalbant apie ugnį. Schottas verčia: *ad ignem se calafaciens*. Lygiai taip pat išvertė Stoltzas ir van Essas: *am Feuer*.

EVANGELIJA PAGAL LUKĄ

2, 20: po *girdėjo* praleisti žodžiai *ir wiff ką jie reggėjo*. Vokiškai ir graikiškai parašyta: „už viską, ką jie regėjo ir girdėjo“. Vietoj vokiško *gwołtą daryt, jemanden Bedrückung zufügen* turime lietuvišką atitikmenį *prispaudimną*. Verčiant vokišką *unterdrücken*, veiksmąžodis *nufpaufiti* yra pavartotas ir kitose vietose, pvz., 2 Kor 4, 9.

5, 1: *An dem See Genezareth, pas ežerą Genezaret*. Krašto viduje esantį ežerą lietuviai vadina *mares*, o Baltijos jūrą – *jures*. Žodis *éžeras*

¹⁴⁰ Hesychijus Jeruzalietis (m. apie 440), žydų pamokslininkas ir egzegasas, rašė Šv. Rašto komentarus.

vartojamas tik kalbant apie tvenkinį. Todėl šioje vietoje, kaip ir 8, 22–23, teisingiau versti *mares*.

[5,] 4: vokiškas pasakymas *fabre in die Höhe!* *irkis i gillumma* laivijoje yra neįprastas. Nerijos ir jūros pakrančių žvejai tokiu atveju greičiau sakytų: *aukštyn bėgti ant marų*. Taip išversta ir Bretkūno rankraštyje: *irkis aukštiniu*. Tačiau Kėdainių leidime¹⁴¹ parašyta *irkifi gillyn*.

11, 53: *Den Mund zu stopfen, burną jam užkimšti*. Pagal originalą ir kontekstą turėtų būti kaip tik priešingai: *den Mund eröffnen, burną jam atverti*, nes ἀποστοματίζειν, kaip aiškina Hesychijus, reiškia „ką nors priversti kalbėti“. Taip suprato ir daugelis vertėjų, išskyrus Vulgatą. Sirai verčia: ܐܬܝܢܐ ܕܥܡܪܐܢܐ, *et aucupabantur sermones ejus*; Schottas: *jubebant eum de pluribus dare responsa*; Stoltzas: *Sie suchten mancherlei aus ihm heraus zu locken*.

12, 32: *Du kleine Heerde, mažasis pulkėlis*. Ar ne geriau *mažoji kaimene*, nes turimas galvoje jos ganytojas Jėzus? Bretkūno rankraštyje parašyta *gradėlis*, taip yra ir 1701 metų Naujojo Testamento leidime. Graikiškame tekste pavartotas giminiškas lietuvių kalbai žodis ποιμενιον, o Stoltzas šios eilutės pradžią verčia: *Sey nicht bange, liebe kleine Heerde!*

17, 20¹⁴²: Šitoje eilutėje minint Dievo įsakymus praleistas penktasis: *Du sollst nicht tödten, ne užmušk!* Graikiškame tekste, nors ir ne iš eilės, išvardinti penki įsakymai, o lietuviškame vertime – tik keturi. Tokia pat spraga yra ir toliau esančioje [17,] 29 eil.: iš penkių paminėtų dalykų, kurių reikia atsisakyti, norint patekti į Dievo karalystę, praleistas trečiasis – *arba brolus, oder Brüder* (Lutheris neteisingai rašo [vns.]: *Bruder*). Abi šios klaidos padarytos jau pirmajame leidime.

21, 12: vietoje iškraipyto vokiško žodžio *ércikius* puikiausiai galima rašyti *kunnigaikščius*. Dvidešimtoje eilutėje vietoje *waiškas, Kriegs-*

¹⁴¹ Turimas galvoje pirmasis lietuviško Naujojo Testamento leidimas (1701). Jis išspausdintas Karaliaučiuje, tačiau vertėjai buvo iš Didžiosios Lietuvos – Kėdainių ir Vilniaus.

¹⁴² Plg. Šv. R. 1999. Penktas Dievo įsakymas yra Lk 18, 20.

herr dabar parašyta *káras, der Krieg*. Pirmasis žodis labiau atitinka graikišką ὑπο στρατοπεδων.

22, 69: žodžio *reggēšit, ihr werdet sehen* originalo tekste nėra, jo nėra ir Lutherio vertime, ten parašyta: *des Menschen Sohn wird sitzen* etc. Lietuviškai reikia versti: *Todėl iš šio cėžfo žmogaus sunus sedės po dešinės* ir t. t.

EVANGELIJA PAGAL JONĄ

1, 14: *Das Wort ward Fleisch, žodis priėmė kūną*. Pagal graikišką originalą *paštojo kūnū* nėra suprantama nei nestorijoniškai¹⁴³, nei monofizitiškai¹⁴⁴, iš tiesų tai grynai bibliškas pasakymas: ὁ λόγος σαρκί ἐγένετο. Visi senieji vertėjai laikėsi graikiško teksto. Sirai verčia: **ܠܘܬܐ ܝܥܨܐ ܝܠܕܘܬܐ**, *verbum caro factum est*; Schottas: *Logos homo factus est*; Stoltzas ir Essas: *der Logos ward Mensch*. Ir pats mūsų Bretkūnas išvertė: *žadis kūnū stojosi*.

6, 19: skaitvardis *fünf und zwanzig*, išverstas *pus trėczą dešimtą*, lietuviams nėra įprastas, geriau versti *dvidešimt ir penkis*. Bretkūno rankraštyje yra pastaroji forma, ji ir šiandien vartojama.

12, 21: kreipinys *Wießpatie!* vartojamas tik kalbant apie Dievą arba aukštą kunigaikštį. Visais kitais atvejais lietuviai paprastai sako *Pone*, o tai reiškia *Herr*. Tas žodis tinka ir čia, kalbant apie Pilypą. Šito skyriaus pavadinimo pabaigoje praleisti žodžiai: *ir apie netikkejimą*. 14, 11: *Tėwas* vietininko linksnyje pavartotas moteriškos giminės forma – *Tėwėje*; taip buvo vartojama senais laikais, kai kalba dar nebuvo sunorminta. Šioje vietoje Bretkūnas taip sako: *kaip eš Tieweja ir Tiewas manija ira*. Dabar sakome: *Tėwė* ir *manije*.

¹⁴³ Nestorianizmo (pavadinimas kilęs nuo V a. Konstantinopolio patriarcho Nestorijaus) šalininkai teigė, kad Jėzus Kristus turi dvi prigimtis ir dvi skirtingas asmenybes: dievišką ir žmogišką. Nestorininkus Katalikų Bažnyčia pasmerkė.

¹⁴⁴ Monofizitai teigė, kad Jėzus Kristus turi tik vieną – dievišką – prigimtį, kuri absorbavusi žmogišką ir padariusi ją regimą. Monofizitai susikūrė V a. kaip reakcija į nestorianizmą, jų pažiūros Katalikų Bažnyčios taip pat buvo atmestos.

15, 6: staigus perėjimas eilutės viduryje nuo daugiskaitos formos prie vienaskaitos mažiau kristų į akis, pavartojus žodelį *tokios yra šurenkamos* ir t. t. Taip verčia Schottas: *ejusmodi palmites tum colligent*, Stoltzas ir Essas: *Solche (Schößlinge) lieset man zusammen* ir t. t.

[15,] 16: *aš jus išrinkau ir idėjau*. Vietoje paskutinio žodžio labiau tinka *įstacziau* arba *paskyrau*, kaip yra 1 Tes 5, 9.

19, 24: *burtas mėsti* daugiskaitos forma nevartojama. Jau Bretkūnas pirmąjį žodį vartojo vienaskaita: *Tadda bilojo tarp šawęs: mėškime burtą, da sprachen sie unter einander: Laßt uns das Loos werfen*.

APAŠTALŲ DARBAI [PARAŠYTI] LUKO

1, 1: *Pirmą kalbą tiefa laikiau* reiškia: *die erste Rede habe ich zwar gehalten*. Tačiau čia turimas galvoje evangeliškas raštas, kurį Lukas parašė Teofiluiui. Todėl geriau versti kaip Lk 1, 1: *Pirmą kalbesi* (arba *raštą*) *tiefa sutaisiau*, o tai labiau atitinka originalą, kur parašyta: *πρωτον μεν λογον οποιησαμεν*¹⁴⁵.

3, 21: *Welcher muß den Himmel einnehmen, kurfai tur dangų gáuti*. Vertimas nukrypsta nuo originalo, nes *δει* tiesiogiai siejamas su *ουρανον*, o ne su *χρισον*. Turi būti: *kurri tur dangus šawije laikyti*, arba *kurfai tur danguje buti*. Taigi ir sirai verčia: *Quem coeli debent recipere*. Taip išvertė ir Essas: *den der Himmel aufnehmen mußte*. Plg. Ernesti¹⁴⁶ *theol. Biblioth.*, Tom. X, p. 468. Kitoje eilutėje prieš *praraką* be reikalo įterptas žodis *wieną*, kurio ir kitoje panašioje originalo vietoje (Įst 18, 15) nėra.

9, 39: *Kurrus ta stirna darusi, welche die Rebe machte*. Graikiškas *δορκας* čia suprastinas kaip tikrinis daiktavardis. Šioje ir [9,] 36 eilutėje žodis *ταβιθα* turi būti verčiamas *Rebe*, „stirna“, o skliausteliuose gali būti nurodytas vardas. Tikriausiai Lukas palyginimu su šiuo dailiu ir

¹⁴⁵ Taip orig. Dabar rašome *ἐποηισάμεν* (S.N. past.).

¹⁴⁶ Johann August Ernesti (1707–1781), vokiečių, filologas, teologas, Leipzigo universiteto profesorius. Išleido *Neue theologische Bibliothek*, 10 Bd. (1760–1769) ir *Neueste theologische Bibliothek*, 10 Bd. (1771–1775).

grakščiu gyvūnu darė užuominą į dailius Tabitos darbus. Sirai abiem atvejais rašo 𐌲𐌿𐌸𐌰

12, 4: *Ketwirtam ketwirtanui, den vierten Vietheil*. Šis skaičius čia vartojamas kelintiniu skaitvardžiu, o turi būti kiekinis: *vier Viertertheilen*. Taip rašo Lutheris, taip yra ir graikiškame tekste: τεσσαρσι τετραδιοις. Todėl teisingiau versti: *ketturiems ketwirtainėms, Vieren, Quaternionen*, t. y. „keturgubai sargybai po keturis kareivius“, taip pagal romėnų papročius buvo saugomi įkalintieji. Kiti *Quaternionen* juos pakeisdavo po tam tikro laiko, žr. Polybijų¹⁴⁷ I. VI, c. 33; Walch¹⁴⁸ *dissert. de vinculis Petri*.

[12,] 7: vietoj *stubbōj* geriau tinka *temnyczioj*, tai yra pagal graikišką οικηματα. Taip išvertė ir Schottas: *carcere*.

13, 20: vėl supainioti skaičiai. Minimas paveldėjimo laikotarpis truko ne *tris šimtus, drei Hundert*, o „keturis šimtus“, *vier Hundert, ketturis šimtus ir penkis dešimt* metų. Graikiškai parašyta: τετρακόσιοις και πεντήκοντα έτεσι, 450 metų. Ši reikšminga klaida išliko abiejuose leidimuose, ji randama jau Bretkūno vertime, ten parašyta 350.

16, 13: *Wo man pflegte zu beten, kur mēlsdawo*. Vertimas neatitinka originalo, nes οὐ¹⁴⁹ ενομιζέτο προσευχη ειναι reiškia „kur paprastai stovėjo maldos namai“, *kur maldos nammai buwo*. Graikišką προσευχη sirai taip pat verčia 𐌲𐌳𐌰𐌹𐌸𐌰 𐌲𐌿𐌸𐌰, „maldos namai“. Taip elgiasi Stoltzas, Essas ir kt.

17, 11: Lutheris neteisingai išvertė Vulgatos žodžius *diese waren die Edelsten unter denen zu Thessalonisch, tie buwo didžáušōs gimminēs tarp tū Teffalonikoj*. Kaip galima Berėjos (tai miestas Makedonijoje) gyventojus vadinti kilniausiais tesalonikiečiais? Tai beveik tas pat, kaip pasakyti „Karaliaučiaus gyventojai buvo kilniausi iš berlyniečių“.

¹⁴⁷ Polybijus (apie 200–apie 118 pr. Kr.), graikų istorikas, po kelionės į Romą parašė 40 tomų visuotinės istorijos veikalą „Historia universalis“.

¹⁴⁸ Johann Georg Walch (1693–1775), Jenos universiteto teologijos ir retorikos profesorius, daugelio teologinių traktatų autorius. Reikšmingiausias jo darbas – *Bibliotheca Theologica*, leista 1757–1765. Čia greičiausiai turimas galvoje kuris nors jo traktatas.

¹⁴⁹ Taip orig. Dabar rašome οὐ (S.N. past.).

Lietuviškame vertime padaryta ir antra klaida: *Edelsten* išversta *didžiausios gimminės, von höchster Abkunft* („kilmingiausi“), o graikiškas žodis εὐγενέστεροι čia reiškia „kilniausiai mąstančius ir besielgiančius“. Taip yra pagiriami berėjiečiai, Dievo žodį priėmę mieliau negu tesalonikiečiai. Sirų vertimas ne tik aiškiai išreiškia hebr. aukščiausiąjį laipsnį **מְדִינָה**, bet ir atskiria abiejų miestų gyventojus du kartus pakartotu **לְבָנָם**. Vėlesnieji vertėjai tam pritaria. Taigi van Essas visiškai teisingai verčia: *Diese dachten viel edler als jene von Thessalonisch*. Todėl lietuviškai reikia versti: *Tie gerėjęs dumą turrėjo, ne kaip annie Teffalonikoj’, diese hatten eine edlere Denkungsart, als die zu Thesalonisch*. [17,] 18: graikišką žodį σπερμολογος Lutheris verčia *Lotterbube*, čia lietuviškai labiau tinka *Ilgėžuwis* arba *Sznékuttis* negu *Balamutas, Betrüger*.

18, 11: pasakymas *Wiffus mettus* yra visai neteisingas, turi būti: *Ein Jahr blieb er daselbst*, *ενιαυτον, wieną métą*¹⁵⁰. Žodį *Koller, kulnerus* 19, 12 reikėjo keisti *jūstas*, nes ir Bretkūnas taip rašė: *Abrusėlius bei Jofstas*. Taip pat vertė ir Stoltzas bei Essas: *Tücher und Gürtel*.

21, 28: po *mokinnas* praleisti žodžiai *prieš musų žmones*, *κατα του λαου ημων*. Vietoje *gwoltės* [21,] 35 eil. pabaigoje turi būti *špaudimmo*, nes čia kalbama apie minios spūstį, taip pat ir tos eilutės pradžioje vietoje *trėpų* teisingiau yra *užžingsnių*. 22, 3 eilutės pabaigoje turi būti ne *efte*, o *dárot*, nes prieš tai buvo parašyta *storawojau*.

27, 7: *Miesto Salmon* yra klaida, nes Salmonė yra prieškalnė Kretos saloje, o ne miestas, taigi turi būti: *ikki prikalno Salmon*. Taip rašė ir Schottas: *promontorium*. Žodis *šipporus* [27,] 11 eil. reiškia *Schiffsmann*, bet čia turėtų būti *Schiffsherr* arba *Schiffshauptmann*, *ναυκληρος*, todėl verstina *akrut=ponis*. Bretkūnas rašė: *Sluremkus*. Taip pat neteisingai [27,] 13 eilutėje rašoma *Affonan*, tai graikiškas žodis, reiškiantis „arti prie ko nors“, jis nėra tikrinis daiktavardis. Sirai išvertė **ἄπὸ τῆς**, o tai reiškia „apie“ („aplink Kretą“); Schotto vertimas: *Cretae oram propius lagerunt*; Stoltzo: *Man fuhr nahe an der Küste von Creta hin*.

¹⁵⁰ Plg. Šv. R. 1999. Apd 18, 11 parašyta: *metus ir šešis mėnesius*.

1, 6: žodžių *Iš dalliês* originalo tekste nėra, be to, čia jie iškraipo prasmę, nes tie romėnai, kuriems rašė Paulius, buvo ne iš dalies krikščionys, jie buvo tikri krikščionys. Graikiškas *Εν οἷς καὶ ὑμεῖς ἐστε* reiškia „kuriems ir jūs priklausote“, *tarp kurriū ir jūs este*.

3, 28: žodžio *tiktay* graikiškame tekste taip pat nėra. Tiesa, Lutheris rašė: *allein durch den Glauben*, tačiau oponentai galėtų mums prikišti, kad imamės pildyti Šventąjį Raštą, įterpdami žodį *allein*, nes pagal originalą jis nėra motyvuotas. Čia pasakyta aiškiai ir suprantamai: *Λογιζομεθα γαρ, πισει δικαιουσθαι ανθρωπον χωρις εργων νομου, ο van Essas teisingai išvertė: Denn wir halten dafür, daß der Mensch durch den Glauben gottgefällig werde, ohne gesetzliche Werke*. Versti *allein durch den Glauben* būtų galima tik prie *πισει* esant žodžiui *μονον*, o jo čia nėra.

4, 4: vietoje paskutiniųjų žodžių *iš kaltybês* teisingiau rašyti *iš pëlno*, nes Dievas mums neturi jokios kaltės. Taip pat ir 5, 2 vietoje *dûşenc3ôs* teisingiau vartoti pasyvinę dalyvio formą *dûşemôs* arba *kurrę Dievas dûs*, kaip išvertė Bretkūnas. Taip ir 6, 11 vietoje *befielgia* teisingiau *gywi êşq*, nes kitaip nelieka priešpriešos žodžiui *numirrę*.

8, 3: paskutiniai žodžiai *per grieką* neturi prasmės, originale jų nėra, ten parašyta: *περι ἀμαρτίας*, ir turi būti ne eilutės pabaigoje, o po *griêşnojo kuno*, taigi versti reikia taip: *bey grieko dêley, ir pražudde grieką kunè*. Tokie žodžiai yra ir sirų vertime **ܠܥܕܢ ܫܠܕܥܐ**, *propter ipsum peccatum, in der gedachten Ordnung*. Van Essas teisingai verčia: *Aber Gott, der seinen Sohn in der Gestalt schwacher, sündiger Menschen und um der Sünde willen sandte, bestrafte die Sünde an seiner menschlichen Natur*. Žodis *kalti*, kuris iš tiesų reiškia *strafschuldig*, neatitinka graikiško *οφειλέται*, *pflichtschuldig*, todėl reikia versti taip, kaip Bretkūnas: *şkolininkais efme*.

[8,] 14: *Dwafe wêda, die der Geist Gottes führet*. Kodėl ne *raggina*, kaip parašyta originale ir kaip verčia Stoltzas: *die der Geist Gottes in Thätigkeit setzt?* [8,] 37 eil. Esantis germanizmas *mes pergálime toly*,

wir überwinden weit, savaime suprantama, turėjo būti pakeistas: *mes pergalime macney* arba *karžygiškay*.

10, 15: eilutės pabaigoje praleisti žodžiai: *ir kurrie išganimo žodi atnėša*. Graikiškame originale yra των ευαγγελιζομενων τα αγαθα; Lutheris verčia: *die das Gute verkündigen*, tie žodžiai sudaro antrąją hebrajiško paralelizmo dalį, kaip matyti iš atitinkamos vietos Iz 52, 7. Bretkūnas tos spragos nepaliko, jis parašė: *ir kurrie pranėš gierą paškalbą*.

13, 13: trūksta žodžių: *ir girtawimūse, ne kamarofa*, jie praleisti antrajame leidime. 15, 24 po *régėfės* praleisti žodžiai: *ir nū jufū ikki té-nay palydėjimą gaušės*, tuos žodžius reikėjo įrašyti. Kitų neapdairumo atvejų, kaip 16, 17, kur vietoje *pagal* teisingiau yra *prieš*; 13, 4 vietoje *aus Noth, ne mitte*, geriau – *išreikalo*, 14, 13 vietoje *įstikkimmo, Schlag* teisingiau – *nusitrenkimmo*, išsamiau aiškinti neverta.

PIRMASIS LAIŠKAS KORINTIEČIAMS

4, 2: eilutės pradžioje žodelis *Bet* neatitinka graikiško originalo το λοιπον, kitose vietose, pvz., Ef 6, 10, Fil 3, 1 jis verčiamas *Galáufey*. Be to, jis suteikia gilesnę prasmę: „pagaliau iš tvarkytojų belieka reikalauti, kad būtų patikimi“.

7, 2: *Dem Reinen ist zwar alles rein*; šie pirmieji Lutherio žodžiai yra šiek tiek nepadorūs, nes jie reiškiami ne neiginiu, o teiginiu: „kekšavimui kiekvienas tegu turi savo moterį“. Vietoje *dėl kekšysytės* kiekvienas išvalgesnis žmogus pasakytų: *idant kekšysytę wengtumbit*. Mažiau nepadori, tačiau vis tiek rėžianti ausį yra 9, 9 eil.: *Sorget Gott für die Ochsen?* (palyginkite su Mt 6, 26). Anksčiau minėtame Rom 3, 28 praleistas žodis *tiktay* čia yra reikalingas: *Ar rupinnaš' Dieu's tiktay apie jáuczus? Sorget Gott allein für die Ochsen?* Supratingiausi vertėjai taip ir išvertė. Schottas: *num Deus boum tantum curam gerit?*; Stoltzas: *Und sorget Gott nur für die Ochsen?*; van Essas: *sind die Ochsen nur der Gegenstand göttlicher Vorsorge?*

11, 11¹⁵¹: *Moteriſſke tur macę ant galwôs turrėti, das Weib soll eine Macht auf dem Haupte haben.* Šioje vietoje graikiškas žodis ἐξουσία yra įvairiai verčiamas ir komentuojamas, tačiau, atrodo, čia jį reikia versti „šydu“ arba „galvos apdangalu“, o tai yra aliuizija į vyro viešpatavimą moters atžvilgiu, tai patvirtina ir tolesnis kontekstas. Todėl teisingiau versti: *maciės ženklą, Zeichen der Macht.*

12, 3: frazė *Jezu ne prakėikia*, originale neina iš karto po žodžio *wiens*, prieš tai dar yra *kalbąs*, priešingu atveju *kalbąs* galima susieti su pačiu Jėzumi, nors iš tikrųjų sietinas su *wiens* arba „krikščionybės Mokytojas“. Todėl versti reikia taip: *kad neį wiens, per Dwaſę Diewo kalbąs, Jezu ne prakeikia.* Tokio eiliškumo laikėsi ne tik sirai, jis išlaikytas ir Vulgatoje bei naujesniųjų vertėjų darbuose, pvz., Essas verčia: *Niemand, der von Gottes Geist beseelt, redet, wird eine Lästerung gegen Jesum ausstoßen.*

[12,] 8: originalo frazė λογος σοφίας Lutheris išvertė *zu reden von der Weisheit*, taip yra ir sirų vertime ܐܠܟܠܐܢܐ ܐܠܦܠܐܢܐ, *verbum sapientiae*. Iš atitinkamų vietų ([1 Kor] 14, 6; Ef 1, 8 ir [Ef 1,] 17), kur šis žodis pakeičiamas ἀποκαλύψις arba su juo jungiamas, akivaizdu, kad σοφία čia reiškia „aukštesniąją išmintį“ arba „dievišką nušvitimą“. O toliau einančio γνωσις reikšmė yra „mokslinis religinių tiesų pažinimas“, „subtilesnė, aiškesnė išvalga į religinius dalykus ar jų pavaizdavimą“. Todėl teisingiausia pirmąjį žodį versti *išmintis*, o antrąjį – *išmąnimas*.

14, 2: *Der mit Zungen redet, kurs kalba liežuwjū,* arba, kaip teisingiau pasakyta 4–5 eilutėse, *liežuwjeis*. Iš platesnio konteksto ir žodžio γλωσση, „kalba“ reikšmės visiškai aišku, kad γλωσσαις¹⁵² λαλειν negali reikšti ko nors kito, kaip Apd 2, 4 pasakymas ἑτεραις γλωσσαις λαλειν – „kalbėti apie religinius dalykus kitomis kalbomis, išskyrus įprastą graikų kalbą“, t. y. kalbėti aramėjiškai, hebrajiškai ir kitomis kalbomis, kurių nesupranta korintiečiai. Tai patvirtina ir

¹⁵¹ Plg. Šv. R. 1999. Apie tai kalbama 1 Kor 11, 10.

¹⁵² Taip orig. Dabar rašome γλώσσας (S.N. past.).

to paties skyriaus 12 eilutėje esantys žodžiai ἐτέραις γλωσσais. Jeigu juos suvoktume kaip „nesuprantamus garsus, skambančius įkvėptoje maldoje“, tai vargu ar čia tiktų pasakymas γλωσση, reiškiantis „mokytą kalbą“. Todėl tą žodį į lietuvių kalbą, be abejonės, galima versti *kittais*, o skliausteliuose įrašyti *liežuvijs*.

16, 2: frazė *wieną sabbatą* sirų vertime atitinka ܐܢܐ ܐܪܝܬܐ, (*unoquoque primo*), o Stoltzas ir van Essas verčia: *An jedem ersten Wochentag*, todėl lietuviškai vietoje *wieną sabbatą* teisingiau versti *kožną sabbatą*. [16,] 16 eilutėje vietoje *padéda* teisingiau yra *draugmokinna*, nes „padėjimas“ ir „mokymasis kartu“ yra susiję dalykai. [16,] 22 eilutėje svetimžodžiai *Anathema* ir sirų *Maran Atta* turi būti verčiami su paaiškinimais: *Atfikirimas* ir *Wiespats ateina*.

ANTRASIS LAIŠKAS KORINTIEČIAMS

2, 5: ir vokiškame, ir lietuviškame vertime yra netikslumas. Lutheris veiksmažodį επιβαρῶ siejo su παντες: *Auf daß ich nicht euch Alle beschwere*. Vertėjas į lietuvių kalbą tos klaidos išvengė, tačiau praleido visą frazė *ἵνα μὴ επιβαρῶ*. Todėl po *dalliės* reikia įterpti žodžius *kad ne perdaug fakycziau* (kaip subtiliai sako Paulius).

6, 2: *Die angenehme Zeit, priimmamas cžėfas*. Nors žodis *priimmamas* daugelyje vietų vartojamas kaip *angenehm* atitikmuo, iš tiesų jis reiškia *die Zeit, die angenommen wird*, „priimtina laiką“. Atitinkamose vietose Iz 49, 8 parašyta עת רצון, „malonės laikas“, o tai aiškėja iš antrojo dėmens – „išganyimo diena“. Todėl teisingiausiai versti: *malonės cžėfė*. Mūsų Bretkūnas, kuris vietoj *priimmamas* nuolat vartojo *patinkąs*, čia išvertė: *cžėfu meilės*, tai atitinka hebrajišką הרצוי. 12, 8 žodį *priimmamas* reikia keisti *Diewui itinkąs*.

9, 8: eilutės pabaigoje prieš *darbų* praleistas būdvardis *gerrú*. Graikiškame tekste parašyta: εις παν εργον αγαθον, Lutheris verčia: *zu allerlei guten Werken*. 10, 4 frazė *Ginklai mufų ryceryjtės, Waffen*

unserer Ritterschaft ne visai atitinka originalą. Geriau: *Ginklai mūsų karavimo*. Taip ir [10,] 13 eilutėje vietoje *šnurą mierôs* teisingiau versti *mierą ir apskrittumą*, nes *κωνων*, būdamas šalia *μετρον*, reiškia „veiksmo apimtį ir ribas“, o tai aiškėja iš tolesnio teksto: „Aš neperžengiau man nubrėžtų ribų“.

13, 1: po *tryų* praleista *luddininkų*, ši klaida padaryta jau pirmajame leidime ir greičiausia todėl, kad Lutheris žodį „liudininkai“ įrašė tik skliausteliuose. Graikiškame tekste aiškiai parašytas žodis *μαρτυρων*, jį išvertė visi vertėjai.

LAIŠKAS GALATAMS

3, 28: žodžio *wálnas*, *Freyer* antonimas yra ne *bernas*, *Knabe* ar *Jüngling*, o *wergas, ein Sklave*. 4, 5 frazė *waikų prowa* (taip išverstas žodis *Kindschaft*) yra ne ką suprantamesnė, negu Rom 8, 23 ir 9, 4 pavartotas žodis *waikyšte*. Vietoje 4, 3 esančio pasakymo: *kad waikai buwom'*, kuris neatitinka graikiško *νηπιοι*, teisingiau rašyti: *kaip dar ne buwom' mettus priauge, da wir noch nicht volljährig waren*.

4, 25: žodžiai *ir nutenka ikki Jeruzalės, und reichet bis nach Jerusalem* neatitinka nei geografinių realijų, nei originalo teksto. Juk Sinajaus kalnas nesitęsia iki Jeruzalės, o *συστοιχῆ* reiškia ne *nutenka*, o *prifilygina* (*ist zu vergleichen, stimmt überein*). Taip pat yra ir sirų vertime: ܡܕܢܐܐ (*et consentit*), o Vulgatoje išversta kitaip – *conjunctus est*. Naujieji vertėjai pasirinko geresnius variantus. Schottas verčia: *respondet similitudine urbi Jerusalem*; Stoltzas: *schickt sich gut für Jerusalem*; van Essas: *passet auf das itzige Jerusalem*. Neteisingai išversta ir [4,] 28 eilutė, turi būti: *mes mieli broli, lyg' Izaak, žaddėjimo waikai efme*. Taip vertė ir sirai, ir vėlesnieji vertėjai. [4,] 22 eilutėje išversta *prietelyšte*, tai reiškia *Freundlichkeit*, „draugystė“, čia labiau tiktų *mandagummas*. Graikišką žodį *χρηστος* Stoltzas verčia *Anmuth*, van Essas – *Milde*.

LAIŠKAS EFEZIEČIAMS

1, 10: prieš *fuglausti* praleisti žodžiai *po wiena galwa, unter einem Haupt*. [1,] 11: *burtą gawom*, t. y. *wir haben das Loos empfangen*, o graikiškai parašyta *εκληρωθημεν*. Todėl pirmajame leidime esantis žodis *tewonystę* tiksliau atitinka *Erbtheil*. Bretkūnas rašė: *tėwaneis ftawim*. [1,] 20 eil. vietoje *dare* pagal kontekstą labiau tinka *išrode, bewiesen*.

4, 22: *Der durch Lüste in Irrthum sich verderbet, kurs pageidimūfę per klejojimą sawę pagandinąs*. Čia vertimas nepakankamai aiškus. *Επιθυμια της απατης* reiškia „apgaulingi džiaugsmi“ t. y. *verführerische Lüste*. Todėl teisingiau versti: *per geidulus priwillojanczius*.

5, 4: vietoje *pridėra (nützlich ist)* teisingiau *pūlaf*, nes ta reikšmė artimesnė žodžiui „tinkama“, *das Pflichtmäßige*. [5,] 18 *Nepadōrus elgimmas* pasakyta per švelniai ir ne pagal originalą *ασωτια*. Schottas verčia: *vita perditissima*; Stoltzas: *schändliche Laster*. Todėl lietuviškai turi būti: *bjaurus nusidėjimai*. [5,] 19 *Apie psalmus* ir t. t., *von Psalmen*. Tai neatitinka graikiško originalo, kur parašyta: „kelkite savo dvasią psalmėmis“. Todėl čia reikia taisyti taip, kaip yra 1 Kor 12, 8.

6, 13: *Piktojų adynoj, zur bösen Stunde*. Originale parašyta: *am bösen Tage, dienoj*, tačiau tai tik nedidelis nukrypimas.

LAIŠKAS FILIPIEČIAMS

1, 15: *Um Haß und Haders willen* lietuviškai išversta *iš baimės ir neapykantos*. t. y. *aus Furcht und Haß*. Originale parašyta *δια φθονον και ἐριν, aus Neid und Partheisucht*, „iš pavydo ir šališkumo“. Todėl teisingiau versti: *iš páwidzio ir iš nefandorós*, arba, kaip vertė Bretkūnas, *iš pawido ir barniės*. [1,] 18 eilutėje išversta: *Kasgi tai?* Toks klausimas iškreipia Apaštalo mintį, nes iš tiesų jis klausė: *kągi rup?* Todėl Schottas teisingai verčia: *Quid enim referet?*, „kas čia kam rūpi?“

3, 19: *Deren Ehre zu Schanden wird, ir jū garbe i gēdą pawiršta.* Ir čia, ir vokiškame vertime iškreipta originalo prasmė. Και η δόξα εν τη αισχυνη αυτών graikiškai reiškia „kurie gėdoje ieško sau garbės“. Rosenmülleris verčia: *qui in turpissimis factis gloriam quaerunt*; Schottas: *qui gloriam repetunt e turpissimis factis*; Stoltzas: *In der Schande suchen sie ihre Ehre*; van Essas: *Ehre setzen sie in ihrer Schande*. Todėl į lietuvių kalbą teisingiau versti: *kurie gėdoje garbę jėsks*.

4, 1: žodis *koruna* nėra grynai lietuviškas, jis gali reikšti ir „vėliava“. Kodėl čia nepavartojus mums įprastą ir kilnų žodį *wainikkas*? Juk ir graikiško žodžio στεφανος etimologinė reikšmė – „nupintas vainikas“.

LAIŠKAS KOLOSIEČIAMS

1, 16: vietoje *Thronen*, *tronai* turime puikų lietuvišką žodį *karal=krėflei*, kurį jau radome daugelyje Šventojo Rašto vietų, pavyzdžiui, Ez 10, 1. Dvidešimtojoje eilutėje esančius įvardžius *sawo* ir *sawę* reikia keisti į *jo* ir *jį*, nes, siejant juos su žodžiu „tėvas“, galima suprasti, kad ant Kryžiaus kentėjo Tėvas.

2, 19: eilutės pabaigoje praleista frazė *i diewišką didumną, zur göttlichen Größe*, την αύξησιν του θεου. Tuos žodžius praleidus, darosi nebeiški prasmė. Bretkūnas šią vietą išvertė: *ing diewišką didybę*, ir tai yra teisinga.

3, 5: *godą, Geitz* ne visai atitinka graikiško originalo žodį πλεονεξια, kuris čia vartojamas „gėdingo elgesio“ ir „ištvirkavimo (už pinigų)“ prasme. Todėl teisingiau versti: *neczyſtybės pelną*. Taip išvertė ir Stoltzas bei van Essas: *Und des Gewerbes mit Wollust, welches so schändlich ist, als Götzendienst*.

LAIŠKAI TESALONIKIEČIAMS

1 Tes 2, 16: paskutiniai eilutės žodžiai *ikki gálo* iškreipia mintį, tarsi reikštų: „dieviškoji bausmė būsianti pačiame gale“, o juk čia

kalbama apie „bausmės pilnumą“. Todėl teisingiau rašyti *ikki pilnummo*. Stoltzas verčia: *sie sind reif zur schrecklichen Strafe*; van Essas: *aber es kommt ihnen ihre volle Strafe*. Puikiai buvo išvertęs ir mūsų Bretkūnas: *Nės narfas Diëwo jau pilnay ant jû atëjo*. [2,] 13 originalo žodis *επεργει* išverstas per silpnai – *darò*, geriau *sawo Macę išbroda*, kaip verčia van Essas: *der in euch seine Kraft beweiset*.

5, 11: *Pamokinkite kitts kittą, erbaut Einer den Andern*. Žodis *οικοδομειν* turi platesnę reikšmę negu tik „pamokyti“, jis gali reikšti ir „guosti“, „pagerinti“. Todėl pasakymas *pagérinkit kitts kittą* yra tinkamesnis už aną. [5,] 14 eilutėje nesuvokus prasmės išversta *Szwankey užaugintus*. Tai, ką Lutheris išvertė žodžiu *Ungezogen*, reiškia ne „blogas auklėjimas“, o „pasileidimas“, todėl graikišką *ατακτος*, reiškiantį „netvarkingą, laukinį gyvenimą“, reikia versti *passileidelius*.

2 Tes 3, 4: praleisti žodžiai *kad dáròte*, išversta tik būsimąjo laiko forma *daryfit*, o esamojo laiko nėra. Graikiškame tekste yra abu veiksmažodžio laikai: *και ποιειτε και ποιησετε*. Taip išvertė ir Bretkūnas: *jog darot ir daryfit ką jummis prifákòm*.

LAIŠKAI TIMOTIEJUI

1 Tim 2, 15: po žodžio *Tikkėjime* trūksta *ir meilėje, und in der Liebe*. 3, 2 frazė *mokyt galis* neatitinka lietuvių kalbos dvasios ir ne iki galo atskleidžia žodžio *διδακτικον* reikšmę. Čia, atrodo, teisingiau sakyti *įsmánąs mokinti*. [3,] 6 eilutėje žodis *mokitinnis, Lehrling* neatitinka graikiško *νεοφυτος*, kuris reiškia „atsivertęs“, todėl geriau sakyti: *naujey (ne fenney) prifiwertęs*. [3,] 16 eilutės pradžia nukrypsta ir nuo Lutherio vertimo, ir nuo originalo. Vietoje: *Ir didey žinnoma yra nobažna paslėptine* turi būti: *Ir žinnomay didde yra nobažnystės paslėptine*. Graikiškas *ομολογουμενωσ μεγα* reiškia „didi“. *Diddey žinnoma* reikštų *höchst offenbar, sehr kund*, tačiau Paulius čia kalba ne apie žinomo dalyko pranešimą, o pabrėžia neabejotiną paslapties svarbą. Todėl visai teisingai verčia Schottas: *omnium consensu grauis*

(*et magna*). Mūsų Bretkūno vertimas taip pat yra artimesnis originalui: *Ir be abėjojimo diddis yra nobažnystės paslėptinnis*. Jam pavyko šitoje frazėje išvengti ir kitos klaidos: žodžio *nobažnyste* jis nevartoja kaip būdvardžio *nobažna*. Graikiškame originale parašyta ευσεβειας μυστηριον, „krikščioniškos religijos paslaptis“, čia *nobažnyste* atitinka pasakymą *krikščioniškas tikkėjimas*, nes Paulius išvardina pagrindinius krikščioniško tikėjimo dalykus. Todėl ir Stoltzas, ir van Essas ευσεβειας¹⁵³ μυστηριον verčia: *das Geheimniß des Christenthums*.

4, 13: iš trijų pamokymų – skaityti, raginti, mokyti – praleistas antrasis *pagraudėnti*.

6, 15: *anšai paßlowintas*. Originale parašyta ó μακαριος, „palaimin-tasis“. O kodėl neversti *išganytingas*?

2 Tim 2, 19: *Der feste Grund Gottes bestehet, drutašis Diewo gruntas ųtow*. Teisingiau yra *drutoji Diewo budawóne ųtow, das feste Gebäude Gottes bestehet*. Tai, kad θεμελιος čia vartojama ne „pamato“ reikšme, rodo tolesnis kontekstas, kur kalbama apie įrašą (o ne antspaudą), iškirstą senovės šventykloje. Taip suprato ir daugelis aiškintojų: Rosenmülleris *Scholia*, T. V, p. 80; Schottas verčia: *Atqui Dei aedidificium firmum stat*; Stoltzas: *das von Gott aufgeführte Gebäude bleibt doch vest stehen*.

4, 11: cilutės pabaigoje vietoje *šlužmós* labiau dera *urėdo*, nes kalbama apie apaštališkąją tarnystę, διακονεια. Schottas: *utilissimus mihi erit ministerio praestando*, o van Essas: *Er kann mir im Amt gute Dinge leisten*.

LAIŠKAS TITUI

1, 6: kalbant apie vaikus, žodis *girtokleis, Säufer*, atrodo, nelabai tinkamas, geriau versti *pafileideleis* arba *išdykusiais*, taip verčia Schottas ir Essas. [1,] 12 *Bestyes piktos* (kalbama apie piktus žvėris)

¹⁵³ Taip orig. Dabar rašome εὐσεβείας (S.N. past.).

yra nepadorus keiksmazodis, ir Kretos poetas Epimenidas¹⁵⁴ šiame kontekste nebūtų taip pasakęs. Iš tikrųjų θηρια reiškia „laukiniai žvėrys“, todėl mūsų Bretkūno vertimas *piktos žwerys* skamba kur kas tauriau ir teisingiau.

3, 2: žodis *lengwi* čia pakartotas du kartus, kaip būdvardis ir kaip daiktavardis. Graikų kalboje tai du skirtingi žodžiai: επιεικεις ir πρᾶντητα¹⁵⁵. Pirmasis Fil 4, 5 išverstas *atfileidus*, Lutheris tą žodį išvertė *Lindigkeit*. Bretkūno pavartotas senas lietuviškas žodis *atlaidus* yra juo labiau tinkamas, kadangi kalbama apie pykčio sutramdymą. Antrasis žodis gali likti, koks buvęs – *lengwybe*.

[3,] 9: pasakymas *gimminū=ragistrū* lietuviams yra svetimas ir skamba nemaloniai. Kodėl griebtis svetimžodžio, jei esama geresnio pasakymo *gimminū=eilū*, kuris jau anksčiau buvo ne sykį pavartotas?

PETRO LAIŠKAI

1 Pt 1, 18: neiginys *ne* priklauso ne žodžiui *pragaištanczu*, o *atpirkti*, taigi, norint išvengti nesusipratimo, pastarąjį žodį verčiau rašyti po *šidabru arba aukšu*.

2, 18: paskutinis žodis *dywniems, den wunderlichen* iš tiesų ne- daug ką tepasako. Graikiškas σκολιους reiškia „griežtiems“, „piktiems“, *Baisfingiems* arba, kaip Bretkūnas rašo, *rustiemus*. Sirų vertėjas čia panaudoja du žodžius ܕܪܝܫܐ ܕܥܝܢܐ, *duris et asperis*, „kietą“ ir „grubų“.

3, 10: *gywėnti* lietuvių kalboje greičiau reiškia *wohnen* negu *leben*, be to, jis čia per blankus ir neatskleidžia žodžio ζῶν αγαπᾶν reikšmės, kurį Schottas verčia: *vitam sibi gratam agere*, van Essas: *sich des Lebens freuen*. Todėl čia galima rašyti: *gywaſtiės džaugtis*. [3,] 21 prieš *išgāno* praleistas svarbus ir reikšmingas žodis *dabar*.

¹⁵⁴ Epimenidas, graikų filosofas ir poetas, gyvenęs VI a. pr. Kr. Išliko keli jo poemos „Teogonija“ fragmentai.

¹⁵⁵ Taip orig. Dabar rašome πρᾶντητα (S.N. past.).

4, 1: *Wapnet euch* buvo išversta *apfildarykit*. Tai aptakus ir per mažai pasakantis žodis. Svariau pasakyti: *ney ginklais apfirēdikit*, o tai atitinka graikišką *οπλισασθε*. Aštuntosios eilutės pradžioje praleisti žodžiai: *Taigi išsmintingai elgkities*; jie nepakankamai akcentuoti ir Lutherio vertime. Bet juk graikiškas žodis *σωφρονησατε* neabejotinai reiškia „išmintis ir protingas elgesys“. Taip suprato visi vertėjai. Net ir Vulgatoje parašyta: *prudenter igitur estote et vigilate in orationibus*; Schottas [verčia]: *Quare prudentes estote atque sobrii ad preces fundendas*; Stoltzas: *Betraget euch also weise und haltet euch immer munter zum Gebet*; van Essas: *Darum seydt weise und nüchtern zum Gebet*. Veiksmažodis *νηψατε* išreiškia ir santūrumą, ir blaivumą, todėl prieš *budrus* gali likti *ne prifirýje*, nes tada aiškiau išreiškiama mintis. Panašiai yra ir [4,] 14 eilutėje – praleista *Dwaŕfe maciēs*, kur graikiškai parašyta *και δυναμεως*. Sirų vertėjas taip pat praleido tuos žodžius, tačiau aleksandriečių kodekse ir daugelyje kitų vertimų jie yra.

2 Pt 1, 16: *Den klugen Fabeln, kytrů pašaků*. Čia teisingiau versti: *kytrey pramanytů pašaků*. 2, 13 žodis *αγάπαις*, *Liebesmable* išverstas labai nekonkrečiai: *dowanů wargŕantiems dũdamů*. Pagal originalą reikėjo versti: *walgiů w[argŕantiems] d[ũdamů]*. Beje, *αγάπαις* reikėtų skaityti kaip *απάταις*¹⁵⁶, tai matome panašioje vietoje (būtent, Jud 12), taip išversta ir aleksandriečių kodekse.

JONO LAIŠKAI

1 Jn 4, 15: senoviška forma – moteriškosios giminės abliatyvo linksniu – pavartotas žodis *Diewėje*, panašiai, kaip Jn 14, 11 – *Tēwėje*. Bretkūnas jau andai buvo išvertęs *Diewié*, t. y. vyriškąja

¹⁵⁶ Rėzos pastaba teisinga: taip turime dabar kanoniniame šio laiško tekste, žr.: *Novum Testamentum Graece*, post Eberhard Nestle et Erwin Nestle communiter ediderunt Kurt Aland [e. a.], apparatus criticum recensuerunt et editionem novis curis elaboraverunt Kurt Aland et Barbara Aland, 26. Aufl., 10. Druck, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1988, p. 611 (S.N. past.).

gimine. [4,] 20: *Wieną dumą, er hat uns einen Sinn gegeben.* Žodžio *wieną* originale nėra, jis neįprastas lietuvių vartosenoje, kai reiškia ne skaičių, o yra artikelis *e i n*. Teisingiau ir pagal kontekstą geriau vietoje *wieną* versti *tikrą dumą*, t. y., kaip tai rašo Schottas: *intelligentiam veram*, o van Essas: *uns beßre Einsicht gegeben hat*. Sirų vertėjas taip pat verčia šia prasme ܐܝܢܐ ܕܡܡܐ, *et dedit nobis scientiam (seu veritatis cognitionem)*, Stoltzas sieja šį žodį su „įsitikinimu“ ir verčia: *Und hat uns den Sinn für die wahre Erkenntniß Gottes geöffnet.*

2 Jn 7: dviprasmiškai skamba žodis *ßittas*. Jį galima neteisingai susieti su paskutiniuuoju paminėtu subjektu, būtent Kristumi, todėl teisingiau versti – *tokšai*. Stoltzas ir Essas išvertė: *daran erkennen wir den Antichrist.*

LAIŠKAS ŽYDAMS

2, 1: *Daß wir nicht dahin fahren, kad ne umay nueitumbim.* Nei vokiškas, nei lietuviškas vertimas neatitinka originalo prasmės, nes *μη παραρρωμεν* reiškia *ne excidamus (e veritate)*. Taip verčia Schottas, panašiai išvertė ir Bretkūnas: *idant ne ißtekētumbim*, bet vėliau tuos žodžius išbraukė. Teisingiausiai išvertė sirų vertėjas: ܕܡܐ ܕܝܬܝܩܝܡܐ, *ne decidamus*. Todėl į lietuvių kalbą reikia versti: *kad ne iß tikkėjimo pultumbim, daß wir nicht aus dem Glauben fallen.*

6, 1: *Die Lehre von Anfang des christlichen Lebens, mokslą iß pradziôs krikščioniško gywénimo.* Jau vokiškas vertimas šioje vietoje buvo netikslus, nes *αρχῆς του χριστου λογος* reiškia „Kristaus mokslo pradmenys“, panašiai kaip 5, 12 *στοιχεια, prima elementa*. Taip verčia Schottas. Todėl čia neabejotinai turi būti: *pirmutinis pamokšlas arba jaunummo pamokšlas krikščioniškos] wiertôs.*

9, 11: po *didėfnę* *ßėtrą* praleisti žodžiai *ir tobulėfnę, und vollkommnere (Hütte)*, και τελευτερα. Taip pat ir šio skyriaus 1 eil. po *pirmafis* turi būti žodis *derėjimas*.

[9.] 14: *Durch den heiligen Geist, per Dwaŕę ſwentą*. Graikiškame tekste parašyta: „per amžinąją Dvasią“, δια πνεύματος αἰωνίου¹⁵⁷. Todėl teisingiau versti: *per amžiną Dwaŕę*. Tiesa, Vulgatoje parašyta *spiritum sanctum*, tačiau siriškame vertime: ܕܠܠܐ ܕܠܠܐ, „amžinybės Dvasia“. Kai kuriuose kodeksuose skirtingai interpretuojami žodžiai αἰωνίου ir αἰωνίου, taip yra greičiausiai dėl vienodų jų santrumpų. Teisingesnis yra antrasis variantas.

11, 34: vietoje *karrus* teisingiau versti *zalnērū pulkus*, nes pirmasis žodis reiškia *Kriege*, o ne *Kriegsheere*.

12, 17: vietoje *prifiwertimmo* geriau rašyti *kittaiip=wertimmo*, jeigu tik tas žodis [lietuviams] būtų labiau įprastas, nes čia kalbama ne apie atgailą, o apie palaiminimo pakeitimą.

JOKŪBO LAIŠKAS

1, 13: *Denn Gott ist nicht ein Versucher zum Bösen, nės Dieu's ne eſti gundytojis ant pikto*. Graikiškai tie žodžiai skamba kitaip: ὁ γὰρ θεὸς ἀπειραστος ἐστὶν κακῶν, „nes Dievas negali būti pikto gundomas“, arba, kaip teisingai verčia Stoltzas ir van Essas: *denn Gott kann nicht zur Sünde gereizet werden*; Schottas: *Deus quippe, uti nequit ad vitia soliicitari (ita ipse neminem seducit)*. Tiesa, Vulgatoje parašyta: *Deus intentator malorum est*, tačiau artimesnis originalui yra sirų vertimas: ܕܝܗܐ ܐܝܬܐ ܕܝܠܥܝܬܐ ܕܡܠܚܐ, „Dievas nėra pikto sugundomas“. Morus¹⁵⁸ aiškindamas šią Jokūbo laiško vietą sako: „*Deus non tentatur a malis, partim quoniam nullae miseriae possunt eunire Deo, partim quoniam per eas non potest inclinari ad peccandum*“¹⁵⁹; plg. Rosenmüller *Scholia in N. T.*, VT., p. 309. Todėl lietuviškai ši vieta turi skambėti taip: *nėfa*

¹⁵⁷ Taip orig. Dabar rašome αἰωνίου (S.N. past.).

¹⁵⁸ Samuel Friedrich Nathanael Morus (1736–1792), vokiečių evangelikų teologas, filologas, žinomas Naujojo Testamento aiškintojas. Galbūt turimas galvoje jo veikalas *Epitome theologiae christianae*, Leipzig, 1789.

¹⁵⁹ Dievas nėra gundomas blogybių ir todėl, kad jokios bėdos negali prilipti prie Dievo, ir todėl, kad per jas jis negali būti palenkiamas nuodėmei (S.N. vert.).

Dieu's, kurfai ne gal gundinnamas buti ant pikto ne gunda ne wieną.
[1,] 25 eilutėje, atrodo, dėl neapsižiūrėjimo vietoje *išganytas bus* parašyta *išganytas buwo*.

5, 1: sušukimas *Geray!* dažniau vartojamas džiaugsmingose, o ne liūdnose situacijose. Šiuo atveju, kai norima išreikšti liūdesį, lietuviškai sakoma *Wey!* Toks pasakymas tinka ir čia.

JUDO LAIŠKAS

12 eil: *Von eueren Allmosen, iß jufû dowanû*, graikiškai parašyta ne „dovanos“, o ἀγάπαις, *Liebesmähler*, t. y. „pokyčiai“, pirmaisiais krikščionių Bažnyčios šimtmečiais vykdavę prieš Šventąją Vakarienę, kur būdavo pasotinami varguoliai, iš čia kilo pavadinamas „meilės pokyčiai“, *Liebesmahlzeiten*. Žodį ἀγάπαι galima versti *meilės=weczéres*, nes tai irgi Šventoji Vakarienė su religinėmis apeigomis, maldomis ir giesmėmis. Taip ši žodį išvertė daugelis vertėjų, ir Vulgatoje parašyta – *epulas*.

15 eil: po *elgimmo* praleisti žodžiai: *kûmi jie nufidėjo, damit sie gottlos gewesen sind*, jie čia turi būti. Bretkūnas rašė: *kurreis pikti buwo*, pirmąjį žodį siedamas su *darbû*. Eilutės pabaigoje esanti frazė *prieš jį* turi būti šalia žodžio *kalbejo*, šie trys žodžiai negali būti atskirti vienas nuo kito.

APREIŠKIMAS JONUI

Antraštėje graikiškas žodis θεολαγού išverstas *Diewo=mokytojo*, o tai reiškia *Gottes=Lehrer*. Tačiau geriau palikti įprastesnį pasakymą *Diewo=mokito*, panašiai sakoma *rašte=mokitas, Schriftgelehrter*. Bretkūnas verčia: *koznadėjaus*, tačiau tai nelietuviškos kilmės žodis.

3, 2: *Was sterben will, kas marinnama*. Veiksmažodis *marinti* reiškia ir „žudyti“, todėl atsiranda dviprasmybė. Norint jos išvengti, reikia versti: *kas jau numiršta*, arba, kaip rašė Bretkūnas: *kas nor mirti*.

4, 2: žodžiai *pergalėdams ir kad pergalėtu, siegend und daß er siegte* yra tautologija. Kad būtų aiškiau, reikia pridurti *daugiaus: ir kad daugiaus pergalėtu*. Taip žodžius νικῶν, καὶ ἵνα νικήσῃ verčia ir Schottas: *victor exiit aliam reportaturus victoriam, ein Sieger zog er aus zu größern Siegen*.

9, 11: verčiant svetimus graikiškus ir siriškus asmenvardžius ir norint juos padaryti suprantamesnius, reikia pridėti paaiškinimus; šiuo atveju – prie *Abaddon* ir *Apollyon* (*Išgaĩsintojis*), o 16, 10 – prie *Armageddon* (*prapūlimmo kalnas*), nes šiuose varduose yra reikšmingos užuominos į praeities bei ateities realijas ir veiksmus.

12, 10: sukeisti vietomis žodžiai; su *Kristaus* siejamas žodis *macis* parašytas prieš *Dievo*. Tikroji žodžių tvarka turi būti tokia: *dabar išgánim's ir stiprybe ir karalyfte mūsų Dievo ir macis jo Kristaus paštojo*. Visi vertėjai ir Vulgata laikėsi tokios žodžių tvarkos.

18, 12: vardinant brangias prekes prieš *Purpur* praleistas žodis *Byffus*. Lk 16, 19 tas žodis išverstas *brangiausia drobe*, todėl ir čia galima jį pavartoti. Lutherio vertime tas žodis taip pat praleistas, be to, supainiota eilės tvarka ir „šilkas“ parašyta prieš „purpurą“.

[18,] 18: trūksta žodžio *Weibrauch, kodylas*; jis turėtų būti *po moštiės*. Kaip tarp šitų girtinų prabangos daiktų atsiranda *Leichname, lawónai*, galima paaiškinti: neteisingai išverstas žodis σωματα, *Leiber*; čia jo reikšmė yra „vergai“, o vergai anais laikais buvo prekybos ir prabangos objektas. Žodį σωμα arba *corpus* reikšmė „vergas“ vartoja ir graikų bei lotynų autoriai, pvz., Epifan[ijus]¹⁶⁰ *Anocr.* 59, Ovid[ijus] *Heroid.* III, 36¹⁶¹, Val[erijus] Maks[imas] VII, 6, 1¹⁶². Mūsų Bretkūnas taip pat buvo teisingai išvertęs ir šios eilutės pabaigoje parašęs: *ir wergū ir dušitū žmonū*.

¹⁶⁰ Epifanijus (Epiphanius, apie 315–403), Salamino (Kipras) vyskupas. Žymiausias jo veikalas *Ancoratus* (374) yra polemika su Origenu ir Arijumi. Orig. santrumpa užrašyta klaidingai.

¹⁶¹ Publijus Ovidijus Nazonas (Publius Ovidius Naso, 43 pr. Kr.–17 pr. Kr.), romėnų poetas. Turima galvoje jo kūrinio „Heroides“ trečioji knyga.

¹⁶² Valerijus Maksimas (Valerius Maximus), romėnų istorikas, gyvenęs imperatoriaus Tiberijaus laikais (1 a.). Greičiausiai turimas galvoje jo devynių tomų veikalas *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*.

20, 12: vėl praleisti šie žodžiai: *ir wēl kittos knygos atwértos buwo, und ein anderes Buch ward aufgethan, welches ist des Lebens*. Čia minimos dvejopos knygos: bendroji, kurioje surašyti visų žmonių vardai ir jų geri ar blogi darbai, ir ypatingoji knyga, kurioje surašyti laimingųjų vardai arba, kitaip tariant, „Gyvenimo knyga“. Žodis *knygos* neturi vienaskaitos formos, todėl, norint atskirti tuos du sąrašus, prie pirmojo reikia pridėti žodį *wiffū*, prie antrojo galėtų būti parašyta: *wienos (knygos)*, o kadangi šalia parašyta *gywaſtiēs, Buch des Lebens*, tai ši knyga jau savaime skiriasi nuo pirmosios.

21, 14: vietoje iš vokiečių kalbos išversto žodžio *gruntū*, o iš tikrųjų turėtų būti *Grundsteine, akmeniu apatinnū*; tai matyti iš tolesnio konteksto. Taip ir Schottas verčia graikišką žodį *θεμελιους, lapides fundamentales*. Todėl [21,] 19 eilutėje vietoje *erster, zweiter Grund, pirmas, antras gruntas* teisingiau versti: *pirmas, antras akmu apatinnis* ir t. t. Taip išvertė ir Stoltzas bei Essas: *der erste Grundstein war ein Jaspis, der zweite ein Saphir* ir t. t.

Yra ir kitokių nedidelių netikslumų, pvz., 17, 4 *apáuksinta* teisingiau versti *apgražinta*, taip verčia Bretkūnas (juk nesakoma „apauksinta moteris“); 16, 10 turi būti ne *aptemta*, o *aptėmusi*, ir pan., tačiau jie neverti atskiros aptarimo, nes tekste pasitaiko labai dažnai, o čia komentuojami tik reikšmingiausi taisymai. Todėl jie nebus minimi, kaip neminimi Dievo Knygoje visų dvylikos tūkstančių Izraelio giminių vardai.

FILOLOGINĖS-KRITINĖS
PASTABOS
LIETUVIŠKAI BIBLIJAI

Parengė
D. L. J. Rêza,

Karaliaučiaus universiteto Šv. Rašto daktaras
ir ordinuotasis teologijos profesorius

Antra dalis

Karaliaučius, 1824
Išspausdinta Hartungo karaliaus rūmų ir universiteto spaustuvėje

PRATARMĖ

Aštuonioliktojo amžiaus pradžioje įvairių Prūsų Lietuvos vietovių dvasininkai parengė Biblijos vertimą, remdamiesi ne pagrindiniu tekstu, o Lutherio vokišku vertimu. Knyga išspausdinta 1735 metais, joje įdėta daktaro Kvanto pratarinė. Vertėjai būtų labai palengvinę darbą, vertimo pagrindu paėmę jau šešiolikame amžiuje Jono Bretkūno išverstą Bibliją (apie ją esu rašęs *Lietuviškos Biblijos istorijoje*¹, p. 10 ir toliau) ir kur ne kur tik pataisę pasenusius ir nesuprantamus posakius. Tačiau jie nuėjo savu keliu ir darbavosi be jokių pagalbinių priemonių (juk tuomet dar nebuvo net lietuviško žodyno²), tad nenuostabu, kad vertime atsirado trūkumų, neišvengiamų panašaus pobūdžio darbuose, jei juos atlieka ne vienas autorius. Be to, vertėjai ne visada gerai suprato Lutherio tekstą, pavyzdžiui. *Mok* 2, 16 pasakymas *Stätte des Gerichts* neteisingai supratęs išverstas *Städte (oppida) des Gerichts*³, žr. *Pastabos*, d. 1, p. 38⁴. Todėl būtinai reikėjo iš naujo

¹ *Geschichte der lithauischen Bibel, ein Beytrag zur Religionsgeschichte der Nordischen Völker*, von D.L.J. Rhesa, Professor der Theologie und Prediger, Königsberg, 1816.

² Pradėjus rengti pirmąją Biblijos leidimą, jau buvo išspausdintas Karaliaučiaus universiteto auklėtinio, Halės Lietuvių kalbos seminaro docento Frydricho Vilhelmo Hako (Haack, 1706–1754) lietuvių kalbos žodynas su trumpa gramatika (Halle, 1730). Žodyno pagrindas – leksika, surinkta iš to meto lietuviškų religinių knygų, daugiausia Naujojo Testamento. Jis buvo skirtas Halės seminaro reikmėms, tiražas nedidelis, tad greičiausiai Prūsijoje nebuvo paplitęs, bet Rėza neabejotinai žinojo, kad rengiant antrąją Biblijos (1755) leidimą Karaliaučiuje 1747 m. jau buvo išspausdintas išsamus lietuvių kalbos žodynas. Jį parengė žinomiausias ano meto lietuvių filologas, Valtarkiemio kunigas Pilypas Ruigys (Ruhig, 1675–1749), vienas iš lietuviškos Biblijos rengėjų.

³ Vietoje *teismo vietos (Stätte)* išversta *teismo miestai (Städte)*.

⁴ *Philologisch-kritische Anmerkungen zur lithauischen Bibel als Erläuterungen zu der bei der neuen Ausgabe veranstalteten Umarbeitung des lithauischen Textes* von D. L. J. Rhesa, Professor der Theologie und Prediger, [Th. 1], Königsberg, 1816.

redaguoti [lietuvišką] vertimą, pasitelkus originalo tekstą. Tačiau prabėgo visas šimtmetis, ir niekas nesiėmė to reikalingo darbo. Tiktai devyniolikto amžiaus pradžioje, 1810 metais, Karaliaučiuje susibūrus Biblijos mylėtojų draugijai, vieningai nuspręsta ištaisyti klaidas, atsiradusias dėl vertėjų, korektorių ir spaustuvininkų kaltės. Pagal originalą suredaguotas vertimas išspausdintas 1816 m. Kas nuveikta rengiant šį leidinį, esu pakankamai aprašęs *Lietuviškos Biblijos istorijoje*, p. 51–59, ir *Filologinėse-kritinėse pastabose*, išleistose Karaliaučiuje 1816 m. aštuntainio formatu.

Praėjus vos aštuoneriems metams nuo leidinio pasirodymo, skubiai prireikė naujo leidimo, nes po dviejų metų lietuviškos Biblijos jau niekur nebuvo galima įsigyti. 3 000 Biblijos ir 6 000 Naujojo Testamento egzempliorių buvo greit išpirkti. Toks didelis Biblijos knygų poreikis rodė lietuvių tautos meilę Dievo žodžiui. Todėl Biblijos draugija nusprendė parengti naują leidimą ir išspausdinti didesniu tiražu. Jau 1819 m. vasario 20 d. buvo sudaryta sutartis su Tilžės spaustuvininku Heinrichu Postu⁵, [įpareigojusi jį] per dvejus metus išspausdinti 5 000 Biblijos egzempliorių; vėliau buvo sudaryta ir kita sutartis – išspausdinti 5 000 Naujojo Testamento egzempliorių mažesniu formatu. Tačiau darbas užtruko, kiekvieną parengtą lanką siuntinėjant peržiūrėti į Karaliaučių, taip pat stigo popieriaus, o gaisras sunaikino didelę dalį jau išspausdintų puslapių. Atsirado ir kitokių trukdymų, tad šį šventą darbą pavyko užbaigti tik šiomet.

Buvo galima paprasčiausiai perspausdinti 1816 m. išleistą tekstą, tačiau dėl dviejų priežasčių teko jį peržiūrėti iš naujo. Pirma [priežastis] buvo paralelinių vietų gausumas Senojo Testamento istorinėse ir pranašų knygose. Dėl to pirma leidinio dalis per daug išsiplėtė, tad antrojoje tokių vietų skaičių teko sumažinti ir taip

⁵ Posto spaustuvė – pirmoji Tilžės poligrafinė įmonė, veikė 1816–1897, įkūrė Johanas Heinrichas Postas (Johann Heinrich Post). Spausdino protestantiško turinio knygas ir brošiūras lietuvių kalba, skirtas Mažajai Lietuvai, turėjo knygrišyklą, knygyną. Ankstesnis Biblijos leidimas (1816) buvo išspausdintas Karaliaučiuje.

pašalinti apimties disbalansą, atsiradusį tarp pirmų ir paskutinių Senojo Testamento knygų; tai ir buvo padaryta. Antra [redagavimo] priežastis buvo ta, kad pirmoje redakcijoje ištaisytos tik grubiausios klaidos. Istorinėse knygose buvo likę kur kas daugiau netikslumų negu pranašų bei apokrifų knygose, nes anos buvo redaguojamos nelaimingais karo su prancūzais metais, ir darbą dažnai nutraukdavo visokiausios [nepalankios] aplinkybės. Todėl būtinai reikėjo antrosios redakcijos, ypač Biblijos istorinėms knygoms. Rengiant šį naują leidimą, nuoširdžiomis bendromis pastangomis tai ir buvo padaryta.

Toliau išdėstytos pastabos gali būti traktuojamos kaip 1816 m. pasirodžiusio veikalo papildymas. Tokiu būdu noriu pasiaiškinti skaitytojui dėl [paskutiniojo, 1824 metų, Biblijos] leidimo redakcijos (tai buvo sunki ir atsakinga užduotis), o kalbos žinovams – akivaizdžiai parodyti, kad kiekvienas, net menkiausias pataisymas remiasi filologiniais ir egzegetiniais argumentais. Ši patirtis aiškiai parodė, kad mūsų Bažnyčioje priimtą Lutherio vertimą būtina tobulinti, nes daugiausia netikslumų lietuviškos Biblijos vertime atsirado sekant vokišku Lutherio tekstu. Todėl yra naudinga atsargiai, laikantis Lutherio dvasios ir nepažeidžiant jo stiliaus, ištaisyti tas vietas, kuriose nukrypstama nuo originalo. Tai jau bandė padaryti J.F. Meyeris⁶ Frankfurte prie Maino, o tokio pobūdžio redakcija yra itin deramas mūsų amžiaus indėlis į Biblijos kalbotyrą, egzegezę ir kritiką.

Tegu Dievas tėviškai dosniai palaimina šį kuklų darbėlį, atliktą su jo pagalba ir skirtą mūsų Tėvynės naudai!

L.J. Rėza
Karaliaučius, 1824 liepos 1 d.

⁶ Johanas Frydrichas fon Meyeris (Johann Friedrich von Meyer, pseud. Jaschem, 1772–1849), vokiečių teisininkas, dramaturgas, vertėjas, Frankfurto prie Maino Biblijos draugijos narys ir vienas jos steigėjų. Pasitelkęs naujausias teologijos ir istorijos mokslo žinias, iš naujo į vokiečių kalbą išvertė Bibliją, remdamasis Liuterio vertimu. Naujasis Testamentas buvo išspausdintas Frankfurte prie Maino 1819, o visa Biblija *Die Heilige Schrift in richtiger Übersetzung mit kurzen Anmerkungen* – ten pat 1823. Tai vadinamoji Meyerio Biblija.

PASTABOS SENOJO TESTAMENTO KNYGOMS

PRADŽIOS KNYGA

10, 11: Pirmoje *Filologinių-kritinių pastabų lietuviškai Biblijai* dalyje, p. 2, nurodžiau, kad pasakymą *Rekobot Irra*, patekusį iš vokiško Lutherio vertimo, reikia taisyti *Mieftą Rekobot*. Šiame leidime taip ir padaryta. Nebūtina ką dar pridurti motyvuojant šį pataisymą, nes aleksandriečiai⁷, samariečiai⁸, Onkelos, sirai, arabai ir daugelis vėlesniųjų [Šventojo Rašto] aiškintojų עיר verčia žodžiu „miestas“. Be to, *Pr* 8, 21 išbraukėme žodžius *ir usſſgeidimmas*, nes hebrajiškame tekste jų nėra.

13, 10: ne vietoje esantys žodžiai *ikki atent i Zoar* iškraipo prasmę. Jie turi būti eilutės pabaigoje. Ši klaida ateina iš vokiško teksto. Lutheris išvertė: *Denn ehe der Herr Sodom und Gomorra verderbete, war sie wasserreich bis man kommt gen Zoar, als ein Garten des Herrn, gleichwie Egyptenland*. Tačiau originalo tekste žodžiai עיר יהודה כארץ מצרים באכה צער reiškia: „kol Jehova sunaikino Sodomą ir Gomorą, šios vietovės buvo kaip Viešpaties sodas, kaip Egipto žemė, nusidriekianti iki Coaro“. Aleksandriečiai minėtą frazę taip pat nukelia į eilutės pabaigą: καὶ ὥς ἡ γῆ Αἰγύπτου, ὥς ἐλθτεῖν εἰς Ζόγορα. Taip pasielgė samariečiai, Onkelos, sirai, arabai ir kiti.

14, 2: *Kurrio Mieftas Zoar wadinnamas yra, dessen Stadt Zoar heiſſet*. Toks vertimas yra klaidinantis, nes galima suprasti, tarsi Coaras ir Bela yra skirtingi miestai, iš tiesų, tai vienas miestas, nes vietovė yra vadinama ir *Zoar*, ir *Bela*. Žodžio *Mieftas (Stadt)* [originalo] tekste taip pat nėra, ten parašyta: בלע היא צער, *Bela, quae est Zoar*.

⁷ Turimas galvoje vertimas į graikų kalbą Septuaginta.

⁸ Turimas galvoje Penkiaknygės, t.y. 5 Mozės knygų, vertimas į samariečių-hebrajų kalbą. Išlikęs seniausias tekstas rašytas Samarijoje apie 900 m. (vad. samariečių Tora). Tekstą Rėza ėmė iš Londono Poligloto.

LXX rašė: Βαλάκ αὕτη ἐστὶ Σηγορ, Vulgatoje parašyta – *ipsa est Zoar*, todėl lietuviškai teisingiau: *kurri Zoar wadinnama*. Plg. 19, 22, kur nurodyta vėlesnio pervadinimo priežastis.

18, 10: *Jey gywas bufu*. Toks vertimas – neadekvatus, nes כעת חיה iš tikrųjų reiškia: „kai bus pragyventas laikas“, t.y. „kitais metais“, *ant antro méto*. Plg. 2 Kar 4, 16–17, kur ta pati frazė כעת חיה išversta *ant kitto méto*, tačiau geriausia versti: *ant antro méto*. Apaštalas Paulius laiške romiečiams 9, 9 rašė: κατὰ καιρον τοῦτον⁹, nes frazė suprato kaip כעת הזה arba šią vietą pacitavo iš atminties. Tolesnėje [18,] 14 cil. ta frazė pasikartoja, ir ji pataisyta: *antramé meté*.

23, 9: *Ūla widduje kittā ūlā turrinczē*. Čia žodžiai מערה מחפלה išversti sekant aleksandriečiais, kurie rašė: τὸ σπήλαιον τὸ διπλοῦν. Jais pasekė ir Vulgata: *speluncam duplicem*. Kad toks vertimas yra neteisingas, matyti iš 5, 17¹⁰, kur aiškiai pavartotas tikrinis daiktavardis אר במחפלה, *kurri Makpeloje yra*. Lutheris, sekdamas Vulgata, išvertė: *zwiefache Höhle*, tačiau Castellio¹¹ buvo išvertęs teisingiau: *spelunca Machpela*, taip vertė ir Dathe¹², žr. *Pentateuchus*, p. 113, 114. Plg. Rosenmüllerio veikalą *Scholia in Genes.*, p. 191. Todėl visiškai teisingas Meyeris, pataisęs šią vietą Lutherio tekste, žr. *Die heilige Schrift in berichtigter Übersetzung*, Th. 1, Frankf. a.M., 1819, p. 29, kur parašyta: *Daß er mir gebe die Höhle Machpela, die er hat am Ende*

⁹ Taip tekste. Apskritai šioje *Pastabų* dalyje graikiški žodžiai ir frazės perteikti netiksliai. Daugiausia riktų – iš kirčiavimo ir priekvapių (spiritus) žymėjimo, tačiau yra ir rašybos klaidų. Vis dėlto joks žodis ar jokia frazė spaustuvininko neperteikta taip klaidingai, kad nebūtų galima jos atpažinti, suprasti. Dėl šios priežasties klaidingas graikiškų leksemų rašymas aptariamas čia ir dar keliuose vietose toliau (kaip šios knygos stiliaus ypatybė), o toliau graikiški žodžiai ir frazės perteikiamos taip, kaip rašome dabar (Sigito Narbuto past.).

¹⁰ Plg. ŠvR[E] 1999 Pr 5, 17 minimas asmuo Mahalalelis. Apie Machpelos olą nekalbama.

¹¹ Sebastijanas Castellio (Sebastian Castellio, Castello, tikr. Chataillon, 1515–1563), prancūzų reformatas, Kalvino pasekėjas, filologas, Bazelio universiteto graikų kalbos profesorius. Išvertė Bibliją į lotynų kalbą *Biblia Sacra Latina*, Basel, 1551.

¹² Apie J.A. Dathe žr. FKP I, išn. 12. Čia minimas jo veikalas *Pentateuchus ex recensione textus Hebrae Latinae versus notisque philologicis et criticis illustratus*, Halle, 1781.

seines Ackers. Plg. taip pat Augusti ir De Wette *Die Schriften des A[lten] T[estaments]*, Bd. 1, p. 44. Ši pastaba tinka ir kitoms vietoms, kur kalbama apie dvigubą olą, būtent, *Pr* 25, 9; 49, 30; 50, 13 ir kt.

31, 29: žodžių *šū Dievo pagalba* nėra hebrajiškame, graikiškame ar lotyniškame tekstuose. Čia neteisingai išversta į vokiečių kalbą nesupratus frazės לֹא יָדִי, „mano rankoje“, „mano valioje“. LXX verčia: ἰσχυεῖ ἡ χεὶρ μου, „mano ranka būtų pakankamai stipri“. Taip pat yra ir Vulgatoje: *manus mea (reddere tibi malum)*. Beje, šis posakis dažnai pasitaiko Senojo Testamento knygoje, pvz.: *Mch* 2, 1 frazę לֹא יָדִי Lutheris išvertė ne „su Dievo pagalba“, o weil sie die Macht haben, „kadangi jie turi valdžią“ (plg. *Ez* 31, 11; *Pat* 3, 27; *Ist* 28, 32; *Neh* 5, 5). Be to, šioje eilutėje yra ir dogmos klaida: mokoma, kad Dievo pagalbos galima šauktis atliekant blogus darbus. Todėl reikia išbraukti žodžius *šū Dievo pagalba*, nes toliau esanti frazė *af3 pilnay tiek maciēs turrēc3au* visiškai atskleidžia prasmę. Plg. anksčiau minėtą Meyerio biblinį veikalą, d. 1, p. 54: *Es wäre in meiner Hände Macht, euch Uebels zu thun*, „mano rankoje būtų jėga jus nubausti“. Augusti ir De Wette *Schriften des A.T.*, B. 1, p. 67, rašo: *Ich habe wohl die Macht in Händen, Böses an euch zu thun*, „aš juk turiu rankose galios padaryti jums pikta“. Dathe teisingiau suvokė prasmę, jis išvertė: *Possem quidem hanc injuriam ulcisci, sed Deus patris tui etc.* Žr. *Pentateuchus ex recensione textus hebr.* p. 150.

33, 18: *Jakobus nufitrauke ties Salēma*. Čia padaryta klaida, būtent, *ties Salēma*, jau buvo nurodyta *Filologinių-kritinių pastabų liet. Biblijai*, d. 1, p. 3. Neteisingai išverstas žodis שֶׁלם, palaikius jį miesto pavadinimu, iš tikrųjų miestas, į kurį keliavo Jokūbas, buvo Sichemas. Šią klaidą ištaisė Meyeris savo bibliniame veikale, d. 1, p. 49: *Und Jakob kam wohl b e h a l t e n zu der Stadt Siche*m, „ir Jokūbas s a u g i a i atvyko į miestą Siche“m“. Plg. Augusti ir De Wette išverstas *S[enojo] T[estamento] knygas*, d. 1, p. 72.

36, 2 ir 14 eil.: *Dukters dukters Zibeono*. Nebeįtina, kad žodžius בן-צבעון reikia skaityti בן-צבעון. Taip perskaityta ne tik samariečių

kodekse, bet ir aleksandriečių tekste: τοῦ υἱοῦ Σεβερῶν; Vulgatoje parašyta: *filii Zibeon*; taip verčia ir sirai. Čia plg. [36,] 24 eil., kur Ana vadinamas Cibeono sūnumi, ir [36,] 29 eil., kur Ana minimas tarp Cibeono kunigaikščių. Daugelis naujųjų aiškintojų perskaitė teisingai, žr. Dathe *Pentateuchus latine versus*, p. 167; Augusti ir De Wette *Schriften des A[lten] T[estaments]* p. 78 ir toliau.

40, 1–2: šiame ir kitame skyriuje dažnai pasitaikančius žodžius *Szinkorus* ir *bekkere* pakeitė tinkamesniais, kaip jau esu minėjęs *Filologinių-kritinių pastabų* d. 1, p. 3, būtent, *Wyn*=*užwei3das* (משקה, LXX: ἀρχιστοιχοῦς), o verčiant אפה (aleksandr[iečių]: ἀρχιστοποιός)–*Walg*=*u3wei3das*, plg. *Jn* 2, 8.

43, 30: *Nės jo Szirdis pafigailėjo dėl sawo Brolio*. Toks vertimas neatitinka originalo, kur pasakyta כי-נכמר רחמי אל-אחי ir pažodžiui išversta Vulgatoje: *quia commota fuerant viscera ejus super fratre suo*. Aleksandriečiai išvertė: συνεστρέφετο γὰρ τὰ ἔγκατα αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. Veiksmažodis נכמר vartojamas tik pasyvo forma ir reiškia „būti sušildytam meile kam nors“. Ne užuojauta, o tikra broliška meilė sujaudino jo širdį. 1 *Kar* 3, 26 ta pati frazė į lietuvių kalbą išversta geriau: *Nės jôs Szirdis ney plyf3te plyf3o dėl sawo Sunaus*. Toks vertimas tinka ir šioje vietoje. Tolesnėje [43,] 32 eil. originalo prasmė tiksliau išreiškiama žodžiu *škyrû*, ne *ypaczey*.

49, 19: paskutiniai žodžiai *ir wěl aplink wéff* išversti pagal Lutherį, o ne pagal originalą. Subtilus žodžių žaismas, slypintis žodžiuose גר ir גר, neišverčiamas į jokią kalbą. Ženklas ׀, esantis prieš חור, akivaizdžiai rodo, kad šios eilutės antroje pusėje turi būti antitezė tam, kas pasakyta pirmoje pusėje. Taigi prasmė yra tokia: „Bet jis atstums užpuolikų būrius (גר עקב), kurie ant jo metėsi“. Tai, kad גר ir גר gali būti vartojama kalbant apie užpuolikus, matyti iš tam tikrų vietų *Hab* 3, 16; *Ps* 94, 21. Sirų žodis ܢܝܢ taip pat vartojamas kalbant apie žmonių būrius. Beveik nė vienas iš senųjų vertėjų nesuprato šitos sunkios vietos. Aleksandriečiai verčia: Γὰδ πειρατῆριον πειρατεύσει αὐτόν. αὐτὸς δὲ πειρατεύσει αὐτὸν κατὰ πόδας, čia bent jau išlaikyta

antitezė, Vulgatoje יגר išversta pasyvo forma: *et ipse accingetur retrorsum*, bet pirmasis dėmuo yra aktyvo forma: *Gad accinctus praeliabitur ante eum*. Teisingiau pirmojoje eilutės pusėje kalbėti apie užpuolikus, o antrojoje – apie Gado vadovaujamų būrių atkirtį jiems:

Es drängen Schaaren auf Gad ein,
Aber er drängt sie (muthig) rückwärts.¹³

Beje, Herderis¹⁴ yra pastebėjęs: „Šioje eilutėje yra ketveriopas žodžių žaismas. Mes nežinome, kas puldinėjo Gado gentį, ir vargu ar Bažnyčios tėvas turėjo galvoje kraštą, kurį vėliau anapus Jordano užkariavo [Gadas] ir kuris iš tikrųjų nepriklausė Kanaanui. Tačiau tuo metu ir šiame ordų krašte Kasans kalnuose¹⁵ Gadas turėjo progos parodyti savo vardo didybę. Jis buvo narsus karys, ir Mozei nepatiko, kad reikalavo savo paveldėtosios dalies anapus Jordano. Žr. Herderio *Vom Geist der hebräischen Poesie*, d. 2, p. 204¹⁶ (plg. taip pat Meyerio *Die heil. Schrift in berichtigter Übersetzung*, Th. 1, p. 74, Augusti ir De Wette *Die Schriften des A.T.*, Bd. 1, p. 111).

49, 22: *Dukteres waikf3c3ódamos walda karalyftę, die wandelnden Töchter regieren das Königreich*. Toks vertimas yra neaiškus ir visiškai nesiderina su prieš tai einančiais žodžiais. Senieji vertėjai čia mums negali padėti. Atrodo, jie šiuos žodžius suprato kitaip. Aleksandriečiai verčia ne moteriškąją gimine בנות, „dukterys“, o vyriškosios giminės vienaskaita בני, „mano sūnus“, υἱός μου. Toliau einantį צערה jie verčia νεώτατος, „jauniausias sūnus“. Samariečių tekste parašyta בני צערי,

¹³ Paž. vert.: Ir puolė pulkai Gadą, tačiau jis (drąsiai) juos atrėmė. Plg. ŠvR[E] 1999 Pr 49, 19: *Gadas bus puolamas užpuoliku, bet duos jiems į kulnus*.

¹⁴ Johanas Gotfrydas fon Herderis (Johann Gottfried von Herder, 1744–1803), vokiečių teologas, filosofas, kultūros istorikas. Šalia J.G. Hamanno ir I. Kanto laikomas vienu iš trijų didžiųjų XVIII a. Rytų Prūsijos Lietuvos mokslo vyrų. Rengdamas tautų dainų rinkinį *Stimme der Völker in Liedern* (1778–1779), įdėjo aštuonias lietuvių liaudies dainas.

¹⁵ Vietovė nenustatyta.

¹⁶ Turimas galvoje nebaigtas Herderio veikalas *Vom Geist der Ebräischen Poesie* (*Untersuchung der Bibel unter literaturhistorischen Aspekten*), kuriame Biblija analizuojama literatūriniu-istoriniu aspektu), 2 Bd., Dessau, 1782–1783.

ir tai mums paaiškina, kad turima galvoje reikšmė „mano mažas sūnus“. Vulgatos vertėjai žodį בני laikė daugiskaitos forma ir išvertė taip: *filii discurrerunt super murum*, t.y. „sūnūs atbėgo per mūrus“, o tai jau visai nesuprantama. Sirai kitaip suprato žodį צערי, jie išvertė: **צַעְרִי**, *filii incrementi*. Būtent taip yra ir arabiškai: ابن صتمر, ir graikiškame *Venetus*¹⁷: υἱεὺς αὐξήσεως¹⁸, *Söhne des Wachstums*, t.y. „augantys, viltinai sūnūs“. Iš tiesų, nėra jokio reikalo keisti masoretišką tekstą, juk žodį בנות galima versti „medžio skečiamos šakos“. Prieš tai Juozapas buvo lyginamas su medžiu, augančiu prie šaltinio, kurio lapai ir toli nusidriekiančios šakos teikia pavėsį (plg. *Ps* 1, 3; 80, 16; *Iz* 11, 1 ir kitas vietas). Taigi Dathe teisingai pastebi: *filius rami est surculus, qui ad fontem aquae plantatus eo melius crescit nouasque emittit propagines, de quibus in altero membro sermo est, in quo בנות respodet בן atque ex parallelismo membrorum explicandum est*¹⁹, žr. *Pentateuchus ex recensione Text. Hebr.*, p. 222, not. i. LXX abudu paskutiniuosius žodžius עלי שור suprato greičiausiai kaip עלי שב, nes išvertė: *πρόξ με ἀνάστροψον*. Tačiau tuo atveju nelieka gražaus medžio įvaizdžio, pavartoto kaip personifikacija. Žodį שור galima suprasti ir taip, kaip Michaelis *Übers. des A.T. zu d. St.*²⁰ (*Sk* 23, 9; *Job* 7, 8), tačiau jis suklydo dailias šakas vadindamas „pasirodančiomis dukterimis“. Kiti šią vietą aiškina „laukinių žvėrių pasala“, nes בנות צעהר arabiškai reiškia „laukinis žvėris“, taip verčia Aleks. Geddesas²¹. Žr. Vaterio²²

¹⁷ Greičiausiai turimas galvoje vad. Codex Venetus, Biblija graikų kalba (apie VIII–IX a.).

¹⁸ Taip tekste (S.N. past.).

¹⁹ Šakos sūnus yra sodinukas, kuris, pasodintas prie šaltinio, dar geriau auga ir leidžia naujus ūglius; apie juos kalbama antrame [paralelizmo] dėmenyje, kuriame בנות atliepia בן [todėl] aiškinama turi būti iš paralelizmo dėmenų (čia ir toliau iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas).

²⁰ Apie J.D. Michaelį žr. *FKP* I, išn. 32. Čia turimas galvoje Senojo ir Naujojo Testamento vertimas į vokiečių kalbą, su pastabomis *Anmerkungen für Ungelehrte*, 1772–1791.

²¹ Aleksandras Geddesas (Alexander Geddes, 1737–1802), škotų katalikų teologas, poetas, parengė naują Senojo Testamento vertimą (1792–1797) ir kritines pastabas (1800).

Commentar über Pentateuch, Th. 1, p. 326–327, tačiau ir čia nebelieka medžio įvaizdžio. Geriausiai į lietuvių kalbą versti taip: *jo šžakos gražey iššjškēczia*, arba *iššiplatina per murą*. Plg. ir Herderio veikalą *Vom Geist der Hebr. Poesie*, Th. 2, p. 205; Meyerio *Die Schriften des A.T.*, Th. 1, p. 74.

49, 24: *Ifš jû radosi kerdzei ir akmenys tarp Izraēlitēnū, aus ihnen fanden sich Hirten und Steine unter den Israeliten*. Šis akį režiantis pasakymas skaitytojams gali pasirodyti nepadorus. Tačiau ir Lutheris taip išvertė: *Aus ihnen sind kommen Hirten und Steine in Israel*. Originale parašyta: *משם רעה אבן ישראל*, „iš čia saugotojas Izraelio akmens“. Tikriausiai ši miglota ir trumpa frazė yra užuomina į *Pr* 28, 11, [28,] 16²³ ir [28,] 22 eilutes, kuriose kalbama apie snaudžiantį ant akmens Jokūbą. Žodžiai *רעה אבן*, „akmens saugotojas“ gali būti skirti ir Dievui, kuris saugojo miegantį Jokūbą. Plg. *Ps* 121, 4. Poezijos kūriniuose dažnai sutinkamas toks metaforiškas apibūdinimas. Pavyzdžiui, *Ist* 33, 16 Dievas vadinamas „gyvenančiu krūme“, *שכן סנה*, tai užuomina į *Iš* 3, 2, nes Dievas Mozei pasirodė liepsnojančio krūmo pavidalu. Tokiu atveju *משם* atitiktų *מידי ישראל*, o *רעה אבן*, ir tai būtų pirmojo Tėvo abu vardai. Kas ten žodžiais *רעה אבן* išreikšta kaip „galingas Jokūbo padėjęjas“, čia *רעה אבן ישראל* reiškia „Izraelio akmens saugotojas“. Būtent todėl (*משם*) Juozapas ir jo palikuonys galėjo iš Visagalio rankų sulaukti pagalbos ir malonių, apie kurias kalbama tolesnėje eilutėje.

Ir šiuo atveju senieji vertėjai mums niekuo negali padėti. Atrodo, geriausiai pavyko aleksandriečiams, kurie išvertė gana aptakiai: *ἐκείθεν ὁ κατισχύσας Ἰσραὴλ παρὰ Θεοῦ τοῦ πατρὸς σου*. Jie dar pridūrė kitos eilutės pradžią. Vulgatoje išversta: *inde pastor egressus est, lapis Israel*,

²² Johanas Severinas Vateris (Johann Severin Vater, 1771–1826), vokiečių teologas ir kalbininkas, Karaliaučiaus universiteto profesorius, leido mokslo žurnalą *Allgemeines Archiv für Ethnologie und Linguistik*. Turimas galvoje veikalas *Commentar über den Pentateuch*, parengtas kartu su A. Geddesu (Halle, 1802–1805).

²³ ŠvR[E] 1999 apie akmenį po Jokūbo galva kalbama ne *Pr* 28, 16, o *Pr* 28, 18.

o iš čia ir netinkamas Lutherio vertimas: *daher sind kommen Hirten und Steine in Israel*. Prisimenant tai, kas pasakyta aukščiau, į lietuvių kalbą geriausiai versti taip: *per fargą Izraėlo ant akmenio miegančio*.

50, 10: *O jiems nukakus ikki škunes Atad*. Čia tinka pastaba, padaryta *Filologinėse-kritinėse pastabose lietuviškai Biblijai*, d. 1, p. 4. Todėl *škunes* šioje ir toliau esančioje eilutėje pakeitėme žodžiu *klojimmās*, labiau atitinkančiu hebrajišką אָנן, אָלון.

IŠĖJIMO KNYGA

1, 1: eilutės pabaigoje vietoje *waikais* turi būti *namifzkeis*, kaip yra *Jn* 4, 83²⁴. [1,] 8: *f3wiežas karalus* geriau versti *naujas* arba *kittas karalus*. Hebrajiškas žodis שָׁנָה reiškia „naujas“, LXX gerai išvertė: ἔτερος.

5, 5: Frazė *f3wėfti nū darbū* neišreiškia lietuvių kalbos dvasios ir pavartota pagal vokišką pasakymą: *von der Arbeit fēyern*. Greičiausiai pirmasis vertėjas, rašydamas *fēyern*, „švęsti“ neturėjo galvoje *ruhen* „ilsėtis“, nes kitaip originalo tekste esantį žodį שָׁבַת būtų išvertęs kaip yra *Pr* 2, 3: *ilšėti nū sawo darbū*. Aleksandriečiai השבתם išvertė pirmuoju asmeniu: μὴ οὖν καταπαύσωμεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἔργων, o Vulgatoje išversta pažodžiui: *si iis requiem dederitis ab operibus*.

23, 2: *Jeib pagal pulką nū teisybės ne atfikreiptnmbei*²⁵. Šie žodžiai neatitinka originalo ir Lutherio vertimo. Juos reikia suprasti ne įspėjimo prasme, o kaip atsakymą tų, kurie ginasi teisme. Todėl lietuviškai reikia versti taip: *ir ne turri atfakyti prową darantiems, k a d dēl pulko nū teisybės atfikreipės, du sollst dich vor Gericht nicht mit der Ausrede entschuldigen: daß du der Menge folgend, das Böse gethan hast, oder weil viele Andre es eben so gemacht haben als du*. Būtent tokią prasmę turi žodžiai לֹא תִעֲנֶה עֲלֵי־רֵב לִנְטָה אַחֲרַי רַבִּים לַחֲטֹאת „tu neturi teisintis teisme, kad, sekdamas daugumos pavyzdžiu, nuo

²⁴ ŠvR[E] 1999 *Jn* 4 skyriuje yra tik 54 eilutės, čia turima galvoje *Jn* 4, 53.

²⁵ Korektūros klaida. Turi būti: *ne atfikreiptumbei*.

teisybės nusigręžei ir teisės nepaisei“. Pretekstą tokiam nesusipratimui davė Vulgata, kur parašyta: *nec in iudicio plurimorum acquiesces sententiae, ut a vero deuius*. Iš tiesų originale kalbama apie sekimą daugumos pavyzdžiu kasdieniniame gyvenime, o ne apie pritarimą daugumai, priimančiai neteisingą nuosprendį, nes antrajame sakinyje esanti frazė אַחרי נטה akivaizdžiai siejama su pirmojo sakinio fraze תהיה אחרי רבים. Neteisingai išversta ir trečioji eilutė: *Tu pawargeli neteisu ne turri iſſgelbēt jo prowoje, du sollst einem ungerechten Armen nicht beistehen vor Gericht*. Tačiau tekste kalbama ne apie tai. Pasakymas וְלֹא תִהְיֶה בְּרִיבּוֹ reiškia: „net ir vargšo tu neturi ginčytinu atveju palaikyti“, arba „tu neturi net ir vargšo naudai kalbėti“. Todėl į lietuvių kalbą geriau versti: *Tu pawargeli neteifu budū ne turri garbint jo prowoje*.

32, 25: paskutiniai šios eilutės žodžiai *Norēdams jūs geray pamokinti, indem er sie gut belehren wollte* visiškai neatitinka hebrajiško originalo. Be to, jie skamba kaip neteisingas kaltinimas Aaronui, esą jis įkalbinėjęs tautą nuopoliui, bet juk šio skyriaus pradžioje kalbama, apie tai, kad susirinkusi minia privertė jį padaryti aukso veršį. Iš vokiško vertimo klaida perkelta į lietuvišką. Lutheris išvertė: *Aaron hatte das Volk losgemacht durch ein Geschwätz, da mit er sie fein wollte anrichten*. Originalė parašyta taip: כִּי-פָרַעַה אֶהָרֶן לְשִׁמְצָה בַּקְמִיָּהם, „nes Aaronas leido jiems (nusigręždamas nuo Jehovos) įgyti blogą vardą savo priešų akyse“. Čia nėra nė žodžio apie kalbėjimą ar įkalbinėjimus. Atrodo, Lutherį suklaidino sunkiai suprantamas žodis שִׁמְצָה, kuris Senojo Testamento knygose tokia forma pavartotas tik vieną kartą. Senieji vertėjai žodį שִׁמְצָה suprato kaip „blogas vardas“, „gėda“. Aleksandriečiai ir Teodotas verčia ἐπιχαρμα, „piktdžiuga“, Simachas – κακονυμια, „blogos kalbos“, Akvila – ὄνομα ῥύπου, „suteptas vardas“, graikiškame [Codex] Venetus išversta: δυσφημια „blogas vardas“; taip išvertė ir chaldėjai, sirai bei arabai, o rabinų Biblijoje išversta שם רע „piktas vardas“. Kadangi mes neturime patikimesnio būdo išsiaiškinti tą žodį, kuris seniausiems vertėjams buvo gerai suprantamas, tai protingiausia pasikliauti jais ir

שמעז lietuviškai versti – „pajuokai“. Šakninis žodis שמע, kurio vedinys yra שמעך, reiškia „tylus garsas“, todėl galima manyti, kad turimas galvoje „tylus šnabždėjimas“, t.y. apkalbos. Abu kartus, kur pasitaiko žodis שמע – Job 4, 12 ir 26, 14 – jis suprantamas, būtent, kaip „tylus žodis“, juo labiau kad yra ir antitezė – „griausmingas balsas“. Simachas pirmuoju atveju išvertė: ψιθυρισμός, o Vulgatoje: *susurrus*. Tas žodis yra neabejotinai giminiškas שמע tik užrašytas pagal kitokį tarimą, kai x tariama kaip v, o taip atsitinka ir su kitais žodžiais. Analogiškai yra su arabišku žodžiu شمس, „skubintis“, „skubėti“, iš čia ir arabiškas شمس „greitai ištartas žodis“ (žr. Castellio *Lex. s.v.n*²⁶).

Kur kas didesnių keblumų kelia Dathe komentaras veikale *Pentateuchus ex recensione textus Hebr. Latine versus notisque philologicis et crit. illustratus*, Hal., 1781, p. 343, not. b. Žodį שמעז jis aiškina: *strages, caedis*, nes kitoje eilutėje kalbama būtent apie tokį levitų elgesį, tačiau jis nepakankamai motyvuoja šią reikšmę. O ji yra „smūgis“, „pralaimėjimas“. Prieš tai einantį žodį פרע Dathe suprato kaip „tautos šėlimą šventėje“, todėl aiškino taip: *equidem malim verbum פרע De populo dissoluto ad ferias istas celebrandas explicare; quod sequentibus bene conuenit* כִּי־פָרַע אֶהָרָן *Nam versu quinto narratum est, festum hoc jussu Aaronis esse celebratum* לַשְׁמֵצָה בַּקִּמְיָהֶם. *Verbum שמע, ἄπαξ λεγόμενον ex linguis cognatis illustrandum, potest cum شمس, verberare, percutere, conferri (quod non extat in Golio sed in Giggejo et Castello). Nam in sequenti versu cujus hic rationem reddet, sermo est de caede, quam Levitae in illis feriantibus et bachantibus patrare debebant, qui nec per Mosis quidem praesentiam poterant reuocari ab illis feriis. Tabernaculis enim ingressi non sunt Levitae*²⁷. Tokiam

²⁶ Edmundas Castellis (Edmund Castell, 1606–1685), anglų filologas. Turimas galvoje jo parengtas žodynas *Lexicon Heptaglotton*, London, 1669, kuriame pateikiami žodžiai septyniomis senosiomis kalbomis. Žodynas filologijai turėjo tokią pat vertę, kaip B. Waltonio *Biblia Polyglotta* (London, 1657).

²⁷ Žinoma, kad labiau norėčiau žodį פרע susieti su žmonėmis, pasileidusiais švęsti šitos šventės, nes jis puikiai dera su toliau esančiais [žodžiais] כִּי־פָרַע אֶהָרָן. Mat penktoje eilutėje yra pasakyta, kad ši šventė buvo švęsta Aarono įsakymu לַשְׁמֵצָה בַּקִּמְיָהֶם. Žodis שמע, ἄπαξ λεγόμενον aiškintinas giminiškomis kalbomis, jį

aiškinimui pritaria ir Rosenmülleris, *Scholia in VT.*, p. 1, p. 610, ed. 1788. Frazę *בְּקִמְיָהֶם לְשִׁמְצָה* teisingiau yra išvertęs Castellio: *ut illos apud inimicos ignominia notaret*. Meyeris gerai pataisė Lutherio vertimą: *zur Schmach bei ihren Widerfachern*, „savo priešininkų gėdai“. Taigi lietuviškai turi skambėti taip: *Nės Aaronas jūs buwo nū Diewo atkreipęs, kad sawo Neprietelams ant gedôs butu*.

34, 5: *Miš3ą laikē apie Pono Diewo wardą, er hielt eine Predigt von dem Namen des Herrn*. Pasakymas *miš3ą laikyti* – vokiškai *Messe halten* – kilęs iš Romos Katalikų Bažnyčios tradicijos, todėl čia kalbant apie Dievą jis netinka, nes skaitytojas suprastų, tarsi pats Dievas sakęs pamokslą. Todėl šią vietą geriau versti taip: *apfake sawo Wief3patiēs wardą*, „jis pasakė (Mozei) savo Aukščiausiąjį vardą (Jehova)“. Bretkūno vertimas: *ir fake apie wardą Diewo*, kur kas labiau atitinka originalą.

KUNIGŲ KNYGA

1, 1: *Kalbėjo su jūmi apie f3ėtrą surinkimmo, er redete mit ihm über die Stiftshütte*. Čia, kaip ir daugelyje vietų, nesuprastas vokiškas tekstas. Lutheris rašė: *Er redete mit ihm von der Hütte des Stifts*. Tai reiškia, kad Jehova kalbėjo Mozei iš Susirinkimo palapinės, o ne apie palapinę²⁸. Žodį *מִאֵדָה*, *e tentorio* geriau versti *iš f3ėtrôs surinkimmo*.

7, 2: *Kur deginnimo apiera f3laktójama, wo das Brandopfer geschlachtet wird*. Germanizmas *f3laktójama* suprantamas tik tose vietovėse, kur lietuviai gyvena pramaišiu su vokiečiais, todėl geriau jį keisti lietuvišku žodžiu *papjájama*, įprastu kalbant apie galvijų skerdimą. Bretkūno knygoje parašyta *pamuf3ama*, tačiau šis žodis tinka kalbant apie stambių

galima susieti su ..., „plakti, daužyti“ (šito nėra Golijaus, bet [yra] Gigėjo ir Castellio [darbuose]). Mat kitoje eilutėje, kuriai ši suteikia prasmę, kalbama apie žu-dynes, kurias levitai turėjo surengti šitiems švenčiantiems bei apeigaujantiems [žmonėms], kurie netgi Mozės akivaizdoje neįstengė liautis šventę. Taigi įžengusi į palapinę nėra levitai.

²⁸ Vokiečių kalbos prielinksnis *von* turi dvi reikšmes: „iš“ ir „apie“. Lietuviš-kame vertime neteisingai pavartota antroji reikšmė.

gyvulių, o ne smulkių, pvz., avių, pjovimų. 18, 23: frazė *bjaurus sumifzims, gräuliche Vermischung* taip pat yra germanizmas. Originale parašyta tiktai „bjaurybė“, todėl verstina *Bjaurybe*.

13, 12: *Alle jey raupfas ifiwaifinnēs i ūdą, aber wenn der Aufsatz sich in die Haut eingefressen arba eingewurzelt hat.* Lutheris išvertė: *wenn der Aufsatz blühet in der Haut*, tiksliai pagal hebrajišką ואם-פרוח תפרח בעור, LXX: ἐὰν δὲ ἀνθοῦσα ἐξανθήσῃ λέπρα, Vulg.: *Sin autem effluerit discurrens lepra*. Bretkūnas išvertė: *O jei raupšai žydės Adoje*, ir taip yra geriau, bet geriausiai lietuviškai versti: *Alle jey raupšas pražyda ant ūdės*. [13,] 25 eil.: *O žurint gillėfne yr, aber sehend tiefer ist.* Nesuprantamas pasakymas. Geriau rašyti: *kad ji gillėfne ródos*. Taip pat ir [13,] 30 bei [13,] 34 eilutėse ir t.t. [13,] 57 eilutėje vietoje *if3tepims* suprantamesnis pasakymas *raupšo marke*.

15, 23: Žodis *gūlis* vartojamas kalbant apie laukinių žvėrių guolį. Apie žmogaus gulėjimo vietą sakytina *lowa*. Bretkūno kygoje parašyta: *Ir kas jós patalą pakruttins*. Tokia vartoseną yra įprastesnė.

21, 13: vokišką skolinį *Jumprawa* reikia keisti lietuvišku žodžiu *merga*. [21,] 18 eil. parašyta: *Ar pertrumpus ar perilgus sanarius turris*. Apie šią frazę žr. mano *Filologines-kritines pastabas liet. Biblijai*, d. 1, Karaliaučius, 1816, p. 8.

25, 45: *Tus jús turrit saw turrėti per padónus*. Verčiant vokiškus veiksmažodžius *m ü s s e n* ir *h a l t e n* tuo pačiu žodžiu *turrėti* gali kilti nesusipratimas. Todėl geriau versti taip: *tus jús turrit per padonus laikyti*. Būtojo laiko dalyvis šnekamojoje kalboje dažnai kaitaliojamas su esamojo laiko dalyviu, kaip pvz. [25,] 50 eilutėje: *Pinnigai tur rokūti buti*. Tai gramatinė klaida. Turi būti: *Pinnigai tur rokūjami but, die Gelder müssen gerechnet werden*. O pirmuoju atveju reiškia: *die Gelder müssen gerechnet worden sein*, „pinigai turi būti suskaičiuoti“. Tačiau lietuviškoje Biblijoje ši gramatinė konstrukcija pasitaiko taip dažnai, kad vargu ar galima ją pataisyti, neperrašius viso teksto. Būtojo laiko dalyvį pakeičiau esamojo laiko dalyviu tik tose vietose, kurios skambėjo nesklaidžiai arba kėlė nesusipratimą.

6, 19: *Priežadui nuskuttus, nachdem das Gelübde abgeschoren worden.* Toks pasakymas nesuprantamas, nors ir Lutheris išvertė: *nachdem er sein Gelübde abgeschoren hat.* Originalo tekste žodis נורו iš tikrųjų reiškia ראש נורו „savo pašvęstą galvą“, jis du kartus pavartotas [6,] 18 eilutėje. Jeronimas verčia: *postquam rasum fuerit caput ejus.* Dar geriau išvertė Castellio: *postquam deuotam caesariem suam raserit.* Lietuviškai reikia sakyti: *kad savo priežadėtus plaukus nuskuttęs, wenn er seine geweihten Haare abgeschoren hat.* [6,] 15 eilutėje vietoje *u žpiltais* geriau sakyti *aplietais*, taip pat 11, 1 vietoj *supyko jo papykims* geriau *inirf3o jo papykims*, juk negalima sakyti „jo pyktis tapo piktas“, reikia sakyti – „jo pyktis užsidegė“.

16, 38²⁹: *Ir altoru tais apkabintu, und den Altar damit behängen.* Originalo tekste kalbama ne apie altoriaus puošimą, o apie metalo lakštus, kuriais buvo dengiamas altorius, tai aiškiai rodo žodžiai למזבח צפרי. Žodis צפה pasyvo forma vartojamas kalbant apie padengimą auksu, sidabru, geležimi ir pan. (plg. Iš 25, 24, 1 Kar 6, 20 ir t.t.). Todėl reikia versti: *ir altoru tais aptrauktu.* 19, 22: *kurrę dufzią jis pakruttys* reikėjo taisyti *kurs žmogus jį pakruttis*, juk negalima sakyti – „paliesti sielą“.

20, 22: *Or pagal kalnus* pažodžiui išversta iš vokiečių *gen Hor an dem Gebirge*. Tačiau H o r a s yra ne vietovė kalnuose, o paties kalno pavadinimas. Todėl geriau versti: *prie kalno Or.* [20,] 25 eilutė išversta dar prasčiau: *ir užvesk jūdu ant Or pagal kalnus, und führe sie beide herauf den Hor, neben dem Gebirge.* Ta klaida padaryta ir [20,] 27 eil.: *ir užkopo ant Or pagal kalnus, sie stiegen herauf den Hor neben dem Gebirge*, tarsi Horas būtų vietovė ar kalva netoli kalno. To nesusipratimo nebelieka pataisius taip, kaip ką tik nurodžiau.

23, 22: *Wienroggio, Einhorn.* Apie šį žvėrį naujaisiais laikais yra daug rašyta. Bochartas savo *Hierozoikon*, p. 1, lib. 3, c. 27 (veikale

²⁹ ŠvR[E] 1999 Sk 16 yra tik 35 eilutės.

įdėtas to vadinamojo vienragio paveikslas) laiko ראם (beje, kaip ir ראם *Job* 39 bei ראם *Ps* 22, 22) tam tikra laukinės raguotos antilopės rūšimi (*Antilope, Leucorux*; plg. Opiano³⁰ *Cyneget.*, l. 2, v. 445 ir t.t.). Kaip pastebi Schultensas³¹, komentuodamas *Job* 39, 9, arabai ريم vadina بقر arba ثور وحشي, *taurus ferus*. Senieji vertėjai tą žvėrį laikė vienaragiu. LXX: ὡς δόξα μονοκέρωτος αὐτῶ, taip išvertė ir Venet[us]. Jeronimas rašė: *cujus fortitudo similis rhinocerotis*. Sirai tą žodį suprato ne kaip žvėries vardą, o kaip jo aprašymą: כִּנְסֹמֹת *altitudine sua*. Tokios nuomonės buvo ir chaldėjai: ורומא דיליה (plg. *Bibl. polygl. Walton*³⁵, [vol.] 1, p. 651). Izidorius³² supainiojo du žvėris – *rhinoceros* ir vienragį. Galbūt vertėją suklaidino mintis apie raganosį. Kad vienaragis yra pramanytas žvėris, patvirtina faktas, kad joks keliautojas nėra jo matęs. Graikų rašytojai jį apgyvendino Indijoje. Pirmasis paminėjęs vienragį, greičiausiai iš legendų, regis, buvo Ktesijas³³; juo pasekė Fotijas³⁴, o Plinijus, Ėlianas³⁵ ir Solinas³⁶ aprašė žvėries kaktoje styrančią dviejų uolekčių ilgio ragą. Šis gyvūnas buvo

³⁰ Opianas (Oppianus, apie 100 m. pr. Kr.), graikų poetas. Minimas jo zoologijos veikalas *Haliutica et cynegetica*. Vienas iš leidimų pasirodė Leipcige 1813 m.

³¹ Albertas Schultensas (Albert Schultens, 1686–1750), olandų filologas, Leideno universiteto profesorius. Parašė komentarus Jobo (1737) ir Patarlių (1748) knygoms.

³² Izidorius Sevilietis (San Isidoro de Sevilla, apie 560–636), ispanų mokslininkas, Sevilijos vyskupas. Greičiausiai turimas galvoje jo 20 tomų enciklopedinis veikalas *Etymologiarum sive originum libri XX* (623).

³³ Ktesijas (Ktesias, V a. pr. Kr. pab.–IV a. pr. Kr. pr.), graikų istorikas, Ksenofono amžininkas, keliavo po Persiją. Daugelį jo veikalų cituoja Fotijas. Čia greičiausiai turimas galvoje jo 15 knygų veikalas apie Persijos istoriją *Persika*, kuriame aprašomi įvykiai iki 398 m. pr. Kr.

³⁴ Fotijas iš Konstantinopolio (apie 815–897), universalus mokslininkas, filologas, filosofas, medikas. Čia galbūt turimas galvoje reikšmingiausias jo veikalas *Myriobiblion sive Bibliotheca* (apie 891). Tai jo perskaitytų knygų aprašai su ištraukomis ir pastabomis.

³⁵ Klaudijus Ėlianas (Aelianus, apie 170–apie 235), romėnų filosofas, greičiausiai turimas galvoje jo daugiatomis veikalas *De natura animalium, libri XVII*, išsp. XVII a.

³⁶ Gajus Julijus Solinas (III a.), lotyniškos gramatikos autorius, gamtos tyrinėtojas, greičiausiai turimas galvoje veikalas *Polyhistor sive De mirabilibus mundi*, išspausdintas Venecijoje, 1473.

žinomas ir rytiečiams bei hebrajams – tai matyti iš aleksandriečių vertimo. Ką fantazuoja vėlesnių laikų rabinai ir arabų rašytojai, esą jis galėjęs išsviesti į orą dramblių, o Nojus prie jo rago pririšęs savo arką, nes aplinkui nebuvo medžių ir t.t., neverta dėmesio. Biblijoje אר negali būti minimas jau vien todėl, kad *Ist* 33, 17 ir *Ps* 22, 22 šis žvėris aprašomas su dviem ragais. Labiausiai tikėtina, kad אר yra laukinis jautis arba buivolas, taip spėja Arnoldas Bootas³⁷ (jį bandė sukritikuoti Bochartas, tačiau nerado tvirtų argumentų), taip aiškino ir Albertas Schultensas *Job* 39, 9 komentaruose; De Wette *Ps* 22, 22 komentaruose; Vateris komentaruose apie *Pentateuchą*, Th. 3, p. 136, ir Gesenijus³⁸ komentaruose Izaijo knygai, Th. 1, p. 915. Iš tikrųjų daugelyje aprašomų vietų žvėris panašesnis į buivolą negu į gazelę, arba *rhinoceros*. Tas gyvūnas laikomas vienu stipriausių laukinių žvėrių, o *Job* 39, 9–12 aiškiai pasakyta, kad jo negalima kinkyti į plūgą kaip jaučio. Todėl visur, kur originale parašyta אר *Wiennaggis, Einhorn*, aš neabejodamas taisiau *medinnis Jautis, wilder Stier*.

24, 6: *Kaip įžėtros įtatomos pūpųjūse, als Zelte, die an die Ufer gestellt werden*. Nors senieji vertėjai žodį אהל vertė „palapinės“, arba „trobelės“ (LXX: σκηναί, Vulgatoje: *tabernacula*, sirų ܬܒܪܢܩܠܐ, *tentorium*), regis, originale turėta galvoje augalija. Panašiai galvojo Onkelos, jis žodį כסמא išvertė „aromatiniai augalai“. Celsijus³⁹ savo *Hierobotanicon* (Upsala, 1745, t. 1, p. 135 ir toliau) aprašo šį augalą ir vadina „alaviju“, ξυλαλόγη. Dioskoridas⁴⁰ jį vadina ἀγάλλοχον, o arabai –

³⁷ Arnoldas Bootas (Arnold Boot, 1606–1653), olandų mokslininkas, galbūt turimas galvoje jo veikalas *Observationes medicae de affectibus omissis*, Londini, 1649.

³⁸ Vilhelmas Gesenijus (Wilhelm Gesenius, 1786–1842), vokiečių teologas, orientalistas, Prūsijos konsistorijos tarėjas, Halės universiteto profesorius. Minimas jo dviejų dalių veikalas *Philologisch-kritischer Commentar über den Jesaia*, Leipzig, 1820–1821.

³⁹ Olofas Celsijus (Olof Celsius, 1670–1756), švedų mokslininkas, botanikas, Upsalos universiteto profesorius. Minimas jo veikalas *Hierobotanicon sive De plantis Sacrae Scripturae*, 2 Bd., Upsala, 1745–1747. Jame aprašoma Biblijoje minima flora.

⁴⁰ Pedanijus Dioskoridas (Dioscorides, apie 40–90), graikų medicinas, botanikas, farmakologas, penkių knygų graikų kalba veikale *De materia medica* aprašė apie 1000 augalines, gyvulinės ir mineralinės kilmės gydomųjų preparatų.

اغا جون. Tai vadinamasis rojaus augalas, pasak rytiečių legendų, išaugęs iš Adomo ašarų prie nužudyto sūnaus Abelio (žr. Celsijus, t. 1, p. 158). Senieji autoriai žodį אהלִים kildino iš אהל, „palapinė“, o veiksmą žodį נטע, *plantaui* painiojo su נטה, *tetendit*. Aleksandriečiai išvertė: σκαηναι, ὡς ἔπηξε κούριος, o Jeronimas: *tabernacula, quae fixit dominus*. Tačiau geresnis yra masoretiškas vertimas, labiau derantis su toliau esančiu žodžiu ארזים, „kedrai“. Dathe verčia: *ut aloe a Deo plantata, ut cedri ad aquam*, De Wette: *Gleich Aloestauden, die Jehova gepflanzt, gleich Zedern am Gewässer*. Meyeris pataisė Lutherio tekstą: *Wie die Aloebäume, die der Herr pflanzt, wie die Zedern an den Wassern*. O lietuviškai yra taip: *Kaip aloės Dievo sodintos, kaip cėdrai pauptųsė*.

PAKARTOTO ĮSTATYMO KNYGA

1, 27: *I Moabitū rankas, in die Hände der Maobiten*. Ši klaida liko ankstesniame leidime, dabar ji ištaisyta: *I Amoritū rankas, in die Hände der Amoriter*. [Klaidingas žodis] *Moabitū* atsirado pirmajame 1735 metų lietuviškos Biblijos leidime, o Bretkūno rankraštyje buvo išversta *Amoritonū*.

6, 3: *Dieus taw kalbėjęs žėmę* yra nevykęs pasakymas, nes turima galvoje *Dieus taw pažadėjęs žėmę*, *Gott hat dir das Land verheißen*. Vertėjas akiai sekė Lutherio vertimu, kur parašyta: *wie der Herr dir geredet hat ein Land, da Milch und Honig innen fließt*. Aleksandriečiai, norėdami tą vietą paaiškinti, pridėjo žodelį δούναι. Tačiau דבר gali būti suprantamas ir kaip „pritarimas“, „pažadas“, kaip verčiama Vulgatoje: *pollicitus est tibi Dominus terram*. Castellio: *Jehova vobis promisit terram, lacte melleque scatentem*, De Wette: *Jehova hat dir ein Land verheißen, fließend von Milch und Honig*. Bretkūno knygoje parašyta: *Dievas taw žadėjo žėmę penų ir madūmi pluštancę*. Iš bėdos tinka ir toks vertimas, tik eilutės pabaigoje reikia pridėti veiksmą žodį *dūti*.

18, 10: *Ant pūkų stūtų sėjimo dabojąs, der auf das Vogelgeschrei achtet*. Senieji vertėjai žodį מנחש siejo su *augurium* arba „pranašavimu

iš paukščių skrydžio“, tačiau Bochartas savo *Hieroicoicon*, t. 1, c. 3, p. 20, 21 (1675), aiškina, kad jį reikėtų suprasti kaip ὀφιομαντεία, arba „menas, stebint gyvates, išpranašauti ateitį“, o tokios pranašystės anais laikais buvo įprastos. Šį aiškinimą patvirtina ir žodžio נח etimologija – „gyvatė“, todėl נח reikia suprasti taip: „pranašauti, stebint gyvačių elgesį“, žr. Rosenmüllerio *Schol. in Vet. Test.*, t. 2, p. 88: נח, *propria significat omina ex serpentibus captare*⁴¹, taip pat žr. Vaterio *Pentateucho* komentarus, Th. 3, p. 263. De Wette verčia: *kein Wahrsager aus Schlangen*. Žr. *Schriften des A.T.*, Bd. 1, p. 409. Žodį מנח atitinka lietuviškas pasakymas *žalcziū=apmonitojis*.

33, 21: *Jis mātė, kad galva jam buvo dūdama, mokitojis paslėptas ėjęs, er sahe, da ein Haupt ihm gegeben war, ein Lehrer der verborgen ist*. Taip išvertė Lutheris. Tačiau originalo žodžiai וירא פון reiškia visai ką kita. Vulgatoje jie išversti taip: *Et vidit principatum suum, quod in parte sua doctor esset repositus*. Žodis ראשית čia suprantas „valdymo“ reikšme, bet Senajame Testamente jis reiškia „pradžią“, „pirmuosius“, „ankstesnę būseną“ arba „geriausią savo rūšies“, *Pr* 1, 1; *Kun* 2, 12; *Job* 42, 12; *Am* 6, 6⁴². Teisingiau išvertė LXX: ἀπαρχήν, tačiau kitame sakinyje: ὅτι ἐκεῖ ἐμπερίσθη γῆ ἀρχόντων συνηγμένων nutolo nuo originalo, nes žodį שפן suprato *collegit* reikšme, ir tai negerai, juk שפן, arba [33] שפן (19) hebrajų kalboje reiškia „uždengti“, „paslėpti“. Gerai išvertė sirai: מְסֻכָּה לְפָנָיו, „nes ten yra jo paslėptas buvimas“, tik žodį שפן jie susiejo su חלקה, o taip negalima daryti, nes tie žodžiai yra skirtingos giminės. Targum Onkelos žodis שפן vartojamas kalbant apie Mozės laidotuves: משה ספא רבא דישאל קביר „kadangi šioje jo pavidėtoje dalyje palaidotas didysis Izraelio įstatymų užrašytojas Moze“. Vateris savo veikale *Kommentar über. d. Pentat.*, t. 3, p. 380, teisingai pastebi, kad vietovė, kur Moze mirė ir buvo palaidotas, priklausė ne Gado, o Rubeno genčiai.

⁴¹ Sau [lemtingus] ženklus gauti iš gyvačių.

⁴² ŠvR[E] 1999 apie tai kalbama ne *Am* 6, 6, o *Am* 6, 7.

Tačiau nebūtina, kaip darė jis, žvilgčioti į arabų kalbą arba kaip Klerikas, Bukstorfas, Dathe ir kiti versti: *honoratus*. Teisingiausiu keliu einama, šioje sunkioje vietoje pasikliaujant hebrajišku tekstu bei tos kalbos vartosena ir ראשית verčiant *primitias* (*terrae*), מחקקו – „paslėptas ten esantis mokytojas“. Todėl lietuviškai turi skambėti taip: *Jis mātė, kad pirmonės jam buvo priškirtos; nėra žmonay paslėpto Mokitojo dalykas*.

JOZUĖS KNYGA

3, 16: *Toly nū žmonū miefto, fern von der Menschenstadt*. Tai netikslus vertimas. Lutheris rašė: *fern von den Leuten der Stadt*, juo pasekė lietuvių vertėjas. Iš tikrųjų ארם yra miesto pavadinimas, todėl negalima versti žodžiu „žmonių“. Vulgatoje parašyta: *procul ab urbe, quae vocatur Adam*, galima skaityti ir *Edom*. Taip išvertė ir sirai, tačiau vietoj „Adam“, parašė „Aram“. Originale vartojamą formą בארם Klerikas išvertė žodžiu *Keri*, ir tai atitinka מארם bei dera su anksčiau pavartotu žodžiu הרחק, žr. *Libri historici V.T. ex translat. J. Clerici*, Amstel, 1708, p. 7⁴³. LXX verčia: μακρὰν σφόδρα σφόδρως, o Klerikas teisingai spėja, kad čia painiojami skirtingi žodžiai arba מארם išverstas klaidingai, supratus jį kaip מאר. Ši teksto vieta labai iškraipyta, nes toliau žodžius צרתן והירדים aleksandriečiai verčia καριαθιαριμ, o toks netikslumas niekaip nepateisinamas. Beje, miesto *Adam* arba *Adama* negalima painioti su to paties pavadinimo miestu, minimu [Joz] 19, 36. Pirmasis yra prie Jordano, į pietus nuo Tiberijos, o antrasis – šiauriau, Naftalio genties žemėje (plg. Reelando⁴⁴ veikalą *Palaestina illustrata*, p. 407). Naujesniųjų laikų vertėjai šią vietą išvertė tiksliau. Castellio: *longissime ab Adama, oppido ad latus Sarthanis posito*, Klerikas: *longissime ab urbe Adama, quae est e latere Tsarthanis*. Taip

⁴³ J. Clericus, *Veteris Testamenti libri historici, hagiographi, prophetae*, Amstel, 1708.

⁴⁴ Adrianas Reelandas (Hadrian Reeland, Relant, 1676–1718), olandų orientalistas. Minimas veikalas *Palaestina ex monumentis veteribus illustrata*, Utrecht, 1714.

pat žr. Dathe, De Wette, Meyerį ir kt. Lietuviškai verčiama taip: *labay toly nu miešto Adama, f3alle 3artan ēfanczio*.

19, 2: *Ir jems tēko i tewiškēs dali Beerseba, Seba, Molada*. Čia *Seba* palaikyta atskiru miestu, atitekusiu Simeono genčiai. Tačiau taip priskaičiuojama keturiolika miestų, o [19,] 6 eil. sakoma, kad jų buvo trylika⁴⁵. Tokiu atveju tenka laikyti *Seba* prieš tai buvusio žodžio *Beerseba* paskutiniųjų skiemenų pakartojimu, atsiradusiu dėl nurašytojų neapdairumo, arba *Seba* laikyti *Beerseba* sinonimu. Tai gana įprastas reiškiny, kai miestai turėdavo du pavadinimus. Be to, abu žodžiai reiškia tą patį, nes prieš שבע pridėjus skiemenį באר, gaunama *Brunnen-Seba*, o [toks pavadinimas] tiksliau apibūdina miesto vietą ir paaiškina jo vardo kilmę. Tai, kad šie vardai yra identiški, patvirtina ir 1 Met 5, 28⁴⁶, kur išvardinami tie patys vietovardžiai, bet minima tik *Beerseba*, o *Seba* – ne. Čia taip pat paminėta trylika, o ne keturiolika miestų. Esant tokiems akivaizdiems įrodymams, neabejotina, kad jungiamoji dalelytė ו prieš שבע prirašyta vėliau; be to, Senajame Testamente neminimi miestai – *Seba* ir *Beerseba*. Tiesa, senųjų vertėjų darbuose pasitaiko antrojo miesto pavadinimo variacijų, aleksandriečiai vertė Σαμαα, o Vulgatoje yra *Sabee*. Lietuviškame vertime galima drąsiai rašyti *Beerseba* arba *Seba*.

22, 34: *Ir kad Wief3pats Dievas efi*. Toks šio skyriaus pabaigos vertimas netinka kontekstui. Iš tikrųjų teksto prasmė čia yra tokia: Reubeno ir Gado vaikai savo pastatytą altorių pavadino Liudijimo altoriumi, kad Viešpats esąs mūsų Dievas. Po žodžio למזבח esantis עד, kaip matyti iš gramatinės konstrukcijos, yra išvestinio žodžio požymis, taip verčiama daugelyje rankraščių. Beveik visi senieji vertėjai išvertė tą žodį. Vulgatoje: *Vacaverunt filii etc. altare quod extruxerant testimonium nostrum, quod Dominus ipse sit Deus*. Dar aiškiau išvertė sirai: יהוה אלהינו בראשיתו ואלהינו בראשיתו Jie šį aukurą vadino „Liudijimo altoriumi“ ir t.t. Taip vertė ir arabai,

⁴⁵ ŠvR[E] 1999 Joz 19, 2–6 yra 14 vietovių pavadinimų.

⁴⁶ ŠvR[E] 1999 1 Met 5, 28 vardinami Kehato sūnūs, apie miestus nekalbama.

žr. *Biblia polyglott. ed. Walton*, t. 2, p. 81. Vėlesnieji vertėjai žodelį עד įterpė į tekstą. Castellio verčia: *Vocarunt autem Rubenitae aram Ed, quod ea testis esset eos, Jonam esse Deum*; Klerikas: *Deinceps altare illud Rubenitae et Gaditae vocarunt Hed, quia testis etc.* Plg. Dathe, De Wette ir Meyerį. Lietuviškame vertime reikia išbraukti *ir*, o prieš *Diewas* įrašyti *musū*: *Wadinno tą altoru luddininku tarp musū, kad Wiefzpat musū Diewas yra.*

TEISĖJŲ KNYGA

5, 8: *Diews naujybę paskyręs, jįsiai wartus apgyne, Gott hat ein Neues erwählet, er hat die Thore beschützt.* Lutherio vertimas akivaizdžiai nukrypsta nuo originalo. Žodis אלהים išverstas sakinio veiksmiu vardininko linksniu, tačiau kontekstas rodo, kad jį reikėjo versti daugiskaitos galininko linksniu, o žodį יבחר sieti su paskutiniu juo ankstesnės eilutės žodžiu ישראל. Taip buvo išvertę aleksandriečiai: ἐξελέξαντο θεοὺς καινοὺς, „jie išsirinko sau naujus dievus“. Toliau einantį sakinį שׁערים לא הם jie išvertė: τότε ἐπολέμησαν πόλεις ἀρχόντων, „čia jie išsikovojo kunigaikščių miestus“. Tačiau ir vėl nukrypo, nesupratę teksto, juk jame nėra žodžio ἀρχόντων. Tiksliau išversta Vulgatoje: *et portas hostium ipse subverit*. Čia žodis שׁערים siejamas su priešo vartais, tačiau teisingiau būtų jį sieti su pačių izraelitų vartais ir versti taip: „vyko karas prieš jų vartus“. Taip vertė Klerikas: *Quando elegit deos novos, tunc bellum ad portas fuit*; Dathe: *Simulac novos deos elegerat, hostis erat ante portas*; De Wette: *Neue Götter hatte Israel sich erwählet, darum stürmte der Belagerer an den Thoren*. Meyeris pataisė Lutherio vertimą: *Es erwählte neue Götter; da war der Krieg an den Thoren*. Iš tiesų pagal kontekstą להם reikia kildinti iš להם „kovoti“, „kariauti“ ir negalima versti žodžiu „duona“, kaip darė sirai ir arabai, išvertę „miežių duona“, žodį שׁערים jie suprato neteisingai – „miežiai“, taip išversta ir LXX aleksandriečių knygoje: ὡς ἄρτον κριθινόν⁴⁷.

⁴⁷ Orig.: ὡς ἄρτον κριθινόν (S.N. past.).

Lietuvišką vertimą reikėjo taisyti taip: *Israël naujus diewus išfiskyre, tay karas pri wartū rados*.

5, 10: *Jūs, kurrie prowoj' sēdit ir gieſtat, jus kurrie ant kēlo einat, Ihr, die ihr im Gerichte sitzet und singet, ihr[,] die ihr auf dem Wege gehet*. Pirmąjį sakinį, hebrajų kalboje skambantį מְדִינָה לְיִשְׂרָאֵל, Lutheris išvertė: *am Gericht sitzen (die Vornehmen)*; Schnurreris⁴⁸ savo veikale *Dissert. phil. erit*. Gotha, 1790, p. 36–39, מְדִינָה kildina iš arabiško žodžio مَدَنِيَّة, *extendit* ir verčia taip: *die ihr auf köstlichen Decken sitzet*. Taip išvertė Herderis, Kähleris⁴⁹, Dathe, De Wette ir kt. Toks vertimas labiau atitinka kontekstą. Todėl lietuviškai geriau versti: *jus, kurrie ant brangū kaurū sēdit*. Toliau esančius žodžius *ir gieſtat*, hebrajiškai שִׁירָה, „giedate!“ reikia nukelti į eilutės pabaigą, kaip yra originale, o Lutheris to nepadarė. Žodis שִׁירָה, „apie ką nors galvoti“, „kurti“ atitinka graikišką μελετᾶν, *meditari*, žr. Virg[ilijus]⁵⁰ *Bucol.* I, 2. Čia jis pavartotas ankstesnės eilutės pabaigoje su žodžiu יהוה ברכו. Iš tikrųjų čia prasmė tokia: „Ir kilmingieji bei turtingieji (sėdintys ant brangių kilimų), ir beturčiai, vaikščiojantys pėsčiomis, turi šlovinti Jėhovą už laimėtą pergalę“. Lietuviškai: *Jus, kurrie ant gražū ašlėnū jojat, jus, kurrie ant brangū kaurū sēdit, ir jus, kurrie ant kēlo einat, išfiskilikit giesmę!*

5, 14: *Wief3patáujentiejį radosi per plunksną ráf3omąję, pažodžiui: die Herrscher fanden sich durch die Schreibefeder*. Taip išvertė ir Lutheris: *Von Sebulon sind Regierer worden durch die Schreibfedern*. Tačiau שֶׁבַט reikšmė nėra „rašomoji plunksna“, מִשְׁחָה – nėra „valdyti“. Pirmasis žodis, kaip žinoma, reiškia „lazdą“, „skeptrą“, „rykštę“, „stiebą“, antrasis – „tempti“, „laikyti“, „nešti“, taigi žodžiai בשֶׁבַט

⁴⁸ Christianas Frydrichas Schnurreris (Christian Friedrich Schnurrer 1742–1822), vokiečių teologas ir filologas, Tiubingeno universiteto profesorius. Minimas traktatas *Dissertationes philologico-criticae*, Gotha, 1790.

⁴⁹ Galbūt čia minimas asmuo yra Liudvikas Augustas Kähleris (Ludwig August Kähler, 1775–1885), Karaliaučiaus universiteto profesorius, filosofas, teologas, istorikas ir jo veikalas *Weltkunde, ein Mittel für alle, welchen Gelehrsamkeiten*, 2 Bd., Leipzig, 1818–1819.

⁵⁰ Čia minimos *Bukolikos*.

משכים reiškia „tie, kurie nešioja lazda“. Žodį סופר galima suprasti ir kaip „įstatymo žinovas“, ir kaip „karo vyresnysis“, kurio pareiga pagal 2 Kar 25, 19 ir 2 Met 26, 11 buvo skaičiuoti (ספר) ir rikiuoti kareivius. Michaelis šiuo atveju yra pateikęs pagrįstų argumentų, žr. *Übersetzung des A.T. z.d. St.* Kai būdavo surenkamas reikalingas vienos genties karių skaičius, visi paciliui turėdavo praeiti pro mobilizuojantį asmenį, o šis skaičiuodavo ir kiekvienam suduodavo karo vado lazda, plg. Michaelis *Mos. Recht*, Th. 3, § 176⁵¹. Beveik visi senieji vertėjai tos vietos nesuprato, tiksliau išversta Vulgatoje: *Et de Zebulon qui exercitum ducerent ad bellandum*. Lietuviškai turi būti: *Ir iš Zebulon (rádofi) waldonyšės rykf3tę nef3antieji*; o *wald[onyšės] rykf3te* galima suprasti dvejopai: kaip valdovo skeptrą ir kaip karo vado lazda. Meyeris tą vietą Lutherio vertime pataisė, žr. *Die heil. Schrift A.T. in berichtigter Übers.*, Th. 1, p. 322.

5, 15: *Rubens pafididžáwo ir atšifkyre nū mufū*. Lutheris išvertė: *Rubens hielt hoch von ihm und sonderte sich von uns*. Aleksandriečiai šią vietą geriau suprato: eis τὰς μερίδας Πουβεν μεγάλοι ἐξικνούμενοι (ἀκριβασμοὶ καρδίας) καρδίαν, čia paskutiniaisiais žodžiais pasakoma, kad rubeniečiai ilgai svarstė. Žodis 15 [5] חקק־יֵלֵב eil. kartu su חק־יֵלֵב, esančiu [5,] 16 eil. reiškia „širdies svarstymai“, o tai yra – abejonės ir bandymas atsisakyti eiti į karą. Nors LXX tuos du hebrajiškus žodžius verčia skirtingai: ἀκριβασμοὶ ir ἐξέτασμα, gali būti, laikė tos pačios prasmės, nes žodį פלגו vienur verčia μερίδας, kitur διαιρέσεις. Žodžio פלגו reikšmę reikėtų aiškinti „upeliai“ (*Job* 20, 17), o ne „dalys“ ar „padalinimai“. Yra žinoma, kad Rubeno gentis vertėsi gyvulininkyste, o derlingi slėniai juos traukė ir viliojo. Todėl jie nenorėjo eiti į karą ir palikti savo ganyklas. Jie nepanoro kariauti išvien su kitomis gentimis, ir dėl to autorius juos smerkia. Hebrajišką tekstą reikia suprasti tokia prasme: *Rubens prie upelių didey f3irdij' abbejojo*, taigi [5,] 16

⁵¹ J.D. Michaelis, *Mosaïsches Recht, nebst einem Anhang von der ältesten Geschichte der Pferdezeit in Palästina*, 3 Th., Frankfurt, 1770–1775.

verčiame: *Kodėl tu prie upelių didey f3irdij' abbėjojei?* Plg. Herderio *vom Geist der hebr. Poesie*, Th. 2, p. 262; Dathe, *libr. Hist. VT.*, p. 104; Augusti ir De Wette *die Schriften des A.T.*, B. 2, p. 18; Meyerio, *die heil. S. in berichtigter Übers.* Th. 1, p. 332.

5, 19: *Alle jie nieko tūmi ne laimejo, aber sie gewannen damit Nichts.* Pagal hebrajišką originalą turi būti: „jie negavo grobio nė šekelio sidabro“, *Alle jie ney puffedklā fīdābro i plēfzimmā gawo.* [5,] 17 eil. pabaigoje *if3redytofa wētofa* reikia taisyti *priirrimo wietofa*, nes מפרצים yra „lankėlės“, „uostai“, „inkaro išmetimo vietos“, Vulgatoje: *portus*. Sirai verčia: פֶּרִצִּים, bet pasakyta neaiškiai. [5,] 30 eil. vietoje *margus rubus, bunte Kleider* turi būti *dwillinkay if3fūtus rubus*, nes רממתים dviskaitoje reiškia „dvigubai siūta“ arba „išsiuvinėta“ medžiaga. Todėl Klerikas verčia: *duplice ordine (ad collum) vestis acu picta*; De Wette: *die Beute der zweimal gestickten Kleider*. Taip išvertė Kähleris, Herderis, Meyeris ir kiti.

6, 37–40: šitose eilutėse vertime vartojamas žodis *káilis*, o originale kalbama apie vilną. Hebrajiškame tekste parašyta גִּזָּה, „(avių) kirpimas“ arba „nukirpta vilna“, tas žodis pavartotas net šešis kartus. Vieną kartą jis užrašytas ir taip: רצם. Netinkamą žodį *káilis* reikia keisti *nukirpta wilna*, tai atitinka hebrajišką גִּזָּה. Šiame skyriuje ištaisytos ir kitos klaidelės, tačiau čia neverta komentuoti. [6,] 11 eil. vietoje *tewo Efritū (Vaters der Esriter)* turi būti bendrinis daiktavardis *Abiefritēno* („kilusio iš abiezriečių giminės“). Abiezrietis buvo genties tėvas, kuriam priklausė dešimt Manaso genties šeimų, paveldėjusių žemes vakariniame Jordano krante (*Joz* 17, 2). Jis buvo čia minimo Joašo tėvas ir teisėjo Gideonio senelis (*Jdt* 8, 2), todėl turi būti vadinamas ne „esritų tėvu“, o „abiezriečių palikuoniu“. [Lietuviško vertimo žodžius] *prie spauštuvos, bei der Kelter* reikia pakeisti *spáuštuwoje*, nes Joašas savo javus [tvarkydavo] ne atvirame lauke, kaip buvo įprasta, o spaudykloje בגת (kur spaudžiamos vynuogės), *Mt* 21, 33, žr. Harmaro, *Beobachtungen über Orient.*, Th. 3, p. 117. Jis taip darė saugodamasis plėšikų.

7, 1: Už *kalnėlū waktōs pākálnėje, bei den Hügeln im Wacht-Thale*. Hebrajiškai: מגבעת חמורה בעמק, „prie Morės kalvos slėnyje“, *prie kalnėlio More pākálnėje*. Kodėl Lutheris מורה išvertė „žodžiai“ (מצפה, Jes 21, 8), aš negaliu paaiškinti, nes Vulgatoje parašyta *collis excelsa*. Galbūt kildino iš žodžio ראה ir suprato kaip מראה arba jį suklaidino chaldėjų vertėjas, parašęs למישרא דמסכיא, *qui spectat in planitiem?* LXX geriau suprato ir išvertė tikriniu daiktavardžiu, tik vienos knygos yra ωραι, kitose ἄβωρ, o trečiose net ωωσῆ⁵². Morės kalva stūksojo greičiausiai šiaurinėje Jezrelio slėnio pusėje, Isacharo genties žemėse, kur Gideonas pradėjo kovą su midjaniečiais. Plg. Reelando *Palaest. illustr.*, p. 538, § 863.

8, 32: *Grabe Joa3o, Oprėje, tėwo Efrītū*. Čia padaryta ta pati klaida, kaip ir 6, 11. Joašas buvo ne esritų tėvas, o Abiezero sūnus, o Ofra priklausė abiezriečiams. Jau LXX tą žodį suprato kaip tikrinį daiktavardį: ἐν Εφρατα Αβι ἐσδρι⁵³. Taip jį suvokė ir vėlesnieji vertėjai. Castellio: *Ophrae, quae erat Abiezerianorum*, plg. Klerikas, *Libri hist. VT.*, p. 107; [žr. taip pat] Dathe, De Wette ir Meyerį. Pastarasis rašė: *Zu Ophra der Abiesriter*, žr.: *Die heil. Schrift in berichtiger Übers.*, [Th.] 1, p. 339.

12, 2. *Didi reikalą turrėjom su waikais Ammon, wir hatten ein großes Bedürfnis* (Lutheris išvertė: *eine große Sache*) *mit den Kindern Ammon*. Žodis ריב reiškia ne „reikalą“ arba „dalyką“, o „ginčą“, „kovą“, LXX verčia teisingai: μαχητης ημην, „aš buvau kovotojas su jais“. Lietuviškai reikia versti ne *didi reikalą*, o *didę kovą*. Bretkūno rankraštyje parašyta: *didi bilineghimą turrejom su waikais Amono*.

[12, 3] frazė *af3fawo dufzią už menką laikiau, ich hielt meine Seele für gering* ne visiškai atitinka hebrajišką ראשימה נפשי בכפי (arba: ראשימה). LXX, Vulgata, sirai ir arabai verčia paraidžiui. Jonatano *Targum*⁵⁴

⁵² Visi trys pastarieji graikiški žodžiai perteikti kaip originale (S.N. past.).

⁵³ Taip orig. (S.N. past.).

⁵⁴ Targum (chald.: „vertimas“). Vienas vertėjų į chaldėjų kalbą buvo Jonathan ben Usiel (išvertė Pranašų knygas), tai vad. Targum Jonathan. Vertimas parengtas, kaip ir Targum Onkelos, apie V a.

perteikia teisingiau: ומסרית נפשי כעל גב לאתקטלא, *et tradidi animam meam prope ad occidendum*. Job 13, 14 ir Ps 119, 109, taip pat Jdt 13, 24 tas pasakymas lietuviškai išverstas pažodžiui: *af3sawo duf3ia i3sawo rankas dēfu* ir tik paskutiniojoje vietoje – pagal prasmę: *af3sawo gywaf3i ne c3ēdijau*. Taip turi būti ir čia: „aš nesigailejau gyvybės“.

RŪTOS KNYGA

3, 9: *Nēs taw tēwif3ke pūlas, denn dir kommt die Erbschaft zu*. Herbrajiškai *כי גאל אתה*, Vulgatoje: *quia propinquus es*, LXX: *ὄτι ἄγγιστεὺς εἶ σὺ*. Arabai verčia, arba, greičiau, aprašo šią frazę taip: *أَنْتَ أَنْتَ الَّذِي يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَقِيمَ الْمِيرَاثَ* „nes tu esi tas, kurio pareiga paveldėjimą duoti“. Žodis *גאל*, kaip žinome iš masoretiško leidimo, gali reikšti ne tik „kraujo kerštą“, bet ir „brolių“ arba „artimą giminaitį“, kuris turi vesti mirusio brolio ar giminaičio bevaikę našlę. Iš naujojo vyro pagimdytas sūnus galėjo sugrąžinti šeimai prarastą palikimą. Tas paprotys egzistavo dar iki Mozės laikų, kaip matyti iš Judos ir Tamaros istorijos (*Pr* 38). Michaelis *Mos. Recht*, Th. 2, § 98, p. 198 ir toliau, pažymi, kad ir mongolų gentyse vyko panašios vedybos. Mozė sušvelnino šį paprotį: jeigu artimiausias giminaitis negalėjo ar nenorėjo vesti našlę, ji būdavo perleidžiama kitam artimiausiam giminaičiui. Taip atsitiko ir Rūtai. Daugelis vertėjų [*Rūt*] 2, 20 esantį žodį *גאל* išvertė *propinquus*, o lietuviškai išversta *gentis*, tai ir čia reikia taip verst: *nēs tu arc3aufaf3is gentis*. Toks pasakymas randamas [3,] 12; 4, 1; [4,] 3; [4,] 8 ir [4,] 14, o paskutiniojoje vietoje žodis *גאל* visai netinkamai lietuviškai išverstas *waiks*.

SAMUELIO PIRMA KNYGA

2, 2–3: *Nuffitikkėjimo*. Originale parašyta „vilties uola“, *ūlēs nuffitikkėjimo*, taip yra *Ist* 32, 4 ir *Ps* 31, 3–4. Kodėl neišsaugojus šito įtaigaus vaizdo? Kitoje eilutėje pasakymas *if3mef3kite if3sawo burnós*

Jénaji, werfet aus eurem Munde das Alte (Vulgatoje: *recedant vetera de ore vestro*) gali būti neteisingai suprstas kaip raginimas izraelitus atsisakyti senoviškų kalbų, panašiai išvertė ir Bretkūnas: *paméskite iš3 sawo burnôs jénátuwę*. Tačiau hebrajiškas žodis נחמ vartojamas ir kita reikšme ir, beje, kur kas dažniau, būtent kalbant apie įžūlias, priešgyniaujančias kalbas, pvz.: *Ps* 31, 19; *Ps* 94, 4; *Ps* 75, 6 (apie įžūliai keliamą balsą). Aleksandriečiai išvertė: μεγαλορρημοσύνη, „rėksnys“, Jonatanas: גרופין, „pasipūtėliškos kalbos“, arabai – ظلم, „neteisybė“, „įžeidimas“, naujesniųjų laikų vertėjai: *aspera, ferocia*, žr. Klerikas, Castellio, Dathe ir kt. Todėl geriau ir sklandžiau versti: *iš3mėskit iš3 sawo burnôs priesztaráwimo žodžius*. [2,] 5 eil. sakoma: *kurrie prifiwálgę buwo, už dūną yra pardūti, die sich satt gegessen hatten, sind ums Brodt verkauft worden*. Aiškesnis ir labiau atitinkantis žodį נשכר („prisivalgę“) yra toks vertimas: *kurrie prifiwálgę buwo, už dūną tur f3lužiti*. [2,] 8 eil. *kraf3tai* reikia taisyti *twirtummai*, t.y. „žemės stulpai“, o ne „žemės kraštai“.

8, 13: *O jufū dukteres atims, kad aptėkarkos, kukarkos bey bėkėrėnes butu, er wird eure Töchter wegnehmen, daß sie Apothekari n n n, Köch i n n n und Bäcker i n n n (für ihn) werden sollen*. Šie trys svetimžodžiai ne visiems suprantami, be to, pirmasis neatitinka hebrajiško רוקחות, nes רקח reikšmė yra „tepалų gamintojas, mokantis elgtis su smilkalais ir gaminantis kilmingiesiems brangius balzamo kvapus“ (*Iš* 30, 35; *Mok* 10, 1). Teisingiau išvertė aleksandriečiai: καὶ τὰς θυγατέρας ὑμῶν λήψεται εἰς μυρεψοὺς κ.τ.λ. Sirai ir arabai išvertė „audėjos“, o taip atsitiko supainiojus žodžius רוקחות ir רקמות. Geriau išversta Vulgatoje: *filias vestras quoque faciet sibi unguentarias et focarias et panificas*. Klerikas teisingai pastebi: *haec omnia* (t.y. „ištaigos ir visokios paslaugos“) *ignota erant ingenuis puellis apud Hebraeos, ante tempora regum*⁵⁵, žr. *Libri histor., VT. ex translat. J. Clerici*, p. 201, n. 13. Todėl tą vietą į lietuvių kalbą reikia versti taip: *O jufū dukteres jis atims, kad moštes taišytu, walgius wirtu, ir képtu*. Vietoje vokiško

⁵⁵ Prieš karalių epochą visa šitai buvo nežinoma vietinėms mergaitėms.

skolinio *kamarninkams*, esančio [1 Sam 8,] 15 eil., tinka *uredninkams*, nes סריסים reiškia „dvaro tarnautojai“, 2 Kar 25, 19–20; Jer 34, 19.

14, 5: *Ir wiena buwo matoma if3 f3aurės i Mikma3us ir antra if3 pietū i Gabus, die eine (Felsenspitze) war zu sehen von Norden nach Mikmas, die Andere von Süden nach Gabus*. Čia padaryta klaida. Veiksmazodis „matyti“ originale yra aktyvo forma (Lutheris rašė: *der Eine sahe gen Michmas und der Andere gen Gaba*), o lietuviškai klaidingai išversta pasyvu „buvo matoma“, „galėjo būti matoma“. Bretkūno rankraštyje yra geriau: *wienas (akmū) prafitėka prief3 Michma3, antras prief3 Gaba*. Taip yra ir Vulgatoje: *Unus scopulus prominens ad aquilonem ex⁵⁶ aduerso Machmas, et alter ad meridiem contra Gabaa*. Reelando geografijos veikale yra žemėlapis, jame Michmašas pavaizduotas į šiaurę, o Gebas – į pietus nuo kalno. Abu miestai buvo Efraimo genties žemėse. Labiau suprantamas yra toks lietuviškas vertimas: *Ir wiena (ūle) kreipėfi i f3aurę ties Mikma3, ir antra i pietus ties Gaba*. [14,] 6 eil. pabaigoje parašyta: *Nēs Ponui Diewui ne funkū, ar perdaug ar perma3 gelbėti, denn dem Herrn ist es nicht schwer, entweder zu viel oder zu wenig zu helfen*. Iš tikrųjų prasmė yra tokia: „per keletą tiek pat daug padaryti, kaip ir per daugelį“. Todėl reikia versti: *Nēs Ponui Diewui ne funkū, per kellis tiek if3prowit, kiek per dāugummq*.

14, 20: *Ir 3aulas f3áuke ir wiffi žmones su jūmi ēfant, und Saul schrie und alles Volk, was bei ihm war*. Lutheris pasekė netiksliai Vulgatos vertimu, kur ייזעק išversta aktyvo būtojo laiko forma: *conclamavit ergo Saul et omnis populus*. Taip vertė sirai ir arabai, žr. *Polyglott. Walton.*, t. 2, p. 239. Tačiau Jonatanas teisingai tą vietą suprato kaip pasyvo formą („būti sušauktiems“), *Jdt* 6, 34⁵⁷, ir išvertė עמא וכל וכל אתכניש שאול ir teisingai suprstas žodis ἀνέβη ir nepalaikytas žodžiu ἀνεβόησεν, kaip tai padarė kai kurie vertėjai. Lietuviškai turi būti: *3áulas ir wiffi žmones*

⁵⁶ Orig.: ax (S.N. past.).

⁵⁷ ŠvR[E] 1999 *Jdt* 6 yra tik 21 eilutė; apie žmonių susirinkimą kalbama *Jdt* 6, 16.

fu jūmi ʿšantieji fuširinko. [14.] 29 eil. Jonatano lūpose žodžiai *mano tėws fuwillōjo žmones, mein Vater hat das Volk verführt* skamba per griežtai ir neatitinka originalo. Iš tikrųjų אכר reiškia „jis sujudino, nuliūdino, sukėlė sumišimą“, tikriausiai dėl draudimo valgyti, [14.] 24 eil. Todėl De Wette verčia: *mein Vater entkräftet das Volk*. O Dathe, Castellio ir Klerikas: *perturbavit populum*, taip jau buvo išversta LXX ir Vulgatoje. Čia kalbama ne apie „suviliojimą“, o apie „nusiminimą ir nepasitenkinimą“. Todėl vietoj *fuwillōjo* geriau rašyti *apšmutija*. [14.] 32 eilutėje ויעט reikia versti „užpulti“, „čiupti grobį“, taip randame Vulgatoje, LXX, Simacho ir naujesniųjų laikų vertėjų tekstuose. Sekant Lutheriu išverstą frazę *Ir žmones pritaifę plėšimmą, und das Volk richtete die Beute an* reikia pataisyti: *Ir žmones supūle ant plėšimmo, das Volk fiel über die Beute her* (nes juos ginė alkis).

17, 52: *Prie wartū ikki Gat bey Ekron, bei den Thoren bis Gat*. Čia שערים yra tikrinis daiktavardis – miesto pavadinimas. Tiesa, LXX išvertė πτωῶν, tačiau Vulgatoje parašyta *Saraim*, taip vertė ir chaldėjai. Iš konteksto matyti, kad kalbama ne apie miestų Gatas ir Ekronas vartus, bet apie trečiąją, atokiau esančią vietą, ir apibūdinamas plotas, kuriame gulėjo nužudytųjų kūnai, o juk jie buvo persekiojami daugelį mylių. Todėl lietuviškai teisingiau versti: *pakelleis Saarim ikki Gat bey Ekron*. Šiose apylinkėse yra miestas *Saarim*, Joz 15, 36; 1 Met 4, 31, buvęs Judo genties žemėse, tačiau jį atkovojo Simeono gentis. 19, 11 vietoje *apšergētu* geriau versti *futykótu*, nes kalbama ne apie „apsaugojimą“, o apie „tykojimą“ ir „pasalą“. Plg. kaip tą vietą išvertė Castellio, Dathe, De Wette ir kiti.

20, 14: *Ney kol gyws bufu, ney kad numirfu, weder so lange ich lebe, noch wenn ich sterben werde*. Čia sukeisti vietomis žodžiai ir neteisingai išverstas paskutinis sakinys: *ney kad numirfu*. Visa eilutė pagal hebrajišką originalą turi skambėti taip: *Ogi tu man, kol af3 gyws bufu, miela3žirdingystę Pono Diewo iš3rodik, kad ne numirc3au!* Atrodo, ir senieji vertėjai nesuprato tos eilutės. Vulgatoje išversta: *et si vixero facies mihi misericordiam Domini: si vero mortuus fuero,*

non auferas misericordiam tuam a domo mea. Taip išvertė ir LXX. Žodį אמת jie perkėlė į kitą eilutę, o לא visai praleido. Sirai pirmąjį sakinį išvertė tariamąja nuosaka: אמת לא ידע, tačiau toks jis netinka prie antrojo sakinio. Iš tikrųjų toje eilutėje kalbama apie priesaką: „O tu (o Dovydai) prisiek man, kad tegu tave nubaudžia Jehova, jeigu aš būsiu gyvas, o tu neparodysi man tokios malonės, kokią tau rodys Jehova (⁵⁸) (חסד יהוה) ir t.t. De Wette verčia: *Du aber, wenn ich noch lebe, wirst Huld an mir üben bei Jehova, daß ich nicht sterbe.* Meyeris būtent taip pataisė Lutherio tekstą, žr. *Die heil. Schrift A.T., Th. 1, p. 396.*

25, 26: *Ir taw tawo ranką apfaugojo.* Lutheris vertė: *Und hat dir deine Hand erlöset.* Matome, kad lietuvių vertėjas akiai sekė Lutheriu, o šis, savo ruožtu, Vulgata: *et saluavit manum tuam tibi.* Iš [25,] 31–32 eilučių aiškėja, kad čia kalbama apie vienašališką teisingumo įvykdymą arba savęs baudimą. Iš tiesų וישע ידך לך reiškia „kad tavo ranka tau pačiam suteiktų pagalbą“. Klerikas verčia: *manumque tuam puram tibi seruet*, o pastaboje paaiškina: *adjurat, ne injuriam acceptam ulcisceretur*⁵⁹. Taip vertė ir Dathe: *ne te ipsum ulciscerere*, De Wette: *und dich zu rächen*, o lietuviškai turi būti: *ir pats šave pasitiefzītumbei.* Taip verstina ši frazė ir [25,] 31 eilutėje.

26, 11: *Kupka wandeni šėmjama, Wasserbecher.* Neteisingai pavartotas pasyvinis dalyvis *šėmjama* („taurė, kuri yra išsemiama“?), čia turėtų būti bent aktyvo forma *šėmjanti*. Hebrajiškas žodis פחה reiškia „ąsotis“ arba „molinis indas įvairiems skysčiams, pvz. aliejui, laikyti“ (1 Kar 17, 12). Arabai išvertė صفة, jie sukeitė vietomis vidurines raides. LXX vertė: φακος του ύδατος⁶⁰, ir tai atitinka originalo

⁵⁸ Plg. ŠvR[E] 1999 1 Sam 20, 14–15: *Man gyvam esant, elkis su manimi su ištikima VIEŠPATIES meile, o man mirus, nenugręžk savo ištikimos meilės nuo mano namų niekada, net po to, kai VIEŠPATS bus išnaikinęs visus Dovydo priešus žemėje.*

⁵⁹ Klerikas verčia: *išsaugotų tau švarią tavo ranką*, o pastaboje paaiškina: *meldžia, kad ji nekeršytų už patirtą skriaudą.*

⁶⁰ Taip orig. (S.N. past.).

žodį המים. Lietuviškai reikia versti *wandens išbonas*. Taip turi būti [26,] 12; [26,] 16 eil. ir kt. Kitų nežymių redakcinių pataisymų, kaip 9, 2 *grązus* vietoj *grecznas* (hebr. טוב מראה, *formosus*), 14, 41 *apreįzk tiefą* vietoj *daryk teįfybę*, הבה תמים, *profer veritatem!* 18, 14 *weikalūše* vietoje *reikalūše* (pastarasis žodis reiškia „poreikius“) bei ištaisytų gramatinių klaidų čia plačiau neaptarsiu.

SAMUELIO ANTRA KNYGA

1, 18: *Raudėjimo giesmė*. Neįrodyta, kad קשת reiškia „raudojimo giesmė“. Yra žinoma, kad rytiečiai knygų giesmes ir fragmentus pavadindavo pagal jų turinio motyvus. Prisiminkime surų antraštes Korane ir liepsnojančio krūmo motyvą *Mk* 12, 26. Taip ir ši elegija pavadinta „Jonatano lankas“ pagal [2 *Sam* 1,] 22 eilutės turinį. Visi senieji vertėjai tą žodį išvertė „lankas“ (Vulg., Jonatanas, sirai, arabai ir kt.) Tik LXX jį praleido, o jei kai kuriose knygose yra, atrodo, būsiąs įrašytas vėlesnių korektorių. Naujesnieji vertėjai išvertė: „Giesmė apie lanką“, žr. De Wette *Schriften des A.T.*, [Th.] 2, p. 166. Mūsų Bretkūnas: *Ir prįsake vaikus Juda pamokiti Kilpinni*. Geriau: *Ir liepe vaikus Juda mokiti tą kilpinnio giesmę*.

7, 19: *Tai yra budas žmogaus, kurs Dievs ir Wieszpatys yra, das ist die Weise eines Menschen, der Gott der Herr ist*. Apie šį pataisymą buvo rašyta *Filologinėse-kritinėse pastabose lietuviškai Biblijai*, 1816, p. 19. Originalo žodžius יהוה אדני יהוה וזאת תורת האדם į lietuvių kalbą reikia versti taip: *kad tai žmonėms žokanu butu, Dieve Wieszpatie! daß dieses für die Menschen ein Gesetz sey, o Herr, Jehova!* Bretkūno knygoje ši frazė perteikta klausiamuoju sakiniu: *Ak Pone, Pone, ar tu taipo žmonėms apšireįški?, o Herr, Herr, offenbarest du dich also den Menschen?* Vėliau tie žodžiai išbraukti ir blyškesniu rašalu parašėte užrašyta frazė pagal Lutherio vertimą.

8, 16: *Kandlėrumi*. Mūsų laikais žodis „kancleris“ yra suprantamas kitaip, negu jį suprato hebrajai: מזכיר. Paprastas žmogelis, mažai

nutuokiantis apie aukštus valstybės tarnautojus, pagalvos, kad kalbama apie bažnyčios sakyklą⁶¹. Todėl tą žodį reikia versti taip, kaip jį suprato hebrajai – *nufidawimū rafzytojis, Schreiber der Begebenheiten*. Žodis מוכיר reiškia „istoriografas“, o tai rodo vedinys (זכר, *recordatus est*) ir patvirtina senųjų autorių vertimai. LXX: ἐπὶ τῶν ὑπομνημάτων, Jeronimas: *a commentariis*, sirai: מְסֻדֵּר, *commemorator*, Jonatanas: ממנא על אינרדד, „kuris užsiima sugalvojimais“. Įvykių aprašytojo tarnyba atsirado gana anksti ypač karingose tautose. Iki atsirandant raštui pasakotojais buvo dainiai, jų pareiga – reikšmingiausius tautos įvykius apvilkti poetiniu rūbu ir kuo tiksliausiai perteikti juos ateinančioms kartoms. Plg. Wolfo⁶² veikalą *Prolegomena zu Homer*, p. 109 ir toliau.

12, 31: *Ir su geležinėmis pjuklais tus perpjowe, kirwjeis bey tefzlyczomis fukappojo ir plytniczofa sudégino*. Pažodžiui būtų taip: *Und mit eisernen Sägen zerschnitt er sie, mit Axten und Beilen zerhackte er sie und verbrannte sie in Ziegelöfen*. Šitoje vietoje (nesupratus Lutherio teksto) žodis הברזל חרצי neteisingai išverstas *kirwjeis, Axte*, iš tikrųjų tą reikšmę turi toliau einantis žodis מגורות, חרצים yra kūlimo vežimas arba kuliamoji su ratais. Kuliama buvo ne tik jaučiais (*Ist* 25, 4; *Mch* 4, 13), bet ir kūlimo mašinomis, kurių forma panėšėjo į slides arba vežėčias (*Met* 20, 3; *Iz* 28, 27; *Am* 1, 3). Volai ir geležimi kaustyti arba aštriais akmenimis dantyti ratai buvo traukiami per išklotus javus, žr. Jahno⁶³ *Bibl. Archäologie*, Th. 1, § 73, p. 337 ir toliau; Paulseno⁶⁴ *Ackerbau der Morgenländer*, p. 110; Nybūro *Reisebeschreibung etc.* Th. 1, p. 151. *Iz* 28, 27 eil. yra prirašytas žodis עגלה, „vežimas“, jis sukonkreтина

⁶¹ Vok.: *Kanzel, Kanzlei*.

⁶² Frydričas Augustas Wolfas (Friedrich August Wolf, 1759–1824), vokiečių filologas, Halės, Berlyno universitetų profesorius. Minimas veikalas *Prolegomena ad Homerum* (1795). Išlikę tik fragmentai.

⁶³ Johanas Jahnas (Johann Jahn, 1750–1816), vokiečių teologas, orientalistas, Vienos universiteto profesorius. Minima veikalo *Biblische Archäologie*, 5 Bd., Wien, 1797–1805, pirmoji dalis, kurioje aprašoma buities aplinka.

⁶⁴ Hermanas Christianas Paulsenas (Hermann Christian Paulsen, 1718–1780), vokiečių teologas. Minimas veikalas *Zuverlässige Nachrichten vom Ackerbau der Morgenländer, zur Erläuterung einiger Schriftstellen*, Helmstadt, 1748.

vaizdą. Todėl Gesenijus spėja (*Philol. krit. hist. Commentar über den Jesaia*, [Th.] 1, p. 849), kad ir kitose vietose tas žodis turėtų reikšti „kuliamąją“. Manoma, kad anuomet buvo įprasta mesti karo belaisvius po kuliamosios ratais, taip su izraelitais elgėsi ir jų priešai. Kam tai atrodo per daug drastiška, tegu pagalvoja, kad krikščionių inkvizicijos instrumentai arba šiandieninės patrankos yra ne mažiau žiaurios priemonės. Taip šią vietą suprato ir senieji vertėjai. Vulg.: *et superegit super eos serrata carpenta*. Jeronimas *Commentar. in Jes*⁶⁵. c. 25, aiškina taip: *Sunt carpenta serrata, rotis per medium, in serrarum modum se voluentibus, quae stipulam conterunt*⁶⁶. Aleksandriečiai rašė: ἐν τριβόλοις σιδηροῖς. Sirai ir arabai bandė pasakyti švelniau, jie išvertė: „grandinės, kuriomis buvo sukaustyti belaisviai“, žr. *Polygl. Walton*, t. 2, p. 349. Lietuviškai reikėjo pataisyti: *Ir dawe jūs paguldyt po geležinėmis pjūklais, po geležinėmis kulės=vežimmais bey tefzlyczomis, ir plytniczofa jūs sudėgino*⁶⁷.

18, 9: *Po didžiu storu aužolu, unter eine große, dicke Eiche*. Žodžio עֵץ tikroji reikšmė – „išsiskėtusių ir susipynusių medžio šakų tankmė“. Tokia prasme jis pavartotas tik šioje vietoje, tačiau kartu su dalelyte ם randamas *Jer* 4, 7; *Iz* 9, 17; [*Iz*] 10, 34. LXX verčia: ὑπὸ τῷ δάζος, Vulgatoje: *supter condensam quercum*. Geriau išvertė Castellio: *supter densam patulamque quercum*. Tik tokiu atveju, jeigu šakos buvo žemai nusvirusios, išsikėtojusios ir susipynusios, į jas galėjo įkliūti Absalomo galva, kai jo mulas nuėjo sau. Vietoje žodžio *storu*, kuris tinka kalbant apie medžio kamieną, čia reikia versti *placzey iffikežufu*. 20, 24: *kancleřrus* geriau versti *nusfidawimū rafzytojis*, kaip esu pastebėjęs, kalbėdamas apie 12, 31⁶⁸.

⁶⁵ Čia minimas vienas iš šv. Jeronimo komentarų Senajam Testamentui – *In Jesaiam prophetam commentarius*, parašytas apie 380 metus.

⁶⁶ Yra pjūkliniai vežimai su tekiniais per vidurį, besisukančiais tarsi pjūklai [ir] susmulkinančiais šiaudus.

⁶⁷ Plg. ŠvR[E] 1999 2 *Sam* 12, 31: *pristatė juos dirbti su pjūklais, geležiniais kapliais ir geležiniais kirviais arba pasiuntė plytų gaminti*.

⁶⁸ ŠvR[E] 1999 apie raštininkus kalbama ne 2 *Sam* 12, 31, o 2 *Sam* 8, 16.

22, 5: *Perf3zulei smertiēs, die Schmerzen des Todes*. Originale parašyta: מַשְׁבֵּרֵי־מוֹת „mirties bangos“, „laužančios vilnys“. Šitą įvaizdį reikia išlaikyti ir vertime: *bangos smertiēs*, toks pasakymas dera ir prie antrosios paralelės dalies: *Ströme Belials, uppes Belialo*.

[22,] 11 eil.: *Jis ėjo ant Kerub ir atlėke; ir jis lakš3te ant wėjū sparnū, er ging auf dem Cherub und flog daher; und er flatterte auf den Flügeln des Windes*. Toks vertimas netinkamai apibūdina dieviškąjį būdą ir yra nepakankamai pakilus. Žodžius „lėkti“ arba „plasnoti“ (*lakš3tit*) vartojame kalbant apie paukščio skraidymą. Žodis וִייר ir pagal masoretiską tekstą reiškia ne „jis skraidė“, o „jis pasirodė“ („tapo matomas“). Čia šį žodį reikėjo perskaityti kaip וִיירַ. Taip jis išverstas *Ps* 18, 11 toks randamas ir Kenikoto, Rossi⁶⁹, sirų, arabų ir chaldėjų vertimuose. *Is* 28, 49; *Jer* 48, 40 žodis רֶאֶה vartojamas kalbant apie erelio (o ne mažo paukštelio) skrydį. Todėl į lietuvių kalbą geriausia versti taip: *Jis pasirodė ant Kėrubim neį atlėkdams, jis nufileido ant Wejo sparnū*.

[22,] 13 eil.: *Nu žibėjimo pirm jo dėge su žaibawimais, vom Schimmer vor ihm brannte er mit Blitzen*. Tai pažodinis vertimas iš vokiečių kalbos. *žaibawimais* neatitinka hebrajiško žodžio גַּחֲלִי־אֵשׁ reikšmės „liepsnojančios žarijos“, *Kun* 17, 12⁷⁰; *Pat* 26, 21; *Job* 41, 13. Todėl reikia versti: *žibėjimas pirm jo žerejo neį anglis dėganczos*.

[22,] 16 eil.: *Žemės gruntas buwo atdengtas, der Grund der Erde wurde aufgedeckt*. Čia netinka būtojo laiko pasyvinio dalyvio forma. Geriau: *žemės dugnas atšiwėre*. [22,] 41 eil. vietoje nelietuviško pasakymo *Tu man dūdi mano Neprietelus ant pabėgimo*, t.y.: *Du giebst mir meine Feinde zum Entfliehen*, geriau sakyti: *Tu prawarrai mano neprietelus*. [22,] 43 eil.: Vietoje *if3dulkisu, ausstäuben* artimesnis originalui žodis *šumind3ofu, zertreten*. Paralelė [22,] 31 ir *Ps* 19, 9 yra

⁶⁹ Giovanni Battista de Rossi (1742–1831), italų hebraistas, parašė teologinių ir egzgetinių veikalų. Reikšmingiausias jo darbas *Variae lectiones Veteris Testamenti*, 4 vol., Parma, 1784–1788.

⁷⁰ ŠvR[E] 1999 *Kun* 17, 12 apie tai nekalbama.

neteisinga todėl, kad joje minimas Dievo žodis, apie kurį originale nekalbama. Tačiau panašus posakis randamas Ps 12, 7.

23, 1: *Kurs wislab geray zinnojo, der Alles wohl wußte*. Hebrajiškame tekste parašyta: הקם על משיח „kuris buvo pakeltas pateptuoju“. Lutheris verčia: *der versichert ist*, Vulgata: *cui constitutum est*, Pfeifferis⁷¹ *Dubia vexata*, ed. 4, p. 400 šį žodį verčia *confirmatus*, tačiau minimoje originalo vietoje Jer 35, 14⁷² nėra dalelytės על, kuri kartu su הקים, reiškia „pakylėti“, „iškelti virš ko nors“, Ist 25, 36⁷³; Ps 40, 3. Dar galima prisiminti chaldėjų למלכו, *in regnum* arba כסא. Taip šiuos žodžius bandė išaiškinti aleksandriečiai, jie išvertė: ὁν ἀνέσχετο κύριος ἐπὶ χριστὸν, tik הקם suprato kaip priežastinį ryšį. Sirai, kuriems žodis על pasirodė nederantis, išvertė „jungas“ מַלְאָכָיו? מַלְאָכָיו, „kuris Mesijo jungą (על) pakėlė“. Jais pasekė ir arabai. Labiausiai kontekstą atitinka aleksandriečių ir chaldėjų vertimai. De Wette verčia: *Spruch des Mannes, der erhoben ist zum Gesalbten des Gottes Jakob*. Lietuviškai turi būti: *kalbėjo wyrs, kurs ifzkéltas yr i moštytąjį Diewo Jokubo*.

[23,] 20 eil.: *Uzmufze lutą f3ulliniį', er erschlug den Löwen im Brunnen*. Vietoj f3ulliniį', Brunnen geriau rašyti *dauboj'*, nes באר reikšmė yra ne mūsų dabartiniai „šuliniai“, o „talpos“, arba „iškastos duobės“. [23,] 11 eil.: vietoje *stukkis dirwôs* lietuviškiau – *plotis dirwôs*, o vietoje *bēgo dėl Piliftēnū* geriau – *pirm Piliftēnū*.

24, 11: *Dowido wyráufafis klēbons, Davids oberster Priester*. Gadas nebuvo aukščiausiasis kunigas, jis buvo visai ne kunigas, o pranašas. Originalo tekste esantį žodį הזה („tas, kuris pranašauja“) Lutheris išvertė *Seher* (pagal Vulgatą: *videntem*, o pagal LXX: ὁρῶντα⁷⁴), tačiau paprastai šis žodis vartojamas kalbant apie I, ראה *Sam* 9, 9. Atrodo, šie žodžiai nėra sinonimai, nes Gadas niekur nevadinamas ראה, o tik

⁷¹ Augustas Pfeifferis (Augustus Pfeiffer, 1640–1698), vokiečių liuteronų dvasininkas Meisene, Leipzigo universiteto profesorius. Minimas veikalas *Dubia vexata Scripturae Sacrae* (antras leidimas išsp. Dresdene, 1679). Nepainiotinas su bendrapavardžiu Augustu Frydrichu Pfeifferiu.

⁷² ŠvR[E] 1999 Jer 35, 14 apie tai nekalbama.

⁷³ ŠvR[E] 1999 Ist 25 yra tik 19 eilučių.

⁷⁴ Orig.: ὁρῶντα (S.N. past.).

1 Met 22, 9⁷⁵; 2 Met 29, 5⁷⁶. Titulas נביא, kuris jam čia ir 1 Sam 22, 5 pridodamas, turėtų parodyti tik tai, kad jis yra iš pranašų. Vietoje *klēbons* teisingiau versti *regėtojis*.

KARALIŲ PIRMA KNYGA

1, 5: *Penkis defzimt trabantū, fünfzig Trabanten*. Pastaruoju žodžiu yra vadinami palydovai, o čia kalbama apie bėgūnus, רצים לפניו, bėgdavusius [ar jodavusius] prieš valdovų vežimus. Jie buvo ir asmens sargybiniai, dalis pėstininkai, dalis – raiteliai. Raiteliai būdavo Persijos dvaruose, *Est* (g) 3, 13; [3,] 15; 8, 14. Tie asmenys turėdavo skubiai perduoti įsakymus provincijoms. Vietoje *trabantū* geriau tiktų *fargū pirm jo bėganczū*. 2, 22: pabaigoje reikia prirašyti *i prietelus*, nes ולו čia reiškia „jam pritariantis“, „esantis jo pusėje“. Jonatanas pastebi, kad buvo jo patarėjai“, „palaikytojai“. Dathe verčia: *habuit sibi fauentes*; De Wette: *sie waren für ihn*.

6, 31: *Su penkkampinneis stulpais, mit fünfzeckigen Säulen*. Toks vertimas klaidingai aprašo įėjimą į šventyklą. Prie durų stovėjo ne penkiakampės kolonos, o durų staktos buvo penkiašonės, po dvi iš kiekvienos pusės ir viena viršuje, kur stakta smailėja. Frazė חמשים מזווחות Vulgatoje išversta: *postesque angulorum quinque*. Taip vertė ir Klerikas. Prieš tai esantis žodis איל yra neaiškus, ir senieji vertėjai jo nesuprato, tačiau čia pateiktas paaiškinimas labiausiai atitinka prasmę. Taigi lietuviškai turi būti: *o tos durrys penkkampjey padarytos buwo*. Taip verstina ir [6,] 33 eilutė.

7, 15: *Ir f3nuras dwylika maf3tū buwo mac3sus aplink ko3ną stulpą, und eine Schnur von zwölf Ellen war das Maas rings um jede Säule*. Iš to pasakymo (išversta pažodžiui iš Lutherio) neaišku, ar nurodomas kolonų storis, ar tai, kad jos apjuostos virvėmis. Čia tinka pastaroji reikšmė, o *Jer* 52, 21 išsamiai aprašytas toks kolonų papuošimas.

⁷⁵ ŠvR[E] 1999 1 Met 22, 9 apie tai nekalbama.

⁷⁶ ŠvR[E] 1999 2 Met 29, 5 apie tai nekalbama.

Kolonas juosiantis vainikas buvo piršto storio, todėl hebrajišką žodį מוט („juosta“, „grandinė“) Jonas Bretkūnas visiškai teisingai išvertė: *wirwe warinne* (*dwylīka maštū ilga, aptėko stulpus*). Toks vertimas juolab geresnis, nes žodžio נחשת („geležis“, „geležinis žiedas“) prasmę labiau atitinka *wirwe warinne* negu vokiškas žodis *f3nuras*.

7, 33: Šioje ir kitose eilutėse neteisingai aprašytos atskiros rato dalys ir visas vežimas. Dėl to iš dalies kaltas Lutherio vertimas. Naujieji vertėjai tą klaidą seniai ištaisė, o Meyeris naujojoje vokiškos Biblijos redakcijoje visai pagrįstai pataisė Lutherio vertimą. Argumentų čia neverta dėstyti, nes svarbiau yra egzegetinė analizė. *Stebules*, hebr. גבים, yra ne rato stebulės, o ratlankiai, arba lenktosios dalys, kurios sudaro apskritimą; liet. *škritytai*, arba, kaip rašo Bretkūnas, *škritytos*, *Ezech* 1, 18. O חשרים reiškia *Raben*, t.y. dalys kurios sukasi apie ašį, ir prie kurių pritvirtinti stipinai; liet. *stebules*. Lutheris pastarąjį žodį išvertė *Felgen*, ir taip atsirado šis nesusipratimas. Kitoje [7,] 34 eil. pasidaro dar neaiškiau: *O tos keturros af3ys* ir t. t. Šių vežimų struktūroje būdavo ne keturios ašys, nes tokiu atveju turėtų būti aštuoni ratai, bet, kaip matome [7,] 32 eil., ratai buvo keturi. Žodis כתפות reiškia ne „ašis“, o „kartis“ (נוח), arba *Schulterstücke*, *Schulterblätter*. Gesenijus⁷⁷ savo hebr. žodyne, d. 1, p. 494, 1 leid., ją laiko pačios ašies dalimi, tačiau sprendžiant pagal [7,] 30 eil. כתפות („kartys“) buvo tvirtinamos ant ašių ir siekė pasostės viršų. Taigi, tai buvo keturios atramos, po vieną pastovo kampuose. Tai aiškėja atidžiai palyginus [7,] 30 eil. su [7,] 34 eil. Pastarojoje כתפות aiškiai reiškia „pastovo“, מכנה, o ne „ašies“ dalis.

7, 38: *Def3imt warinnū katilū, zehn eherne Kessel*. Žodis כירור reiškia ne „katilas“, o „praustuvas“, *mazgotuwes*. Žodis כיר, randamas *Iš* 30, 28; [*Iš*] 31, 9; [*Iš*] 35, 16, [*Iš*] 39, 39, visur išverstas *prauštuwe* ir *mazgotuwe*, Lutheris vertė žodžiu *H a n d f a ß*. Todėl ir čia lietuviškai galima rašyti *mazgotuwū*.

⁷⁷ W. Gesenius, *Das hebräische und aramäische Handwörterbuch über das Alte Testament* (2 Bd., 1810–1812).

[7,] 40 eil.: *O Irams padare ir pūdus, f3upeles, bekkius, und Hiram machte auch Töpfe, Schaufeln, Becken.* Pirmasis žodis *pūdus* neatitinka hebrajiško הכירות, reiškiančio „prausimosi dubenys“, čia aiškiai suklysta, nes žodis „puodai“ hebrajiškai užrašomas הסירות, ir tai matyti iš [7,] 45 eilutės, kur šie trys žodžiai pasikartoja ta pačia tvarka. Jau seniausieji vertėjai, LXX ir Vulgata žodį הסירות suprato kaip „dubenys“ ir vertė *lebetes*, o [7,] 38 eil. jis išverstas χυτροκαυλούς ir *luterēs*. Kenikoto ir Rossi knygoje žodis הסירות suprastas ir kaip הסירות, tačiau pirmenybė teiktina pastarajam variantui („dubenys“). Vietoje žodžio *bekkius* (taip išverstas hebr. žodis מזרקות) turi būti *bludus*, *Schaalen*, kaip *Iš* 27, 3, kur tie trys žodžiai originale pasikartoja ta pačia tvarka. Aleksandriečiai išvertė: φάλλας. Plg. taip pat *Am* 6, 6: *Ir gérat wyno if3 bludû.*

7, 50: *Priegtam f3oles, bludus, bekkius, überdem Schaalen, Schlüssel, Becken.* Čia išvardinti rykai išversti ne visai tiksliai. Hebrajiško žodžio ספות (vnsk. סף), kuris *Iš* 12, 22 išverstas *bludas*, o *Zch* 12, 2 *kupka*, reikšmė yra „indas, skirtas laikyti skystiems produktams“, jo forma nėra žinoma. Tai negali būti didelis, atviras dubuo, nes *Iš* 12, 22 vartojamas su סף, kaip yra *Zch* 12, 2, reiškia „indą, iš kurio geriama“. Panašiam kontekste (*Iz* 51, 17 ir [*Iz* 51,] 22) כוס התרעה reiškia „gėrimų taurė, duodama į rankas“. Tai turėtų būti didokas indas, nes *Iš* 12, 22 pasakyta, kad į jį buvo supiltas paaukoto ėriuko kraujas. Bretkūno knygoje išversta *kauf3as*, ir šis žodis gerai tinka. Latvių kalboje *kauffis* taip pat reiškia „kaušą“ arba „gėrimo indą“, kurį patogiau laikyti rankoje. Galima būtų versti ir žodžiu *bludus*, kaip yra *Iš* 12, 22, nes mums tų indų išvaizda nėra žinoma. Tuo tarpu toliau einančio מזמרות joku būdu negalima versti *bludus*, turi būti *peilius*, *Messern*, o tai rodo žodžio זמר „apipjaustyti“ etimologija, šis žodis teisingai išverstas 2 *Met* 4, 22 ir *Jer* 52, 18. Tokia prasme jį išvertė Klerikas, Dathe, De Wette ir Meyeris.

9, 15: *O tai yra wiffas skaitlus mézlawû, kurrus Salomons furinko, das ist nun die ganze Zahl der Zinsen, die Salomo einsammelte.* Originale kalbama ne apie mokesčių rinkimą, bet apie darbo paskyrimą. Žodis דבריהם reiškia: „taip buvo paskirstyti darbai“.

Plg. *Ist* 15, 2, kur ši frazė išversta geriau: *O taip tu turri daryti su atlaidôs méta*. Kadangi čia kalbama ne apie pinigines rinkliavas, o apie sutelktą bendruomenių darbą, tai žodis *mézlawa* netinka, geriau versti *báudziawa* (*Schaarwerksarbeit*). Žodžius *Wiffasjkaitlus*, kurių originale nėra, reikia išbraukti, o vietoje *šurinko*, rašyti *uždėjo*, hebr.: הלעה. Visa frazė turi skambėti taip: *O taip nusidáwo su báudziawa, kurrę karálus Salomons monėms uždėjo*. Toliau, [9.] 21 eil., vietoj *עצוצה* *mokēt uždėjo* geriau: *báudziawôs=darbus uždėjo*.

11, 25: *Tai ta ifzkada, kurrę Adads kentė, das ist der Schaden, den Hadad erlitte*. Tai neatitinka įprastos vartosenos ir konteksto. Originale parašyta: הדד הרעה אשר, Vulgatoje išversta: *Et hoc est malum Adad*. Geriau išvertė aleksandriečiai: αὐτῇ ἡ κακία, ἣ ἐπολέσεν Ἀδερ, sirai išvertė kitaip: ܕܝܕܐܝܬܐ *quod fecit*, o *Hadad* perkėlė į kitą sakinį. Taip pasiėlgė ir arabai, nuolat sekę sirų pavyzdžiu, žr. *Bibl. Polyglott. Walton*, t. 2, p. 463. Teisingiausias yra chaldėjų vertimas: בישתא דעבד הדד וית „o be to, dar žala, kurią jam padarė (būtent, karo antpuoliais) Hadadas“. Taigi lietuviškai – *be to ir Adads jam ifzkadôs däre, nės jis didey baišėjōs Izraelitēnū, karálumi paštojēs ant Syrionū*.

[11,] 28 eil: *wierną ēfanti, aufrichtig seyend* [dabar] pataisyta *mudruēfanti*. Lutherio pavartotas žodis *au s r i c h t i g* buvo neteisingai suprstas kaip *aufrichtig*; matyt, lietuvių vertėjas nežinojo žodžio *au s r i c h t i g* reikšmės.

12, 2: *Ir pašilikko Egyptė, und blieb in Egypten*. Originalo žodis *וישב* gali būti suprantamas ir kaip *וישב* (vedinys iš *ישב*). Taip jį suprato ne tik aleksandriečiai bei vertėjai į lotynų kalbą, bet ir 2 *Met* 10, 2⁷⁸ kronikininkas. Kadangi tokia traktuotė labiau atitinka originalą, tai galima drąsiai versti: *ir sugryžo įž Egypto*. Dathe išvertė: *rediit ex Egypto*, De Wette: *Da kehrte Jerobeam aus Egypten zurück*.

22, 26: vietoje vokiško skolinio *Burgmistrą* geriau vartoti lietuvišką žodį *miestwaldoni*, labiau atitinkantį hebrajišką שר-חצר. Vulgatoje

⁷⁸ ŠvR[E] 1999 2 *Met* 10, 2: *jis buvo Egipte*.

išversta: *princeps ciuitatis*, LXX: βασιλεὺς τῆς πόλεως. [22.] 48 eil. praleista antitezė מלך בצב, *praefectus regis*. Vulgatoje išversta: *Nec erat tunc rex constitutus in Edmon*, o čia, atrodo, neatkreiptas dėmesys į מלך. Tačiau šis žodis visuose rankraščiuose užrašytas du kartus, todėl paskutiniai du žodžiai turėtų būti suprantami kaip *status constructus* nuo מלך בצב, *praefectus regis (ibi fuit)*. Taip buvo supratęs Jonatanas, jis išvertė: ומלכא לית בארם ממנא אלהן אסטרטיגי מלכא „Edome nebuvo karaliaus, o tik karaliaus [paskirtas] valdytojas“. Taip vertė Klerikas, Dathe, De Wette ir Meyeris; pastarasis rašė: *Und es war kein König in Edom, sondern es regierte ein Landpfleger*. O lietuviškame vertime dar reikia paaiškinti: *bet wietininks tén wieóŹpatáwo*. Idumėjos provincija Dovydo laikais buvo užkariauta (2 Sam 8, 14), ir ją valdė vietininkai, kurie kartais buvo tituluojami karaliais (2 Kar 3, 8⁷⁹), kol Joramo vedami gyventojai vėl atsiskyrė ir išsirinko savo karalių (2 Kar 8, 20). Pagaliau Jonas Hirkanas⁸⁰ juos visiškai prijungė prie judėjų valstybės ir buvo priimtas apipjaustymo ritualas, žr. Joseph[us] *Antiquit. Jud.* XIII, 17, p. 450, ed. Colon, 1691.

KARALIŲ ANTRA KNYGA

3, 23: *Ir dabar taifykis ką jie paliks plėšti*, pažodžiui: *und nun fertige dich, was sie zurücklassen werden zu rauben*. Hebrajiškai išreikšta dviem žodžiais: ועתה לשלל „O dabar – prie grobio!“ Klaidingo vertimo į lietuvių kalbą priežastis yra ta, kad vertėjas nesuprato vokiško žodžio *Ausbeute* ir paėmė tik jo dalį *Beute*. Lutheris rašė: *Huy Moab, mache dich nun zur Ausbeute!* Bretkūno knygoje atitinkamoje vietoje parašyta: *Dabargi Moab, imk plėšimką!* Toks vertimas yra teisingesnis už aukščiau nurodytą. Todėl eilutės pabaiga turi skambėti taip: *Dabar Moab, įkubikis ant plėšimo!* Vokišką skolinį *gelláwo, es galt*, esantį 7, 16, ir *gellēs* [7,] 18 eil. reikia pakeisti lietuviškais žodžiais *derėjo* ir *derės*.

⁷⁹ ŠvR[E] 1999 apie tai kalbama ne 2 Kar 3, 8, o 2 Kar 3, 7.

⁸⁰ Jonas Hirkanas (134–104 pr. Kr.), Judėjos karalius, vyriausiasis kunigas.

9, 13: *Ant aukštųjų trėpų, auf der hohen Treppe*, אל-גַּרַם חמעלות, LXX: ἐπὶ τὸ γὰρ ἐμὲ τῶν ἀναβαθμῶν (tikr. daiktav.), Vulg.: *in similitudinem tribunalis*, Jonatanas: לדרג שׁעיא („saulės laikrodis“), sirai: אַנט לאַיטן פּאַקאָפּוס („ant laiptų pakopos“). Kaip matome, senieji vertėjai tų žodžių nesuprato. Geriausiai išvertė Klerikas: *in fastigio graduum* ir Dathe: *in scalae fastigio*, „ant aukščiausio laiptelio“. Bretkūno vertime parašyta: *ant aukščiausiųs pākopôs*⁸¹, tai buvo galima palikti.

12, 13⁸²: *Bludus, pfalterus, bekkius*. Antrasis žodis „psalterai“ arba „arfos“ išsiskiria iš vardinamų indų, dubenių ir prausyklių ir kt. konteksto, nors ir jie buvo šventyklos reikmenys. Iš tikrųjų žodžio מִזְמֹרֹת reikšmė nėra „muzikinis instrumentas“, nes „psalteras“ hebrajiškai užrašomas נבל, o dgs. נבלים, taip išversta 2 *Sam* 6, 5; *Ps* 57, 9; *Ps* 150, 3; *Am* 6, 5. Tuo tarpu מִזְמֹרֹת (kaip rodo vedinys iš זָמַר), suprantamas kaip „pjaunantis įnagis“ ir verčiamas žodžiu „peilis“, o ta reikšmė tinka daugelyje vietų. 2 *Met* 4, 22 ir *Jer* 2, 18 į lietuvių kalbą išversta *peilius*, todėl ir čia gali būti verčiama ta reikšme. Vietoje neįprastai pavartoto skaičiaus *antrą dešimtą metą, das zwanzigste Jahr*, esančio [12,] 6 eil., reikia rašyti labiau įprastą formą: *dvidešimtą*⁸³.

16, 18: *Ir kėlą karalaus* etc. Kelio iš tikrųjų negalima nugriauti ar pašalinti nuo šventyklos. Todėl vietoje *kėlą* turi būti parašyta *pryangi*. Hebrajiškas žodis מְבֹרָא reiškia „įėjimas, pristatytas iš lauko pusės“. Tikriausiai jis buvo papuoštas brangiu stogu, už kurį buvo galima gauti pinigų. Ahazas buvo priverstas iškeisti jį į pinigus, 2 *Kar* 18, 16. Toliau, 17, 4: vietoje *dowanų ne nėsianti*, pagal kontekstą turi būti *dowanų ne funcianti* (hebr. העלה, „atsiūsti“). Žodį *kanclėrus*, esantį 18, 18, reikia pakeisti hebrajišką מְזַכֵּר labiau atitinkančiu pasakymu – *nufidawimū rafzytojīs*.

⁸¹ Plg ŠvR[E] 1999 2 *Kar* 9,13: *ant plikų laiptų*.

⁸² ŠvR[E] 1999 apie tai kalbama ne 2 *Kar* 12, 13, o 2 *Kar* 12, 14.

⁸³ ŠvR[E] 1999 2 *Kar* 12, 6 apie tai nekalbama. 2 *Kar* 12, 7 minimi dvidešimt tretieji karaliaus Jehoašo metai.

20, 12: *Tū c3ēf' atfunte Brodaks, Baledano funus, Baledano funaus grómatas*. Lutheris suklydo versdamas vardus ir iš vieno asmens padarė du, nes žodį „sūnus“ susiejo su „Baledan“, o originale to nėra. Tokiu būdu ir sūnaus, ir anūko yra vienas tėvas. Visi senieji vertėjai *Brodach-Beladan* laiko v i e n u Babilono karaliaus Merodacho⁸⁴ (M yra pakitusi į B), arba Nabuchodonosaro⁸⁵, Hiskijos⁸⁶ amžininko vardu. Todėl reikia versti taip: *Tū c3ēf' atfunte Brodak=Baladans, Baladano funus, grómatas*. Žodį *bekkius*, esantį 25, 15, reikia pakeisti žodžiu *bludus*, nes originale yra מזרקות.

METRAŠČIŲ PIRMA KNYGA

2, 52: *Tas Diewo žodi į viršų jakē puffei žėmei Manuot, der predigte das Wort Gottes dem halben Lande Manuoth*. Originale kalbama ne apie Dievo žodžio skelbimą, ten parašyti trys žodžiai: הראה חצי המנחות, o tai yra trys vardai. Iš konteksto aišku, kad čia minimi Šobalo sūnūs. Praleidus tuos vardus, atsiranda spraga genealogijoje. Nežinia, kodėl lietuviškame vertime suklysta, galbūt [vertėjas] pasekė Lutheriu: *Der sahe die Hälfte Manuhoth*. Vokišką žodį *sehen*, m a t y t i lietuvių vertėjas tikriausiai suprato kaip „pranašauti“, „pamokslauti“, o Manahatą palaikė provincija. Panašiai suprato ir Castellio, jis išvertė: *dimidiae Manuhothae vates*. Žodis הראה iš tiesų reiškia „regėtojas“, tačiau šiuo atveju ta prasmė netinka kontekstui. Aleksandriečiai minėtus tris žodžius išvertė kaip vardus: Ἀραα και Αἰσὸλ και Αμμανυθ⁸⁷. Vulgatoje nė vienas iš jų nelaikomas tikriniu daiktavardžiu, ten išversta: *qui videbat dimidium requietionum* (paskutinyasis žodis išvedamas iš נח, *quievit*). Klerikas suprato panašiai, tik הראה palaikė asmenvardžiu: *Haroës, cui fuit dimidia pars Quietarum sedium*. Nė

⁸⁴ Merodachas Badalanas, Nabuchodonosaro sūnus, valdė VI a. pr. Kr.

⁸⁵ Nabuchodonosaras II, Babilonijos karalius (604–562 pr. Kr.), talentingas karvedys, jam valdant pastatyti išpūdingiausi Babilono statiniai.

⁸⁶ Hiskija (Ezechia, Hiskias), Judėjos karalius (727–698 pr. Kr.).

⁸⁷ Taip orig. (S.N. past.).

vienas vertėjas neįstengė suprasti teksto. Dathe tuos žodžius laiko asmenvardžiais, bet priduria pastabą: *incertum est, num haec nomina propria hominum sint, an locorum*⁸⁸. Taip išvertė Michaelis, De Wette ir kiti. Lietuviškai originalą labiau atitinka toks vertimas: *Sobals* etc. *turrėjo sunū: Aroē, Aži, Amanuot*.

2, 54: *Grožybe giminės Joab, die Schönheit des Geschlechtes Joab*. Genealogijose šios giminės vardas sutinkamas dažnai. Originale parašyta: עטרות בית יואב, Lutheris išvertė pagal Vulgatą: *Krone des Hauses Joab*, o LXX žodį עטרות teisingai suprato kaip tikrinį daiktavardį: Αταρῶθ οἴκου Ιοάβ⁸⁹. Miesto pavadinimo reikšmė ši žodį randame *Sk* 32, 34; *Joz* 16, 7; 18, 13. Klerikas, Dathe ir De Wette laiko jį asmenvardžiu, o tai labiau tinka kontekstui. Geriau: *Atarot, gimmine Moab* ir t.t.

5, 24: *Wierni wyrai, aufrichtige Männer*. Hebr.: גבורי חיל; Vulg.: *Viri fortissimi et potentes*; LXX: ἀνδρες ισχυροὶ δυναμει. Lutheris, versdamas *redliche Männer*, turėjo galvoje ne „dori, mylintys tiesą“, o „šaunūs, budrūs, stiprūs žmonės“. Tačiau lietuvių vertėjas visur verčia *wierni wyrai* – „ištikimi vyrai“. Geriau yra: *macnus ir druti wyrai*. 12, 10 kontekstui netinkantisrieveiksmis *wiernay* (*kurrie wiernay su jūmi elgėfi*) pakeistas *macney*, juk המתחזקים, o LXX: οἱ κατισχυόντες μετ' αὐτοῦ, reiškia tą patį, kaip ir גבורי חיל. Bretkūno rankraštyje verčiama *wieżlibi wyrai*, o šioje vietoje parašyta: *kurrie stropei giwéna*, ir tai labiau atitinka originalą. Dar geresnis toks vertimas: *kurrie macney su jūmi elgėfi*.

12, 13⁹⁰: *Kaip Pilišėnai jūs išjūke, als die Philistäer sie auslachten*. Sunku būtų paaiškinti, kaip nebuvę originale žodžiai atsirado lietuviškame vertime, nepažvelgus į 2 *Sam* 23, 9. Lutheris, poroje sunkių vietų versdamas hebrajišką pasakymą בפס דמים, nusprendė, kad abiem atvejais galima išversti tuo pačiu žodžiu בחרפם („kadangi

⁸⁸ Nėra aišku, ar šie tikriniai daiktavardžiai yra žmonių, ar vietų pavadinimai.

⁸⁹ Taip orig. (S.N. past.).

⁹⁰ ŠvR[E] 1999 apie tai kalbama ne 1 *Met* 12, 13, o 1 *Met* 11, 13.

jie jį išjuokė“). Todėl pakeitė tekstą ir išvertė: *da sie Hohn sprachen*. Lietuvių vertėjas akylai juo pasekė ir dar pridėjo žodį והפלישתים, kuris priklausė kitam sakiniui, tada vertimas išėjo toks: *Kaip Pilištėnai jūs išjuoke*. Kuris variantas geresnis – čia ne vieta aiškinti. Kiekvienas supras, kaip negerai pasielgta, išdrįsus iš teksto išmesti du žodžius ir savavališkai pakeisti juos kitu žodžiu. Seniausieji vertėjai: LXX, Vulg., Akvila ir Jeronimas tuos žodžius suprato במס דמים reikšme. Akvila išvertė (kaip rašo Jeronimas⁹¹ *De locis Palaest. s.h.v.*): ἐν πέρα τι Δομεῖμ, vietoj פס perskaitęs עפס. Dar labiau tekstą iškraipė sirai: פִּלִּשְׁתִּי, פִּלִּשְׁתִּי, *in Phasi aquarum* (čia perskaityta kaip דמים). Arabai to žodžio visai nesuprato, todėl greičiausiai iš pastabų, buvusių paraštėje, pridėjo paaiškinimą من جب بيت لحم „jis buvo tas, kuris jam atnešė vandens iš Betliejaus šulinių“. Tokiam vertimui pretekstą davė aukščiau buvęs žodis מים. Labai galimas daiktas, kad teisus buvo Reelandas *Palaestina illustr.* [vol.] 3, § 924, p. 682, rašydamas, kad *Pas dammim* esanti ta pati vieta, kuri 1 Sam 17, 1 vadinama *Ephes damim*, אפס דמים. Ši vietovė buvo tarp Soka ir Aseka, Judo giminėje. Taigi šią vietą reikia versti taip: *f3alle Pasdammim, kaip Pilištėnai c3onay buwo šuf3irinkę*.

21, 2⁹²: *Ir rado tą tris pundžus aukso swėrianti*[i perbrauktas įstrižai per vidurį iš apačios į viršų, *er fand sie (die Krone) drei Steingewicht schwer*. Pasakymas *pundžus* šiandieną nebesuprantamas, Prūsų Lietuvoje dabar vartojami vokiški matai. Šis mato vienetas, atrodo, kilęs iš rusiško žodžio *pud*. Kadangi centneris susideda iš trijų tokių *pundžų*, o kiekvienas jų yra 40 pūdų, tai centneris gali būti verčiamas ir *tripundžus*. Senieji vertėjai hebr. žodį ככר vertė „talentas“, jį sudarė 3000 šekelių⁹³ ir pagal Michaelio apskaičiavimus buvo 165 Kelno markių vertės, plg. *Iš* 38, 25–26 ir Mich. *Mos. Recht.* Th. 4, § 227, p. 376 etc., taip pat *Commentationes de siclo ante Exil.*

⁹¹ Galbūt čia turima galvoje Jeronimo *Locus de Palaestinae, memoratur*.

⁹² ŠvR[E] 1999 apie tai kalbama ne 1 Met 21, 2, o 1 Met 20, 2.

⁹³ Šventyklos šekelis – senovinis piniginis 11,4 g svorio (sidabro?) vienetas. Jį sudaro 20 gerų.

Babylon.⁹⁴ Tačiau kiti aiškintojai vienu talentu laiko 182 markes, žr. Eisenschmidto⁹⁵ *de mensuris et ponderibus*, sect. 1, c. 4. Taigi, jei tarsime, kad šioje vietoje kalbama apie svorį, tai tokioms sunkioms karūnos negalėtų pakelti ir stipriausia galva, net jeigu pagal atitinkamos vietos vertimą į arabų kalbą laikytume šį svorį tik 100 pūdų. Sprendžiant iš 2 *Sam* 14, 26, karališkasis šekelis, atrodo, buvęs lengvesnis negu šventasis šekelis, tačiau jų svorio santykis nėra nustatytas. Todėl čia tiksliau žodį מִשְׁקָל versti aukso verte (o ne svoriu), kaip šiandien svaras sterlingų ir Kelno markė vertinami, lyginant su aukso verte. Michaelio duomenimis vieną aukso talentą, כֶּכֶר, sudarė 4397,5 dukato, o sidabro talentą apie 787,5 talerių. Panašioje vietoje, 2 *Sam* 12, 30, lietuvių vertėjas šį žodį suprato būtent kaip pinigų vertę: *kurfai (wainikkas) wertas buwo tris pundzus aukso*. Todėl teisingiau tą vietą pakeisti: *Ir rādo tą wieną centneri aukso wertą*. Klerikas ir kiti aiškina: *Quod si cui hoc (pondus) displiceat, oportebit vocem מִשְׁקָל interpretari translatitio sensu: pretium ejus, ita ut intelligamus eam coronam talenti aurei pondere emtam, propter gemmas praeseretim, quibus erat ornata*⁹⁶ (žr. Cleric[us], *Libri histor. VT.*, t. 2, p. 313, not.).

[21,] 3 eilutei⁹⁷ tinka tai, kas buvo pasakyta kalbant apie 2 *Sam* 12, 31, o žodžiui *Kanclerus* 28, 28⁹⁸ – kas pasakyta apie 2 *Sam* 8, 16, jį reikia versti *Užweizdas*. 28, 32⁹⁹ Lutheris neteisingai išvertė *Hofmeister und Kanzler*. Originale parašyta: „איש מבין וספר חוא“, „jis buvo išmintingas ir išmanantis Raštą vyras“, *ifšmintings ir rafšte mokitas wyrs buwo*.

⁹⁴ J.D. Michaelis *Commentatio de pretiis rerum apud Hebraeos ante exilium Babylonicum*, Göttingen, 1753.

⁹⁵ Johanas Kasparas Eisenschmidtas (Johann Caspar Eisenschmidt, 1656–1712), vokiečių kilmės prancūzų matematikas. Minimas veikalas *De ponderibus et mensuris veterum Romanorum, Graecorum, Hebraeorum*, Strasburg, 1708.

⁹⁶ Jei šitas (svoris) kam nors nepatiktų, reikėtų žodį מִשְׁקָל aiškinti perkeltine prasme, [tai yra] už jo kainą, [tuo pasakant] taip, kad suprastume: ta karūna buvo nupirktą už talentą aukso ypač dėl to, kad ji buvusi papuošta brangakmeniais.

⁹⁷ ŠvR[E] 1999 apie tai kalbama ne 1 *Met* 21, 3, o 1 *Met* 20, 3.

⁹⁸ ŠvR[E] 1999 1 *Met* 28 yra tik 21 eilutė.

⁹⁹ ŠvR[E] 1999 1 *Met* 28, 21 minimi vyrai, turintys išminties ir igūdžių visokioms užduotims atlikti.

4, 8; [4,] 11; [4,] 14; [4,] 22 eilutės: *bekkiū* [dabar] visur pakeista *bludū*, nes originalo tekste parašyta מורקים, arba מורקות (plg. pastabą apie 1 *Kar* 7, 40). O [4,] 14 eil. hebrajišką הכירות geriau atitinka lietuviškas žodis *mažgotuves*, kaip ir minėtoje [1 *Kar* 7,] 38. Be to, žodis *f3inkorus* 9,4 pakeistas tinkamesniu *wyn=užweiždus* (משקים), žr. *Filolog. krit. past. liet. Biblijai*, d. 1, p. 3.

9, 11: *Ir Salomonas padarydino iš3 brangiausių cėdro=medžų treppus, und Salomo ließ aus dem kostbarsten Cederholz Treppen verfertigen*. Hebr. žodis אלגומים čia išverstas „brangiausių kedro medžių“. Tačiau ši mediena hebrajiškai vadinama ארזים. LXX tą vietą verčia: ξύλα πεύκινα, Vulgatoje: *thyina*. Greičiausiai čia turėtas galvoje brangus sandalmedis, augantis Rytų Indijoje ir Afrikoje ir naudotas šventyklų bei rūmų puošybai, žr. Celsijaus *Hierobotanicon*, p. 171–185. Bretkūnas išvertė *Algumo=medzei*. Galėtų likti ir ankstesnysis vertimas, išbraukus žodį *cėdro*. Paskutinysis žodis *treppus* pasiskolintas iš vokiško vertimo, taip išverstas hebr. žodis מסלות. Šio žodžio tikroji reikšmė – „akmenimis grįsti keliai“, *Iz* 19, 23; *Ts* 20, 31; 1 *Sam* 6, 12, tačiau šiame kontekste jis reiškia „aukštyn kylančius laiptelius“, „laiptus“. Vulgatoje išversta: *gradus*, LXX: αναβασεις, sirai išvertė: ܐܬܬܝܬܐ „pynučiai“, Dathe taip pat: *cancellos*, De Wette: *Geländer*. Lietuvių kalboje vietoje *treppus* geriau versti *Lippynes*.

17, 11: *Ir Pilistėnai atnef3e Jo3apatui dowaną, loftą sidabro, und die Philister brachten dem David Geschenke, eine Last Silbers*. Du paskutinieji žodžiai išversti pagal Lutherį: *Last Silbers*, tačiau žodis אשא, kurio pradinė reikšmė yra *Last*, kilmininko linksnyje su žodeliu 3suprantamas kaip „duoklė pinigais“. Vulgatoje išversta: *vectigal argenti*, o sirai vertė ܐܬܝܬܐ ܕܥܝܬܐ, ir tai yra teisingiau. Bretkūno knygoje parašyta *naštą*, tai lietuviams įprasčiau negu *loftą*. Geriau versti: *mėžlawôs=pinnigus* arba *sidabrą*.

18, 4: *geraus* [dabar] pakeista *ben*. Lutherio vertime žodžiai *Lieber, frage heut den Herrn!* išversti kreipiniu. Iš tikrųjų *Lieber* čia

suprastinas ne kaip aukštesnysis laipsnis: „geriau“, o kaip optatyvo dalelytė *utinam quaesio, frage doch, ben perfikláušk!* Hebr.: *רָשָׁה בְּנֵי מִצְרָיִם, consule quaesio!* Bretkūnas išvertė trumpai: *kláušk šįseną dieną Dievo žadi*.

22, 1: *Nēs žalnėrei iš Arabionų šū waiškū atėjo, denn die Kriegsleute aus den Arabern kamen mit dem Heer*. Vietoje *šū waiškū* turi būti *pas waišką, zum Lager*, למחנה, būtent: „arabai atėjo į izraelitų stovyklą“.

[22,] 2 eil.: *Ketures defšimt ir dwėjū métū* (42 metų). Matyti akivaizdus neatitikimas tarp čia minimo skaičiaus ir kitur pateikiamos informacijos, plg. 2 *Kar* 8, 26, kur pasakyta, kad Ahazijas tapo karaliumi, būdamas 22 metų amžiaus. Be to, ankstesniame skyriuje 2 *Met* 21, 5 pasakyta, kad Jehoramas, jo tėvas, tapdamas karaliumi, buvo 32 metų ir valdė tik aštuonerius metus ([2 *Met* 21,] 20 eil.), taigi gyveno 40 metų. Tokiu atveju jis būtų turėjęs Ahaziją, savo jauniausiąjį sūnų (tiksliai paskaičiavus) pradėti porą metų prieš savo paties gimimą. Labai įtikėtinas yra Cappellio¹⁰⁰ spėjimas *Critica sacra*, I. VI, c. 7, 7, jog suklysta, užrašant skaičius, ir vietoje 22 (כב) parašyta 42 (מב), o apsirikti buvo nesunku, nes raidės כ ir מ yra labai panašios. LXX vertime tas skaičius parašytas teisingai: *εἴκοσι ἔτῳ*. Panašių neapdairumo atvejų pasitaiko visose Istorinėse knygose, ir tai neturėtų stebinti, nes jos buvo daug kartų perrašinėjamos. Tačiau tą prieštaravimą nuolat bandyta pašalinti, žr. kaip išsamiai jas aiškina Michaelis *Anotationes uberiores in Hagiographa V.T.*¹⁰¹, vol. 3, p. 815–1821. Taip pat neturėtų klaidinti nevienodai užrašyti vardai: *Ahasja* 2 *Met* 21, 17¹⁰² pavadintas *Joahu*, o keturiomis eilutėmis žemiau¹⁰³ – *Ahasja*, plg., tą visiškai teisingai pastebėjo Meyeris, redaguodamas 1 *Met* 1, 6.

¹⁰⁰ Liudvikas Cappellis (Louis Cappell, Cappellus, 1585–1658), prancūzų teologas. Minimas 6 tomų veikalas *Critica sacra*, Paris, 1650.

¹⁰¹ H. Michaelis, *Ueberiorum Adnotationum Philologico-Exegeticarum in Hagiographos*, Halle, 1720. Nepainiotinas su bendrapavardžiais J.D. Michaeliu ir Ch.B. Michaeliu.

¹⁰² Plg. ŠvR[E] 1999 2 *Met* 21,17: *Jehoahozas*.

¹⁰³ Plg. ŠvR[E] 1999 2 *Met* 21 yra tik 21 eilutė. 2 *Met* 22, 2: *Ahazijas buvo keturiasdešimt dviejų metų [...] ir karaliavo vienerius metus*.

26, 11 eil. ir 28, 6 eil. žodžių *Wierni wyrai* negalėjome palikti jau vien todėl, kad jie prieštarauja tolesnei minčiai: *jie sąwo Diewą praštojo*. Žodis חיל בני akivaizdžiai reiškia „drąsūs, karingi vyrai“ (Lutheris verčia: *redliche M[änner]*), todėl teisingiau rašyti *drąsus ir druti vyrai*. Vulgatoje išversta: *bellatores*, Klerikas išvertė: *qui omnes fortes erant*, o De Wette: *streitbare Männer*.

28, 20: *Alle ne galėjo ji iweikti, aber er konnte ihn nicht gewinnen*. Čia Lutherio vertimas nukrypo nuo originalo, kur parašyta ולא חזקו „bet jis jo nesustiprino“, t.y. „jis nepadėjo jam (Ahasui)“. Tokia prasmė aiškiai atsiskleidžia kitos eilutės pabaigoje, kur rašoma: ולא לעזרה לו „bet jis nesuteikė jam pagalbos“. Todėl vertimą reikėjo pataisyti taip: *alle ne padrutino ji*.

31, 15: *Kurriems jie wierijo, welchen sie glaubten* arba *traueten*. Lutherio žodžiai *auf Glauben* lietuviškai perteikti netiksliai, todėl tampa nebeaišku, kas yra tikintieji ir kas yra tai, kuo tikima. Originale parašyta באמונה, LXX išvertė pažodžiui: ἐν πίστει, sirai – כִּשְׁמוֹנִי „ištikimybėje“, t.y. „ištikima tarnyba“ arba „sąžiningu pareigų atlikimu“, *ant wiernós fzluzmós*. Kas toliau kalbama apie kunigų ir vyresniųjų neištikimybę, galima paskaityti Juozapo *Antiquit. Jud.*, B. 20, Kap. 8.

32, 33: *Wirfuy grabú*. Teisingiau: *aukfstufė kapūfė*, nes virš kapų niekas negali būti palaidotas.

34, 11: *Balkiams nammú, zu Balken der Häuser*. Žodį מחברוא (išvestą iš חבר) LXX išvertė: εἰς δοκους¹⁰⁴, Vulgatoje: *ad commissuras*, Lutheris 1 Met 22, 3 vertė: *Balken*, tačiau beveik visi naujesnieji vertėjai (Castellio, Klerikas, Dathe, Michaelis) išvertė: *juncturas, commissuras*. Čia pagrindinė sąvoka yra „sutvirtinimas“, tai gali būti ir sijos, ir laikantys balkiai, kaip aiškėja iš tolesnių žodžių לקרות את הבתים, kuriuos LXX verčia: στεγάσαι τοὺς οἴκους¹⁰⁵, o Vulgata: *ad contignationem domorum*, t.y. „priemonės pastato luboms sutvirtinimui“. Sirai tą žodį

¹⁰⁴ Taip orig. (S.N. past.).

¹⁰⁵ Taip orig. (S.N. past.).

suprato kaip „namo aptinkavimą kalkėmis“ **סִבְּלָהִי בְּבֵיתִי**, tačiau tai nedera su žodžio **עצים** prasme. Norint lietuviškai aiškiai pasakyti apie lubų sutvirtinimą, reikia versti: *ir medžus, lubbas išklóti*.

EZROS IR NEHEMIJO KNYGA

1, 3: *Jifjai yra Dievas Jeruzaleje gywénafis, er ist der Gott, welcher zu Jerusalem wohnet*. Originale žodžio *gywénafis* arba *pařilaikafis* (*sich aufhaltend*) nėra, todėl jį galima paprasčiausiai išbraukti. Kai kurie aiškintojai žodžius **בֵּיתִי בִּירוּשָׁלַם** sieja su **בֵּית** „šventykla“, o ne su **אֱלֹהִים**, kaip Aben Isra¹⁰⁶, tačiau iš ankstesnės frazės **אֲשֶׁר בִּיהוּדָה** aiškėja, kad šios vietovės pavadinimas sietinas su paskutiniuuoju, o ne su priešpaskutiniuuoju subjektu, juo labiau, kad „namas“ (**בֵּית**) dar nebuvo pastatytas, o tik turėjo būti pastatytas. Todėl Michaelis *Uberior. adnot in Hagiogr.*, t. 3, p. 15–16 teisingiau aiškina: *qui colendus est in templo suo Hierosolymis*¹⁰⁷.

4, 8: *Kanderus*. Čia, kaip [4,] 9 bei [4,] 17 ir kt. eilutėse, hebr. žodžio **מִזְכִּיר** negalima versti *nufidawimú rafzytojís*, nes originale yra kitas žodis **בַּעַל טַעַם**. Šiuo atveju geriau versti *wyraufas dumczus*. Iš tiesų prasmė yra tokia: „įsakymo ponas“, t.y. „vyriausias įsakytojas“. Pažvelgus į 17, 19 ir [17,] 20 eilutes matyti, kad jis buvo pirmasis asmuo tos valdžios, kurią persų karalius paskyrė Judėjoje. Klerikas verčia: *consiliarius* ir aiškina taip: **בַּעַל טַעַם**, *dominus decreti, qua locutione significatur quisquis adest regi de re quapiam deliberanti, de qua decretum aut edictum emissurus est*¹⁰⁸. Senieji vertėjai, LXX, Vulg., sirai, arabai tą žodį laikė tikriniu daiktavardžiu, tačiau nebuvo nuoseklūs, nes toliau esantį žodį **סֹפֵר**, *scriba* išvertė pareigybės pavadinimu. Dathe verčia: *praetor*, o Castellio: *rationum magister*. Geriausia kliautis Kleriko aiškinimu.

¹⁰⁶ Abrahamas ben Ezra (Abraham-ben-Méir Aben-Ezra, apie 1092–1167), Ispanijos žydų šventikas, poetas, matematikas, medikas, astronomas. Parašė komentarus Penkiaknygei, išsp. Neapolyje, 1488.

¹⁰⁷ Jį reikia garbinti jo šventykloje Jeruzalėje.

¹⁰⁸ Potvarkio ponas: šia fraze apibūdinamas bet kuris [asmuo], padedantis karaliui, svarstančiam kurį nors reikalą, dėl kurio jis [vėliau] išleis potvarkį ar įsakymą.

8, 1: *Pagal rokundą, nach ihrer Rechnung*, geriau: *pagal gimminų parašimą, nach dem Geschlechtsverzeichnis*, nes רשימתם reiškia „užsirašyti“, „būti įtrauktam į giminės sąrašą“. Keistai tą žodį išvertė aleksandriečiai: οἱ ὁδηγοί, „vadovas“, jais pasekė arabai: ومقدميهم. Geriau išversta Vulgatoje: *et genealogia eorum*, o sirai – ܡܬܕܡܝܗܐ, „kurie (giminės lentelėse) įrašyti buvo“. Taip išvertė Dathe ir kiti.

9, 8: *Kad mums dūtu winni ant šawo fzwentôs wietôs, daß er uns einen Nagel gäbe an seiner heiligen Stätte*. Nesuprantamas vertimas. Tiesa, originale parašyta: לתת לנו יתר (pažodžiui: „kad mums duotų vinį“, [bet turima galvoje] „tvirtą poziciją“. Ta perkeltinė prasmė atsirado iš palyginimo su kuolu, įkalamu palapinei sutvirtinti. Plg. Iz 22, 23, kur Gesenijus savo komentaruose cituoja arabišką frazeologizmą قد ثبتت لوتد محمد, „kai buvo sukalti Mahometo palapinės kuolai“, t.y., kai įsitvirtino jo viešpatavimas, žr. *Vita Timuri*, t. 1, p. 134, Z. 11. Aleksandriečiai žodį יתר išvertė στήριγμα, „tvirtybė“, o sirai ܐܬܪܐܐ „prieglobstis“, „gyvenamoji vieta“. Panašus frazeologizmas yra ir tolesnėje eilutėje: לתת לנו גדר, „kad jis mums duotų tvorą“, bet čia jau suprantamiau pasakyta. Taigi aukščiau minėtoje vietoje lietuviškai turi būti: *kad mums dūtu twirtą gywénimą ant šawo fzwentôs wietôs*. Bretkūnas rankraštyje prie žodžio *winni* parašėje prirašė: *magistratum*.

Neh 2, 18: Kėlkimės! ir mes budawójom. Geriau: *Kėlkimės ir budawókim! Auf, laßt uns bauen!*, גקום ובנינו, LXX: ἀναστωμεν καὶ οἰκοδομησωμεν, Vulgata: *surgamus et aedificemus*. Taip išvertė ir sirai bei arabai. Vietoje žodžio *rot=ponus*, esančio 5, 8, geriau rašyti *garbingus*, nes חרים arabiškai išversta حر, siriškai ܡܕܝܢܐ, „laisvas gimęs“, „kilmingas“, taip vadinami aukštos kilmės valdovai. *Mok* 10, 17 tas pats žodis teisingai išverstas *fzlowingas*.

JOBO KNYGA

3, 3: *Ta diena kad prapultu! Der Tag, daß er verloren wäre!* Čia ir kitose šešiose eilutėse vartojamos frazės: *kad prapultu, kad tamšu butu*

ir pan. Tokia konstrukcija sakinio pradžioje nėra įprasta, tačiau aš netaisiau, nes būtent taip paprastų žmonių lūpose skamba užkeikimai: *kad tu prapultumbei* etc. (plg. *Apd* 8, 20). Vietoje 2, 12 esančio pasakymo *užbarfite žemmes ant šawo galwós, er streute Erde auf sein Haupt* geriau: *užbarfite dulkes ant šawo galwós*. Hebrajiška frazė עפר על ראשם reiškia: „jie barstė dulkes ant savo galvų“. 4, 7 išversta: *Raffi ne rods nori, vielleicht willst du nicht zwar*. Geriau: *Raffi taw ne patinka*¹⁰⁹.

7, 4: *Irgi potam rokawau kada futemti norėtu; nēša af3 wiffur koznam baidykle buwau ikki futémstant*. Pažodžiui: *und hernach rechnete ich, wann es finster werden wollte; denn ich war Jedem überall ein Scheusal bis es finster wurde*. Iš pirmo žvilgsnio matyti, kad vertimas netikslus, o priežastis – nesuprastas tekstas. Lutheris labai nukrypo nuo originalo, ypač versdamas paskutiniuosius žodžius. Sunkią vietą ומדד-ערב sirai verčia *אני מתייר ומתאריך*, *metior usque ad vesperam*, bet iš tiesų čia nėra לבי: *animus mens metitur* etc. Aben Isra išvertė klaidingai, matyt, juo pasekė ir Lutheris: *ich rechne, wenn es soll Abend werden*. Geriau suprato Alb. Schultensas, 1 *Kar* 17, 21; Eichhornas¹¹⁰, Dathe ir kt. Jie tą žodį laikė giminišku arabiškam مَدَّ, *extendit, in longum produxit*. (*Protrahit vesperam scil. Deus, arba מרר, protrahitur vespera*). Eichhornas išvertė: *die Nacht dehnet sich*, žr. *Allg. Bibliothek d. bibl. Lit.*, Bd. 10, d. 4, p. 605. Jeigu מדד laikysime daiktavardžiu, padarytu iš נדד „pasprukti“, „pradingti“, kaip aiškina Rosenmülleris *Schol. in V.T.PV.*, vol. 1, p. 231, ir pakartosime מתי, *quando erit recessus vesperae?* „kada pasitrauks vakaras?“, tai išryškės ta pati prasmė: „vakaras man per ilgas“, „ilgai tęsiasi“. Paskutiniai šios eilutės žodžiai עדינשה נדדים ושבעתי iš tikrųjų reiškia: „iki aušros

¹⁰⁹ Plg. ŠvR[E] 1999 Job 4,7: *Prisimink, ar kas kada, būdamas nekaltas, pražuvo? Ar buvo kur nors dorieji sunaikinti?*

¹¹⁰ Johanas Gotfrydas Eichhornas (Johann Gottfried Eichhorn, 1752–1827), vokiečių protestantų teologas, Jenos universiteto profesorius, leido *Allgemeine Bibliothek der Biblischen Literatur*, 10 Bd., Leipzig, 1787–1801. Galbūt turimas galvoje veikalas *Historisch-kritische Einleitung in das Alte Testament*, 3 Bd., Leipzig, 1780–1783.

neramiai vartausi“. Žodį נודדים senieji vertėjai, LXX, Vulgata verčia *dolores*, tačiau teisingiau išvertė chaldėjų vertėjas: נודדת שבחא, *motus insomnii*, „neramus vartymasis neužmiegant“. Šakniniu žodžiu נוד dažnai išreiškiamas blaškymasis, veržimasis, žr. *Job* 15, 23; *Ps* 31, 12; jis vartojamas kalbant apie nemigą ir *Pr* 31, 40; *Est* (g) 6, 1. Todėl tą eilutę į lietuvių kalbą reikia versti taip: *kadda atfikelfu? wakars man pafülgin', ir ant sawo lowôs werczûs del fopëjimû ikki aufztant*.

[7,] 14 eil.: be reikalo įterpti žodžiai *Kad af3 sawo f3irdije kalbu, wenn ich in meinem Herzen rede*. Originale jų nėra, Lutheris prirašė nesupratęs prieš tai esančios eilutės. Iš tikrųjų [7,] 13 eilutė yra [7,] 14 eilutės įžanga, o pabaigoje turi būti žodis *pafirodimais, Erscheinungen*, nes jis išreiškia hebrajiško מחירים prasmę, bet Lutheris jo neišvertė, todėl antrajame dėmenyje trūksta tarinio. Kitoje, [7,] 15 eil., vietoje *pakarta* teisingiau rašyti *pafmâugta*, o 8, 18 vietoje *prarija* geriau – *prastûmts*.

19, 27: Taisytiniai paskutiniai šios eilutės žodžiai. Vietoje *mano inkstai suësti, meine Nieren sind verzehrt* turi būti: *mano duf3ia to iffilgfta, meine Seele sehnet sich darnach*. Žodžiu כליה „vidaus organai“, „inkstai“ dažnai pavadinama širdis, לב, todėl visai teisingai išvertė De Wette: *von Sehnsucht werde ich verzehrt in meinem Busen*. Vietoje nepadoraus žodžio *f3udas*, esančio 20, 7, geriau versti pagal originalą – *mëf3las*.

20, 12–14: pagrindinį sakinį sudaro trys eilutės, dvi pirmosios yra trečiosios pradžia, o paskutinioji – tų dviejų pabaiga. [20,] 12 eil.: *Tay tac3au jo lie3uwis kittaip atrqs, so wird seine Zunge es anders finden*. Lutheris išvertė: *wird sie doch ihm in seiner Zunge fehlen*. Iš tikrųjų šie žodžiai ne užbaigia mintį, o yra paralelinis pirmųjų dviejų eilučių dëmuo, todėl vietoje *tay tac3au* reikia pakartoti dalelytę *norint*. Žodis יחזיר nereiškia *feh len* arba *an d e r s fi n d e n*, nors chaldėjai verčia *mentietur* (iš čia ir Lutherio *fehlen*), jo reikšmė – *verbergen* „paslėpti“, kaip verčia LXX, Vulgata ir sirai. „Paslėpti po liežuviu“ čia reiškia „prispausti maistą prie gomurio, kad būtų galima ilgiau jausti jo skonį“. [20,] 13 eil. prie žodžio יחמל „saugoti“ t. y. „laikyti

burnoje nenuryjant“ turi būti pakartotas iš ankstesnės eilutės םא, nes ך, eidamas prieš ימנענא, pakeičia prasmę, todėl visas sakinyš lietuviškai geriau skamba taip: *norint ja liežuwis tą pašlėpia, ilgay užlaiko ir ne paleidž, bet prie gomurrio špaudž', tac3au jo walgis jo widdurūšė pawirs i anglū tulži*. Kiti smulkūs pataisymai neverti išsamesnės filologinės motyvacijos, pvz., [20,] 17 eil. *páuppes, Gegenden an den Strömen* pakeitėme *uppes*, [20,] 23 eil. *wiena kart' – gálaufey tikt*; 21, 26 vietoje *lygey gul* pataisyta *draugey gul*, *grabas* pakeista į *kapas*, o 23, 4, žodį *judą* pakeitėme – *prową* ir pan.

27, 23: *Ir ant jo f3nip3dės, kur jam būwus*. Lutheris išvertė: *Man wird über ihn zischen, da er gewesen ist*. Toks vertimas visai nesuprantamas, todėl ir lietuvių vertėjas paskutiniuosius žodžius išvertė neteisingai: *kur jam buwus*. Žodį ממוקמו reiškiantį „iš savo vietos“, teisingiau išvertė aleksandriečiai: ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ. De Wette: *Man zischt ihn fort aus seiner Stätte*. Eichhornas: *Man zischt ihm Hohn, der nun auf seiner Stätte wohnt*. Tačiau aš ך šiuo atveju suprasčiau greičiau kaip privatyvą, taigi: „tas, kam švilpiama, turi bėgti iš savo vietos“. Lietuviškai: *ir i if3f3wilpis jo wėtoje* arba *if3 jo wētōs*. 28,8: vietoje labai neaiškaus pasakymo *puikus waikai, die stolzen Kinder* dabar parašyta suprantamiau – *Žwerys, die wilden Thiere*. Žodį בני־שחע, kurį, beje, LXX ir Vulgata išvertė *filii superborem*, geriau perteikė sirai (*Walt[on] Polygl.*) ܐܢܝܡܐ, *animal*, tačiau žodžio שחע reikšmė lieka ne iki galo atskleista. Chaldėjai išvertė: בני אריון, *filii leonum*. Paralelizmas aiškesnis pavartojus žodį *zwerys*, o *puikus waikai* veikiausiai sakoma kalbant apie žmones.

30, 5: *Ir tas if3rówę krykfstáudawo jie lyg kaip wagis, und wenn sie die herausrissen, jauchzeten sie darüber wie ein Dieb*. Lutherio vertimas nukrypsta nuo originalo, kur nekalbama apie augalų išrovimą. Pasakymas מן גר יגרשׁ reiškia: *e medio pellebantur*, „jie buvo išvaryti iš žmonių tarpo“, būtent, tarsi vagys. Žodžio גר pirmoji reikšmė yra „nugara“, bet čia ji netinka, גר geriau išvertė chaldėjai ir sirai ܐܘܪܐܝܢ, „vidurys“. Rosenmülleris yra teisus veikale *Schol. VT.*, vol. 2, p. 706,

lygindamas jį su arabišku *جو*, *pars interior domus aut rei cuiuscunque*. Eichhornas išvertė: *aus den Häusern jagt man sie*, žr. *Allg. Biblioth. d. bibl. Lit.*, Bd. 10, St. 4, p. 699. Meyeris Lutherio vertimą pataisė taip: *aus der Mitte der Leute wurden sie getrieben, man schrie über ihnen wie über einen Dieb*. Lietuviškai tą vietą reikia versti: *žmones jų išstume krykštaudami ant jų, kaip ant waggių*. 31, 21: žodžiai *kaip macziau prową darydams, macės turre gelbeti*, neteisingai priskiriami Jobui, juos pasakė vartų teisėjas, iš kurio buvo tikimasi pagalbos, vykstant neteisėtiems procesams. Žodžius *וְזָרַח בְּשַׁעַר* reikia suprasti taip: „mano pagalba vartuose“, t.y. „teisėjai, galintys man padėti“. Šį sakinį reikia taisyti taip: *kaip maczau, prową daranczus man priftósent*.

33, 14: *Nės kad Dievas wieną kartą ką kalba, tay jis toktay paškuy ne apdumója, denn wenn Gott einmal was redet, so bedenket er solches nicht hernach*. Toks vertimas iškreipia supratimą apie Dievą. Originale sakoma: „Dievas kalba vieną ir antrą kartą, o jis (t.y. žmogus) to negirdi“. Abiejų paskutiniųjų žodžių *לא ישורנה* negalima sieti su ankstesniais, o tai patvirtina masoretiškame tekste esantis žodis *Rbia*, orientuotas į *וּבְשַׁעַר*. Čia turi būti savarankiškas sakiny, o *וְהָאֵדָם* suplikuojamas mintyse arba paskutinis veiksmazodis vartojamas beasmene forma: „to nepaisoma“. Senieji vertėjai rašė įvairiai. Jeronimas: *semel loquitur deus et secundo id ipsum non repetit*, LXX: *Ἐν γὰρ τὸ ἅπαξ λαλῆσαι ὁ κύριος ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἐνύπνιον ἢ ἐν μελέτῃ νυκτερινῇ*. Jie paskutinius žodžius perkėlė į kitą eilutę: *ὁ Ἄλλος ἐκ δευτέρου οὐκ ἀκυρώσει αὐτῷ*, „kitą kartą tam neatsišaukia“. Paskutinį sakinį galima versti sąlygos šalutiniu, kaip Eichhornas: *wenn nicht der Mensch (das erste Mal) darauf geachtet hat*. Išsamesnį paaiškinimą žr. J.H. Michaelio *Uberior. adnotat. in Hagiogr.*, t. 2, p. 428; Rosenmüllerio *Schol. VT. Paas. V*, vol. 2, p. 786 etc. Taigi lietuvišką vertimą reikia taisyti taip: *Dievas wieną kartą kalba ir antrą, jey žmogus to ne atbojės*.

36, 24: *Kaip žmones gieft, wie die Menschen singen*. Taip išversta Vulgatoje ir Lutherio knygoje. Kitaip vertė LXX: *ὡν ἤρξαν ἀνδρες*.

Jie žodį שררו kildino iš שר, *princeps*. Tačiau שררו reikia versti žodžiu „šlovinti“ ir אשר sieti su פעלו, taigi lietuviškai: *kurri (Diewo darbą) žmones laupfina*.

PSALMĖS

Ps 8, 4: Nēja af3 reggēfu dangus, denn ich werde die Himmel anschauen. Ši eilutė yra tolesnės tęsinys, todėl כי reikia laikyti jungtuku šalutiniam sąlygos sakiniui: *wenn ich die Himmel betrachte, kad af3 dangus apžvalgau.* Eilutės pabaigoje skliausteliuose įrašėme žodį *taru, so spreche ich.* Beje, Meyeris, redaguodamas Lutherio tekstą, tos vietos nepakeitė, o pastaboje žodį כי אראה aiškina kaip „būsimą regėjimą amžinybėje“, tačiau tada nebeaiški toliau esančios eilutės mintis. Iš tiesų būsimasis laikas čia pavartotas baigtine forma, kaip ir [8,] 6 bei [8,] 7 eilutėse.

Ps 16, 2: Af3 tawēs dēl turru kentēti, ich muß deinetwegen leiden. Lutheris paaiškina: *ich habe es nicht gut bei dir.* Painių originalo žodžių טובתי בל-עליך prasmė būtų aiškesnė išvertus taip, kaip vertė Schnurreris *Animadversiones ad quaedam loca Psalm. fasc. 1 dissert.*, p. 121¹¹¹: *felicitas mea nihil quidquam est praeter te.* Atrodo, ir Simachas taip suprato tuos žodžius: ἀγαθότης μου οὐκ ἔστιν ἄνευ σου. Sirai juos išvertė pozityviai reikšme: מַלְכוּתִי בְּיָדְךָ „mano laimė (priklauso) nuo tavęs“. Vargu ar galima prielinksni על vartoti privatyvine reikšme a u b e r. Net Gesenijaus cituotoje vietoje iš *Pr 3 1, 50* žodis על veikiau reiškia „š a l i a“ negu „b e“. Man regis, tekstą dar anksčiau iškraipė LXX, praleidę veiksmą žodį po [dalelytės] בל. Kaip matome, neiginys בל yra vartojamas su veiksmą žodžiu ne tik psalmėse [16,] 4 ir [16,] 8, bet ir visose kitose vietose: *Pat 10, 30; Iz 26, 10; [26,] 14; 33, 20; Jer 14, 21; Oz 7, 2* ir kt. Lutheris nutolo nuo teksto, norėdamas paryškinti Kristaus kančią, todėl Meyeris nepataisė tos vietos. Tačiau

¹¹¹ Ch. F. Schnurrer, *Animadversionum ad quaedam loca psalmorum fascic.*, Tübinga, 1778.

toks pasakymas prieštarauja hebrajų kalbos vartosenai, o lietuviškai reikia taisyti taip: *man niera jokiôs palaimôs be tauwës*.

Ps 11, 3 vietoje *grunta* geriau rašyti *twirtummus*, *Grundfesten*. *Ps* 13, 1 vietoje *labay* geriau – *po wiffam*, nes tada tiksliau perteikiama žodžio נצח reikšmė. *Ps* 18, 20: vietoje *ant ruimo* geriau: *i walnybës wietą*. *Ps* 32,9 vietoje *afilei* tinkamiau: *afil=arklei*. Hebrajiškai šis žodis rašomas פֶּרֶד „mulas“. Lutheris išvertė: *Mäuler*.

Ps 33, 8–9: 1755 metų Biblijos leidime neapsižiūrėta, kad žodžiai *ant žemės*, kurie turi būti [33,] 8 eilutėje, yra nukelti į [33,] 9 eilutės pabaigą. Atskyrus žodžius *wis kas gyweną* nuo tolesnės frazės *ant žemės*, tampa neaiški mintis, o [33,] 9 eilutėje tas prielipas visai nereikalingas, nes galima [klaidingai] suprasti, kad Dievo visagalybė apsiriboja tik veikimu žemėje.

Ps 92, 11: *Kaip kokio wienragio, wie eines Einhorn's*. Šioje ir kitose vietose, pvz., *Ps* 22, 22; *Ps* 29, 6 hebrajišką žodį ראם reikia versti ne *wienragis*, o *medinnis jautis*, *wilder Stier* arba *Büffel*. Meyerio vertime tas išgalvotas wienaragis yra paliktas, tačiau *Job* 39, 10 jis aprašytas visai kitaip, plg. Bocharto *Hierozoicon*, p. 1, lib. 3, c. 27, Rosenmüllerio *Schol. in Ps.*, vol. 2, p. 612; De Wette, *Kommentar über die Psalmen*, p. 240, 241¹¹².

Ps 106, 39: šiurkštus pasakymas *ir apfikekf3áwo, sie verhureten sich* išreikštas švelniau: *bedieweis paštojo*. Nebūtina pranašų dažnai vartojamą posakį „*kekšauti prieš Dievą*“ versti taip, kaip Michaelis ir kiti. Jehovos santykis su žydų tauta nuolat vaizdžiai lyginamas su santuokine ištikimybe, todėl De Wette, kaip kadaise Lutheris, visiškai pagrįstai išsaugojo autentišką pasakymą. [106,] 48 eilutėje netaisyklingai pavartota antrojo asmens imperatyvo forma vietoje trečiojo asmens: *Pagarbints buk Wief3pats! Gelobet sei der Herr!* Geriau: *Pagarbinnams t'effie Wief3pats*.

Ps 120, 135: paantraštė *aukf3téfnime koré* lietuviams nesuprantama. Frazė שיר חמלות iš tikrųjų reiškia „pakopų giesmė“, *Lied der Aufsteigung*

¹¹² W.M.L. De Wette, *Kommentar über die Psalmen*, Heidelberg, 1811.

(LXX: ὡδὴ τῶν ἀναβαθμῶν). [Vienu atveju] tai gali būti kelionės į Jeruzalės šventyklą giesmė, giedama per didžiąsias šventes (sirai: **אֲנִי בָּאִי מִבְּבֶלִי** „apie grįžimą iš Babelio“), [kitu –] giedojimas aukštesne tonacija (su greitesniais judesiais ir melodija). Čia, be abejonės, tinka antroji reikšmė; ją turėjo galvoje ir Lutheris, versdamas *Lied im höhern Chor*. Todėl į lietuvių kalbą reikia versti taip: *aukštėsnime balfe*¹¹³.

Ps 144, 8: Kurrū pamókšlas niekam ne dera, ir jų darbai ne wierni, deren Lehre nichts tauget und deren Werke nicht treu sind. Lutheris šią eilutę išvertė neteisingai, o Meyeris pataisė: *Deren Mund eitle Dinge redet und deren rechte Hand falsch ist.* Žodis **אֵין** reiškia ne tik „menkumą“, „tuštybę“, bet ir „klaidingumą“, „apgaulę“ ir „įžulumą“, jo antrasis paralelus dėmuo yra **אֵין**. Aleksandriečiai tą sakinį išvertė taip: ἡ δέξια αὐτῶν δέξια ἀδικίας. Lietuviškai turi būti: *kurrū burna newiernybe kalba ir kurrū rankos klaštórū rankos*. [144.] 12 eil. vietoje *nammû=kampai* teisingiau: *nammû=fulpai*, nes hebrajiškas žodis **וְזוֹרֵם** reiškia ne tik „kolonas kampuose“, bet ir apskritai „kolonas“.

Ps 147, 9: Warnû waikams, kurrie jo meldžiafi, Raben-Kinder, die zu ihm beten. Lutheris išvertė: *die jungen Raben, welche ihn anrufen*. Frazologizmas *Raben-Kinder*, kaip ir *Raben-Mutter*, *Raben-Vater* vartojamas kalbant apie blogus vaikus arba tėvus, todėl sakant *warnû=waikai* gali kilti nesusipratimas. Šie žodžiai geriau išversti 1561 metų senprusių katekizme¹¹⁴: *maldans waarnims, quai tenne enwacken*. Mažvydo 1547 metų lietuviškame katekizme parašyta: *warnykščzams ji prafzantiems*, taip išliko ir dabartiniuose leidimuose. Tą frazę galima vartoti ir Biblijos knygoje, nes ji yra suprantamesnė ir labiau atitinkanti kalbos vartoseną.

¹¹³ ŠvR[E] 1999 *Ps 120–134* paantraštė „Pakopų giesmė“, arba „Pakopų malda“, o *Ps 135* – be paantraštės.

¹¹⁴ Prūsų katekizmas, vad. *Enchiridionas*, išspausdintas Karaliaučiuje 1561, vadinamas trečiuoju prūsų katekizmu. Tai svarbiausias prūsų kalbos paminklas. Iš vokiečių kalbos vertė Pabėčių bažnyčios klebonas Abelis Vilis, padėjo prūsas

6, 19: Šioje eilutėje abiems veiksniams, esantiems vardininko linksnyje, trūksta predikato, todėl juos reikia sieti su ankstesniąja eilute ir vartoti galininko linksnį, būtent: *Newierną luddininką drašey mellus kalbanti ir waidą tarp brolū kelanti*. Būdami galininko linksnyje, šie žodžiai yra valdomi [6,] 16 eil. esančio pasakymo: *ne myl Pons Diawas*. Tiesa, aleksandriečiai tą eilutę išvertė kaip savarankišką sakinį: ἐκκαλεῖ ψευδῇ μάρτυς ἄδικος ir t.t., taip vertė ir arabai (*Polygl. Walt[on]*, [vol.] 5, p. 333), tačiau Vulgata, sirai ir chaldėjai teisingai ją sieja su [6,] 16 eilute. O be šitų dviejų subjektų trūktų dviejų dalykų iš šešių, kurių nepakenčia Jehova.

7, 20: *Jis dar ant f3wenczū pargryf3, er wird noch zu den Festtagen wiederkommen*. Originale parašyta: ליום הכסא יבוא ביתו „jis sugrįš tik (pilnates) šventės metu“. Todėl geriau versti: *Jis pirm f3wenczū ne fugruf3*¹¹⁵. Aleksandriečiai, sirai ir arabai vertė: „jis dar ilgai nesugrįš“. Tiksliau išvertė Akvila: εἰς ἡμέραν πανσελήνου ir Jeronimas: *in die plenae lunae modo reversurus est*.

8, 2: *Régimay pakélej' ir ant ulyczū ji stow, sie stehet öffentlich am Wege und auf den Gassen*. Taip išvertė ir Lutheris. Originalo žodžiai בראש מרמים reiškia „ant kalvos viršūnės“. LXX išvertė: ἐπὶ γὰρ ὑψηλῶν ἄκρων, Vulg.: *in summis excelsisque verticibus*. Šie vertimai yra tikslesni. Chaldėjai tą vietą išvertė pažodžiui: *in capite collium prope viam consistit et in medio semitarum stat*. Pagal *Syriasmus*¹¹⁶ בית נתיבות reiškia „viduryje, lipant aukštyn“, todėl sirai (*Polygl. Walt[on]*) išvertė: ܐܝܬܝܢ ܠܝܬܝܢ Lietuviškai geriau: *Ant aukf3tybjū pakélij' ir ant wief3kelū ji stow*. Vietoje *brangu aukfą* [8,] 19 eil. teisingiau versti: *c3yftą aukfą*. Hebr. žodelis פו, parašytas šalia חרוץ, suteikia prasmę „grynas auksas“.

Paulius Mėgotas. Tekstas išspausdintas vokiečių ir prūsų kalbomis (45 psl.), pažymėtos kirčio vietos. Knygelėje yra hercogo Albrechto ir Abelio Vilio pratarmės.

¹¹⁵ Korektūros klaida. Turi būti *fugryf3*.

¹¹⁶ Gal čia turimas galvoje Christianas Benediktas Michaelis (1680–1764), vokiečių teologas, Halės universiteto profesorius ir jo veikalas *Syriasmus, id est, Grammatica linguae Syriacae*. Halle, Weisenhaus, 1741.

11, 18: *Tai yra tikray geray, das ist wirklich gut*. Lutheris hebrajišką žodį שר išvertė *gut*, tačiau iš tikrųjų jis reiškia „atlyginimas“, o būdamas su žodžiu אמת – „ištikimybės atlyginimas“, t.y. „tikras, pelnytas atlyginimas“. Sirai žodelį אמת suprato kaip predikatą: אמת אלוהים „tiesa yra jo atlygis“. Taip išvertė ir chaldėjų vertėjas. Tačiau toks vertimas neatitinka hebrajų kalbos dvasios. Geriau išversta Vulgatoje: *seminanti autem justitiam merces fidelis*. Lietuviškai turi būti: *tas igaus tikrą algą*.

14, 18: *Paikiegi užeme¹¹⁷ laika paikysťę, die Thoren halten die Thorheit für ihr Erbtheil*. Lutheris: *Die Albernheit erben Narrheit*. Hebrajiškų žodžių אלה פתאים prasmė iš tiesų yra tokia: „Neišmanėliai paveldi kvailumą“, t.y. „jie lieka amžinai kvaili“. Atrodo, taip juos suprato ir Bretkūnas: *paikysťe durnųjų pašiliekt paikysťe*. Dar tikslesnis toks vertimas: *Durnųjų dalykas (tewiškąs) yra paikysťe*.

17, 2: *Ant tinginų kudikių, über träge Kinder*. Hebrajišką frazę מביש בן Bretkūnas buvo išvertęs teisingiau: *ant netikkušų tėvainų, über ungerathene Erben*. Buvo galima versti: *ant netikkušų sūnų*. LXX išversta: δεσποτῶν ἀφρόνων, „kvaili ponai“ (pavartotas antonimas žodžiui עבד, „laisvas vergas“). Geriau išvertė sirai: אֲנִי מְבַשֵּׁת אֲנִי, „sūnus, darantis gėdą savo tėvui“. Vietoje žodžio *Kudikis*, vartojamo kalbant apie naujagimius ir mažus vaikus, reikia rašyti *sūnus*, kaip yra 22,7¹¹⁸ ir kitur¹¹⁹.

29, 11: Pasakymas *dwaŝę iŝleiŝti* turint galvoje „išlieti mintis“ – lietuviams nėra įprastas, taip jie kalba apie mirtį: *den Geist aufgeben*. Ta prasme šį posakį vartoja ir Bretkūnas. Todėl geriau versti: *sawo miŝli iŝleiŝti*, nors žodis *iŝleiŝti* yra per grubus.

30 skyriaus antraštės *Salomono iŝŝipažinnimas* negalėjome palikti, nes skyriaus pradžioje rašoma, kad meluojantis žmogus yra baudžiamas. Todėl geriau rašyti *Aguro iŝŝipažinnimas ir malda*.

¹¹⁷ Greičiausiai korektūros klaida. Iš konteksto galima spręsti, kad turėjo būti *už žeme*.

¹¹⁸ Tekste išspausdinta XXIX, 7. Korektūros klaida. Turi būti XXII, 7.

¹¹⁹ ŠvR[E] 1999 Pat 22, 7 parašyta *vergas*.

31 skyriaus trijose vietose (15 eil. ir toliau), kalbant apie maistą ar valgymą pavartoti netinkami žodžiai *Penukfzlq dūti*. Taip sakoma apie gyvulių šėrimą, todėl geriau: *walgio dūti*. Taip pat ir [31,] 11 eilutėje¹²⁰ vietoj *Penukfzlo jįšlai ne priftóks* geriau: *Walgio ne priftóks*. Bretkūno rankraštyje išversta: *ukio reikmeniós ghis ne priftóks*. Žodis שלל iš tiesų reiškia „grobis“, „laimikis“, ypač kalbant apie maistą, kaip סרת *Ps* 111, 5; *Mal* 3, 10. [*Pat* 31,] 15 esantį žodį חק Lutheris išvertė „valgymas“, bet šiuo atveju jo reikšmė – „paskirtas darbas“, *priskirto darbo*.

MOKYTOJO KNYGA IR GIESMIŲ GIESMĖ

Mok 3, 15: pagal originalą reikia versti taip: *Kas dabar nufidūda, tai jau pirmtó buwo, o kas kartunt nufidūs, tai ir pirmtó jau buwo: nēfa Diews senūsus daiktus atnaujin*. Lutheris buvo išvertęs netiksliai. Meyeris Biblijos redakcijoje, d. 2, p. 195, tą vietą pataisė pagal hebrajišką originalą. Čia neverta aiškinti atskirus žodžius, nes originalo tekstas nesunkiai suprantamas. Originalo [3,] 18 eilutėje pasakymas על דברת reiškia ne „žmonių elgesį“, *pafielgimmā žmonū*, bet, kaip rodo toliau einantis sakinyš, „žmonių likimus“, *nufidawimai žmonū*. Sirai išvertė: **אֲנִי מְדַבֵּר לְכָל אָדָם**, *ad hominum loquendi rationem*, taip vertė ir arabai, sekdami LXX. Galima versti ir anaip, bet šis variantas yra geresnis, nes labiau tinka kontekstui.

7, 29: *Tarp tukftanczū wieną žmogu radau, bet ney wienós moterįškės, unter Tausenden hab ich e i n e n Menschen aber nicht e i n e e i n z i g e Frau gefunden*. Dėl aiškumo dabar skliausteliuose įrašyti žodžiai *kaip reikiant*, nes be jų sunku suvokti prasmę. Vietoje *žmogu* [kalbant apie vyrus ir moteris] geriau sakyti *wyrą*. Chaldėjų vertėjas žodį אדם papildė fraze גבר שלימ, *virum perfectum*, o prie אשה prirašė כשרה, „moteris, kaip Sara“. Naujesnieji Lutherio vertimo

¹²⁰ ŠvR[E] 1999 *Ps* 31, 11 apie tai nekalbama.

redaktoriai (De Wette, *Schriften des A.B.*¹²¹, Th. 3, p. 416; Meyeris *Die heil. Schrift in berichtiger Übers.*, [Th.] 2, p. 200, Anmerk. 5) taip pat manė, jog toks paaiškinimas yra reikalingas.

11, 1: *Ifzdalyk sawo dūną per wändeni, teile dein Brodt über das Wasser aus.* Bretkūno rankraštyje išversta geriau: *Leifk sawo dūną ant wändenū.* Hebrajiškas žodis נלח čia gali būti suprantamas ir tiesiogine prasme „paleisk duoną į jūrą“. Chaldėjų vertėjas tą vietą suprato, kaip duonos dalinimą vargšams žvejams: *porrige panem alimenti tui pauperibus, qui ambulat in nauibus.* Tačiau čia neabejotinai turimas galvoje grūdų plukdymas laivais, tai buvo ypač svarbu žemdirbiams, kaip matome iš toliau einančio sakinio. Taigi lietuviškai: *Ifzifsk sawo dūną (jawūs) per wändeni*¹²².

Gg 1, 8: *Ar ne pažįsti tu sawę? Kennest du dich selber nicht?* Originale parašyta: אִם-לֹא תִדְעֵנִי. Tuos žodžius beveik visi senieji vertėjai ir mūsų Lutheris išvertė galininko linksniu: *Kennest du dich nicht?* LXX: ἐὰν μὴ γινῶς σεαυτὸν, Vulgatoje: *si ignoras te.* Taip išvertė ir arabai, etiopai¹²³, Teodoretas¹²⁴ ir kt. Tačiau čia žodis הָאֵל nėra galininko linksnio, todėl teisingiau versti taip: *Wenn du es nicht weißt, Jey toktai ne zinmai.* Taip išvertė Castellio: *Si istud nescis*, Dathe: *An nescis?* Meyerio Biblijos leidime šita vieta taip pat pataisyta.

3, 10: *Sūstas gražey buwo ifzgrystas, der Stuhl war schön geflastert.* Lutheris išvertė: *Der Boden inne war lieblich gepflastert.* Tačiau apie neštuvus, מטה (žr. [3,] 7 eil.), negalima sakyti, kad jie „išgrįsti (akmenimis)“, reikia sakyti „iškloti“. Taip vertė De Wette: *der Boden inwendig war niedlich gepolstert von den Töchtern Jerusalems.* Meyeris pasakė dar subtiliau: *lieblich ausgelegt.* Lietuviškai tinka pasakymas *fūstas minkfstay buwo paklótas.*

¹²¹ Korektūros klaida. Turi būti A.T., t.y. *Alten Testaments.*

¹²² ŠvR[E] 1999 Mok 11, 1: *mesk savo duoną į vandenį ir po daugelio dienų ją atrasi.*

¹²³ Greičiausiai turimas galvoje B. Walton Londono Poliglotas. Jame buvo tekstas ir etiopų kalba.

¹²⁴ Teodoretas Kyrietis (apie 393–apie 460), teologas, Bažnyčios istorikas, apie 430 parašė komentarus Giesmių giesmės knygai, psalmėms, vėliau – kitoms Senojo Testamento knygoms.

4, 10: žodį דודיק Lutheris išvertė *Brüste*. Iš tikrųjų reikšmė ne tokia. Jis reiškia „meilė“, „mylimoji“, „artimoji“ ir t.t. Tiesa, aleksandriečiai išvertė: *μαστοι σος*, matyt, jie žodį דודיק išvestą iš דדים, perskaitė שדים „krūtys“. Teisingiau išvertė Dathe: *Quam delectat amor tuus!* De Wette ir Meyeris: *Wie hold ist deine Liebe!* Taigi vietoje *Kaip gražos yra tawo krutys!* geriau versti: *Kaip gražei yra tawo meile!*

8, 8: *Ję dabar išofti norėdami, wenn wir sie nun anreden wollen.* Originale parašyta: ביום שידבר-בה „dieną, kai buvo kalbama apie jos vedybas“. Čia broliai kalbasi apie sesers ištekinimą. Hugo Grotijus verčia: *Quum de es maritanda agetur*, De Wette: *wenn man um sie wirbt*. Lietuviškai turi būti: *dienoj' kad pėrfįsama*.

IZAIJO KNYGA

3, 17–24: visai neaiškiai aprašyti žydų moterų drabužiai. Dabar turime naujesnių laikų autorių Schröderio¹²⁵ ir Hartmanno¹²⁶ tyrinėjimus, o jais remiantis galima ištaisyti daugelį netikslumų, padarytų verčiant šią neaiškią vietą.

[3.] 17 eil.: *Dieus jôs žemczugus atims, der Herr wird ihre Edelsteine wegnehmen.* Originale esantis žodis פח jokiu atveju nereiškia „brangakmeniai“. Taip nevertė nė vienas senųjų vertėjų. Aleksandriečiai išvertė: *κόσμον*, „papuošalus“, sirai **אֶבְרַתִּים** „jų puošmenas“, Jonatanas: יקרין „jų brangenybes“, Vulgatoje: *crines*. Pastarąją reikšmę žydų aiškintojai laikė artima žodžiui פח, tačiau nepateikė jokios analogijos. Kimchi teisingiau šį žodį suprato kaip „gėda“, o Schröderis veikale *De vestitu mulier. Hebr.*, p. 394, gretina arabišką žodį فوت su prakeikimo formule أیدی الله شواره. H.A. Schultensas *Meidanii*

¹²⁵ Mikalojus Vilhelmas Schröderis (Nicolaus Wilhelm Schroeder, 1721–1798), vokiečių filologas. Minimas jo veikalas *Commentarius philologico-criticus de vestitu mulierum Hebrearum ad Jesai 3, 16–24 cum praefat.*, Leiden, 1745.

¹²⁶ Antonas Teodoras Hartmannas (Anton Theodor Hartmann, 1774–1838), vokiečių teologas, Rostoko universiteto profesorius. Minimas jo veikalas *Die Hebraerin am Putztische und als Braut*, 3 Bd., Amsterdam, 1809–1810.

prov.¹²⁷, p. 24, rašo: *Gott entblöße seine Schaam!* Taip aiškina ir Gesenijus *Commentar über den Jesaia*, Th. 1, p. 208. Meyeris šitą vietą Lutherio Biblijos vertime, Th. 2, p. 216, pataisė taip: *der Herr wird nackt machen ihre Blöße*. Geriau išvertė Augusti: *der Herr wird ihre Schaam entblößen*. Lietuviškai turi būti: *Dieus jós gedą atdengs*.

[3.] 18 eil.: *Kakta=bey kakla=ryf3us, die Stirn-und Hals-bänder*. Originale parašyta והשהרנים והשביסים, „tinkleliai ir mėnulėliai“. Žodžius שביסים LXX išvertė: ἐμπλόκια, „tinkleliai“, Vulgatoje jie iš viso praleisti, o Lutheris išvertė: *Hefte und Spangen*. Geriau buvo išvertęs Aben Isra: *reticula*, nuo žodžio שבס „pinti“, „austi“. Schröderis *De vestit. mul. Hebr.*, p. 396, žodį שביסים aiškina taip: „mažos saulytės, pagamintos iš metalo ir brangiųjų akmenų, kuriomis puošėsi moterys“. Kadangi toliau rašoma שהרנים „mėnuliukai“, toks paaiškinimas visai pagrįstas. Tačiau arabai niekada nepainioja شمس su شمس, todėl čia verčiau rinktis reikšmę „tinkleliai“. Tai galima suprasti kaip „galvos apdangalai“, „gobtuvai“ ir pan. Jahnas *Archäologie*, Th. 1, Bd. 2, § 151, p. 139, tokiu apdangalu laikė plono šilko šydą, o tą žodį laikė giminišku arabiškam شبت, reiškiančiam „voras“, „voratinklis“, iš to kildinamas žodis *Flor*. Tačiau Gesenijus *Commentar über Jesaia*, Th. 1, p. 210, teisingai pastebi, kad ث atitinka hebrajišką ש, tačiau ne ט.

Žodžiu שהרנים „mėnuliukai“, Vulgatoje *lunulae*, vadinami ant kaklo kabinami metaliniai puse mėnulio formos papuošalai. *Ts* 8, 21, [8], 26 jie minimi kaip kupranugarių puošmena bei Viduramžių karalių papuošalas. LXX abiem atvejais verčia: μηνίσκους, Vulgata: *lunulas*, Hesychius μηνίσκους aiškina: πέταλα περιτραχήλια, „metaliniai lapeliai ant kaklo“. Todėl vietoje *kakta* ir *kakla=ryf3ius* geriau versti *tinklėlus* ir *kabanczes mėnėfėlius*.

[3.] 19 eil.: *Lencugėlus, ranka=ryf3ius, twankus, Kettlein, Armbänder, Hauben* (išversta pagal Lutherį). Visi trys papuošalai

¹²⁷ Heinrichas Albertas Schultensas (Heinrich Albert Schultens, 1749–1793), vokiečių teologas. Minimas veikalas *Specimen proverborum Meidanii*, London, 1773. Nepainiotinas su bendrapavardžiu Albertu Schultensu.

pavadinti neteisingai. Abejotina, ar gerai žodį נטפות išvertė LXX: κάθεμα, Teodotijas¹²⁸: καθέματα, Simachas: χλαστὰ, Vulgata: *torques*. Teisingiau aiškino Schröderis *De vestitu mul. Hebr.*, p. 56, jis tą žodį kildino iš arabiško نطفة *gutta*, „lašeliai“ ir jį suprato „perlų“ ir „koralų prasme“. Arvieux¹²⁹ *Memoires etc.*, t. 3, p. 250, rašo: „arabų moterys nešioja daugybę į ausis įvertų nukarusių papuošalų“. Jahnas veikalo *Biblische Archäologie*, [Bd.] 1, Th. 2, p. 145, aiškino: „žydų moterys nešiojo ausyse [įvertus] perlus, נטיפות, jie būdavo suverti ant siūlo arba inkrustuoti į žiedus (*Iz* 3, 19) ir auksinius lašelius (*Sk* 31, 50; *Ez* 16, 12). Rosenmülleris ir Gesenijus komentuoja taip pat: „ausyse kabantys papuošalai“. Augusti verčia: „ausų segtukai“. Geriau pataisė Meyeris *Die heil. Schrift in berichtigter Uebers.*, Th. 2, p. 216: „ausų perlai“. Žodį נטיפות į lietuvių kalbą galima versti *auskabas*, ושרות reiškia „grandinėlės“, *lencugėlai* ir „apyrankės“, *rankú=lencugėlai*. Vulgatoje išversta: *armilla*, o chaldėjai verčia: שרירידיא „rankų grandinėlės“. Kitaip šį žodį suprato LXX: τὸν κόσμον τοῦ προσώπου, „veido papuošalai“. Arabiškas žodis سوار „apyrankė“ yra giminiškas žodžiui سوار „pritvirtinti apyrankę“. Rosenmülleris *Schol. V.T.*, [Th.] 3, Bd. 1, p. 93, rašo: *Hunc ornatum esse antiquissimum patet ex Genes XXIV, 22, Num XXXI, 50 idemque etiamnum inter omnes Orientis populos invenitur, ut satis notum est*¹³⁰, plg. Jahno *Bibl. Archäologie*, Th. 1, Bd. 2, p. 151. Apyrankės ir žiedai, kaip ir grandinėlės ant kaklo, ne visada buvo grandinės tikrąja šio žodžio prasme, dažnai tie papuošalai buvo gaminami iš suvertų koralų, perlų ir mažų gryno aukso rutulėlių, senovėje juos laikė amuletais ir labai vertino, todėl pirkliai, siekdami pasipelnyti, apgaudinėdavo pirkėjus. Jie nuliedavo iš aukso lydinio riešuto dydžio rutulėlius ir

¹²⁸ Teodotijas (Theodotion, apie 200 m. pr. Kr.), Graikijos žydų teologas, apie 187 pr. Kr. išvertė Bibliją iš hebrajų kalbos į graikų.

¹²⁹ Loranas de Arvieux (Laurent d'Arvieux, 1635–1702), prancūzų keliautojas. Minimas po mirties išspausdintas veikalas *Memoires du chevalier d'Arvieux*, 6 vol., Paris, 1735.

¹³⁰ Kad šis papuošalas yra didžiai senas, aiškėja iš *Iš* 24, 22, *Sk* 31, 50; net ir dabar jį randame visose Rytų tautose, kaip yra puikiai žinoma.

brangiai parduodavo už gryną auksą, *Iš* 35, 22; *Sk* 31, 50; Diod[orus] Sicul[us] III, 45¹³¹, Michaelis¹³² *Suppl. zu den Hebr. Lex.*, p. 1194.

Žodžio רעל reikšmė yra „šydas, dengiantis veidą“. Jis buvo segėmis prikabinamas žemiau akių ir dengė nosį, smakrą bei krūtinę. Žodžio רעל etimologija yra „drebėti“, „virpėti“ ir puikiai apibūdina judantį šydą, kuris einant plevena, žr. Schröderio *De vestitu mul. Hebr.* p. 82 seqq.; Jahno *Bibl. Archäol.*, Th. 1, Bd. 2, p. 138. Todėl aukščiau cituotus lietuviškus žodžius reikia taisyti taip: *Auskabas, rankū=lencugėlus, weido sektinnes*.

[3.] 20 eil.: *Blyzgu, aprankes, f3nurelus, obelelus, die Flittern, Gebräme, Schnürlein, Aepfel*. Šie keturi moteriškų apdarų elementai, kurie iki šiol buvo verčiami skirtingai ir įvairiai, yra išaiškinti, remiantis naujausiais filologiniais ir archeologiniais Biblijos tyrinėjimais. Pirmasis žodis פארים reiškia „galvos apdangalas“, jį nešiojo vyrai ir moterys. *Iš* 39, 28 Lutheris išvertė: *Huth*, (Vulgata: *mitra*), o šioje vietoje – *Flittern*, Vulgatoje: *mitrae*. Žodis פארים neturi *Flittern* reikšmės, jis reiškia tik „galvos apdangalą“. Konkrečiau apibūdinti jo formą sunku, nes stinga aprašymų. Vyrai, matyt, nešiojo tiurbano formos galvos apdangalą, kaip ir dabar įprasta Rytų šalyse, moterų šydas dengė veidą, jis buvo puošiamas brangakmeniais ir kitokiomis brangenybėmis. Šiuolaikinių rytietiškų apdarų aprašymą randame Jahno *Archäologie der Hebraer*¹³³, Th. 1, Bd. 2, § 150 p. 116–130. Kadangi žodis פארים čia, be abejonės, reiškia moters galvos apdangalą, tai labiausiai tinka versti lietuvišku žodžiu *kykas*, o *wainikkas* arba *nūmetas* [šiuo atveju] netinka. Antrąjį žodį צדמות Lutheris išvertė *Gebräme*, o LXX: ψέλλια, chaldėjai išvertė: שרירגליא, ir, beje, vieninteliai teisingai. Tas žodis reiškia „kojų grandinės“, jos būdavo segamos ant kojų, kad žingsniai būtų mažesni ir grakštesni. Plg. Schröderio *De*

¹³¹ Diodoras Sicilietis (I a. pr. Kr.), graikų istorikas, gyvenęs Julijaus Cezario laikais, parašė 40 knygų istorinį veikalą *Bibliotheca historica*.

¹³² J.D. Michaelis, *Supplementa ad Lexica hebraica*, Göttingen, 1784–1792.

¹³³ Galbūt minimas veikalas J. Jahn, W. M. L. De Wette, *Lehrbuch der hebräisch-judischen Archäologie*, Leipzig, 1814.

vestitu mul. Hebr. p. 123, kur prasmė aiškinama remiantis šakniniu žodžiu צעד, „žengti“. Lietuviškame vertime vietoje *aprankes* turi būti: *kojū=lencugėlus*. Trečiasis žodis קשרים (Lutheris verčia: *Schnürlein*, LXX: τὸ ἐμπλόκιον, Vulg.: *murenulas*, kildinamas iš hebrajiško קשר „rišti“ ir reiškia „žydų moterų diržą“, nusagstytą brangakmeniais. Rytų šalyse buvo leidžiama tokia prabanga. Kaip rašo Platonas¹³⁴ *Alcibiades*, Persijoje vienas moteriškas diržas dažnai kainuodavo visos provincijos mokesčius (žydų moterų diržo aprašymą žr. Hartmanno *Die Hebräerin am Putztisch*, [Th.] 2, p. 299 ir toliau, taip pat Jahno *Archäologie*, Th. 1, Bd. 2, § 180 ir toliau). Todėl lietuviškai vietoje *sznurelus* geriau versti *jóštas*. Ketvirtąjo žodžio שחר-נפס reikšmė iš tiesų yra „kvepalų indeliai“, tai buvo kvepalinės, nešiojamos ant diržo, arba ant kaklo. Jos ir šiandien taip nešiojamos Rytų šalyse, žr. Chardino¹³⁵, *Voyag. etc.*, t. 3, p. 72 ir toliau. Schröderis *De vestitu mul. H.* p. 159 cituoja vieną eilutę iš Hafizo eilėraščio¹³⁶: „Den Gürtel ziert ein Balsamfläschlein“. Vietoje *obeletus ūftamus* (Lutheris: *Bisamäpfel*, Vulg.: *Olfactoria*) lietuviškai teisingiau: *plėčžėles ūftamas*.

[3,] 21 eilutėje vertimas *žiedus* [ir] *kaspinnes, Ringe, Haarbänder* yra netikslus, todėl reikia paaiškinti plačiau. Žodį טבעות LXX verčia: ἐνώτια, Vulg.: *annuli*, ir tai yra ant pirštų nešiojami žiedai. Jie buvo kartu ir antspaudai (arab. طبع „įspausti“, „pavaizduoti“). Tačiau נזמרי reiškia „žiedai nosyje“, o ne „juostos plaukams surišti“, kaip verčia Lutheris. Ir dabar Rytų šalyse jie gaminami iš aukso arba sidabro, yra talerio dydžio, kartais inkrustuoti brangakmeniais ir segami

¹³⁴ Platonas (apie 427–347 pr. Kr.), graikų filosofas, Sokrato mokinys. Turi- mas galvoje veikalas *Alcibiades*, parašytas Sokrato pokalbių su valstybės veikėju Alkibiadu forma (apie 450–404).

¹³⁵ Žanas Chardin (Juan Chardin, 1643–1713), prancūzų keliautojas. Mi- nimas jo 10 tomų kelionių po Rytų šalis aprašymas *Voyages en Perse et aux Indes orientales*, London, 1686.

¹³⁶ Hafizas (Hafez, apie 1320–1390), vienas garsiausių persų poetų. Žino- miausias jo kūrinys – eilėraščių rinkinys *Diwan*. Čia cituojama vieta pažodžiui iš vok. k.: *Diržą puošia buteliukas balzamo*.

nosies pertvaroje virš lūpų. Pococke'as¹³⁷ (*Voyag.*, t. 1, p. 384) Egipte matė moterį, kurios kiekvienoje šnervėje kabėjo po tris žiedus arba brangakmenius (plg. Jahno *Archäologie*, Th. 2, B. 1, § 153, p. 144 ir toliau). Lietuviškai teisingiau: *Pirʒtû=žiedus, noʃû=žiedus*.

[3,] 23 eil.: *Kulnerus, burtikkas, kédalus, Koller, Borten, Kittel*. Šie trys žodžiai visiškai neatitinka hebrajiško žodžio סדינים ir graik.: σινδόνες. Iš tikrųjų tai yra „lininiai apatiniai“ arba „marškiniai“, kuriuos kilmingieji vilkėjo ant nuogo kūno po viršutiniams drabužiais. Vargingieji tokių rūbų nenešiojo, jie tuniką vilkėjo tiesiog ant kūno, be apatinių marškinų, *Ts* 14, 12–13. Vietoje *kulnerus* (tai nelietuviškas žodis), be abejonės, reikia rašyti *marʒskinnei*. Žodis צניפות reiškia „skepetos“, jis sudarytas iš צנף „rišti“. Skepetos būdavo rišamos aplink tiurbaną, arba jomis apvyniojamos moterų galvos. Taigi lietuviškai ne *burtikkus*, o *Galwû=ryfʒus*. Žodis רדידס reiškia „plonas apsiaustas, nešiojamas ant kitų drabužių“ arba „ilgas šydas“, kuris pridengdavo kitus rūbus, *Pr* 24, 65; *Gg* 5, 7. Jahnas *Archäol.* Th. 1, Bd. 2, p. 137, 14 laiko „galvos šydu“, tačiau jo argumentas kyla iš analogijos su arabišku žodžiu. Kad to žodžio reikšmė yra „viršutinis drabužis“ arba „skraistė“ aiškėja iš to, kad Onkelos *Pr* 24, 65; 38, 14 žodį רדידס vartojo צעף prasme. Iš tiesų rytiečių moterų šydai buvo ketveriopi: 1) galvos šydas, segamas nuo kaktos ir dengiantis pakaušį bei kaklą; 2) veido šydas רעלה, rišamas ant veido žemiau akių ir tvirtinamas ties smilkiniais, jis dengė nosį, burną ir smakrą, [*Iz* 3,] 19.; 3,¹³⁸; 3) krūtinės skraistė צמה, *Gg* 4, 1; [4,] 3; 6, 7, iš priekio dengė kaklą ir krūtinę ir 4) apsiaustas, plonas drabužis רדיד, užsimetamas ant kitų rūbų, jis buvo gana ilgas. Būtent tas čia turimas galvoje. Matome, kad lietuvių vertėjas hebrajišką žodį רדיד netiksliai išvertė *Kedelus*, sekdamas Lutherio vertimu – *Kittel*. Čia geriau versti *Katēkinnes*

¹³⁷ Ričardas Pococke'as (Richard Pococke, 1704–1765), anglų protestantų dvasininkas, antropologas, išleido 2 tomų kelionių aprašymą *A Description of the East and of Some other Countries*, London, 1743–1745.

¹³⁸ Tekste parašyta v. 19.; 3. Korektūros klaida. Turi būti v. 19. 23.

škreiftes, florene Schleyer. Taigi visa eilutė turi būti tokia: *Zerkolus, marſzkinnus, galwû=rŷſzus, katėkinnes ſkreiftes*.

Iškilus sunkumų Senajame Testamente verčiant ano meto žydu būties realijas ir prabangos dalykus, galima rasti paaiškinimų ir komentarų šiuose raštuose: N. Schröderio¹³⁹ *Commentarius de vestitu mulierum Hebraearum ad Jes. 3, 16–24*, cum praefat.; Alb. Schultenso¹⁴⁰, *Lugd. Batav.*, 1745 (šis veikalas parašytas su dideliu išmanymu ir puikiomis kalbos žiniomis); A.T. Hartmanno¹⁴¹ *Die Hebräerin am Putztisch und als Braut*, 3 Theile, Amsterdam, 1809, 8; Joh. Jahno¹⁴² *Biblische Archäologie*, Th. 1: *Häusliche Alterthümer*, 1 ir 2 Bd. (su vario raižiniais), Wien, 1796, 8 (čia pateikiama daug informacijos iš naujųjų kelionių aprašymų); Vilh. Gesenijaus¹⁴³ *Phil. krit. und hist. Commentar über den Jesaia*, 1 Th., Leipz., 1821, 8; ši vieta išsamiai paaiškinta p. 204–220, ten patikslinti ir kai kurie Schröderio komentarai. Kitų pataisymų išsamiau aiškinti filologiniu aspektu neverta.

9, 4: *Ir jû Peczû=rŷkſzte, ihr Schulterstecken*. Žodis שכם reiškia ne „pečiai“ (tai būtų כתף), o „nugara“, todėl reikia versti: *Nuggarôs rŷkſzte, Stecken des Rückens*. [9,] 7 eil.: *Atkerſziſzimas Diewo, der Eifer des Herrn*. Lietuviškai šis žodis suprantamas kaip „Dievo pyktis“, o Lutherio pavartotas žodis *Eifer* turi pozityvią reikšmę: „karšta Jehovos meilė savo tautai“. Todėl čia žodis קנאה, kaip ir kitose panašiose vietose, turi būti verčiamas *Storawojimas* (plg. *Apd* 21, 20).

11, 2: *Ant kurrôs ilfëſis Dwafë Diewo, auf welchem sich ausruhen wird der Geist Gottes*. Hebrajiškas pasakymas עֲלֵיר וְנַחָה reiškia „ant jo nusileis“, t.y. *ant kurrôs nufileis Dwafë Diewo*. [11,] 3 eil.: *Ir jo ūſtijimas, und sein*

¹³⁹ N.W. Schroeder, *Commentarius philologico-criticus de vestitu mulierum Hebraearum ad Jesaia III, v. 16–24*, Leiden, 1745.

¹⁴⁰ Albertas Schultensas yra aukščiau nurodyto Schröderio veikalo įvado autorius (red. past.).

¹⁴¹ A.T. Hartmann, *Die Hebraerin am Putztische und als Braut*, 3 Bd., Amsterdam, 1809–1810.

¹⁴² Turima galvoje J. Jahno veikalo *Biblische Archäologie* pirmoji dalis, kurioje aprašoma būties aplinka.

¹⁴³ W. Gesenius, *Philologisch-kritischer Commentar über den Jesaia*, Leipzig, 1820–1821.

Riechen (bus Viešpaties baimėje). Toks pasakymas ne visai suprantamas, todėl geriau taisyti: *jo Sudijimas, sein Richten*, suvokiant tuos žodžius „dvelkimo“ prasme. Hebrajišką הריח šiame kontekste reikėtų suprasti kaip „pažinimas“, „suvokimas“, nes kitame sakinyje yra žodis יפחוט.

16, 7: *Apdusėjus gruntus dėtųsus Kir Arefet apraišintieji, beseufzen werden den gelegten Grund die Gelähmten zu Kir Arest*. Frazę אך נכאים Gesenijus *Commentar üb. d. Jesaia*, Th. 2, p. 516, verčia: *und sie sind betäubt*. Taip vertė ir Sadija¹⁴⁴: *و هم مكتئبين*. Tačiau reikšmė „būti nuliūdusiam“ jau yra žodyje יליל. Aramėjiško נכא pirmoji reikšmė yra „sumušti“, „sugriauti“. Augusti verčia: *weil sie zertrümmert sind*. Taip išvertė ir Meyeris *Die heil. S.*, [T.] 2, p. 232: *sie sind eitel Trümmer*. Į lietuvių kalbą teisingiau versti taip: *Apdusėjus twirtummus Kir Arefet, wiššay ifšpuštitus*.

18, 1: *Beda tai žemei, kurri po žėglomis pawėšij' wažoja, wehe dem Lande, welches unter den Segeln im Schatten fähret!* Neaiškius žodžius צלצל-כנפם aleksandriečiai suprato kaip „laivo burės“, οὐαὶ γῆς πλοίων πτερύγες, taip išvertė ir chaldėjai. Iš tikrųjų צלצל yra kilęs iš žodžio צלל „ūžti“, „dūgzti“ ir dažniausiai vartojamas kalbant apie sparnų ūžimą arba švilpiančius instrumentus, plg. *Job* 40, 31¹⁴⁵; *Ist* 28, 42. Todėl žodžio צלצל prasmė, suvokiant jį onomatopėjiškai, galėtų būti „cimbolai“, Vulgatoje: *vae terrae cimbalis alarum*. Tačiau šiame paveiksle yra aiški aliuzija į ginklų žvangėjimą. Todėl į lietuvių kalbą reikia versti: *Beda taw žėme brafškenczų sparnų!* Neteisingai išversta: *Diesseits den Wassern, fšefšal wandenų*, nes מעבר ל reiškia „anapus“, o ne „šiapus“, todėl teisingai: *anafšal wandenų*.

23, 1: *Kaukit jus akrutai ant jurų, heulet ihr Schiffe auf dem Meer*. Žodį תרשיש negalima versti „jūra“, kaip yra Vulgatoje ir chaldėjų bei rabinų vertime, nes [toks vertimas] neatitinka hebrajų kalbos vartosenos. Teisingiau jį versti miesto Taršišo vardu. LXX išvertė:

¹⁴⁴ Sadija (Saadia Ben Joseph Al-Fayumi, 882–942), žymus žydų filosofas ir egzegetas, išvertė Senąjį Testamentą į arabų kalbą (900 m.).

¹⁴⁵ ŠvR[E] 1999 *Job* 40, 31 apie tai nekalbama.

πλοῖα καρχηδόνος, o sirai išsaugo vardą junginyje **תַּרְשִׁישׁ**, „Taršišo laivai“. *Tarsis* arba *Tartessus* buvo finikiečių įkurtas miestas Ispanijoje prie Baečio (Quadalquivir) upės netoli Kadikso miesto. Pakrantė, kurioje buvo iškasama sidabro, cinko, švino ir kt., priklausė anuometinei Indijai, plg. Bocharto¹⁴⁶ *Geogr. Sacra*, [vol.] 3, 7 ir Bredowo¹⁴⁷ *Hist. Untersuchungen*, St. 2, p. 260 ir toliau. Dabar tai būtų šiuolaikinės Indijos laivai. Lietuviškai geriau: *Kaukit jus akrutai Tartėfzaus*. Taip [dabar] pataisyta ir Iz 2, 16.

[23,] 8 eil.: *Kas tai butu tikkējs, wer hätte das geglaubt?* Frazė **מִי יָעֵץ סָאָה** reiškia „kas taip pagalvojo apie Tyrą?“ Todėl geriau versti: *Kas tai sudume ant Tyro?* Vietoje lietuviško žodžio *karal* = *wainikkui* (Lutheris vertė *der Krone*, o hebrajiškai parašyta **הַמַּעֲטִירָה**) geriau versti: *karalwainikkus ifzdalyjanczio*. [23,] 12 eil.: *Ak Kittim, kelkis! O Chittim erhebe dich!* Čia nėra kreipinio į Kitimų kraštą, jis minimas kaip vietovė, kur turėjo bėgti Tyro gyventojai. Todėl reikia versti ne šauksmininko, o galininko linksniu: *Kelkis ir traukis i Kittim; bet ir ténay ne rafi atilfišs*.

[23,] 13 eil.: *Affurs jûs itaise akrutams, Assur hat sie zu Schiffen eingerichtet*. Čia padarytos dvi klaidos: pirma, vertimas neatitinka istorinės tiesos: chaldėjus laivininkystės išmokė ne asirai, antra, iškraipyta originalo prasmė: jame kalbama ne apie laivus, o apie griovimą. Frazė **יִסְדָּה לַאֲשׁוּר יָצִים** reiškia: „Asuras juos pavertė dykumų gyventojais“, t.y. „sugriovė“. Tokia prasmė aiškėja iš kitame sakinyje esančio **שָׂמָה לַמַּפְלָה**. Taigi visa eilutė dabar yra tokia: *Wey zéme Kaldēonû, kurrie pirmto ne buwo zmonû pulkas! Affurs ifz jôs puštynę padare, drutas sawo Koryczas tenay paštate ir jû Paloczus pargrówe, kad wislab fu zéme butu fulygita*. Šitės sunkios vietos įvairius vertimus ir komentarus

¹⁴⁶ S. Bochart, *Geographia sacra seu Phaleg et Canaan* (2 vol., 1646).

¹⁴⁷ Gabrielius Gotfrydas Bredowas (Gabriel Gottfried Bredow, 1773–1814), vokiečių istorikas, Helmšteto universiteto istorijos profesorius. Turimi galvoje jo leisti tęstiniai mokslo darbai *Historische und systematische Untersuchungen*, 2 Bd., Altona, 1800–1802. Čia minimas antrasis tomas: *Untersuchungen über einzelne Gegenstände der alten Geschichte, Geographie und Chronologie*, Altona, 1802.

yra išsamiai įvertinęs ir istoriškai išaiškinęs Gesenijus *Commentar.*, [vol.] 2, p. 740–749.

3 1, 8: *Turrēs mokēti, sie werden zahlen müssen.* Žodžius למס יהיו teisingiau buvo išvertęs Lutheris: *zinsbar werden, Czyżeninkais paštos.* 3 3, 18: vietoje *Kancleriai*, geriau: *Užweizdai koryczų (pilių).* Žodžiai אֶת־הַמְּגִדְלִים סֵפֶר iš tikrųjų reiškia „tas, kuris skaičiuoja ar tikrina bokštus“, žr. Michaelis *Mos. Recht*, [vol.] 3, § 176. 34 skyriuje vietoje *Wiennaggei* geriau: *Medinni jaučzei*, žr. *Filolog. krit. past. liet. Biblijai*, d. 1, p. 3 1.

36–38 skyriai: šioje istorinio turinio atkarpoje minimus tarnybų pavadinimus turėjome pakeisti tinkamai, tai pasakytina ir apie 2 *Kar* 18 ir toliau bei 2 *Met* 32 ir toliau. *Sžinkorus, Mundschenk* visur pakeistas *Wyn=užweizdas*. Žodis *Kancleris* [Iz] 36, 3; [36,] 22 nereikia *Nuřdawimů rafzytojis*, čia jį reikia versti *rafztininks* (*Geheimschreiber*), סֵפֶר. *Nuřdawimů rafzytojis* tinka tais atvejais, kai originale parašyta מִזְכִּיר. Toliau 37, 2; [37,] 4; [37,] 8; [37,] 11; [37,] 12; [37,] 13 eilutėse hebrajiškas רַב־שֹׁקֶה yra tikrinis daiktavardis, todėl reikia versti ne *Wyraufas wyn=užweizdas*, bet *Rabfakė*. 38, 9: vietoje *Rafztas, die Schrift* geriau rašyti *giefme*, nes toliau yra Hezekijo padėkos giesmė, ir toks vertimas labiau atitinka hebrajišką žodį מִכְתָּב. Gesenijus išvertė: *Lied des Hiskia*.

44, 20: *Jis klucus dūst pellenu, er giebt Klötze derAsche Preis.* Žodžio *klucus* originale nėra, čia turi būti pakartotas žodis *médi*, עַץ, iš ankstesnės eilutės. Taigi: *Jis tq (medi) i pellenus werczia*.

46, 3: *Kurrie man žywate nefžójami, die ich im Mutterleibe trage.* Nepadoru taip kalbėti apie Dievą. Pasakymas מִבְתֵּן „nuo motinos įsčių“ vartojamas kalbant apie žmogų (nuo jo vaikystės), o ne apie Dievą. Todėl teisingiau versti: *Kurrie manęs nefžojami nūg motinōs žywato ir wėdami nūg użgimimmo, die ihr von mir getragen wurdet von (eurer) Mutterleibe an und geleitet wurdet von Kindheit auf*.

53, 9: *Jis palaidotas yra kaip Diowo nefibijantieji, ir numiręs kaip koks bagotas.* Šie sakiniai turi būti sukeisti vietomis, nes mirštama yra pirmiau negu laidojama. Lietuviškai: *Jis miręs kaip Diowo*

nefibijantieji ir palaidots yra kaip koks bogótas. Originalo tekste čia įžvelgiama paralelė: „Jis palaidotas tarp nedorėlių, kapo vieta tarp turtingųjų“¹⁴⁸. Tačiau žodis במתו gali būti kildinamas ir iš מות, kaip teisingai pastebi Gesenijus *Commentar über den Jesaia*, Th. 3, p. 185: „Žodį במתו, atsižvelgiant į dabartinį jo tarimą, teisingiausiai būtų versti: *in mortibus suis*, t.y. „jo mirtyje“.

60 skyrius¹⁴⁹: *Ir jurû akrutai*, und die *Meeres-Schiffë*. Originale: ואניות תרשיש, „Taršišo laivai“, žr. past. prie [Iz] 23, 1: *Akrutai Tartěšaus*. 66, 19 vietoje *pajuroša* teisingiau versti: *i Tartěšu*, nes תרשיש čia yra apozicija kitiems miestams ir tautoms prie Viduržemio jūros.

JEREMIJO KNYGA

1, 11: *Aš matau buddinimo lazda, ich sehe den Stab der Erweckung*. Lutheris išvertė: *ich sehe einen wackern Stab*. Originale parašyta: מקד, „ankstyvą migdolmedį“. Vulgatoje išversta: *virgam vigilantem*, čia antrasis žodis pavartotas kaip būdvardis, sudarytas iš veiksmazodžio שקד, „būti budriam“, „nemiegoti“, ir atitinka arabų شقد, plg. *Ezr* 8, 29; *Iz* 29, 20¹⁵⁰. Tačiau šiuo atveju שקד yra daiktavardis: „migdolo medis“, plg. *Mok* 12, 5: „kai žydi migdolo medis“. Panašiai išvertė LXX: βακτηριαν καρπίνην, „riešutmedžio lazda“. Čia daroma aliuzija į žodžio etimologiją, o tai patvirtina toliau einantis tekstas. Medis savo vardą greičiausiai gavo dėl to, kad anksti pražysta ir subrandina vaisius, plg. Celsijaus *Hierobotic.*, t. 1, p. 297: *Nomen hoc dictum est a verbo שקד quia mature et ante alias haec arbor flores et fructus producit*¹⁵¹. „Migdolmedžiu“ jį vadina ir sirai (*Polygl. Walton*) ir verčia: מִגְדָּלִים וְשִׁקְדִּים, Pfeiferis *Dubia vexata*, p. 740, pagrįstai pritaria tokiam

¹⁴⁸ Plg. ŠvR[E] 1999 Iz 53, 9: jam buvo skirtas kapas tarp nedorėlių, laidojimo vieta su piktadariiais.

¹⁴⁹ Iš tikrųjų 60, 9.

¹⁵⁰ ŠvR[E] 1999 Iz 29, 20 apie tai nekalbama.

¹⁵¹ Šis pavadinimas kilęs nuo žodžio שקד, nes šis medis labai anksti ir dar prieš kitus medžius sukrauna žiedus ir vaisius.

vertimui, darančiam prie to, kas pasakyta toliau. De Wette *Schriften des A.T.*, [vol.] 4, p. 148, išvertė: „ankstyvą migdolmedį“, o toliau, [1,] 12 eil., pasakymą *אני כִּי־שָׁקֵד* verčia: *denn frühzeitig will ich mein Wort ausrichten*, „nes aš noriu anksti pasakyti savo žodžius“. Tokiu atveju anksti pražystančio medžio įvaizdis pritaikomas jauniems pranašams, kurių gebėjimai anksti atsiskleidė. Lietuviškai teisingiau: *Af3 matau Mygdalo f3aką angfti if3fprogftanc3ę*, o [1,] 12 eil.: *af3 budrus busu ant sawo žodžio, kad tą angfti if3taifyc3au (apfakydic3au)*.

7, 18: *Kad Meleket dangaus praploczų keptu, daß sie der Melecheth des Himmels Kuchen backen*. Iš to, kas pasakyta toliau, matome, kad čia kalbama apie pagonių dievus. Žodis *מלכת השמים* reiškia „dangaus karalienė“ ir suprantamas kaip „mėnuo“ arba „žvaigždynas“, kurie buvo garbinami. Vulgatoje išversta: *reginae coeli*, Jonatano Targum: *כוכבא שמיא*, „dangaus žvaigždynas“, o LXX išvertė: *στρατιὰ τοῦ οὐρανοῦ*, „dangaus viešpatija“, t.y. visos žvaigždės. Dar laisviau išvertė sirai: *לַחֲבֵלֵי הַשָּׁמַיִם* „dangaus tarnyba“, „žvaigždžių tarnyba“. Įdomu tai, ką pastebi Hugo Grotijus: *Reginae coeli, i.e. lunae, quae בעלה dicebatur illis gentibus*, *Βῆλτις apud Abydenum, idem nomen scriptum βαάλτις apud Philenem Byblium*¹⁵². Apie šį mėnulio kultą žr. Euzeb[ijus]¹⁵³ *Praeparat. Evangel.*, [vol.] 1, 10, 39; Seldenas¹⁵⁴ *De diis Syris. synt.*, [vol.] 2, p. 245–246; Jahnas *Biblische Archäologie*, [Th.] 3, § 131, p. 493. Lietuviškai: *Kad karalėnei dangaus praploczų keptu*.

8, 7: Iš vardinamų paukščių neteisingai išversta *Gerſe Reiher*. Lutheris vertė *Kranich*, lietuviškai – *Gerwe*, Donelaičio *Metų laikuose*¹⁵⁵, pirmosios giesmės 73 eil., parašyta *Gerwins*. Hebrajišką

¹⁵² Dangaus karalienės, tai yra mėnulio, kuris tų genčių buvo vadinamas בעלה; *Βῆλτις* [ji vadina] Abidietis; Filenas Biblietis tą patį vardą užrašo βαάλτις.

¹⁵³ Euzebijus Cezarietis (apie 275–apie 339), vyskupas Palestinoje. Minimasis veikalas *Praeparatio Evangelica*, parašytas 313–324 m.

¹⁵⁴ Johanas Seldenas (Johanes Selden, Seldenus, 1584–1634), anglų teisininkas. Minimasis 15 knygų veikalas *De diis Syris syntagma*, London, 1617.

¹⁵⁵ Turima galvoje pirmoji Donelaičio *Metų* dalis „Pavasario linksmybės“. Minėtoje vietoje parašyta: *Gervins ik debesų juodų dyvainai kopinėdams || Ir nei verk-dams irgi dejuodams skambino dangų*.

žodžio סוס formą סיס Bochartas *Hieroicoicon*, p. 2, l. 1, p. 68 ir toliau, aiškina: „gervė“. Kiti vertėjai toliau einantį žodį עור laiko ankstesniojo epitetu ir verčia „klykianti kregždė“, tačiau dauguma senesniųjų ir naujesniųjų vertėjų šį žodį laikė daiktavardžiu. Chaldėjai ir sirai verčia: „gervė“, De Wette ir Meyeris – taip pat. 10, 6: vietoje pasakymo *didey didis*, geriau – *didžaufafis*. 14, 9: vietoje *Ne apleisk mus* (tai nelietuviškas pasakymas) geriau: *ne atstok mū musū*.

18, 14: *Juk sniegas ilgiaus ifzliekt ant akmenų lauko, denn der Schnee bleibet länger auf dem Steinfelde*. Šitoje eilutėje trys netikslumai: a) neteisingai suskaidytos eilutės, paskutiniai žodžiai *kaip mano žmonės manęs užmirfzta* priklauso kitai, [18,] 15, eilutei; b) sakinyi turi būti verčiamas ne kaip šalutinis sąlygos, o kaip klausiamasis, nes ה yra klausiamasis įvardis, ו אס yra dalelytė; c) žodžio יעור negalima versti *ifzliekt*, nes tikroji jo reikšmė yra „palikti“, „apleisti“. Taip pat negalima שרי מזור versti žodžių junginiu („akmenų laukas“), nes tai yra du savarankiški žodžiai, ו שרי priklauso veiksmažodžiui יעור. Šios eilutės prasmė yra tokia: „Ar paliauja tirpti sniegas nuo Libano kalnų ir tekėti į laukus? Ar išsenka svetimi, šalti tekantys vandenys?“ Liet.: *Ar paliauja sniegas nūgulės Libano ant dirvų tekėti? ar nusenka kits koks fžaltas ir bėgafis wandū?* [18,] 15 eil.: *Bet mano žmonės manęs užmirfzta* ir t.t. Senieji vertėjai: LXX, Vulgata, Pešita ir kt., įvairiai verčia tą sunkią vietą. Vėlesnieji vokiečių vertėjai teisingai pataisė Lutherio vertimą, plg. De Wette *Schriften des A.T.*, [Th.] 4, p. 192; Meyeris, Th. 2, p. 325.

36, 10; [36,] 12; [36,] 20; [36,] 21 ir toliau: žodis *Kancleris*, kuriuo paprastai verčiamas מוכר, čia netinka, nes originale parašyta ספר („raštvėdys“). Todėl teisingiau versti *rašzytojīs*. Žodis חצר neteisingai išverstas *prybuttis* tinkamiau yra *Priangis*, nes חצר reiškia „atvirą, neuždengtą vietą“, kuri atskirta tik mūro siena, plg. 1 Kar 7, 12. Tačiau verčiant עולם labiau tinka *prybuttis*, „halė“, „dengtas įėjimas“, plg. 1 Kar 6, 3; Jl 2, 17.

37, 10–11: *Kaldēonū abažq, der Chaldäer Lager*. Originalė parašyta חיל חשדים „chaldėjų kariuomenė“, *Kaldēonū waijfkq*. Paskutiniuosius

[37,] 12 eilutės žodžius geriau versti ne *pafselloti zmoněša*, bet *ką dalyti zmoněša*, nes לחלק reiškia „norint padalinti“. [37,] 21 eil. žodžius מחרץ geriau versti ne *If3 bēkerū ulyc3ōs*, aus der Beckerstraße, o *if3 kepējū=ulyc3iōs*, žr., kas pasakyta *Filol. krit. past. liet. Biblijai*, d. 1, p. 3, kalbant apie *Pr* 40, 1. Tolesnėse 39, 9; [39,] 10; [39,] 11; [39,] 13 eilutėse išversta *Wyresnyfis*. Hebrajiškai רב טבחים reiškia „sargų vyresnyji“, taigi reikia versti: *Wyrėsnifis ant fargū*.

40, 5: *Nēs tolyn if3kākūs ne bus kaip atgryf3t, denn weiter hingelangt wird nicht seyn umzukehren*. Lutheris: *denn weiter hinaus wird kein Wiederkehren seyn*. Vulgatoje žodžiai לא ישוב ir ועודנו išversti taip: *Et mecum noli redire*, atrodo, čia jie perskaityti kaip חשוב ועתי לא חשוב. LXX sujungia tuos žodžius su prieš tai esančia eilute: *ἐὶ δὲ ἄποδρεξε*, „bet jeigu ne, tai eik iš ten“. Panašiai išvertė ir chaldėjai: ואם לית את צרי למחב, *et si non vis, reuerte*. De Wette ישוב suprato „atsakyti“ reikšme, taigi išvertė: „Ir kadangi jis nieko neatsakė (tačiau svarstė, ar paklausti patarimo), tada pasakė sargybos vadas: eik į Gedaliją“. Tačiau čia nėra tokia reikšmė, nes žodis „atsakyti“ hebrajiškai užrašomas השיר, arba דבר. Geriausiai hebrajišką frazę לא ישוב versti: „Babilono karaliaus įsakymo priėmimas“, nes žodis שוב šia reikšme dažnai pasitaiko [Senojo Testamento] knygoje, pvz., *Iz* 45, 23; *Ez* 7, 13. Tos frazės prasmė yra tokia: „Karaliaus įsakymas nebus pakeistas“. Būdvardis עודנו šiuo atveju reiškia „vėliau“, „po to“, „ateityje“. O lietuviškai turi būti: *Bet paliepimmas potam ne bus atimtas*.

52, 18–19: kaip reikėjo teisingai išversti čia išvardintus šventyklos indus, jau kalbėta prie *1 Kar* 7, 40; [7,] 45; [7,] 50. Vietoje *Katilus*, *Kessel*, geriau versti *pūdus*, *Töpfe*, hebr. סרוח, vietoje *kupkas*, *Becher* – *bludus*, hebr. מזרקות, o vietoj *bludus* – *škauradas*, *Pfannen*, hebr. כפות.

EZECHIELIO KNYGA

1, 5: *Ketturi gywi daiktai, vier lebendige Sachen*. Originale parašyta: *keturi gyvūnai*, „keturi gyvūnai“, [1,] 13 eil.: *Tie žurint buwo, die waren indem man siehet*. Netaisyklinga gramatinė konstrukcija

perkelta iš vokiečių kalbos (*Diese waren zu sehen*). Geriau: *Tie matomi buwo*, arba trumpiau: *Tie rodofī*. [1,] 20 eil.: *Katrul wējas pute, tenai ejo, wohin der Wind wehete, dahin gingen sie*. Čia turi būti ne „kur vėj as pūtė“, o „kur juose esanti gyvoji dvasia vedė, ten ir ėjo šitie keisti gyvūnai“. Toliau paaiškinama priežastis: „nes juose buvo gyvoji dvasia“. Vertėjus suklaidino hebrajiško žodžio *רוח* dviprasmiškumas. Iš senųjų vertėjų teisingiausiai išvertė chaldėjai: *in quemcunque locum ire volehant, ibant*. Lietuviškai reikia versti: *Katrul dwafē eiti norejo, tenay jie ejo – nefā gywaji dwafē buwo tūfē ratūfē*. [1,] 22 eil.: *Alle aukfztay tūfē gywūfē daiktūfē buwo lyg dangus, aber hoch über den lebendigen Sachen war es gleich dem Himmel*. Iš tikrųjų hebrajiško žodžio *רקיע* reikšmė yra „tvirtas skliautas“, „lubos“. Lutheris *Pr* 1, 6 verčia: *Veste*, LXX: *στερέωμα*, Vulgata: *firmamentum*. Sirai jį palaikė veiksmazodžiu *לִבְיָסָה שָׁמַיָּה וְהָאָרֶץ* „virš jų galvų buvo lyg kas ištempta“. Geriau išvertė Augusti: *Und über den Häuptern der Thiere war die Gestalt einer Wölbung*. Lietuviškai teisingiau taip: *O wirfzuj' tū gywolū buwo lubbos atrēstos nēy dangus*.

3, 16: *Diewo žodis man atejo, das Wort des Herrn kam mir*. Čia neteisingai pavartotas naudininko linksnis, geriau versti kilmininku su enklitišku skiemeniu *pi*: *Diewo žodis manēpi atejo*. Taip taisėme ir visuose kituose skyriuose. 7, 27: *Af3su jeis daryfu, ich werde mit ihnen handeln*. Vietoje įnagininko čia geriau vartoti naudininko linksnį: *af3jiems daryfu*.

9, 9: *Tikt wiens newalijims yr*. Lutheris išvertė: *Es ist eitel Gewalt im Lande*. Originale parašyta *דמים*, tai reiškia „kraujo kaltė“, o ne „prievara“. Todėl lietuviškai teisingiau: *Tikt kraujo kaltybe yra žemėje*. 10, 5: *Ir buwo girdēt Kerubynū sparnus užent, und es war zu hören, indem die Flügel der Cherubin rauscheten*. Toks žodžių junginys laužo gramatikos taisyklės, nes *buwo* nevartojamas su galininku ir gerundijumi. Teisingiau: *Ir galējei girdēt Kerubynū sparnus uf3ti*. Ta klaida padaryta ir [10,] 8 eil.: *Ir buwo matyt prie Kērubynū*, geriau: *Ir pašfirodo prie Kerubynū* ir t.t.

23, 6: *Kurrie f3ilkais wilkėjo, die in Seide gekleidet waren*. Hebrajiška frazė תכלת רבשי reiškia „vilkintys tamsiai mėlynais (arba hiacinto spalvos) rūbais“. Jau pirmojoje *Filolog. krit. past. liet. Biblijai* dalyje, p. 5 ir 6, kalbėdamas apie *Kun* 25, 4¹⁵⁶ esu nurodęs, kad תכלת reiškia „ryškiai mėlynai nudažyta medžiaga“. Sirai išvertė לַכְנֶשֶׁת לְבָנָה „hiacinto spalvos rūbai“. Taip išvertė LXX, Vulgata, chaldėjai ir arabai. Todėl lietuviškai: *Kurrie mėlinais f3ilkais wilkejo*.

38, 13: *Karalyfte Arabia ir kupczelninkai ant jurú, das Reich Arabien und die Kaufläute auf dem Meer*. Čia padarytos net dvi klaidos, pirma, originalo žodis שָׁבָא, *Saba* reiškia ne „Arabija“, o „Šeba“. Nežinau, kodėl Lutheris čia parašė *Arabia*, kai tą patį žodį [*Ez*] 27, 21¹⁵⁷ išvertė *Saba*. Jokiam senajame vertime: LXX, Vulgatoje, chaldėjų ar kokiam kitame, neišversta *Arabia*. Žodžio „karalystė“, מַלְכוּת taip pat nėra originalo tekste, o Arabija [hebrajiškai] vadinama kitu žodžiu: עֵרַב, plg. *Ez* 27, 21. Antra, סַחְרֵי תְּרַשִׁישׁ išversta *kupczelninkai ant jurú, Kaufläute auf dem Meer*. Kalbant apie *Iz* 23, 1 buvo pasakyta, kad תְּרַשִׁישׁ yra Taršišas, miestas ir vietovė Ispanijoje, netoli dabartinio Kadikso. Todėl geriau versti: *Saba, Dedan ir kupczelninkai ift*¹⁵⁸ *Tartėšaus*.

46, 20–23: neteisingai pavartoti žodžiai *apibažnytis, prybuttis* ir *pributtēlis*, nes šiose eilutėse kalbama ne apie priebučius ir hales, o apie du atvirus kiemus, חֲצָרִים ir חֲצָרוֹת, vidinį ir išorinį. Vidinis kiemas, vadinamas חֲצָר הַפְּנִימִי, plg. 1 *Kar* 6, 36, buvo skirtas šventikams; išoriniame kieme rinkdavosi gyventojai, jis vadinosi חֲצָר הַחִיצוֹנָה, plg. 1 *Kar* 7, 12. Čia turimas galvoje išorinis kiemas, o apie vidinį buvo kalbėta skyriaus pradžioje. Žodį חֲצָר į lietuvių kalbą geriau versti *pryangis*, o žodžiais *pributtis* arba *apibažnytis* verčiamas hebrajiškas הָאֵל, „halė“, plg. 1 *Kar* 6, 3. Todėl [*Ez* 46.] 21 eil. vietoje *i kraf3tinni apybažnyti* teisingiau rašyti: *i kraf3tinni*

¹⁵⁶ ŠvR[E] 1999 *Kun* 25, 4 apie tai nekalbama.

¹⁵⁷ ŠvR[E] 1999 apie miestą Šebą kalbama ne *Ez* 27, 21, o *Ez* 27, 22.

¹⁵⁸ Greičiausiai korektūros klaida vietoje *ift*.

pryangi, o [Ez 46,] 22 eil. vietoje *prybutteli* teisingiau – *pryangeli*. Panašiai reikia taisyti ir [Ez] 40, 17, kur originale parašyta החצר ההחצונה „išorinis kiemas“, ir [Ez 40,] 27 eil., kur hebrajiškai parašyta לחדר הפנימי „vidinis kiemas“. Tai pasakytina ir apie [Ez 40,] 28; [Ez 40,] 31; [Ez 40,] 37 ir kt. eilutes.

DANIELIAUS KNYGA

1, 20: *U₃ wiffus žwaigždeninkus, vor allen Sternseher*. Originalo žodis חרטמים, arba חרטמין vartojamas kalbant apie egiptiečius, reiškia „rašmenų žinovas“ arba „mokslininkas, šifruojantis piktogramas“, ἱερογραμματεῖς, žr. Jablonski¹⁵⁹ *Pantheon Aegypt.*, p. 91 ir toliau, *Prolegomena*. Chaldėjai taip vadino asmenis, tyrinėjusius šventųjų ženklų reikšmę. Žodžio etimologija sietina su חרט „grifelis“, „rašymo lazdelė“. Šis žodis dar pasitaiko [Dan] 2, 2; [2,] 10, [2,] 27; 4, 4; [4,] 6; 5, 11. Netinkamas vertimas *žwaigždininkus* dabar visur pataisytas *ženklų=if₃guldtytojus*.

3, 5; [3,] 10; [3,] 15: iš čia išvardintų muzikos instrumentų lietuviškas *Lautė* (kilęs iš vokiško *Laute*) neteisingai išverstas iš chaldėjiško žodžio טומפניה, arba טימפניה, reiškiančio „dūdelė“, [originale] kalbama apie pučiamąjį, o ne styginį instrumentą. Tikriausiai netikslus vertimas buvo graikų συμφωνία¹⁶⁰ iš aramėjų kalbos. Taip vertė LXX ir Vulgata. Arabai verčia žodžiu „dūdmaišis“, صفرّة, sirai سانس, panašiai vertė ir chaldėjai. Lietuviškai teisingiau: *furma*. [Kito] instrumento pavadinimas *snuikū*, *Geigen* irgi ne visai atitinka originalo žodį שבכא, *sambuca*, σαμβούκα, „trikampis styginis instrumentas“. Tačiau sambuka¹⁶¹ turi keturias stygas, tad gali būti lyginama su mūsų smuiku.

¹⁵⁹ Čia minimas veikalas *Pantheon Aegyptiorum sive De diis eorum commentarius*, Frankfurt a.d.O. (1750–1752, 3 ps).

¹⁶⁰ Taip orig., turbūt turima galvoje συμφωνία „dermė, sąskambis“ (S.N. past.).

¹⁶¹ Sambuka (gr. *sambyke*), į citrą panašus styginis instrumentas, išrastas Sirijoje, paprastai juo grojo moterys.

3, 31: praleisti žodžiai *per wiffą swietą gywénantiems*. Jų nėra ir Lutherio vertime. Tai reiškia, kad jis nepažiūrėjo į chaldėjišką tekstą, kur aiškiai parašyta דארין בכל־ארעא. Visi senieji vertėjai tuos žodžius išvertė. LXX: τοῖς οἰκοῦσιν ἐν πάσῃ τῇ γῇ, Vulgatoje: *qui habitant in vniuersa terra*. Taip išvertė ir sirai, arabai, bei naujesnieji [vertėjai], Castellio: *toto orbe degentibus (populis et nationibus omnium linguarum)*, Dathe: *qui terrarum orbem inhabitant*, Michaelis ir De Wette: *allen Völkern, Nationen und Zungen, die auf der ganzen Erde wohnen*. Meyerio [redaguotoje] Biblijoje, Th. 2, p. 479, ši spraga Lutherio vertime užpildyta: *so in aller Welt wohnen*. O lietuviškai dabar parašyta: *per wiffą swietą gywenantiems*. Po žodžio *žmonėms* praleista *gimminėms* – „visoms tautoms, giminėms ir kalboms“, tas sakinytis turi būti išverstas taip: *wiffiems sawo žmonėms, gimminėms ir liežuviems, per wiffą swietą gywénantiems*.

Aukščiau esančioje [3,] 12 eilutėje įterptas žodis *Karalau!* מלכא, kurį Lutherio praleido, o originale – buvo.

4, 24: *Tay diews*¹⁶² *tawo griekus nukęs, so wird Gott Nachsicht haben mit deinen Sünden*. Chaldėjiškame tekste parašyta הן תהוה ארכא לשלותך „žiūrėk (arba: galbūt) taip bus tavo taika pratęsta“. Tokia prasme išvertė ir visi naujesnieji vertėjai. Castellio: *si forte tuae saluti consulator*; Dathe: *si forte hujus felicitatis tuae prorogatio tibi contigat*; De Wette: *so wird dein Glück von Dauer sein*; Meyeris: *ob deine Glückseligkeit möge länger währen*. Kaip Lutheriui atėjo į galvą išversti: *so wird er Geduld haben mit deinen Sünden*? Atsakymas vienas: jis sekė Vulgata: *fortisan ignoscet delictis tuis*. LXX išvertė: ἵσως ἔσται μακρόθυμος τοῖς παραπτώμασι σου, „galbūt jis neskubės bausti tavo nusižengimų“. Pastarieji vertėjai žodį לשלותך kildino ne iš „šle“, „ramybė“, o iš „šlout“ arba „šlu“, „klaida“, „apsirikimas“. Tačiau jie patys klydo, nes [4,] 1 eil. kalbama būtent apie ramybę, kurią prarado Nabuchodonasaras. Todėl

¹⁶² Žodį Dievas (*Diews*) Rėza visur kitur rašo didžiąja raide. Čia, matyt, korektūros klaida.

Gejeris¹⁶³ *Praelectiones in Danielelem*, Lips., 1667, p. 359, visai teisingi pastebi: *vox שלוחא commodissime exponi poterit ex versu 1, ubi rex de se dicebat שלה tranquillus eram in domo mea, quae ipsa tranquillitas per Danielelem promittebatur proroganda*¹⁶⁴. Lietuviškai: *Tai Diews taw pakajaus futėks*.

10, 1: *Ir apie didžus daiktus, und von großen Sachen*. Originale parašyta רצבא גדול „gausi kariuomenė“, t.y. Danielius regėjime pamatė artėjančią gausią kariuomenę. Sakinio pradžioje frazė ואמת חדבר eina tariniu, o toliau esantys žodžiai רצבא גדול – veiksmu: „dideli karai buvo regėjime, kurį jis išvydo“. Senieji vertėjai, priešingai, tariniu laikė antrąjį dėmenį. Sirai išvertė: פלסון סבגלל וכלפאביר „su didele jėga (primygtinai) suprastas žodis“, tačiau צבא tos reikšmės neturi, jis reiškia „kariuomenės pulkai“, „karinė galia“. Castellio tą vietą išvertė neteisingai: *et longi apatii*, Dathe – geriau: *de bellis grauissimis* (*certo euenturis quaedam reulata sunt*), o Meyeris pagrįstai pataisė Lutherio vertimą taip: *Und von großen Kämpfen*. Lietuviškai: *ir apie didžus karus*.

MAŽIEJI PRANAŠAI

OZĖJO KNYGA

Oz 4, 1–2: *Ney Diewo žodžio, auch kein Wort Gottes (ist im Lande)*. Taip išvertė Lutheris, nors hebrajiškai parašyta דעת אלהים „Dievo pažinimas“, „išpažinimas“. Jonatanas žodį בדחלת aiškina: „Dievo baimė“ reikšme. Lietuviškai teisingiau: *ney išpažinnimo Diewo*. [4,] 2 eil.: pirmasis pasakymas *Diewo bluznijimas, Gotteslästerung* neatitinka hebrajiško אלה, reiškiančio „priesaika“ ir, beje „melaginga

¹⁶³ Martynas Gejeris (Martin Geier, 1614–1680), vokiečių teologas, Leipcigo universiteto profesorius, religinių giesmių autorius. Minimas veikalas *Praelectiones Academicae in Danielelem Prophetam*, editio tertia, Leipzig, 1667.

¹⁶⁴ Žodį שלוחא labai patogiausiai galima paaiškinti, remiantis eil. 1, kurioje karalius apie save kalbėjo – *buva ramus savo namuose, o ta ramybė buvo žadėta Danieliaus pranašystėje*.

priesaika“, chaldėjai išvertė teisingai: *jurant falso*. O Vulgata, LXX, sirai ir arabai: *maledictum*. Tačiau [kitoje vietoje] 1 Kar 8, 31 tas pats žodis Vulgatoje ir Lutherio vertime pavartotas pirmąja reikšme „priesaika“, ir tai teisinga. Lietuviškai: *Bet neteifos prišēgos* arba *prišēgū laužimas*.

10, 12: *Arkit kittaip, pflüget anders*. Išversta pagal Lutherį. Iš tiesų originale kalbama apie naujų žemių įdirbimą. Frazė נירו לכם ניר Pešitoje išversta אֲנִי־סֹדֵם לְכַסּוֹתָם „užsidekite žibintus“, nes žodį ניר vertėjai kildino iš נור „šviesti“, taip vertė ir LXX, geriau išversta Vulgatoje: *innouate vobis nouale*, „išplėškite naujus dirvonus“ arba „įdirbkite naujus laukus“. LXX vertime Jer 4, 3 ta frazė išversta taip: νεώσατε ἑαυτοῖς νεώματα. Matyt, čia vertė kitas vertėjas. Toje vietoje [Jer 4, 3] ir lietuviškai išversta teisingiau: *arkit plēšzimną* (*plēšžinni*, žr. *Pastabos liet. Bibl.*, d. 1, p. 43), taip galima versti ir čia.

Am 5, 26: *Jus nefzēt Sikutą*[,], *šawo karálu, ihr truget Sichot, euren König*. Žodis סכות čia nėra tikrinis daiktavardis; senieji vertėjai, Vulg., LXX, sirai, arba ir kt. verčia: „Molocho palapinę“, o tai nėra blogai. Net ir traktuojant masoretiskai žodis סלכס gali būti verčiamas „palapinė“, סכות, juk toks stabas *Siccuth*¹⁶⁵ nėra žinomas. Castellio, Dathe, Hugo Grotijus, Vateris (*Oraculo Amosi*¹⁶⁶, p. 45), De Wette ir Meyeris verčia: „jūs nešėtės palapinę savo karaliaus (su savimi)“. Čia turima galvoje nedidelė stabo palapinė. Po כיון, analogiškai *Apd* 7, 43, galima skliausteliuose įrašyti *Remphan* („Saturno žvaigždės ar stabo atvaizdas“).

6, 1: *Bēda puikufiems zione ir tiems kurrie ant kalno Samaria nufitik, webe den Stoltzen auf Zion und denen, die sich auf den Berg Samaria verlassen*. Žodis השאננים iš tikrųjų reiškia „ramieji“, „nerūpestingieji“, *nerupestingi*. Frazė בהר שמרון sudaro paralelę su בציון, ji negali būti suprantama kaip „pasitikėjimo objektas“ ir turi būti verčiama taip, kaip išvertė Lutheris: *die ihr euch auf den Berg Samaria verlasset*, nes čia kalbama apie nerūpestingųjų gyvenamąją vietą. Žodis בטהים suprastinas kaip „užsispyręs“, „besispyrijantis“,

¹⁶⁵ ŠvR[E] 1999 Am 5, 26: Jūs nešėtės savo karalių Sikutą.

¹⁶⁶ J.S. Vater, *Oraculo Amosi*, Halle, 1810.

Tyczojantiems. Visas sakinys yra toks: *Bēda nerupefgingiems Sione ir tyczojantiems ant kalno Samarijōs*.

Jon 1, 3: čia tris kartus pavartotas pasakymas *jurēmis eiti, zur See fahren*. Tačiau nėra įrodyta, kad תרשיש reiškia „jūra“, veikiau tai yra, kaip sakyta kalbant apie *Iz 23, 1*, Taršišas Ispanijoje. Taip išvertė visi senieji vertėjai, LXX, Vulgata, sirai, arabai: *ut fuget in Tarsis*. Tik chaldėjai išvertė לִימָא „jūroje“. Naujesnieji vertėjai iki Meyerio vertė *Tartessus* arba *Tarsis*. Lietuviškai teisingiau: *akrutū bēgt i Tartēfzu*. Taip pat taisyтина atitinkama vieta 4, 2 eilutėje.

Mch 2, 6: *Jie fako: ne reikia lafznot: nēs tas lafznojims mus ne tropija, sie sagen: es ist nicht nöthig zu tröpfeln, denn das Tröpfeln trifft uns nicht*. Tai pažodinis vertimas iš Lutherio ir visai nesuprantamas. Hebrajiškai parašyta אל-הטפו יטיפו לא-יִיטִפו לאלה „Liaukitės pranašavę! Tie turi mums pranašauti, kurie skelbia mums ne šitokius (rūsčius) dalykus“. Šioje vietoje girdimas balsas minios, nenorinčios klausytis tikrų pranašų griežtų žodžių. Ji noriai klausosi netikrų pranašų, kurie įsiteikdami pranašauja gerus dalykus. Kad žodis נָטַף reiškia ir „pranašauti“, ir „lieti kalbas“ aiškiai matyti iš *Ez 21, 2* ir *Am 7, 16*, kur נָטַף eina paraleliai su הִנָּבֵא. Lietuviams suprantamesnis toks vertimas: *Ne prarakáukit (jako jie). Tie mums te prarakauja, kurrie ne tokius afztrus žodžūs mums pranėfza. Taipō sawo gēdoje jie pašiliekt*.

2, 7: *Jokubo nammai taipo linkfminnašī, das Haus Jakob tröstet sich also*. Žodis האמור su klausiamąja dalelyte ה negali būti verčiamas „linksmintis“, iš tikrųjų tą vietą reikia suprasti taip: „jūs, vadinamieji Jokūbo namai, ar jūs manote, kad Dievo dvasia ne visur siekia?“ Lietuviškai: *Jus, kurrie nammais Jokubo wadinnami, ar jums dingo, dwašę Diewo patrumpintą ēfant* [?].

Zch 5, 3: *Wišfi wagys pagal tą gromatą per wiernus ifz3áuukiami, alle Diebe werden nach diesem Briefe fromm gesprochen*. Toks vertimas netinka kontekstui, nes toliau [originale] sakoma, kad vagys turi būti n u b a u s t i. Gesenijus teisingai suprato, kad čia negali būti ironija. Žodžio נָקָה reikšmė yra „išrauti“, „sugriauti“, plg. *Iz 3, 26*, o

sinonimas – „tuštuma“, נקי. Jau aleksandriečiai suvokė šitą prasmę: ὁ κλέπτης ἐκ τοῦτου ἔως θανάτου ἐκδικηθήσεται, „pagal tai vagis turi būti pasmerktas (nubaustas) mirčiai“. Chaldėjai vertė: מַדָּא לְקִי גַב, „pagal tai vagis turi būti primuštas“, Vulg.: *judicabitur*; Grotijus: *excindetur*; Dathe: *punietur*; De Wette: *soll ausgerottet werden*. Lietuviškai teisingiau: *Wissi wagys – bus išžagaisinnami* ir t.t.

5, 4: *Alle af3 tai i f3wief3 af3wessu, aber ich will das ans Licht bringen*. Lutheris išvertė trumpai: *ich will es hervorbringen*, t.y. „aš išvesiu“. Hebrajiškai aiškiai parašyta הוצאתי, *exire faciam* i.e. *educam*. Taip išvertė LXX, Vulgata, sirai, arabai, chaldėjai ir kt. Tą frazę galima suprasti dvejopai: „laiškas išves į šviesą“, kaip vertė Castellio, Dathe, De Wette, Meyeris, arba „ateis bausmė“, žr. Vulg., Grotijus, Rosenmülleris ir kt. Lietuviškai: *af3 tai iš3pildif3u – fako P[ons] Diews*.

Mal 3, 6: Kurs ne melloja, der nicht lüget. Originalė parašyta כִּי שֶׁנִּיחַ „kuris nesikeičiu“, LXX: οὐκ ἡλλοίωμαι¹⁶⁷, Vulg.: *non mutor*, sirai 𐤒 𐤌𐤔𐤕𐤕𐤍 „aš nepersimainau“. Taip vertė ir naujieji vertėjai. Castellio: *nec ego mutabilis sum*; Meyeris: *denn ich bin der Herr und wandle mich nicht*. Lietuviškai teisingiau: *kurs nefimainau* arba *kurs ne atfimainau*.

Kiti nežymūs, bet būtini pataisymai kitose Apokrifų knygose nėra verti išsamesnės filologinės-kritinės analizės, nes daugiausia taisytos lietuvių kalbos vartosenos klaidos.

PASTABOS NAUJAJAM TESTAMENTUI

EVANGELIJA PAGAL MATAJĄ

1, 17: *Waikû eilû, Kinder-Reihen*. Tai reiškia ką kita nei originalo žodis γενεαί. Sirai πασαι γενεαί¹⁶⁸ išvertė 𐤓𐤁𐤕𐤕𐤍 𐤒𐤍𐤔𐤕𐤍, *omnes generationes*, kaip Vulgatoje. Tai kur kas geriau negu Lutherio: *Alle*

¹⁶⁷ Taip orig. (S.N. past.).

¹⁶⁸ Taip orig., dabar rašome 𐤓𐤁𐤕𐤕𐤍 𐤒𐤍𐤔𐤕𐤍 (S.N. past.).

Glieder von ir t.t. Todėl lietuviškai pagal originalą reikia versti ne *waikū eilū*, o *wiŝŭ gimminū*. Bretkūno knygoje, beje, yra *ŝtrapsnai*, *Stufen*, tačiau skliausteliuose *wiŝŝos gimmines*. Taip yra ir 1807 m. Naujajame Testamente¹⁶⁹ ir vyskupo Giedraičio¹⁷⁰ Vilniuje 1814 m. ketvirtainiu formatu išleistame Naujojo Testamento vertime žemaičiams.

9, 35: *Wiŝŝokias nēgales, Allerlei Plagen*. Jau pirmajame 1735 m. lietuviškos Biblijos leidime praleisti žodžiai *wiŝŝokias liggas, allerlei Krankheiten*, žinoma, tai neiškreipia prasmės, tačiau kodėl trumpinti pirminį tekstą? Graikiškai parašyta: *πάσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν*, Bretkūnas taip ir išvertė: *wiŝŝokias nefweikatas ir liggas*. Paralelinėje vietoje [Mt] 4, 23 šie žodžiai išspausdinti visuose leidimuose.

10, 17: *I ŝawo rotuŝes, in ihre Rathhāuser*. Eiš συνέδρια reiškia „į teismo rūmus“, *Sudo*=*namus*, sirai teisingai išvertė *ἡ δὲ domus judicii*. Vengiant nesusipratimo čia ir ankstesnėje 7, 14 eil. žodis *gywatą* turintis dvi reikšmes – „gyvenimas žemėje“, ir „būstas“ – pakeistas žodžiu *gywaŝti*. Liepiamosios nuosakos forma *buk* dažnai vartojama vietoje trečiojo asmens *t'effie*, bet tai yra gramatikos klaida. Todėl vietoj *buk ŝzwenczamas* [Mt] 6, 10 teisingiau: *t'effie ŝzwenczamas tawo wardas*¹⁷¹. Žodžio *grabas* tikroji reikšmė yra „karstas“, tačiau dažniau vartojamas „kapo“ reikšme. Todėl dabar jis pakeistas senesniu ir grynai lietuvišku *kapas*. Vietoje *grabo pažymes* [Mt] 23, 29 geriau: *paminklus* (μνημεία, „paminklai“). Taigi [pataisyta] vieta skamba

¹⁶⁹ Turimas galvoje leidinys *Lietuwiszkas Ewangelias Niedielos Dienomis yr ant garbingiesniu Szwečių par wisus metus skaytomas* [...] wienokiey wisoy Lietuwoy iszsimananciu! izz prisakima Kunigaykŝcia Biskupa Ziemaciu drukon paduotas metuose 1806, Wilniuy, 1806. Vertėjas nenustatytas, parengimu rūpinosi vyskupas J.A. Giedraitis. Rėza nurodo netikslią leidimo datą.

¹⁷⁰ Juozapas Arnulfas Giedraitis (Rėza užrašė *Gedroit*5) (1757–1838), Žemaičių vyskupas, 1812 m. Peterburge įsteigtos Rusijos Biblijos draugijos narys. Draugija numatė išleisti Šv. Raštą visomis Rusijos imperijos tautų kalbomis. Pirmas lietuviško katalikiško Naujojo Testamento leidimas, išverstas vyskupo (galbūt talkinant kitiems asmenims), *Naujas Istatimas Jezaus Christaus Wieszpaties musu lietuwiszku lezuwuiw iszgulditas par Jozapa Arnulpa Kunigaikŝti Giedraiti* išspausdintas Vilniuje. Rėzos čia pateikta klaidinga data. Kitame puslapyje autorius teisingai nurodo, kad knyga išleista 1816 metais.

¹⁷¹ ŠvR[E] 1999 ne Mt 6, 10, o Mt 6, 9.

taip: *kurrie prarakû kapûs budawójat ir dabinnat teisújû paminklus.*

20, 23: *Ne man pûlafi, bet tiems kurriems pagatawita mano Tëwo, das stebet mir nicht zu, sondern denen es bereitet ist von meinem Vater.* Čia iškraipyta prasmė ir lietuviškame, ir Lutherio vokiškame vertime. [Iš tokio vertimo] Jėzaus žodžius galima suprasti taip: „Tai tenka tiems, kuriuos mano Tėvas pasirinko, o ne man; jums sėdėti dangaus karalystėje mano dešinėje“. Bet juk ne tai mūsų Viešpats pasakė, o štai ką: „Aš tik tai t i e m s galiu suteikti, kuriuos mano Tėvas tam pasirinko“. Vulgatoje išversta: *non est meum dare, sed quibus paratum a patre meo.* Teisingiau išvertė sirai: *ܘܠܝܠܠܝܢ ܕܝܫܘܥ ܕܡܪܝܢܐ ܕܡܪܝܢܐ ܕܡܪܝܢܐ, non meum est dare, nisi iis, quibus paratum est a patre meo.* Paskutinytis sakinytis čia suprastinas kaip apribojimas, o ne antitezė. Taigi lietuviškai: *sedėti po dešinės – man ne pûlafi dūti, kaip tiktay tiems, kurriems pagatawita mano Tëwo*, arba [galima verstti] be neiginio: *man tiems tiktay pûlafi dūti, kurriems* ir t.t.

23, 6: *Jie rods fēd' wyráufofa wietofa, sie sitzen zwar oben an.* Prieveiksmis *r o d s* vartojamas tik tada, kai yra antitezė, pvz.: *af3 rods atēcizau, bet cžēšo ne turru; ich möchte zwar (gern) kommen, aber ich habe nicht Zeit.* Kur antitezės nėra, kaip šiuo atveju, tas žodelis netinka ir tik klaidina. Sakyti: *Jie rods fēd'* galima būtų tik tuo atveju, jei toliau eitų kažkas panašaus: *bet sedēdami nieko ne daro.* Originale parašyta: *φίλοι σί τε τὴν πρωτοκλισίαν ἐν δεξιῶνις*, „jie mėgsta pirmąsias vietas pokyliuose“. Lietuviškai: *Jie meilij' sedėti wyráufofa wietofa už stalo.* Bretkūno rankraštyje parašyta: *Anie mylauja wyrauféy fēftis užu stalą*, o tai, be abejonės, labiau atitinka originalą.

24, 8: *Tadda pirmū pirmjaus rāffis bēda, dann wird sich zuerst vor allen die Noth finden.* Toks vertimas neatskleidžia graikiškojo teksto prasmės: *πάντα δὲ ταῦτα ἀρχὴ ὠδύνων*, „visa tai yra tik pradžia kentėjimų (didžiausias kentėjimas dar ateis)“. Persiškai (*Poliglote Walton T. V*, p. 122) tie žodžiai išversti tokia prasme: *haec omnia antecedentia sunt perturbationis*, būtent: „karai ir maištai yra tik ženklai ir pranašai

¹⁷² Čia turimas galvoje veikalas *Commentarius in libros Novi Testamenti historicos: In Evangelium Matthei*, Leipzig, 1807.

būsimųjų nelaimių“. Dar geriau išaiškino Kühnolis¹⁷² *Comment. in Ev. Matth*, p. 655, remdamasis Hugu Grotijum: *Sensus est: calamitates iste similes erunt doloribus, quos ferre solet ante partum puerpera, neque tamen acerrimi adhuc ingruerunt*¹⁷³. Bretkūno rankraštyje šis sakinyš išverstas trumpai: *Ofszittai wis pradzia bėdū*. Dar aiškiau yra taip: *Bet tai wišlab tikt pradzia bus bedōs*.

27, 46: žodžiai, esantys ir *Ps* 22, 1, kuriuos Jėzus ištare ant kryžiaus: *Eli, Eli, lama azabtani!*¹⁷⁴ čia pacituoti pagal hebrajišką tekstą, o graikiškame tekste jie užrašyti aramėjiškai: *σαβαχθανι, שבקחני*. Kodėl Lutheris nepasinaudojo graikišku tekstu, o pasirinko hebrajišką formą – negaliu pasakyti. Kristaus laikais buvo vartojama sirų-chaldėjų kalba, tai matyti kitose teksto vietose: *Mk* 5, 41; 3, 17; *1 Kor* 16, 22. Žemaičių Naujajame Testamente, išleistame 1816 m. Vilniuje, teisingai parašyta: *zabaktani*, kaip ir pirmajame lietuviškame [Naujajame Testamente], išleistame 1701 metais. Taip dabar pataisyta ir šiame leidime.

EVANGELIJA PAGAL MORKŲ

1, 16: *Pas ēzerą Galilēōs, am Teiche Galilāa's*. Lutheris išvertė: *am Galiläischen Meer*. Abu žodžiai „ežeras“ ir „jūra“ nėra [tokiame kontekste] vartojami šnekamojoje kalboje. Ežeras nėra nei jūra, nei tvenkinys. Bretkūnas savo rankraštyje pavartojo Lietuvoje ir Žemaitijoje labiau įprastą žodį *mares*. Taip yra ir naujajame 1816 m. žemaičių vertime. Žodis *Meer* paprastai verčiamas *pires*, kaip *baltos pires, die Ostsee*. 4, 32 vietoje *pasfōti* geriau: *pabuti*. Bretkūnas vertė: *gyventi*, taip išvertė ir žemaičiai, originale yra *κατασκεινόν*, Vulg. – *habitare*.

6, 31: *Ir ne gannā spējo ney walgiti, und hatten nicht Muße genug, um zu essen*. Vertimas būtų teisingas tuo atveju, jei [originale] būtų

¹⁷³ Prasmė tokia: šios nelaimės bus panašios į skausmus, kuriuos prieš gimdymą paprastai kenčia nėščioji, bet didžiausieji dar neprasidėjo.

¹⁷⁴ ŠvR[E] 1999 Mt 27, 46: *Eli, Eli, lema sabachtani?*

pasakyta, kad jie nespėdavo pavalgyti, iš tiesų kalbama apie norą suspėti [pavalgyti], tačiau jie neturėjo laiko. Todėl geriau: *kad ir ne ganà czéfo turrėjo walgiti*.

8, 1: jau pirmajame 1735 m. Biblijos leidime praleista perikopės nuoroda *Ewang. 7. Nedėl p. Szw. Traicės*. Dabar ji vėl įrašyta.

9, 19: *Kaip ilgay šu jumis kentėsu? wie lange soll ich mit euch leiden?* Čia iškraipyta originalo prasmė. Frazė *ἕως ὅτε ἀνέξομαι ὑμῶν* reiškia ne tai, ką išvertė Lutheris: *wie lange soll ich mit euch leiden*, o tai, ką buvo išvertę sirai: *ﻗﺎﻣﺪﯨﯘ ﻳﻮﺱ ﭘﺎﺗﯩﺎﺭ* ir Vulg.: *quamdiu vos patiar*. Schottas išvertė: *quamdiu vos feram*. Lietuviškai geriau: *kaip ilgay jus kešū?* Latvių Naujajame Testamente (Mintauja, 1816 m.)¹⁷⁵ parašyta: *Zik ilgi es juhs pāneššīchu?* Tolesnėje [9,] 19 eilutėje¹⁷⁶ vietoje *wartiesi* Bretkūno knygoje ir žemaičių Naujajame Testamente pasirinktas labiau įprastas žodis *wolōjos*.

11, 28: *Kieno pawėlitas tu tai darai? t.y. auf wessen Erlaubniß thust du das?* Reikėjo versti kaip originale: *ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ, if3 kokiōs maciēs?* Būtų išvengta pasikartojimo su kitu sakiniu. Taip išvertė Itala¹⁷⁷ *cod. verc. veron. bris.: in qua potestate haec facis?* Schottas: *qua auctoritate haec facis?* Bretkūnas išvertė geriau: *If3 kokiōs macēs tatai darai?* 12, 38–39: *Ir rods ant turgaus šwėikindinas*. Čia tinka pastaba, padaryta kalbant apie Mt 20, 6, taigi geriau: *jie nor ant turgaus šweikinnami buti – ir meilij' sedėti wuprausofa wietofa*.

14, 44: *Tą sugāwę wėskite tikray, den ergreifet und fūhret ihn richtig*. Pastarasis žodis *tikray* netinka, nes žodis *tikras, der rechte*, ką tik buvo pavartotas. Iš tikrųjų *ἀσφαλῶς* reiškia „tvirtai“, „saugiai, kad neištrūktų“. Vulgata: *caute*, sirai: *ﻗﺎﻭﺩﯨﻨﺎ ﺑﺎﺗﯩﺎﺭ* *circumspecte*. Bretkūno

¹⁷⁵ Pirmasis Bibliją į latvių kalbą išvertė Glückas (Johann Ernst Glück), ji išspausdinta 1689. Čia Rėza mini naujai redaguotą K. Sonntago Naujojo Testamento leidimą, išspausdintą Mintaujoje (dab. Jelgava), 1816.

¹⁷⁶ ŠvR[E] 1999 apie tai kalbama ne Mk 9, 19, o Mk 9, 20.

¹⁷⁷ Seniausi lotyniški Biblijos vertimai pasirodė pirmaisiais amžiais Italijoje, todėl vadinami *Itala Biblia*; nuo IV a. pab. plito naujas lotyniškas vertimas, vad. *Vulgata*.

knygoje parašyta: *ir wéskite ghi kitrai, und fúhret ihn schlau*. Geriau išversta 1701 m. Naujajame Testamente: *wéskite ji sargey*, „atidžiai saugodami“. 1816 m. latvių Naujajame Testamente: *un to noweddeet drohfchi*, „ir veskite jį grubiai, saugodami“. Todėl lietuviškai: *tą sugąwę wéskite sargey*.

15, 34: šioje vietoje, kaip ir *Mt* 27, 46, vietoje *azabtani* turi būti pagal graikišką originalą sirų-chaldėjų *šabaktani*. Šiame ir [*Mk*] 16 skyriuje dažnai vartojamą žodį *grabas* reikia be abejojimo keisti žodžiu *kapas*.

EVANGELIJA PAGAL LUKĄ

1, 1: *Kadangi daug apfiėme futaisyti tą kalbėšį, weil viele unternommen haben, die Rede zu stellen*. Čia sekama Lutherio vertimu, tačiau graikiško žodžio διήγησις reikšmė nėra *kalbėfis*. Itala (*cod. veron.*) ir Vulgata žodžius ἀνατάξασθαι διήγησιν verčia: *ordinare narrationem*, dar geriau išvertė sirai: ܐܠܥܡܠܐ ܕܡܕܢܐܝܐ, „scribere narrationes ir arabai (*Polygl. Walt[on]*) و لَصَّوْا كُتُبَ قِصَصٍ, *meditati sunt scriptionem historiarum*. Castellio: *aggressi sunt multi narrationem contexere*, Piscatoras¹⁷⁸: *zu stellen die Erzählung der Geschichten*. Būtent taip Meyeris pataisė Lutherio vertimą. Latviškame 1816 m. Naujajame Testamente taip pat išversta teisingiau: *Kad nu dauds irr usnehmuſchees, ſtahstus ſarakſiht*, „kadangi jau daugelis bandė pasakojimus užrašyti“ ir t.t. Lietuviškas vertimas dabar pataisytas taip: *Kadangi daug apfiėme ſuraſzyti tus nuſdawimus*. Trečiosios eilutės žodžių tvarka yra dirbtina ir nenatūrali. Geriau: *Ir man geray rodės, kad taw miels Tėópilė, aifzkey ir dawadnay wiſlab raſzyczau, kaip iſ3 pradziós tikray pertyrinėjau*. [1,] 79 eil. vietoje *Ir taiſytu muſu kójas sklandžiau: ir kreiptu muſų kójas ant pakajaus kėlo*. 2, 36: *wiena* yra ne skaitvardis[*, o* artikelis], todėl tą žodį galima išbraukti. [2,] 37 eil.:

¹⁷⁸ Johanas Piscatoras (Piscator, tikr. Johannes Fischer, 1546–1625), vokiečių reformatų teologas, Herborno aukštosios mokyklos teologijos profesorius, pargė naują redaguotą Biblijos vertimą į vokiečių kalbą (1605–1619).

vietoje *budama naf*³*le* teisingiau: *ir potam naf*³*lē palikkufi*.

3, 1: *Cēcoryštėj' Cēcoraus* skamba nemaloniai, čia vietoje „karalystėje“ (*Keiserthum*) turėtų būti „valdžioje“ (*Regierung*), ἡγεμονία καίσαρος. Taigi geriau: *waldonyštėj'* ir t. t. Vietoj *ketwirtaino* reikia pasakyti aiškiau: *žemės=ketwirtaino*, nes be pirmojo žodžio pastarasis gali reikšti ir matavimo vienetą. Paskutinieji [3,] 5 eilutės žodžiai: *kas ne tiešu yr, turrės tiešu buti ir kas ne lygu* ir t.t. išversti neaiškiai, turi būti: *kožnas kreiwkellis t' einie i tiešumma ir wis kas kupstota, te pawiršt i lygu kēla!* Žodis σκολιὰ reiškia *tortuosa*, „kreivi, vingiuoti keliai“ (*kreiwekelei*), o τραχεῖαι atitinka hebrajišką רכסים. Iz 40, 4 parašyta *loca salebrosa*, „nelygūs, kalvoti keliai“ (*kupstoti kelai*). Žemaičių N[aujajame] T[estamente], išleistame Vilniuje 1816 m., išversta visai teisingai: *ir kreiwos wietos bus tiešos, o neligios bus kialeys sumintays*.

6, 17: *Tyro ir Sidono pagal mares*. Čia turimas galvoje ne ežeras, o didžiulė Viduržemio jūra, prie kurios buvo Tyras ir Sidonas, todėl vietoje *pagal mares* reikia rašyti: *prie jurū*. Tačiau 8, 33 reikia versti *mares*, nes žodis λίμνη pavartotas kalbant apie Galilėjos ežerą. 9, 41: vietoje žodžio *weislē*, kuris dera kalbant apie gyvulius („rūšis“, „veislė“), turint galvoje žmones geriau rašyti *gimmine*. Tai tinka ir 11, 29 eilutei. Nevykusiai išverstas [9,] 38 žodis *nešipraufęs*; kaip matyti iš paralelinės vietos *Mt* 15, 2, tekste kalbama ne apie veido prausimą, o apie rankų plovimą, taigi kalbos vartoseną labiau atitinka *nešimažgojęs*.

12, 24: *Ney kėlnores ney skunes, weder Keller noch Scheuren*. Graikiškas ταμεία nėra rūšys mūsų dabartiniu supratimu, iš tikrųjų taip vadinama kamara, kurioje laikomos maisto atsargos, hebr. tą žodį atitinka מזרים. *Ps* 144, 13 Lutheris išvertė: *daß unsre Kammer n voll sind*, tačiau šis žodis gali reikšti ir tiesiog atskirą patalpą, plg. *Mt* 6, 6, kur Jėzus sako: „Kai norėsi melstis, eik į savo kambarėlį“, ταμείον, o ne „rūšį“. *Ist* 28, 8 aleksandriečiai δακ išvertė ταμείον, tai greičiausiai reiškia „aruodas“. Žodžio ἀποθήκαι reikšmė yra „pastatai, kuriuose laikomas nuimtas derlius“, „daržinės“, plg. *Mt* 3, 12; 6, 26; 13, 30. Sirai tą vietą išvertė taip: *וְהָיוּ הַמְּבָרָכִים לְאִשְׁתֵּי מַלְאָכִים neque sunt iis*

receptacula nec horrea. Pirmąjį žodį atitiktų lietuviškas *klėtes*, tai yra nedideli pagalbiniai pastatai, kuriuose lietuviai laiko maisto atsargas. 1701 m. lietuviškame N[aujajame] T[estamente] buvo išversta: *ney tur kleties ney klūna*, taip yra ir žemaičių vertime (Vilnius, 1816). Latvių N[aujajame] T[estamente] (Mintauja, 1816) išversta: *kam ne klehts neds fchkuhnis*. Todėl ankstesnis vertimas dabar pataisytas taip: *neygi tur ney klėtes ney skunes*.

12, 29: *Neygi didžūkities, bildet euch nicht ein, werdet nicht hochmüthig!* Vertimas ne visai atitinka originalą, kur parašyta: μή μετεωρίζεσθε ir čia iš tikrųjų (pagal etimologiją) reiškia „peržengti ribas, tenkinant slaptus kūniškus valgio, prabangos ir prašmatnumo įgeidžius“. Daugelis [komentuotojų] aiškino taip: „baimingi rūpesčiai“ arba „blaškymasis tarp baimės ir vilties“. Pastarąją reikšmę tą žodį suprato Krebsas¹⁷⁹ *Observ. Flav.*, p. 123, ir Schottas, išversdamas: *nolite inter spem metumque fluctuare!* Atrodo, ta prasme vertė ir sirai *لا تهتموا* *ne distrabatur cogitatio vestra in istis*. Arabai išvertė „nebūgštaukite, susirūpinusieji!“ Tą vietą geriau komentuoja Zigad[enas]¹⁸⁰ *Comment in quat. Evangel.*, t. 2, ed. Matthei, p. 465: Μετεωρισμὸν δὲ νόει μοι νῦν, τὸν περισπασμὸν τὸν ἀπὸ τῶν οὐρανίων, ἐπὶ τὰ γήινα¹⁸¹. Žodį μετεωρισμός jis suprato taip: „dvasia, kuri liejasi iš dangaus į žemę“, tačiau pateikė ir kito asmens aiškinimą: ἡ τὴν ὑψηλοφροσύνην, arba „sieikimas aukštesnių dalykų“. Pastarąją reikšmę, regis, suprato ir Lutheris, versdamas: *fabret nicht hoch her!* Apie tai jis kalba savo *Auslegungen des Evang. am 5 Trinit*,

¹⁷⁹ Johanas Tobijus Krebsas (Johann Tobias Krebs, 1718–1782), vokiečių filologas ir pedagogas. Minimasis veikalas *Observationes in Novum Testamentum e Flavio Josepho*, Leipzig, 1755.

¹⁸⁰ Eutimijus Zigadenas (Euthymius Zygadenus, Zigabenus, m. po 1118), graikų teologas, vienuolis, Psalmių ir Naujojo Testamento knygų komentarų autorius.

¹⁸¹ Dabar man atrodo, kad tai yra rūpinimasis – atsitraukimas nuo dangiškų prie žemiškų dalykų (iš graikų k. vertė S.N.).

¹⁸² Turimas galvoje Lutherio *Lk* 5, 1–11 aiškinimas penktąjį sekmadienį po Šv. Trejybės šventės *Auslegung am. 5. Sonntag nach Trinitatis*.

p. 388 b¹⁸²: „Tai kelia troškimą ir rūpestį būti dideliu ir galingu, viską turėti, o prasideda nuo to: ak, kad turėčiau aš šitą namą, šitą žemę, šitą pilį ir t.t.“ Jau 1701 m. liet[uviško] N[aujojo] T[stamento] leidime išversta: *Ne rupinkities apie didžius daiktus*. Mes tokiam vertimui pritariame ir pirmuosius žodžius pataisėme taip: *ne didžūkities*.

19, 20¹⁸³: *Nēša tu kēts žmogus, denn du bist ein harter Mann*. Žodis *kētas* vartojamas kalbant apie fizinius daiktus – medį, geležį, akmenį, o čia kalbama apie moralines savybes, todėl turi būti: *škaudus*, „griežtas“, kaip išversta *Mt* 25, 24. Bretkūnas vertė: *rustus*, 1701 m. N. T. išversta: *šmarkus*, „tironiškas“, o latvių 1816 m. N. T. – *babrgs zilweks*, „griežtas vyras“.

22, 66: *Po akkiū jū rotponū, unter den Augen ihrer Ratsherrn*. Tai nėra geras vertimas, nes subjektas negali būti kartu ir objektas, taigi negalima sakyti: „seniūnai (*wyresnieji*) atvedė jį savo seniūnų akivaizdon“. Žodis *εις συνέδριον* čia neabejotinai reiškia „į tribunolą“. *Itala* ir Vulg. verčia: *in concilium suum*, geriau išvertė sirai: *ⲉⲛⲥⲓⲛⲉⲃⲣⲓⲟⲛ ⲁⲓⲛⲁⲩ* „į jų susirinkimo namus“. Kiti vertėjai taip pat vartoja *curia* arba „rotušės“ reikšmę, plg. Polib[ijus] *Hist.* II, 39; Ėlian[as]¹⁸⁴ VIII, 12; Herodian[as]¹⁸⁵ II, 12, 7. Castellio verčia: *in consessum*, De Wette: *in ihre Sitzung*. Žinoma, abi sąvokos – „susirinkimas“ ir „vieta“ reiškia beveik tą patį, todėl daugelyje vietų *συνέδριον* galima versti dvejopai, žr. 2 *Mak* 14, 5; *Apd* 4, 15; *Apd* 5, 27. Taip ir čia: *Ir wēde jī aukfztyñ i jū šurinkimā*.

EVANGELIJA PAGAL JONĄ

1, 16: *Malone už malone, Gnade für (anstatt) Gnade*. Prielinksnis

¹⁸³ ŠvR[E] 1999 apie tai kalbama ne *Lk* 19, 20, o *Lk* 19, 21

¹⁸⁴ Klaudijus Ėlianas (Claudius Aelianus, apie 170–apie 235), romėnų istorikas, rašęs graikų kalba. Greičiausiai turimas galvoje jo 14 tomų veikalas *Variae Historiae*, išsp. 1545.

¹⁸⁵ Ėlijus Herodianas (Aelius Herodianus, apie 180–apie 250), graikų istorikas, gramatikos autorius. Galbūt turimas galvoje jo veikalas *Scriptores historiae Augustae*.

už iškreipia teksto prasmę, nes išreiškia grįžtamąjį veiksmą, t.y. malonės atgalinį ryšį. Tokia reikšmė šis prielinksnis [tinkamai] vartojamas 1 Pt 3, 9: *pikta už pikta, kolojimą už kolojimą*, „už pikta atlyginti piktu“. [Šioje vietoje] geriau versti gausybės prasme: *Malone ant malonės*, „viena malonė po kitos“.

Ankstesniajame leidime skliausteliuose buvusius paaiškinimus išbraukėme, nes jie trukdo skaitytojui, o ne padeda, pvz.: [1,] 1 eil. pradžioje *λόγος* buvo paaiškinta: *zodis (Dievo žodis)*, [1,] 14 eil. *poštojo kunų (žmogumi paštojo)* ir t.t. Dažnai pasitaikantis *grabas*, vartojamas „kapo“ ir „kapavietės“ reikšme, turi ir trečią reikšmę – „k a r s t a s“, todėl jį pakeitėme grynai lietuvišku žodžiu „kapas“, pvz.: [Jn] 5, 28 *kurrie grabūse yra, die in den Särge sind* [pataisėme]: *kurrie po kapais yra*, arba *kapūse gul*. Taip išversta latvių N.T. (Mintauja, 1816): *wšši kas irr kappenēs, balši dširdēhs*, plg. [Jn] 11, 17; 20, 1; [20,] 3; [20,] 6, 3¹⁸⁶ ir toliau.

6, 9: *Sztay, wiens waiks tur penkis* ir t.t., *siehe, ein Knabe hat 5 Brodte*. Skaitvardis *wiens* senuosiuose vertimuose dažnai vartojamas kaip nežymimasis artikelis. [Tokių atvejų] jį paprasčiausiai galima praleisti, o jeigu reiškia *irgend Einer* – „kas nors“ – versti *nekurfai*. Vietoje *buwo wiens žmogus* geriau: *buwo žmogus*, arba *nekurfai žmogus*. Čia graikiškame originale su vietos prieveiksmiu pavartotas veiksmazodis *ἔστιν ὧδε*, o lietuviškame vertime to nėra, todėl geriau versti: *Waiks czonay yra, es ist ein Knabe hier*. Vietoje žodžio *atšudijo*, esančio 8, 10, kalbos vartoseną labiau atitinka žodis *prašudijo*, tada galima išbraukti skliausteliuose įrašytą *kaip kaltą*. [6,] 43 eil.: *Kodelgi ne pažystat mano kalba?* geriau versti: *kodelgi ne išžmanot* (οὐ γινώσκετε) *mano kalba*. Toliau einantį sakinį reikia traktuoti kaip atsakymą į klausimą, todėl vietoje *nėša juk ne galit girdėti* tikslesnis pagal prasmę toks vertimas: *todėl kad ne norit girdėt' mano žodžius*.

10, 12: *Kurs awis ne pašįawina, der die Schaafe sich nicht zueignet*.

¹⁸⁶ Nuoroda [Jn 20,] 3 yra korektūros klaida. ŠvR[E] 1999 apie tai kalbama Jn 20, 8.

Graikiškai parašyta: οὐ οὐκ ἔστιν τὰ πρόβατα ἴδια, „kurio nuosavybė avys nėra“. Aiškesnis toks vertimas: *kurriam awys ne priklausō*. Bretkūnas išvertė: *kurrio awis ne ira tikros*, dar geriau yra 1816 m. latvių N.T.: *kam tabs awis ne peederr*. 11, 53: vietoj *rodijo* teisingiau: *judumjo*. 15, 2: *manije, in mir*, geriau: *pri mannēs*, tai tikroviškesnis aprašymas, nes vynuogės kabo prie lazdu, o ne lazdose.

18, 31: *Mums ne pūlas ney wieną nužawinti, es liegt uns nicht ob (die Pflicht) irgend Einen zu tödten*. Čia kalbama ne apie pareigą, o apie draudimą be romėnų valdžios patvirtinimo vykdyti mirties bausmę. Lutheris išvertė: *wir dürfen Niemand tödten*. Graikiškai parašyta: ἡμῖν οὐκ ἐξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα, o sirai teisingai verčia: „tai ne mūsų valioje ką nors nužudyti“. Lietuviškai: *mums ne wale (macē) ney wieną nužawinti*. 19, 29: vietoje *Ir apdėję Y3opu* teisingiau: *Uždėję ant Y3opo* ir t.t. [19,] 41 eil. vietoje: *Ant tōs wietōs* geriau: *prie tōs wietōs*, nes kapas buvo ne nukryžavimo vietoje, o netoli jos.

20, 1: *Wieną dieną sabbatū*. Lutheris išvertė: *An einem der Sabbather*, pagal Vulgatą: *una autem sabbathi*. Tačiau yra žinoma, kad hebrajiškas žodis שַׁבָּת reiskia ne tik kiekinį skaitvardį „vienas“, bet ir kelintinį „pirmas“, plg. *Pr* 1, 5. Pagal tą reikšmę sudarytas graikiškas posakis μιᾷ σαββάτων „pirmąją savaitės dieną“. Todėl lietuviškai teisingiau: *Pirmoj' dienoj' sabbatū, am ersten Tage der Sabbather*, t.y. „sekmadienį“. Ta klaida padaryta abiejuose žemaitiškuose leidimuose, 1701 ir 1816 m.¹⁸⁷: *O wienoj' dienoj' subatōs*. Latvių N.T. (Mintauja, 1816) jos išvengta, ten išversta: *Un pirma neddelas deenā*. Augusti išvertė: *am ersten Wochentage*.

APAŠTALŲ DARBAI

1, 13: *Ant aukštōs*, Lutherio vertime buvo: *Auf dem Söller*. Originale žodis ὑπερῶν reiskia „aukštutinis namo kambarys“, ten

¹⁸⁷ Šiuos Naujojo Testamento leidimus Rėza vadina „žemaitiškais“, turėdamas galvoje, kad jie parengti Didžiojoje Lietuvoje.

buvo renkamasi maldai, bendriems pietums ir vaišinami atvykę svečiai. Sirai išvertė ٱلَّذِينَ عَلَيْهِ , hebr. עליה, plg. *Ts* 3, 23; [1] *Kar* 17, 19; 2 *Kar* 4, 10. Lietuvių kalboje *aukšztas*, *Lucht* reiškia „lubos“, todėl čia geriau versti *aukšzta swetlyczia*. Žemaičių N.T. 1701, išversta: *ant aukšzto gywénimo, die obere Wohnung*.

2, 3: *Jú liežuwjei regimi buwo perskéliti*; čia išversta pagal Lutherį: *man sahe an ihnen die Zungen zertheilet*. Iš tikrųjų ne mokytinių liežuviai buvo perskelti, o jiems pa s i r o d ė liepsnos, tarsi ugnies liežuviai. Pasakymą καὶ ὠφθῆσαν αὐτοῖς δ[ιαμεριζόμεναι] γλ[ῶσσαι] sirai išvertė teisingiau: ٱلَّذِينَ ٱسْتَلْزَمُوا ٱلْأُكْشَاةَ et *apparuerunt eis linguae* etc. Žem. N.T. (Vilnius, 1816) išversta taip pat gerai: *Ir pasirote jėms perdaliti ležuwjei kaipo ugnies*. Taip išversta ir kuršių¹⁸⁸ N.T. (Mintauja, 1816): *Un teem dallitas mehles paradijahs ka uguns*. Todėl pagal graikišką originalą, lietuvišką vertimą reikia taisyti taip: *Ir pasirote jiems perdalyti liežuwjei kaip ugniės liepšnos*.

4, 36: *Bet Jožes šu prawardū nūg Apaštalu wadintas Barnabas*. Lietuviškai teisingiau: *Bet Jožes, kurri Apaštalai (prawardū) wadinno Barnabą*. Eilutės pabaigoje sukeisti vietomis žodžiai: *gimminės Lewitas if3 Cypro*, todėl iškraipoma prasmė, turi būti: *Lewitas if3 Cypro gimmės*. Ankstesnėje [4,] 32 eil. [anksčiau] buvo: *Ir ne wiens ne sakė nūg sawo lobjū*, dabar yra teisingiau: *apie sawo lobjus*. Eilutės pabaigoje vietoje *if3 wieno* turi būti *draugif3kay*. 5, 37: *Paklaidinno paškuy sawe* – visai nelietuviškas pasakymas. Lutheris vertė: *machte viel Volks abfällig ihm nach*, taip ir Vulgatoje: *avertit populum post se*. Prasmė yra tokia: „Jis paklaidino daugelį žmonių, kurie ėjo paskui jį“. Lietuvių vartosena labiau atitinka toks vertimas: *daug žmonių if3wad3odams sawefp' priwerte*.

9, 2: *Ant to kelo, auf dem Wege*. Tokį pasakymą galima suprasti klaidingai, tarsi jis turėjo suimti k e l y j e ė D a m a s k ą sutiktus asmenis. Žodis ὁδός N.T. dažnai turi prasmę „religinė sekta“. Paulius *Apd* 24, 14 fariziejų sektą vadina „fariziejų keliu“ ir paaiškina žodžių

¹⁸⁸ Turimas galvoje tas pats latviškas Naujasis Testamentas (Mintauja, 1816).

αἵρεσιν („erezija“, „dalis“). Prasmė yra tokia: jeigu ten sutiktų ką nors iš (krikščionių) sektos, turi tuojau suimti. Čia [versdami] suklydo ir sirai Pešitoje: **הַנִּיחַ הַדָּבָר הַזֶּה** „šituo keliu keliaujančiuosius“. Mažesnė klaida Vulgatoje: *si quos invenisset hujus viae*. Geriau išvertė Castellio: *si quos ejus instituti inueniret*; De Wette: *die dieser Lehre zugethan sind*. Lietuviškai teisingiau taip: *Jey kellis tōs wierōs raštu*. Taip pataisyta randame ir latviškame N.T. (Mintauja, 1816): *Ja winšch kahdus no šchihs tižzības atraštu*, „jeigu jis rastų tokių iš šio tikėjimo“.

19, 27: *Mūsų darbui taip bus, kad nieka ne gillōs, unserer Arbeit wird es so ergeben, daß sie nichts gelten wird*. Originale parašyta kitaip: κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, „gresia pavojus, kad nusmuks mūsų amatas“. Žodį τὸ μέρος, kuris kadaise reiškė „dalį“, sirai verčia **למדה**, *studium, negotium*, siedami su auksakalio amatu, ir elgiasi kur kas geriau negu aiškintojai, žodį μέρος supratę kaip „Dianos religijos kultą“. 1701 m. žemaičių N.T. parašyta: *remeslas mūsų ing paniekinnimo ateis*. Graikišką originalą labiau atitinka toks lietuviškas vertimas: *mums bijotina, kad fžis mūsų pilnas įžnyks*.

20, 20: *Atwirray ir ypaczey, öffentlich und sonderlich*. Kad būtų aiškiau, išversime originalą pažodžiui: *atwirray surinkimme ir skyru namėje*. Taip vertė ir žemaičiai: *regimay ir po namus*, latviai: *tikt labb draudfe kā pa mahajam*. Toliau, [20,] 34 eil. vietoje *man fžias rankas – pašluzijus*, pagal graikišką originalą reikia versti: *manę fžiomis rankomis šaw bei tiems, kurrie šu manim buwo, reikmenes nufipelnus*.

24, 1: *Su prokurotu Tertullo, mit dem Redner Tertullus*. Žodį *Redner* neįprasta versti *prokurotas*, nors senojoje lietuvių kalboje jis, atrodo, buvo vartojamas. 1580 m.¹⁸⁹ Bretkūno išverstoje Biblijoje jis pažymėtas paraštėje, o 1701 m. žemaičių N.T. skliausteliuose prirašyta *kalbėtojis*. Tačiau bet kuriuo atveju tai yra svetimžodis, atėjęs iš

¹⁸⁹ Iš tikrųjų Bretkūnas Bibliją pradėjo versti 1579 m., o baigė 1590 m. Beje, Rėza *Lietuviškos Biblijos istorijoje* (1816, 10) nurodo teisingą vertimo užbaigimo datą – 1590 metus.

lotynų, galbūt per lenkų kalbą, kurioje žodis *procurator* suprantamas „valdytojo“ reikšme. 1816 m. latvių N.T. parašyta *runnatoju*. Žodis *kalbetojis* labiau atitinka graikišką ῥήτωρ. Apie kitas ištaisytas kalbos vartojimo klaidas, kaip 25, 24; 26, 4; [26,] 11; [26,] 32; 27, 12; [27,] 24; [27,] 34; 28, 15 ir t. t., kalbėti neverta.

LAIŠKAS ROMIEČIAMS

1, 19: *Nės kad žinnoma, Diewą ėšan i*. Taip buvo išvertęs Lutheris: *denn man weiß, daß ein Gott sey*. Čia padaryta gramatinė klaida, jungtukas *kad* su neveikiamosios rūšies dalyviu nevartojamas prieš valdantįjį veiksmažodį. Be to, nukrypstama nuo originalo prasmės. Τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ reiškia ne „yra žinoma esant Dievą“, o „žinojimą iš Dievo“ arba „ką Dievas leido suprasti“, plg. LXX *Pr* 2, 9 vertimą. Schottas teisingai verčia: *quantum de Deo cognoscere licet, inter eos manifestatum est*. Jau Pešitoje buvo išversta **ἵνα γινώσκῃτε τὸν θεόν**, „todėl, kad Dievo pažinimas yra jiems atvertas“; Vulgata: *nam quod notum est Dei*. Geriau Castellio: *nam quod de Deo cognosci potest*; De Wette: *Sintemal die Kenntniß Gottes unter ihnen offenbar ist*; van Essas: *Denn was von Gott erkennbar ist*. Abiejuose žemaitiškuose leidimuose: *Todėl kas gal žinnoma buti apie Diewą*; latvių 1816 m.: *Jo ta Deewa atfihfchana irr šinnama*, „nes Dievo pažinimas jiems yra atvertas“. Taigi lietuviškai teisingiau: *Nėša kas žinnomą (gal buti) apie Diewą jiems yra apreikšta*.

2, 29: *Apipjauštimas, kursai dwašėje ir ne ršjšte nufidūda, die Beschneidung, welche im Geist und nicht in der Schrift geschieht*. Paskutinėje frazėje žodis „raštas“ yra dviprasmiš ir neaiškus. Graikiškai parašyta: ἐν γράμματι, t.y. „pagal įstatymo raidę“; žodžiai πνεῦμα ir γράμμα čia yra antitezė, kaip 2 Kor 3, 6. Lietuviškai suprantamiau: *pagal rašytinę*, arba kaip žemaičiai išvertė 1701: *škaitytinėje*.

3, 3: *Ar jū netikkejimas Diewo tikkejimą nieku werštu? Soll ihr Unglaube den Glauben Gottes zu Nichte machen?* Dievui negalima

priskirti tikėjimą žmonėmis. Be to, čia kalbama ne apie tikėjimą, o apie abipusę ištikimybę. Todėl tame kontekste geriau: *ar jū newiernybe Diewo wiernybe nieku werfu?* Taip išvertė ir van Essas: *Sollte ihre Treulosigkeit an Gottes Treue etwas ändern?* De Wette: *Sollte ihre Treulosigkeit die Treue Gottes aufheben?* Bretkūno rankraštyje išbraukta *netikkėjimas* ir parašyta *newiernijimas*.

5, 7: *Wargu dabar kas numirſza teiſybės dėley: gėro kokio dėley raſſi kas mirtu, kaum stirbt jetzt Einer um der Gerechtigkeit willen: um des Guten willen würde vielleicht Jemand sterben.* Išversta neteisingai. Žodžius δίκαιος ir ἀγαθός vertėjas palaikė abstrakčiais daiktavardžiais: „teisingumas“, „gėris“, tačiau [šiam kontekste] jie yra *concreta*: „teisusis“, „gerasis“. Ἀγαθός čia reiškia „geradaris“, *geradėjas*, kaip ir hebrajų טוב, žr. Kope¹⁹⁰ *Nov. Test. perpetua annotatione illust.*, vol. 4, epist. Rom., 1783, p. 106, ó ἀγαθός i. q. ἀγαθοποιῶν yra *beneficus*, plg. Mt 20, 15, taip pat žr. klasikinių autorių darbus, kaip Schleussnerio¹⁹¹, *Lex. N.T.*, [Th.] 1, p. 7 (edit 4ta). Schottas verčia: *pro bene merito*; De Wette: *für einen Wohlthäter möchte wohl etwa Jemand es unternehmen zu sterben.* Taip vertė ir van Essas. Lietuviškai: *Wargu dabar kas numirſza už teiſuji: už geradėją raſſi dar kas apſimtu i ſmerti eiti.* [5,] 8 eil.: *Todėley girra Diewas sawo meilę, darum rūhmet Gott sein Liebe.* Žodžio συνίστησι reikšmė nėra „jis giria“, kaip teisingai pastebi Kope, jis reiškia: *declarat, conspiciendum exhibet*, „jis rodo“, „įrodo“. „atskleidžia“. Žodžio *todeley* originale visai nėra. Todėl teisingiau: *Tūmi iſzreiſkia Diewas sawo meilę priefſ mus, kad Kriftus* ir t.t. [5,] 13 eil. pabaigoje vietoj *ne atbojams* teisingiau: *neprirokūjamas*. Graikiškai: οὐκ ἐλλογεῖται, Kope: ἐλλογεῖν, *imputare*, žr. *Fm* 18: Εἰ δὲ τι ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει, „jeigu jis tau kuo skolingas, tai priskirk

¹⁹⁰ Čia minimas jo veikalas *Novum Testamentum Graece perpetua annotatione illustratum*, 4 Bd., Göttingen, 1783. Nurodomas ketvirtasis tomas (*complectens epistolam Pauli ad Romanos*).

¹⁹¹ Johanas Frydrichas Schleussneris (Johann Friedrich Schleussner, 1759–1831), vokiečių teologas, Getingeno, Vitenbergo universitetų profesorius. Minimas veikalas *Lexicon manuale Graeco-Latinum in libros Novi Testamenti*, Leipzig, 1783.

man“. Žemaičių N.T. (Vilnius, 1816) parašyta *zokanas ne škaitomas, so wird das Gesetz nicht gelesen*, o tai visai neteisinga. Geriau išversta 1701 m. leidime: *Bet griekas ne prirokūjamas yra, kad zokano niera*.

8, 3: *Ir praž udde grieką kune per grieką, er verdammte die Sünde am Fleisch durch Sünde*. Čia iškraipyta sakinio prasmė. Lutheris žodžius *durch Sünde* nukėlė į eilutės pabaigą, kur jie neturėjo būti. Graikiškame tekste [tie žodžiai] eina prieš *pražudde*: *περὶ ἀμαρτίας κατέκρινε* ir t.t. Todėl teisingiau: *grieko dėley; ir pražudde grieka kune*.

[8,] 19 eil.: *Nės tužijafis laukimas futwėrimo laukia, denn das ängstliche Warten der Creatur wartet*. Norint išvengti pasikartojimo, *laukia* reikia pakeisti žodžiu *iffiilgsta*. Ta klaida padaryta abiejuose žemaitiškuose leidimuose, tik 1816 m. latvių N.T. ji ištaisyta: *Jo to raddijimu ilgošana gaida us ta paradīžanu tu Deewa behrnu*, „nes kūrinija būgštaudama laukia, kada bus apreikšti Dievo vaiškai“.

9, 28: *Nės nufsidūfis sugaifšimmas ir gynimmas ant teifybės, denn es wird ein Verderben und Steuern geschehen zur Gerechtigkeit*. Čia Lutheris ir juo pasekęs lietuvių vertėjas visai nutolo nuo originalo. Graikiškai parašyta: *λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσυνῇ* „jis teisingai nusprendžia ir sutrumpina žodį (grasinimą teismo bausme)“, t.y., „jis, kaip teisingas Dievas, nusprendžia, kad Izraelis bus sumaišytas ir sugriautas, tai daro greitai, gelbėdamas išrinktuosius“¹⁹². Tokia prasmė aiškėja iš konteksto, plg. Kope *Zu Rom 9, 28*, vol. 4, N.T., p. 226, ed. 1783. Lietuviškai teisingiau: *Nės ifšpildis tą žodi su teifybe ir patrumpis sugaifšimmo cžėfą. Wiefšpats tą patrumpinnimą darys ant žémės*. Kodėl Lutheris iškraipė prasmę? Atsakau: jis pažiūrėjo į paralelinę vietą *Iz 10, 23* ir abu kartus žinomą pranašo frazė *הַל הַצִּרְחָנו* išvertė: *Verderben und Steuern*. Tačiau Paulių čia cituoja ne iš hebr. originalo, o iš LXX ir nuo pastarojo teksto

¹⁹² ŠvR[E] 1999 Rom 9, 28: *Tęsėdamas savo žodį ir skubėdamas, tai atliks žemėje Viešpats*.

¹⁹³ Danielius Georgas Konradas fon Cöllnas (Daniel Georg Conrad von Coelln, 1788–1833), Breslau (dab. Vroclavas) universiteto teologijos profesorius. Minimas veikalas *Versuch einer Beleuchtung der Paulinischen Betrachtung alt-testamentischen Stellen*, išsp. leidinyje: Keil, Tzschirner, *Analekten für das Studium der exegetischen und systematischen Theologie*, Bd. 3, Leipzig, 1816.

nukrypsta. (Apie šios vietos santykį su Iz 10, 23 žr. von Cöllnas¹⁹³, *Versuche einer Beleuchtung der Paulinischen Benutzung alttestamentlicher Stellen*; Keilis, *Analekten*¹⁹⁴ ir Tzschirneris¹⁹⁵, B. 3, Hft. 25, p. 28 ir toliau. Taip pat Gesenijus, *Commentar über den Jes.*, [Th.] 1, p. 402, kur וְנִחַרְצָה כלָה verčiama „atlyginimas“ ir „bausmė“).

13, 11: *Mūsų išganimas artėnis ne kaip kadda tikkėjom, unser Heil ist näher, als da wir glaubten.* Toks vertimas kelia nesusipratimą, todėl paskutinį žodį *tikkėjom* pakeitėme: *kadda tikkinczeis paštojom, als wir gläubig wurden*, arba *das Christenthum annahmen*. Kai kurie vertėjai tą vietą suprato taip: „mūsų išganymas dabar yra arčiau negu mes manome“, tačiau Koppe¹⁹⁶ *Zu d. St.*, p. 281, teisingai pastebi, kad taip versti neleidžia dalelytė ὅτε, tokiu atveju originale turėtų būti parašyta πιστεύομεν, o ne ἐπιστεύσαμεν.

14, 5: *Wiens škirfta wieną dieną kaip užkittą brangėsnę, einer scheidet den einen Tag als theurer vor dem Andern.* Lutheris: *Einer hält einen Tag vor dem andern.* Akivaizdu, kad žodžių κρίνειν ἡμέραν reikšmė yra platesnė. Juose slypi užuomina į seną krikščionišką tradiciją tam tikromis savaitės dienomis (trečiadieniais ir penktadieniais) susilaikyti nuo mėsos. Dabar vertimas aiškesnis: *Kitts škyru daro tarp dienôs ir dienôs, wiena už antrą brangėsnę laikydams.*

LAIŠKAI KORINTIEČIAMS

1 Kor 1, 10: *Kad wiffi tą patti žodi kalbētumbit*, pažodžiui: *daß ihr alle dasselbige Wort reden möchten*. Graikišką frazė τὸ αὐτὸ λέγειν

¹⁹⁴ Karlas Augustas Gotlybas Keilis (Carl August Gottlieb Keil, 1754–1818), vokiečių evangelikų teologas, Leipzigo universiteto profesorius, racionalistinės teologijos atstovas. Parašė daug teologinių veikalų, dalis jų skirta Pauliaus laišku aiškinimui. Leido tęstinį leidinį *Analekten*, Leipzig, 1812–1817.

¹⁹⁵ Heinrichas Gotlybas Tzschirneris (Heinrich Gottlieb Tzschirner, 1778–1828), vokiečių evangelikų teologas, racionalizmo atstovas, Leipzigo universiteto profesorius, parašė teologinių veikalų. Kartu su C.A.G. Keiliu (išn. 194) leido tęstinį leidinį *Analekten*, Leipzig, 1812–1817.

¹⁹⁶ Galbūt turimas galvoje vienas J.B. Koppe veikalo tomas (*complectens epistolam Pauli ad Romanos*, Göttingen 1783).

tiksčiau išvertė žemaičiai (Vilnius, 1816): *idant wiffi wienokiey kalbētumbit*. Van Essas išvertė laisviau: *daß ihr auf Einstimmigkeit in der Lehre sehet*. Vargu ar žodis λέγειν reiškia „m o k y m ą“. Jis labiau apibūdina įvairias mokytojų Apolo, Kefo ir Pauliaus nuomones, dėl kurių įvyko skilimas, plg. [1 Kor 1,] 12 eil. ir toliau. Lietuviškai vietoje *tą patti žodi* teisingiau versti *wienširdzey*. [1 Kor 1,] 15 eil. Paulius kalba apie savo krikštą, o vertimas *šeimyną* neatitinka graikiško žodžio οἶκος, „namiškiai“ reikšmės. [Dabar] tas žodis pakeistas: *namiškius*.

7, 29: *Czēšas yra trumpas, die Zeit ist kurz*. Graikiška frazė ὁ καιρὸς συνησπυμένως reiškia „sunkus laikas“. Turimas galvoje ateinantis laikas, kai bus sugriauta Jeruzalė. Taip suprato ir sirų vertėjas **ܐܠܗܝܬܐ ܕܡܪܝܢ ܕܥܝܪܐܢܐ**, *tempus angustum*, i.e. *angustia temporum*, בצוק העתים, plg. *Dan* 9, 25. Kai kurie [aiškintojai] tą frazė supranta kaip „trumpėjantis laikas“. Tačiau žodis συστέλλειν, vartojamas kalbant apie laiką, neturi reikšmės „sutrumpėti“, o reiškia, kaip Schleussneris *Lex N.T.*, [t.] 2, [col.] 1045, daugeliu pavyzdžių įrodė: *in angustias redigere, molestum reddere*¹⁹⁷, plg. Schultzo¹⁹⁸ *Erkl. des 1. Briefes an die Cor.*, p. 101; Rosenmüllerio *Schol. in N.T.*, [T.] 4, p. 96. Van Essas išvertė: *Eine bedrängnißvolle Zeit steht bevor*. Taip išvertė ir De Wette. Latvių N.T. (Mintauja, 1816): *Tas nabkams laiks irr špaidu=laiks*, „ateities laikas yra sunkmečio laikas“. Todėl vietoje *Czēšas yra trumpas* teisingiau versti: *Czēšas sunkus ateis*.

10, 2: *Po Moizefzum krikštititi, u n t e r Moses getaufet*. Graikiškai parašyta: εἰς τὸν Μωσῆν, „į M o z ę“. Toliau esanti frazė ἐν νεφέλῃ καὶ θαλάσῃ paaiškina tą krikštą: *Scilicet qui in al[i]quem babtizantur, ii in ea re initiantur sectatores illius*, žr. A.V. Krauze¹⁹⁹, *Erkl. des 1.*

¹⁹⁷ Pavertė sunkumais, padarė sunkiu.

¹⁹⁸ Galbūt turimas galvoje Dovydas Schulzas (David Schultz, 1779–1854), vokiečių teologas, Breslau universiteto profesorius, be kitų veikalų, parašęs komentarus *Apaštalų darbams, Der Brief an die Hebräer: Einleitung, Übersetzung und Anmerkungen*, Breslau, 1818.

¹⁹⁹ Taip tekste. Autorius ir leidinys nenustatytas.

Brfs. Cor., vol. 1, p. 152. Kai Mozė vedė izraelitus per Raudonąją jūrą, danguje pasirodė debesų stulpai; jūroje ir debesyse jie buvo pakrikštyti Mozės pasekėjais. Sirai išvertė 𐤌𐤐𐤔𐤌 𐤓𐤁 „Mozės ranka“, tačiau Vulgatoje geriau: *in Moysen*. 1701 m. žemaičių [N.T.] – *ing Moiziefzu*, taip dabar pataisytas ir lietuviškas vertimas. Toliau [10,] 13 eil. esantis *gunditi, versuchen* (aktyvo forma) pakeistas pasyvu: *gundinamas buti, versucht werden*.

15, 51: *Bet wiffii²⁰⁰ kittoki pastofim, sondern wir werden alle anders werden*. Vertimas ne visai atskleidžia ἀλλαγησόμεθα prasmę „būti pakeistiems“. Bretkūnas savo rankraštyje buvo geriau išvertęs: *permainyti bušim* (parašėje kita ranka prirašyta: *perwerfti*). Taip išversta ir žemaičių [N.T.] 1701 ir 1816 metų leidimuose. Latvių N.T. (Mintauja, 1816) parašyta: *bet wiffi mehs tapšim pabrwertiti*. 16, 22 po *Anatema* skliausteliuose esantį žodį *atškirtas* galima be nuostolio išbraukti.

2 Kor 5, 20: *Sufidėrikit fu Diewū*, pažodžiui: *verdinget euch mit Gott*. Ši klaida padaryta pirmajame – 1735 m. – leidime. Teisingiau: *fušiderydikit fu Diewu*. Bretkūno knygoje parašyta nadruvių dialektu: *dūkities sudairinti fu Diewu*. Ši peiktina klaida yra ir žemaičių N. T. (Vilnius, 1816) ir bado akis, nes 1701 m. žemaičių N.T. buvo išversta teisingiau: *dūkities fušiderint*.

6, 12: *Mufū dēl ne reikia jums tužitis. Bet dēl ko tužijaties, tai darote f3irdingay mislydami, unserthalben dürfet ihr euch nicht ängstigen. Aber weshalb ihr euch ängstiget, das thut ihr herzlich weynend*. Čia visai supainiota ir taip neaiškios eilutės mintis, todėl visi naujųjų laikų vertėjai ir aiškintojai taisė Lutherio tekstą. Jau paskutiniai ankstesnės eilutės frazė: *mufu f3irdis linkfma* neatitinka graikiško originalo ή καρδια ήμων πεπλάτυνται, „mūsų širdis jums atsivėrė“. Kodėl nepaliktas suprantamas įvaizdis, puikiai tinkantis šioje eilutėje? Mes išvertėme: *mufū burna atšiwėre, mufū f3irdis atširakinno*. Toliau

²⁰⁰ Greičiausiai korektūros klaida vietoje *wiffi*.

²⁰¹ ŠvR[E] 1999 apie tai kalbama 2 Kor 6, 13.

[6,] 12 eil.²⁰¹ parašyta: οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμεῖς, „mes nesame užrakinti (suspausti) savyje, o jūs dar esate užrakinti (delsiate) savo širdyse (mano akivaizdoje)“. Lietuviškame vertime reikėjo išlaikyti suspaustos širdies įvaizdį: *Mūsų širdis ne ankšta yra prieš jus, bet jūsų širdis dar ankšta*²⁰² *prieš mane*. Frazė οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν pažodžiui reiškia: „jūs neužimate ankštos vietos manyje“ ir yra derinama su ankstesniu žodžiu *πεπλάτυνται*, „išplėsta“, „atverta“, plg. Schultzas 2 Kor 6, 12; Rosenmülleris *Schol. N.T.*, [T.] 4, p. 308. Meyeris šią eilutę pakeitė taip: *Ihr seyd nicht enge in uns, aber ihr seyd enge in eurem Herzen*. Van Essas: *Nein, mein Herz ist gewiß nicht enge für euch – aber wohl das Eurige gegen mich*.

7, 2: *Priimkite mus, neimet uns an*. Čia vėl iškraipyta prasmė, tarsi apaštalas prašytų korintiečius jį priimti. Žodžiais *χωρήσατε ἡμᾶς* jis nori pasakyti: „išgirskite mane“, „atverkite savo širdis“. Atrodo, taip suprato ir sirai *אִנִּי רֹצֵחַ* „pakęskite mane, broliai“. Vulgatoje išversta ne taip gerai: *capite nos*, „suvokite mane“, „supraskite mane“. Geriau išvertė Schottas: *locum date mihi, (precibus meis)*; De Wette: *Gebet mir Gehör*. Lietuviškai teisingiau: *Priimkit mano žodį!*

11, 33: *Ir aš pintinnėje iš lango perdēm per murą buwau nuleistas, ich wurde in einem Korbe zum Fenster durch die Mauer herunter gelassen*. Žodį *perdēm* galima išbraukti, nes ir be jo prasmė aiški. Jo nėra nei abiejuose žemaičių, nei latvių [leidimuose].

LAIŠKAS GALATAMS

1, 10: *Ar dabar žmonėms sakau? Rede ich jetzt zu Menschen?* Originale parašyta *πειθω*, o *νελέγω*, taigi ne „sakau“, o „ieškau kieno nors palankumo“. Taip yra ir *Apd* 12, 20, ir *LXX 1 Sam* 24, 7 vertime. Sirai išvertė *אֲנִי מְשַׁדֵּד*, Vulgatoje: *suadeo*. Geriau Schottas: *Hominumne*

²⁰² *ankšta*, atrodo, korektūros klaida. Turėtų būti *ankštoka*, nes cituojamoje vietoje kalbama apie „ankštumą“, o ne „ankstumą“.

an diuinum fauorem colligere studeo?; van Essas: *suche ich der Menschen Gunst?* Tokio vertimo teisingumą patvirtina toliau esantis sakinyis ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν, „gal stengiuosi įtikti žmonėms?“ Lietuviškai geriau: *Ar dabar žmonū, ar Diewo pamieginma jėfzkau tai šakydams?*

2, 6: *Kokie jie pirmto buwo, welcherley sie vordem gewesen sind.* Ποτέ reiškia ne „prieš tai“, o „kas nors“, „koks nors“. Ὅποιοί ποτε ἦσαν reiškia: „kas jie kadaise buvo ir kokioje pagarboje buvo laikomi“. Schottas vertė: *qualescunque tandem ii fuerint, qui auctoritate pollent.* Liet. teisingiau: *kokioj' garbėj' anie ir laikomi buwo.*

3, 27: *Nėfa kiek jufū krikštiti efte, denn wie viele Euer getauft sind.* Čia praleisti žodžiai *ant Kristaus, auf Christum*, kurie aiškiai parašyti originale. Ši klaida per neapdairumą padaryta abiejuose ankstesniuosiuose Biblijos leidimuose – 1735 ir 1755 metų. [Tie žodžiai] yra tik 1701 m. N.T., o Bretkūno knygoje – praleisti, tai rodo, kad Bretkūnas naudojosi ir Lutherio vertimu, o kartais pasitikrindavo su originalu. Meyeris, daug jėgų atidavęs Lutherio teksto redagavimui, taip pat nepastebėjo tos spragos, žr. *Die heil. Schrift in berichtigter Uebers.*, Th. 3, p. 318, o De Wette juos įrašė. [3,] 22 eil. žodžio *ateitu* nėra, o su dalyviu *dūtas* [turi būti] vartojamas žodis *butu*.

4, 24: *Tie žodzei paženklin' ká, die Worte bezeichnen was.* Ne visai suprantama. Graikiškai parašyta: ἀτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα, o Vulgatoje teisingai išversta: *quae sunt per allegoriam dicta*. Lietuviškai turi būti: *Tie žodzei per prilyginnimą šakyti*. Abiejuose žemaičių [leidimuose] išversta aprašymu: *Per ka įfimaino kitti daiktai*. Latviai išvertė: *Schee wahrdi šawadi šaprohtami*, „šie žodžiai suprastini tam tikra prasme (ypatingai)“. Nė vienas iš tų trijų vertimų iki galo neatskleidžia graikiško žodžio ἀλληγορούμενα reikšmės.

LAIŠKAS EFEZIEČIAMS

1, 17: *Ant ifšpažinnimo šawęs patiés.* Čia galima klaidingai suprasti, tarsi Dievas turėtų pažinti pats save, nes sangražinis įvardis *šawęs*

gramatiškai siejamas su sakinio veiksmiu. [Tokiam nesusipratimui] pretekstą davė Lutherio vertimas: *zu seiner Selbsterkenntniß*. Originale parašyta: ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ, Schottas: *quo ipsum (Deum) recte cognoscatis*; Vulg.: *in agnitione ejus*; van Essas: *damit ihr ihn recht kennen lernet*; Meyeris išvertė trumpiau: *zu seiner Erkenntniß*. Lietuviškai teisingiau versti: *ant jo išpažinimo*. Paskutinius žodžius *šawęs patiės* reikia išbraukti.

2, 3: *proto, Verstand* neatitinka graikiško žodžio διάνοια, geriau rašyti *dumos*. Taip vertė sirai: **ἰαυζιζή**, Vulg.: *cogitationes*. Rosenmülleris žodį διάνοια aiškina *ratio cogitandi et sentiendi*²⁰³, tačiau lotyniškas vertimas nukrypsta nuo hebrajiško pasakymo, taip pat netinka ir nenatūralus filosofiškas vokiškas van Esso vertimas: *Sinnlichkeit und des Eigendünkels Forderungen*. Geriau išvertė De Wette: *Fleisch und Begierden*, tai labiau atitinka σάρξ ir διάνοια. Taip pataisėme ir *Kol* 1, 21.

3, 9: *Ir apšwiefti kožną, und Jeden zu erleuchten*. Šį sakinį gramatiškai suderinome su ankstesniu, po *kožną*²⁰⁴ įrašę *pamokindams*. [3,] 11 eil.: *Kurrę parode, die er zeigte*. Originale yra: ἦν ἐποίησεν, „kokią paslaptį (πρόθεσιν) jis parodė, atskleidė“, *kurrę išpilde*. [3,] 20 eil. pabaigoje *mušije daranczę, in uns wirkend* ne visai atitinka graikišką originalą ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν. Geriau išversta latvių N.T. (1816): *eekš mums darbojahs*, „mumyse dirbančia“, taigi lietuviškai: *mušije dirbancze*. Taip prirašyta ir Bretkūno rankraščio paraštėje: *mušij' waldancze, in uns regierend*, o taip yra geriau negu pačiame rankraštyje: *weikalauja, hanthieret*.

4, 15: *Bet bukime tikri, aber lasset uns rechtschaffen seyn*. Neteisingai išverstas graikiškas žodis ἀληθεύοντες, atskyrus jį nuo ἐν ἀγάπῃ. Frazę

²⁰³ Būdas mąstyti ir jausti.

²⁰⁴ Korektūros klaida. Turėtų būti *kož[3 su dešininiu kirčiuuku viršuje] ną*.

²⁰⁵ Johanas Augustas Nösseltas (Johann August Nösselt, Noesselt, 1734–1807), vokiečių protestantų neologistinės krypties teologas. Minimas veikalas *Opusculorum ad interpretationem Sacrarum Scripturarum fasciculi 1–3*, Halle, 1772, 1787, 1803.

ἀληθεύειν ἐν ἀγάπῃ, be abejonės, geriausiai paiškina Nösseltas²⁰⁵ *Opuscul. ad interpret S.S.*, fasc. 1, p. 254–268: *veritatis studium cum amore conjunctum*²⁰⁶. Taip buvo išversta Vulgatoje: *Veritatem autem facientes in charitate*. Sirai [tuos žodžius] suprato „tikra, nuoširdi meilė“ prasme: ܠܕܢܐ ܠܥܝܠܐ. Taip išvertė ir arabai, *Polygl. Walt[on]*. Tačiau teisingesnis yra pirmasis [t.y. Nösselto] aiškinimas, jam pritaria daugelis naujesniųjų laikų vertėjų. Schottas: *veritatis studium secuti per mutuum amorem incrementa capiatis* etc.; van Essas: *Der Wahrheit in Liebe ergeben*; De Wette: *Der Wahrheit beflissen in Liebe*. Lietuviškai vietoje bukim tikri meilėje geriau: *bet tiefą jėfzkokim meilėje*.

LAIŠKAS FILIPIEČIAMS

2, 6: Pasakymas *plēfzimmas, Raub* yra grubus ir nesuprantamas. Graikiškoje frazėje ἀρπαγμόν ἡγήσατο greičiausiai yra užuomina į nugalėtojo grobį (לָבַז, plg. *Iz* 53, 12). Iš gausių komentarų, kuriuos surinko ir įvertino Wolfas²⁰⁷ *Curis philol et crit.*, t. 3, p. 200–210, tiksliausias, regis, Teodoreto aiškinimas: οὐ μέγα τοῦτο ὑπέλαβε, „jis nelaikė to didybe“, nes toliau seka antitezė ἀλλ’ ἐαυτὸν ἐκένωσε, „reikalingiausias“. Lietuviškai švelnesnis ir suprantamesnis pasakymas *garbes=plēfzimma*. Taip mes ir pataisėme.

3, 16: *Pakól atėjom, wie lange wir hergekommen sind*. Vertėjas nesuprato vokiško teksto. Lutheris rašė: *darein wir gekommen sind*, t.y. „kokias (taisykles) mes pasiekėme“. Graikiškai εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, *quod assequuntur sumus*. Žemaičiai 1701 m. vertė: *topi, ką atfiekēm*. Bretkūnas: *pagal wienas regulas, kurnaje efme*. Geriau išvertė latviai: *pee ka mehš effam tikkufshi* „kurias mes pasiekėme“. Lietuviškai teisingiau: *kurri igáwom*. [3,] 20 eil.: *Mufū elgimmas danguje yra, unser Betragen ist im Himmel*.

²⁰⁶ Tiesos darbas sujungtas su meile.

²⁰⁷ Johanas Christopas Wolfas (Johann Christoph Wolf, 1683–1739), dvasininkas, Hamburgo gimnazijos Rytų kalbų profesorius. Greičiausiai minimas jo veikalas *Curae philologicae et criticae in IV. SS. Evangelia et Actus apostolicos*, 3 vol., Hamburg, 1725–1735. Nepainiotinas su bendrapavardžiu Friedrichu Augustu Wolfu.

Pagal kalbos vartoseną geriau: *muŝu waikŝc3ojimas danguje yra.*

4, 10: *Kacz eig ir wiŝŝada rupinnaties, bet tam ne buwo częŝo, obgleich ihr stets besorgt gewesen sey, aber dazu war keine Zeit.* Toks vertimas neaiškus ir neatitinka originalo, kur parašyta ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἡκαυρεῖσθε δέ, „jūs ir seniau manimi rūpinotės, bet laiko aplinkybės jums sutrukdė (atsiųsti man pinigų)“. Tą frazę galima traktuoti ir kaip subtilų kreipimąsį į filipiečius, kurie taip ilgai neatsiuntė jam paramos, t.y., „jūs mielai norėjote man padėti, bet dėl užtrukimo negavau paramos“. Žodis ἀκαυρεῖσθαι reiškia, kad kažkas nepadaryta, „pristigus laiko“. Lietuviškai aiškiau yra taip: *kacz eig ir už mannę rupintis norėjot, bet częŝai tai užtrukkino.* [4,] 18 eil.: *Af3 wiŝlab priēm̃jau, ich habe Alles angenommen.* Graikiškai: ἀπέχω δὲ πάντα. Lutheris buvo teisingai išvertęs: *ich habe Alles – und habe überflüssig.* Lietuviškai turi būti: *af3 wiŝlab apturru ir apŝingay apturru.*

LAIŠKAS KOLOSIEČIAMS

2, 4: *Protingoms kalbomis, mit verständigen Reden.* Apaštalas nebūtų draudęs [protingų kalbų], tačiau originale žodis πιθανολογία reiškia „sukti įrodinėjimai“, kurie remiasi klatinga klaidintojų dialektika. Pešitoje išversta   „su perkalbėjimo žodžiais“, Vulg.: *in sublimitate verborum*, o tai yra aliuzija į gudrius žodžius. Liet. teisingiau: *ne prigautu kytroms kalbomis.*

2, 20: *Kamgi dūdaties priwilti iŝtatimais néy dar ŝwietė gywéną? Warum laŝt ihr euch verführen durch Satzungen als wenn ihr noch in der Welt lebtet?* O kitoje eilutėje, prasidedančioje: *Kurrie ŝako (welche sagen),* trūksta veikėjo, siejamo su veiksmu „s a k y t i“. Su *iŝtatimais* [žodžio „sakyti“] sieti negalima, nes jie nėra veikiantis asmuo. Todėl reikia įterpti *žmonų*, taigi: *kamgi dūdaties priwilti, ney dar ŝwiete gywéną, iŝtatimais žmonų, kurrie ŝako* ir t. t.

2, 22: *Kurrie daiktai tac3au be wartójami genda ir yra žmonų priŝakimai ir pamókŝlai, welche Dinge doch durch Gebrauch abnehmen*

und Menschengebeth und Lehren sind. Ši eilutė išversta neteisingai. Vertėjas ją traktuoja kaip apaštalo žodžius, o iš tiesų [čia] turimas galvoje klaidintojų mokymas, apie kurį byloja apaštalas. Prieš tai buvusioje eilutėje kalbama: „mėsos valgymas, santuoka ir t.t. yra gendantys dalykai“, ἃ ἐστιν εἰς φθοράν. Veiksmažodį reikia vartoti aktyvo forma ir vietoj *genda* rašyti *gadinna*. Taip pat neteisingai išversta ir antroji sakinio pusė, nes κατὰ τὰ ἐντάλματα etc. reiškia „pagal įstatymus“, *juxta praecepta* etc. Taigi visa eilutė turi skambėti taip: *Kurrie daiktai wiffi per wartojimą gadinna pagal prifakimus ir mokšlus f3ų žmonų.*

3, 4: *Kad Krištus jusų gywaftis pafiródis, wenn Christus, euer Leben erscheinen wird.* Griesbachas²⁰⁸ ὑμῶν teisingai pataisė į ἡμῶν, „mūsų gyvastis“, nes taip parašyta rankraščiuose CDEFG 17, 52²⁰⁹, taip yra Vulgatoje, sirų, Jono Auksaburnio²¹⁰, Teodoreto ir kt. vertimuose. Todėl geriau: *Krištus mufų gywaftis.*

LAIŠKAI TESALONIKIEČIAMS

1 Tes 1, 5: *Ir didėj' tikrybėje, und in großer Gewißheit.* Graikiškai parašyta: ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ, „su tvirtu įsitikinimu“. Teisingiausiai išvertė sirai ܐܡܝܢܐ ܐܡܝܢܐ, *in persuasione vera*. Apie šio žodžio tikrąją reikšmę žr. Schleussneris, *Lex. N.T.*, [T.] 2, p. 585: *certam animi persuasionem, plenioram animi fiduciam significat h. v.*²¹¹. Vulgatoje išversta: *in plenitudine multa*, geriau Castellio: *et certissimis argumentis conjunctum*, „patikimais įrodymais pagrįstu įsitikinimu“. Lietuviškai: *fū tikru f3irdiės perluddijimu.*

2, 2: *Ant klajojimo, zum Irrthum.* Originale parašyta ἐκ πλάνης,

²⁰⁸ Čia turimas galvoje *Novum Testamentum Graece*, Leipzig, 1805.

²⁰⁹ Raidėmis žymimi graikiškosios Esteros knygos (*Est* (g)) intarpų skyriai.

²¹⁰ Šventas Jonas Auksaburnis (apie 345–407), Konstantinopolio vyskupas, Bažnyčios Mokytojas. Išliko gausūs jo pamokslai, kuriuose aiškinamos Senojo ir Naujojo Testamento knygos.

²¹¹ Šis žodis žymi tikrą įsitikinimą dvasioje, stipresnį dvasios pasitikėjimą.

„iš apgaulės arba pamišimo“, *if3 klajojimo ir if3 neczyŝtybės*. Žemaičių 1701 m. N.T. išversta: *if3 prigawimo*. Naujame 1816 m. vertime: *if3 paklidimo*. Geriau pavykęs ankstesnis [1701 m.] vertimas.

5, 12: *Kad if3pa3intumbit apie jus procawojanczus, daß ihr erkennen möchtet (über) die für euch Sorgenden*, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν. Schottas: *ut rationem habeatis eorum, qui inter vos laborant*. Schleussneris *Lex. N. T.*, [vol.] 1, p. 710 teisingai pastebi, kad εἰδέναι, kaip ir hebr. עָדַת, reiškia „pažinimą ir rūpestį kitu“. Taip sakydamas, apaštalas ragina tesalonikiečius su meilium rūpesčiu palengvinti mokytojų padėtį. Lietuviškai aiškiau: *kad rupintumbit už jus mokinnanczus*. [5,] 15 eil.: *Doroje ŝu jeis budami, in Eintracht mit ihnen lebend*. Šitas sakinytis graikiškame originale yra atskirtas nuo ankstesnio sakinio kaip atskiras pamokymas: *Turrēkit ŝandorōs tarp ŝawęs*.

2 Tės 1, 10: *Nēs muŝū luddimmui ikki juŝū nū tōs pacziōs dienōs itikkējot, denn ihr habt unser Zeugniŝ an euch von demselben Tage an geglaubet*. Žodžiai *nū tōs pacziōs dienōs* yra ne vietoje, jie priklauso ankstesniai minčiai, būtent: *jis ateis*. Lutheris iš skliausteliuose esančio ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὧμας²¹² sudarė naują sakinį, tačiau pamiršo išbraukti žodžius ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ²¹³, kurių skliausteliuose nebuvo. Naujame sakinyje tie žodžiai iškreipia prasmę – ji tampa tokia: „jūs tikėjote nuo tos pačios dienos“. Nuo kokios dienos? Trūksta konkretumo. Čia turima galvoje Kristaus antrojo atėjimo diena, apie kurią buvo kalbėta anksčiau. Meyeris, redaguodamas Lutherio Bibliją, t. 3, p. 347, tos klaidos nepastebėjo ir paliko. Žodžiai *ŝu ŝawo ŝzwentaiŝeis* taip pat neatitinka originalo prasmės. Ne su „šventaisiais“, (t.y. „krikščionimis“) Kristus pasirodys paskutiniame teisme, o „duoti atpildą šventiesiems“, *ŝzwentiems*. Lietuviškai visa eilutė teisingai verčiama taip: *Kad jis ateis, jeib ŝzłowingay apŝireikŝztu ŝawo ŝzwentiems, ir ŝtebuklingay wiŝŝiems tikkintiems annoje dienoje*.

²¹² Juk mūsų [duotas] liudijimas jums sulaukė tikėjimo (iš graikų k. vertė S.N.).

²¹³ Aną dieną (iš graikų k. vertė S.N.).

Nēs jus itikkējot mušū luddimui jums apfakytam.

2, 14: *Ant f3lowingo apturrejimo mušū P[ono] J[e3aus] K[rif3taus], zum herrlichen Besitz unsers Hrn. J.C. Originale parašyta: εις περιποίησιν δόξης τοῦ κυρίου ἡμῶν Ι[ησοῦ] Χρ[ιστοῦ], „kad jūs įgytumėt mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus garbę“, kad f3lowēs mušū Wief3patiēs Jē3aus Kri3taus apturretumbit.*

LAIŠKAI TIMOTIEJUI

1 Tim 4, 8: *Nēs kunif3kas pamok3slas ma ž tinka, denn die fleischliche lehre tauget wenig.* Lutheris išvertė: *die leibliche Übung ist wenig nütze.* Jo vertimas artimesnis graikiškam originalui: σωματική γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος, o lietuviškame [vertime] iškraipyta prasmė, nes *kunif3kas pamok3slas* reikštų „kūnišką“ arba „fizinį mokymą“, o originale kalbama apie kūno mankštinimą iš dvasinių paskatų, tai yra savęs kankinimą, pasninkavimą, susilaikymą nuo tam tikro maisto ir pan. Sirai išvertė *ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος* „nes kūno pratimai“; Vulgata: *exercitatio corporalis*. Taip vertė ir naujesniųjų laikų vertėjai. Castellio: *quum sit enim corporis exercitatio* etc; Essas: *denn die Uebung die den Leib angeht*. Abiejuose žemaitiškuose leidimuose: *Nēs kunif3kas pratinnimas*; Bretkūno knygoje išversta: *kunif3kas rupeštis*, tačiau vėliau pataisyta: *pajunkimas*. Neradau nė vieno vertimo, kuris būtų toks klaidingas, kaip lietuviškas. Todėl teisingiau: *Nēs kunif3kas pafipratinnimas ma ž tinka.*

6, 5: *Kurrie dumoja, kad nobažnyšte pelnas yra, die da glauben, daß die Gottseligkeit ein Gewinn sei.* Žodis πορισμός čia iš tiesų reiškia: „[galvoja, kad] pamaldumas yra tarsi amatas, duodantis pelno ir privilegijų“. Todėl aiškiau: *kurrie nobažnyštę už remeslę laiko (kaip remeslę wara) ko uššipelnyt*. [6.] 8 eil.: *Bet turredami pėnq.* Geriau: *Bet turredami walgio (διατροφάς) pafikakdinkime.* Žodis penas dabar vartojamas kalbant apie gyvūnų maitinimą, šėrimą.

2 Tim 1, 13: *Apie wierq ir meilę, vom Glauben und von der Liebe.*

Prielinksnis *apie* pavartotas netaisyklingai, nes čia yra ne objekto *περὰ πίστεως*, o subjekto *ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ* sakinys. Todėl teisingiau: *tikkėjime ir meilėje, kurri Kriftuje Jezuje yra*.

2, 4: *Kaip tikray karaudams, als recht streitend*. Čia reikalinga alternatyva: *net tikray karaudams, wofern er nicht recht (tapfer) streitet*. 3, 4: *Nelabbi, schlechte* nepakankamai atskleidžia graikiško žodžio *προπετεῖς*, „įžūlūs žmonės“ prasmę, geriau – *perdrasūs*. [3,] 14 eil.: *Taw pawierita, dir anvertraut*. Originale parašyta: *ἐν οἷς ἐπιστώθης*, „kuo tu tiki“ „esi tvirtai įtikėjęs“, *kagi tikray peršiluddijei*. 4, 8: *Af3 wierą laikiau*. Žodžiu *πίστις* čia išreiškiamas subjektyvus asmens tikėjimas, o ne objektyvi religinių tiesų sistema. Todėl geriau: *af3 tikkėjimą laikiau*, plg. *Rom* 10, 17; *Hbr* 10, 28.

LAIŠKAS TITUI

1, 9: *Per if3ganitingą pamokslą, durch die selige Lehre*. Διδασκαλία ūgiainovoush iš tikrųjų reiškia „padarantis sveiku“, t.y. „išgydantis, išganantis mokymas“, lietuviškai reikia versti: *per if3gananti pamokslą*. Abiejuose žemaičių [leidimuose]: *per fweiką pamokslą*, taip išvertė ir Bretkūnas. [1,] 10 eil.: *Daug yra drasū, es sind viel Freche*. Graikiškai parašyta: *ἀνυπότακτοι*, „priešgyniaujantys“, t.y. tie, kurie nenori paklusti bendrai tvarkai – *prief3gynū*. Pešitoje išversta *ⲙⲉ ⲡⲓⲛⲁⲗⲁⲓⲥ* „kurie nepaklūsta“, *intractabiles*.

2, 3: *Kad ēlgtufi, daß sie handeln*. Originale parašyta *ne πράττειν*, *ἐργεῖν* ar *περιπράττειν*, o pavartotas specifinis išsireiškimas *ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς*, „laikytis išorinio padorumo rengiantis, elgiantis ir pan.“ Vulg.: *in habitu sancto*; Castellio: *habitu augustae*. Geriau Schottas: *ut habitu omni decorum seruent*; 1701 m. žemaičių N.T.: *Senos moteres, idant laikytufi, kaipo f3wentiems pareitis*. Toks vertimas tinka ir lietuviškoje [Biblijoje].

3, 13: *Apolloną if3lēisk tyc3omis, den Apollon laß mit Fleiß davon*. Lutheris: *Apollon fertige mit Fleiß ab*. Lietuviškas žodis *tyc3omis*

neatskleidžia graikiško σπουδαίως prasmės. Abiejuose žemaičių [leidimuose] išversta *skubrey*. Regis, geriau pavyko Bretkūnui: *Apollā if3līdek (if3leifk) su pilna3c3e*. Tolesni žodžiai *kad nieko ne pri3toku* rodo, kad kalbama apie nuoširdų rūpestį, išlydint į kelionę. Teisingesnis Schotto vertimas: *rite dimitte (eum rebus necessariis instructum)*. Todėl vietoj *tyc3omis* teisingiau – *rupe3tingay*.

PETRO LAIŠKAI

1 Pt 2, 10: *Kurrie pirmto ne buwot žmones, die ihr vorher nicht Leute waret*. Vietoje *žmones* geriau *žmonū pulkas*, pagal graikišką λαός „tauta“. [2,] 12 eil. pabaigoje: *kad tai if3firodis, wenn das offenbar werden wird*. Bet originale parašyta: ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς; Vulg.: *in die visitationis*; Schottas: *tempore, quo ipsos visitaturus est*. Todėl reikia versti paprastai ir pagal originalą: *dienoje atlankimmo*, plg. 1710 žem. N.T. [2,] 13 eil.: *Padūti bukim wi33am žmogif3kam i3tatimui*. Vietoje paskutiniojo žodžio – *i3tatimui* – geriau rašyti *wyraūfybei* arba *waldimmui* (graikiškai: κτίσει).

[1 Pt] 3, 20: *Kurros kartais netikkējo, kad Dieus wieną kartą laukē, die bisweilen nicht glaubten, als Gott einmal harrete*. Graikiškai: ἀπειθήσασιν ποτε, ὅτι ἀπέξεδέχετο ἢ τοῦ θεοῦ μακροθυμία, *Kurrie kittą kartą netikkinczeis buwo, kaip Diewas lauke ir kantrumą if3rode*. Žodžių *wieną kartą* [originalo] tekste nėra, dabar jie išbraukti [ir vertime].

[1 Pt] 5, 5: *Twirtay laikykite pakarnyftę, haltet fest die Dehmuth*. Vaizdaus graikiško žodžio ἐγκομβώσασθε reikšmė yra „apsirengimas“ ir „pasipuošimas“, o vertime to vaizdo nelieka. Todėl teisingiau: *ap3firēdikit pakarnyfte*.

2 Pt 2, 3: *Ir goda pramanytais žodzeis wēs jus ant prēkiōs, und mit Geitz werden sie in erdichteten Reden euch zur Handthierung bringen*. Vertėjas ne visiškai suvokė prasmę, nesupratęs Lutherio vertimo: *sie werden an euch handthieren*. Pasakymas ἐμπορεύονται reiškia:

„jie iš savanaudiškumo bandys jus suklaidinti“. Dabar tas sakiny-
s pataisytas taip: *Jie per godą šau ant naudôs jų pramanytais žodžiais
norės išvadžoti*.

[2 Pt] 3, 16: *Kurrus supainoja nemokietieji ne nefilaikąjie, welche
verstricken die Ungelehrten und Leichtfertigen*. Originale žodis
ἀσθήριχοι iš tikrųjų reiškia „netvirti tikėjime“, *parum firmi in
doctrina christiana*, o ne „lengvabūdžiai“. 1701 žem. N.T. išversta:
nenustabdyti. Tai geriau negu *nefilaikąjie*. Visas sakiny-
s verčiamas taip: *Kurrus nemokietieji ir ne patvirtinti žmones perwerczia*.
Veiksmažodžio στρεβλοῦσι reikšmė yra *perwerczia*, o ne *supainoja*, ir
reiškia „jie neteisingai išaiškina sunkesnes vietas (δυσνόητα) iš Petro
laiškų savo pačių pradžiai“.

PIRMASIS JONO LAIŠKAS

2, 1; [2,] 12; [2,] 18 ir toliau: *Waikėlei, Kindlein*. Deminutyvas čia
nelabai tinka. Šiltą santykį, originale, išreiškiamą žodžiu τέκνλα, geriau
versti *mielei waikai*. [2,] 14 eil.: *Aš rašau jums, ich schreibe euch*. Taip
buvo pasakyta [2,] 12 eilutėje: γράφω, [„rašau“], o čia sakoma: ἔγραψα,
„aš rašiau“, todėl dabar išversta: *aš (jau) rašiau jums*.

5, 15: *Kad tus prašimus turrim, daß wir die Bitten haben*. Žodžius
ὅτι ἔχομεν sklandžiau versti būsimuoju laiku: „kad mes gausi-
me, ko prašome“, kaip vertė Schottas: *certo nouimus, fore, ut quae ab eo
petierimus, consequamur*; Augusti: *So wissen wir auch, daß wir das
von ihm Erbetene erlangen werden*. Taip išvertė ir van Essas.
Lietuviškai: *žinnome, kad tus prašimus gaušim*.

LAIŠKAS HEBRAJAMS

2, 7: *Tu ji dawei mažą walandą angelų stokoti, du liebst ihn eine
kleine Zeit der Engel ermangeln*. Toks vertimas prieštarausja Mt 4, 11;
Lk 22, 43; Mt 26, 53 eilutėms, kuriose [sakoma, kad] Jėzui nebuvo

užginta angelų tarnystė, ir neatitinka originalo teksto: ἡλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους, „tu jį truputį (arba trumpam laikui) padarei mažesnę už angelus“. Tokia prasme išvertė visi senieji vertėjai. Sirai išvertė 𐤀𐤓𐤁𐤏𐤁𐤏 𐤁𐤏𐤁𐤏 𐤁𐤏 𐤁𐤏𐤁𐤏 „tu jį truputį nužeminai prieš angelus“. Vulgata: *Minuiste eum paulo minus ab angelis*. Taip išvertė arabai ir etiopai; Castellio: *eum paulo angelis minorem fecisti*. Storras²¹⁴ (*Pauli Brief an die Hebräer, erläut.*, Tübing., 1789): „tu jį trumpam laikui nužeminai tarp angelų“. Taip išvertė Augusti, van Essas ir kt. Meyeris irgi pakeitė tą vietą [redaguotos Lutherio] Biblijos trečioje dalyje. Dabar lietuviškai pataisėme: *Tu jį mažą walandą po angelais pažėminai*.

5, 12: *Kad butumbit pirmafes škaitytines Diewo žodžio mokiti*. Pažodžiui: *daß ihr die ersten Buchstaben des göttlichen Worts möchtet gelehrt worden seyn*. Čia pavartota netaisyklinga gramatinė konstrukcija (pasyvinis dalyvis su galininko linksniu) ir iškraipyta originalo prasmė: πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τινὰ τὰ στοιχεῖα τῶν λωγίων τοῦ θεοῦ, „reikia, kad jus vėl kas nors pamokytų pagrindinių dieviškojo mokymo dalykų“ arba „kad jūs išmokit dieviškojo mokymo pradmenis“. Lietuviškai trumpiau ir teisingiau yra taip: *kad pirmafes škaitytines Diewo žodžio išimokintumbit*.

9, 7: *Už žmonų n'įžmanimą, für den Unverstand der Menschen*. Αρνηματα šiuo atveju reiškia αμαρτιαi, „paklydimai“. Taip aiškina Rosenmülleris *Schol. N. T.*, t. 5, p. 242: ἀγνοήματα *proprie dicuntur peccata, quae per ignorantiam involuntarie committuntur, deinde vero χαριεντισμὸν quaeus delicta et peccata*²¹⁵, žr. *Tob* 3, 3; *1 Mak* 13, 39. Lutheris išvertė: *Unwissenheit*, pagal Vulgatą: *ignorantia*. Geriau išvertė Storras: *für des Volks Vergehungen*. Lietuviškai: *Už žmonų*

²¹⁴ Gotlybas Christianas Storras (Gottlieb Christian Storr, 1746–1805), evangelikų teologas, parašė daug teologinių veikalų, aiškinančių apaštalių laiškus. Turimas galvoje veikalas *Betrachtungen über den Brief Pauli an die Hebräer*, Tübingen, 1789.

²¹⁵ Αγνοήματα vadinamos nuodėmės, kurios padaromos nežinant prieš savo valią, o štai χαριεντισμὸν – tai nusižengimai ir nuodėmės.

nufidejimus. [9,] 9 eilutėje yra praleistų ir neteisingai derinamų žodžių: 1) po *pawiźdu* *buti* praleista *tame* *częfe*; 2) vietoje *kurroje* pavartota vyriškoji giminė *kurrime* ir 3) prieš *ne galėjo* turi būti įterpta *kurrios*. Taigi visas sakinys teisingai yra toks: *Kurri turrėjo pawiźdu buti tame częfe, kurrime dowanos ir apieros apierawojamos buwo, ir kurros ne galejo tobulo daryti pagal sażynę tą, kurs Diewo fźluzbę pildo.*

9, 23: *Bet antrą kartą pažirosis be grieko, aber zum anderen mal wird er ohne Sünde erscheinen.* Graikiškas žodis ἀμαρτία čia reiškia „nuodėmės auką“, kaip ir hebrajiškas חטאת, plg. *Kun* 6, 25; [6,] 30²¹⁶, t.y. „nepasiaukojant pačiam už žmonių nuodėmės, kaip pirmąjį kartą“. Todėl lietuviškai geriau: *be griek=apierôs.*

JOKŪBO LAIŠKAS

1, 21: *Todėl atmęskit wiřfokią neczyřtybę ir piktinybę, darum entfernet von euch alle Unreinigkeit und Bosheit.* Jau pirmajame 1735 m. lietuviškos Biblijos leidime praleistas vienas žodis. Tą klaidą padarė ir Lutheris. Originale prieš κακίας yra žodis περισσείαν, Vulgatoje išversta *abundantiam malitiae*, sirai : **וְהַרְבֵּה מִפְּשָׁעֵיכֶם** „piktybių gausa“, Sebast[ianas] Schmidtas²¹⁷: *superfluum mali*, Michaelis išvertė: *Überrest vom Bösen*, „piktybių likučiai“. Čia yra neabejotina užuomina į nuodėmingą įprotį, išlikusį nuo judaizmo laikų. Tačiau περισσείαν aš neaiškinčiau kaip Hugo Grotijus žodžiu ערלה, *praeputium*, o laikyčiau jį hebraizmu „išlikusi piktybė“. Todėl lietuviškame vertime du paskutinieji žodžiai yra pakeisti: *ir wiřfą dar likkuřę piktinybę.*

2, 4: *Ir ne abdumojat geray, bet pařtójat řudžomis, ir darot piktą řkirtumną.* Pažodžiui: *und ihr betrachtet es nicht gut, sondern werdet Richter und machet einen bösen Unterschied.* Lutherio vertimas toks pat

²¹⁶ ŠvR[E] 1999 *Kun* 6 sk. yra tik 23 eilutės.

²¹⁷ Sebastianas Schmidtas (Sebastian Schmidt, 1617–1696), vokiečių teologas, Strasburgo universiteto profesorius. Greičiausiai minima *Biblia Sacra sive Testamentum Vetus et Novum*, Strassburg, 1696.

neaiškus, todėl Meyeris tą vietą tinkamai pataisė. Graikiškas sakinyss: *καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν* čia yra klausiamasis: „Argi jūs nesate šališki, argi netampate kreivais sumetimais besivadovaujantys teisėjai taip elgdamiesi?“ Lietuviškai teisingiau: *Argi ne tadda škirtummą darot šawije ir pastojat neteifeis šudzomis taip dumodami?* Panašiai išversta 1701 m. žemaičių [leidime]: *Argu ne padarēt skyraus šawipi ir tapote šudzomis piktū dumū?*

3, 1: *Te ne apšimma kožnas wienas mokytoju buti, es setze sich nicht ein Jeder vor, Lehrer zu werden.* Čia nereikalingas skaitvardis *wienas*. Graikiškame originale nėra žodžio *kiekvienas*, kaip išvertė Lutheris [*Jedermann*]. Ten parašyta: *μη πολλοὶ γίνεσθε διδσκαλοι*, „nedaugelis turi būti mokytojai“. Augusti Lutherio vertime šią klaidą ištaisė, o Meyeris – paliko: *Nicht Jedermann unterwinde sich* ir t. t. Teisingiau išversta Vulgatoje: *Nolite plures, magistri fieri*. Sirai: *𐌸𐌹𐌳𐌰 𐌲𐌹𐌶𐌰 𐌸𐌹𐌳𐌰 𐌸𐌹𐌳𐌰 𐌸𐌹𐌳𐌰*, pagal graikišką originalą, tik dėl aiškumo įterpė *𐌲𐌹𐌶𐌰* „tarp jūsų“. Dabar lietuviškai išversta teisingiau: *Ne daug te apšimma tarp jūsų mokytojeis buti*.

APREIŠKIMAS JONUI

8, 7: praleista visa frazė: *Ir trécza dalis žemės šudėge, und der dritte Theil der Erde verbrannte*. Spraga atsirado pirmajame lietuviškos Biblijos leidime 1735 m. ir išliko vėlesniuose. Tačiau vertėjams galima atleisti, nes tų žodžių nėra ir Lutherio vertime. Meyeris teisingai padarė juos ten įterpdamas, jie yra ir Herderio²¹⁸ bei Augusti redaguotame Lutherio Biblijos leidime. Galbūt šių žodžių nebuvo ir graikiškame N.T., iš kurio vertė Lutheris. Aš tą vietą randu visuose senuosiuose vertimuose, kurie surašyti *Polygl. Walt.*, ir net žemaitiškame vyskupo Giedraičio leidime (Vilnius, 1816). Dar plg. Griesbacho *N. T.*, [t.] 2, p. 266 (ed. 1775).

²¹⁸ Galbūt Rėza apsiriko nurodydamas Herderio pavardę. XIX a. pr. Lutherio Bibliją iš naujo išleido J.Ch.W. Augusti su M.L. De Wette. Senasis Testamentas išspausdintas Heidelberge 1809–1812, o Naujasis – ten pat 1814 m.

